fondată în 1895
bpt
serie nouă

e. jefferson murphy

istoria civilizației africane

★

cultură generală

Scanned with OKEN Scanner

e. jefferson murphy

istoria civilizației africane

★

TRADUCERE DE CORNELIU RUDESCU
PREFAȚĂ DE ELENA VOICULESCU ȘI MARIN VOICULESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1981
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ

INTERFERENȚE ȘI DELIMITĂRI ÎN CULTURA ȘI CIVILIZAȚIA AFRICANĂ

„Această carte este o încercare de prezentare în linii generale a istoriei africane la care am ajuns sintetizînd concluziile unui mare număr de studii".

E. JEFFERSON MURPHY

Cu toate străduințile specialiștilor, marxiști și nemarxiști, europeni, sau neeuropeni, nord-americani sau sud-americani, africani sau asiatici de a se apleca asupra continentului african în genere, sau asupra unor laturi sau domenii ale lui, se poate susține fără a greși că el rămîne încă, în mare măsură, într-o zonă mai puțin deslușită, mai puțin eclerată. Afirmația este valabilă și atunci, sau mai ales atunci, cînd ne referim la civilizația acestui continent. Fără a lipsi lucrări mai importante colective, sau de autor, studii în reviste de specialitate, nu putem spune că civilizației africane, atît de bogată și diversă, i-au fost reliefate cu rigoare delimitările ei specifice. De aceea, o nouă încercare de elucidare a unor aspecte ale civilizației sau, mai exact, a civilizațiilor africane, reprezintă un act de înaltă responsabilitate profesional-științifică.

Lucrarea *Istoria civilizației africane*, autor E. Jefferson Murphy, tradusă și editată în limba română într-o prestigioasă colecție, BPT — seria cultură generală — oferă cititorului specialist sau nespecialist, cercetător, profesor, student ca și publicului

Scanned with OKEN Scanner

larg iubitor de cunoaștere, o deschidere sintetică asupra trecutului civilizațiilor africane.

Publicarea acestei cărți, într-o izbutită și naunțată traducere aparținînd lui Corneliu Rudescu, se înscrie ca un veritabil act de cultură și coincide în mod fericit cu împlinirea a două decenii de emancipare politică a Africii.

Incursiunea istorică pertinentă în trecutul îndepărtat al civilizațiilor africane, insistența argumentată pe evoluția în timp a acestor popoare, a existenței unei continuități istorice pe linia conturării unui mod specific de ființare socială, economică, culturală proprie comunităților, popoarelor în perioada precolonială, dezvăluie poziția demitizantă și demistificatoare a autorului referitoare la potențialitățile creatoare ale africanilor.

Este meritul de necontestat al autorului de a folosi date, informații de certă valoare și metode adecvate pentru a reliefa o serie de idei paradigmatice în discursul său cognitiv, ori în judecățile de valoare emise. Printre acestea am menționa ideea centrală a capacității și rolului popoarelor africane în construirea propriei lor istorii, aprecierea corectă a locului și rolului colonialismului în istoria Africii, analiza pertinentă a genezei mișcărilor de eliberare națională, a unității în diversitate a culturilor și civilizațiilor africane, depășirea fazei emiterii unor aprecieri globale spre surprinderea și analiza notelor specifice zonelor, regiunilor, comunităților etnice etc.

Lucrarea semnifică un spor de cunoaștere și are un pronunțat caracter polemic cu acele orientări care susțin implicit sau explicit teze neștiințifice, anacronice, printre care anistorismul african.

Istoria civilizației africane a lui E. J. Murphy permite cititorului din țara noastră să cunoască nu numai trecutul popoarelor africane, dar și zbuciumata lor istorie contemporană, confruntările de opinii privind necesitatea teoretică (pentru înfăptuirea decolonizării spirituale) și practică (în vederea edificării de către fiecare popor a propriei istorii) a afirmării lor în marile forumuri internaționale ca personalități naționale, politice, independente și suverane.

Autorul, cunoscut africanolog american, beneficiază atît de o temeinică pregătire în domeniul istoriei, respectiv al antropolo-

Scanned with OKEN Scanner

giei, cît și de rezultatele unei cercetări îndelungate. Fie că împărtășim sau nu o idee, o teză, o anumită manieră de interpretare și înțelegere, fie că apreciem modalitatea de analiză a autorului sau am fi vrut-o mai percutantă etc., cartea se înscrie (și de fapt ea s-a și înscris) printre cele de referință pentru specialiști, pentru cercetători. Și aceasta și pentru faptul că, citîndu-l pe Hollis R. Linch, prefațatorul ediției originale, profesor de istorie la Universitatea Columbia din New York : „...autorul ne oferă în interesanta sa carte o coerentă evaluare a culturilor dezvoltate în trecut de populațiile reprezentative din diferitele regiuni ale Africii — credințele, meșteșugurile, datinile și instituțiile lor economice și politice". Ineditul și meritele cărții la care ne referim i se par lui H. R. Linch — și nu putem decît să subscriem unei asemenea aprecieri — cu atît mai valoroase cu cît, chiar dacă, după cucerirea independenței de către marea majoritate a țărilor africane, s-a părăsit teza cu totul falsă potrivit căreia Africa nu are o istorie de cunoscut sau de studiat, iar în ultimul timp în toate cele cinci continente au fost introduse cursuri și studii despre Africa : „...ignoranța în legătură cu acest continent este încă regula în rîndurile majorității covîrșitoare a americanilor, inclusiv a celor cu studii superioare". Lucrările precedente rămîneau, în opinia lui H. R. Linch, tributare fie unui accent exagerat pus pe istoria politică modernă și ignorarea perioadelor coloniale și de independență, fie pe acordarea unei atenții exagerate Africii situate la sud de Sahara. Or, afirmă el : „...lipsa de pînă acum a unei istorii proporționate a întregii Africi este admirabil împlinită de această lucrare excelent scrisă, care ține seama de cele mai recente cercetări științifice și tratează cu atenția și amploarea cuvenite perioada precolonială și în egală măsură istoria ei culturală și politică".

Tocmai din aceste rațiuni ea răspunde unor cerințe majore endogene, necesității imperioase a africanului contemporan de a-și cunoaște valorile culturii, de a-și redobîndi sentimentul continuității în timp, al identității și personalității lui istorice, naționale.

Scanned with OKEN Scanner

Este limpede că epoca contemporană a adus nu numai o diversificare și amplificare a istoriei reale a continentului african, o înfrîngere a multiplelor mituri privind „pasivitatea" negrilor, supraviețuirea lor „exotică", „naturală", „biologică" într-o singură dimensiune existențială cea geografică, spațială, dar și o restructurare și revoluționare a modului de a scrie și de a reinterpreta istoria.

Renașterea Africii implică în procesualitatea sa complexă — ca pe o dimensiune esențială — problema istoriei culturii, a organizării vieții social-politice a popoarelor. Necesitatea reinterpretării istoriei dintr-o perspectivă nouă, negro-africană, nu independent și în afara istoriei universale, dar restabilind adevărul istoric privind locul Africii în geografia politică a lumii din timpuri străvechi și pînă astăzi, este o cerință ineluctabilă a studierii civilizației africane.

Interesul sporit pentru istoria Africii este justificat în primul rînd în raport cu necesitățile social-politice interne ale continentului, ale tinerelor state ce au pășit pe o cale de evoluție și organizare social-politică independentă.

Interesul contemporan al africanilor pentru istorie se afirmă tot mai mult ca un mod al lor de a fi. Dacă în secolul trecut europenii au descoperit Africa, secolul al XX-lea este secolul în care africanii se redescoperă pe ei înșiși — aprecia K. Nkrumah. În drumul anevoios de căutare și redobîndire a demnității și autoîncrederii, este firesc ca africanii să înceapă prin cunoașterea propriului trecut, să acorde un rol deosebit istoriei naționale, concepută din perspectiva „unei viziuni specifice, care să lumineze trecutul și viitorul unui popor și care să servească cultura acestuia". Decolonizarea spirituală semnifică pentru ideologii africani redobîndirea independenței de a gîndi, alege și acționa, înseamnă implicit decolonizarea istoriei.

Depășind cadrul unor preocupări exclusiv teoretice de specialitate, problemele istoriei devin pentru africani, pentru ideologiile naționale parte componentă a elaborării modelului social de evoluție, parte componentă a politicii de consolidare a independenței.

Scanned with OKEN Scanner

Cu un deceniu și jumătate în urmă, președintele Tanzaniei, Julius Nyerere, în deschiderea lucrărilor Conferinței asupra Istoriei Africane, sintetiza pertinent locul și rolul istoriei pentru Africa contemporană, pentru evoluția sa politică, subliniind că : „prezentul și trecutul sînt unul ; și a le înțelege pe amîndouă este obligatoriu pentru specialistul din orice perioadă de timp. Pentru orice cercetător al vieții și al societății, trecutul și prezentul sînt pur și simplu două aspecte ale unui singur tot" [1]

Africanii reclamă decolonizarea spirituală, redobîndirea încrederii pierdute, a identității și personalității proprii, care se poate înfăptui și prin (nu numai) înrădăcinarea în solul social-economic-cultural african, prin cunoașterea și asimilarea propriilor moduri de viață, gîndire, creație. Lecțiile scrise și nescrise ale istoriei, plămădite în secole de rezistență și supraviețuire, învățămintele acesteia, incorporate în autentice valori morale, în moduri de viață și activitate, au fost și sînt astăzi mărturia vie a prezenței active în timp a comunităților, popoarelor, statelor, imperiilor africane.

Preocuparea pentru istorie nu este nici nouă și nici conjuncturală, ea s-a înrădăcinat în tradițiile africanilor, devenind „parte componentă și însemnată a culturii lor" [2].

Ceea ce este nou astăzi sînt scopurile, perspectivele și metodologiile de abordare și realizare, trecerea de la o istoriografie tradițională, preponderent orală, la o instoriografie modernă, științifică. Istoria făurită, trăită și transmisă urmașilor constituie și astăzi pentru africani un veritabil act de identitate, conștiința continuității și existenței lor independente în timp, a dreptului lor suprem la ființare istorică, socială, politică suverană.

---

[1] *Speech by the President of Tanzania, Mwalimu Julius Nyerere*, în T. O. Ranger, *Emerging Themes of African History*, Dar-Es-Salam, 1965, p. 1.

[2] David Birmingham, *Historians and West Africa*, în *Africa Discovers her Past*, edited by J. D. Fage, Oxford University Press, London, 1970, p. 53.

O epocă nouă de explorare a istoriei Africii este motivată, totodată, și în rapor cu cerințele istoriei universale, cu nevoia restabilirii adevărului istoric privind relațiile dintre Europa și Africa, a locului colonialismului în istoria popoarelor africane.

Redescoperirea și reinterpretarea unei istorii în mare parte pierdute, pentru că nu a fost scrisă sau, cînd a fost scrisă, a fost mistificată, reprezintă o dorință și o strădanie continuă a conducătorilor africani, aceasta oferind posibilitatea „reînnodării legăturilor cu o Africă autentică și liberă ; un fundament inițiativelor de modernizare" [1].

Din perspectiva gînditorilor africani, istoria este necesară nu numai pentru popoarele africane, *pentru* și *în* vederea dobîndirii conștiinței de sine, dar și pentru a dovedi lumii durata în timp a popoarelor africane, considerate de către unii gînditori politici, ori filozofi ai istoriei, economiști etc. ca fiind lipsite de dimensiune socială, istorică, de civilizație și cultură proprie, de dimensiune temporală, deci de evoluție ascendentă.

Lucrarea reușește să se centreze pe ideea autorului că „istoria africanilor este o povestire emoționantă a stăruitoarelor strădanii — în mare parte izbutite — depuse de negrii africani pentru a-și făuri o civilizație a lor proprie, expresie a mediului specific african".

Chiar din introducere, autorul debutează printr-o respingere hotărîtă a pretenției că cea mai mare parte a Africii nu ar avea nici o istorie premergătoare sosirii negustorilor de sclavi, a exploratorilor europeni. Păcatul istoriei europene îndeosebi ar consta, între altele, în aceea că ea a avut în vedere aproape în exclusivitate civilizația cultă din Europa și lumea mediteraneană și a neglijat cu bună știință vechea civilizație africană. Această situație a condus inevitabil la faptul că : „În ciuda lărgirii treptate a studiilor istorice, trecutul unei mari părți a omenirii este încă necunoscut sau, și mai rău, adesea socotit a nu merita să fie studiat. Dintre toate marile comunități umane rămase în

[1] Georges Balandier, *Afrique ambiguë*, Terre Humaine, Plon, 1957, p. 382.

afara principalelor obiective ale cercetărilor istorice, Africa este cea mai importantă" (p. 1).

Împărtășind convingerea mai largă susținută de gînditorii africani : istorici, antropologi, sociologi, politologi, că astăzi africanii sînt chemați a face o descoperire a Africii pe verticală, în istoria ei, în civilizația ei, nemaimulțumindu-se cu descoperirea ei geografică de acum cîteva secole, E. J. Murphy recunoaște că redescoperirea istorică a Africii a fost și este o sarcină dificilă și că principalele obstacole în calea istoricului rămîn numărul redus de mărturii scrise, insuficienta interpretare a datelor arheologice. Deși acestea au constituit realmente piedici obiective, ele nu reprezintă o dovadă că popoarele africane ar fi trăit „mi de ani în stare de sălbăticie" (p. 2). Autorul apreciază cu justețe că, atît în Europa, cît și America, s-a relevat timid sau chiar s-a ignorat replica dîrză și legitimă pe care africanii au dat-o stăpînitorilor coloniali.

În acest sens s-au formulat și construit numeroase teorii referitoare la dimensiunea exclusiv naturală a negrului, incapabil de gîndire și spirit, incapabil de dominare, de înfrîngere a pornirilor biologice, sortit a fi sclav și dominat. Cu peste un secol în urmă în prelegerile sale de *Filozofia istoriei* Hegel definea Africa drept continentul rămas închis contactului cu restul lumii învăluit încă în negura întunecată a nemișcării, non-evoluției, și aprecia negrul ca reprezentînd „omul natural în întreaga sa primitivitate și lipsă de înfrîngere" [1]. Astăzi, tot mai mulți etnografi, culturologi de diverse orientări filozofice, politice resping aceste idei considerîndu-le cu totul neștiințifice. De pildă, antropologul american Leslie White, raportîndu-se la diferitele concepții care leagă, mai mult sau mai puțin direct, cultura sau culturile de rase, concepții, doctrine potrivit cărora ar exista *rase active* — generatoare de culturi superioare, înfloritoare și *rase pasive* — capabile doar de culturi inferioare, respinge ferm aceste poziții pe care le consideră a nu fi în consens cu realitatea. „Conchidem deci, precizează el, că nu există o do-

[1] Hegel, *Prelegeri de filozofia istoriei*, București. Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 93.

Scanned with OKEN Scanner

vadă directă care să sprijine teoria superiorității biologice sau a deosebirilor biologice în sensul unei inferiorități sau superiorități culturale. Dimpotrivă, există multe argumente împotriva unei asemenea teorii“ [1].

În viziunea idealistă hegeliană mediul natural, condițiile geografice și de climă precum și determinarea biologică prescriu Africii și africanului cadrele de existență. În lanțul determinărilor cauzale Hegel vede în „tipul natural al mediului, factorul ce determină și coincide cu tipul și caracterul poporului căruia pămîntul i-a dat naștere“ [2]. Raționamentul construit pe aceste premise conduce firesc la concluzia că „în zona toridă nu se pot naște popoare care să joace un rol în istorie“, iar omul nu poate „ajunge la nici o libertate de mișcare“ [3], este lipsit de „orice venerație și moralitate, într-un cuvînt de tot ce se numește simțămînt“ [4].

Această concepție filozofică explicit formulată de către Hegel s-a dovedit a avea nu numai inconsistență teoretică, dar și consecințe pragmatice; ea își va găsi complementarul în politica de dominație colonială, cu scopul său „civilizator și binefăcător“ de lansare a popoarelor Africii pe orbita istoriei.

Africa a rămas necunoscută nu numai în interior dar mai ales în exterior, sursele de informații constituindu-le cel mai adesea însemnările exploratorilor, navigatorilor, misionarilor, într-un cuvînt istoria acesteia era opera amatorilor făcută spontan, fără surse autentice, fără metode precise, bîntuite de mitul „inferiorității“ negrului, incomunicării și incapacității acestuia de simțăminte superioare, morale, religioase etc., de mitul incapacității acestuia de depășire a stadiului de natură și trecerea la spirit, la cultură.

Dacă la Hegel ideea că Africa „exotică“ a trăit în haos și stagnare pînă la descoperirea și „civilizarea“ de către europeni este implicită, ulterior ea va fi explicitată în tomuri întregi

[1] Leslie, A. White, *The Concept of Culture*, Ed. Burgess Publishing Company, Mineapolis, Minnesota, 1974, p. 37—57.
[2] Hegel, *op. cit.*, p. 80.
[3] *Idem*, p. 80.
[4] *Idem*, p. 93.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel s-a ajuns — menţiona Kwame Nkrumah — să se vehiculeze teza cu privire la faptul că : a) popoarele africane nu ar fi popoare istorice, altfel spus că alte continente le-au modelat şi determinat cursul istoriei ; b) africanii ar fi intrat în „istorie" numai datorită contactului cu Europa, iar istoria acestora începe odată cu cucerirea colonială ; c) că în acest contact Africa tradiţională şi-a pierdut întreaga identitate.

Concluzia se degajă de la sine : istoria Africii contemporane ar tinde să fie o prelungire şi continuare a istoriei Europei. În principal, cu acest „mit" îşi propune să lupte autorul prezentei cărţi, printr-o incursiune analitică pe orizontală şi verticală în istoria civilizaţiei africane, să meargă spre rădăcina lucrurilor şi stărilor reale în sincronia şi diacronia lor.

Teza existenţei unei istorii îndelungate, bogate, a popoarelor africane în perioada precolonială este paradigma lucrării spre care converg cu forţă de argument ideile *continuităţii istorice în timp* a diverselor comunităţi, popoare, state ; a *unităţii şi comunicării* între diversele regiuni şi zone ale continentului, a *rezistenţei active* în faţa migraţiunilor, războaielor şi a colonizatorilor ; existenţa unor *forme specifice* de organizare socială, de educaţie, de cultură, a unor *tipuri de civilizaţie negro-africane.*

Structura duală, contradictorie a culturii africane aflată la o răscruce de drumuri, în care actul opţional între lumea „autenticităţii" tradiţionale şi cea a modernizării actuale dobîndeşte dimensiunile unui veritabil act creator de cultură, defineşte nu un fapt, ci o stare reală a acesteia.

Putem spune că spiritualitatea africană nu este numai constituită şi structurată în modele de gîndire, creaţie, comportament, în mituri, sisteme de norme, forme artistice, simboluri, credinţe, dar este şi constituantă, structurantă, într-un cuvînt procesuală.

Caracterul eterogen specific, particularizant al culturilor africane se defineşte nu numai în raport cu ceea ce s-a creat în trecut, în raport cu autohtonul tradiţional, cu ceea ce semnifică

Scanned with OKEN Scanner

„rădăcinile" din solul spiritualității comunaliste, dar cu deosebire și din ceea ce se creează și tinde să se creeze, din „deschiderea" spre inovare, modernizare. Nimic n-ar fi mai dăunător din punct de vedere teoretic și practic decît să presupunem că Africa contemporană „trăiește într-o prelungire lineară a comunității primitive", remarca Nkrumah cu aproape trei decenii în urmă. „Nimic mai eronat decît a crede că secolele de dominație colonială au semnificat stagnarea totală a ceea ce reprezintă cultură autohtonă. Tocmai *în* și *prin* cultură îndeosebi și-au găsit popoarele puterea de rezistență activă, de menținere a ființei proprii.

În acest sens existența unei anumite stări de ambiguitate a Africii contemporane, așa cum o diagnostichează Georges Balandier în lucrarea *Afrique ambiguë* se referă la structura și dinamica întregii existențe materiale și spirituale, aflate în plin proces de tranziție, de structurare și restructurare, de modernizare.

Tradițional și *modern*, *continuitate* și *discontinuitate*, *evoluție* și *progres* sînt mecanismele și legitățile dinamicii oricărei culturi, dar toate acestea conțin determinări și structuri specifice în contextul culturilor africane.

Confruntarea civilizației africane cu civilizația modernă nu este și nu se reduce doar la un act de acuzare a culturii moderne, ci a excceselor acesteia, care conduc în cele din urmă la alienarea umanului și nu la împlinirea și desăvîrșirea acestuia. Africanologii și gînditorii autohtoni au pus și repus în repetate rînduri problema modernizării, dezvoltării, dar întotdeauna dintr-o perspectivă umanistă, iluministă, democrată, au subliniat că știința, tehnica, industria, urbanizarea, statul, instituțiile sociale, ideologiile nu trebuie să conducă la diminuarea rolului și locului individului în sistemul lor de valori.

Gînditorii africani nu acuză civilizația modernă ca atare, valorile cunoașterii științei, tehnicii, organizării sociale în general, nu este tradiționalistă și antimodernistă *ab initio*, ci printr-o atitudine critic creatoare ea respinge atît diminuarea rolului valorilor morale în cadrul acestei civilizații, cît și politica imperialismului cultural de impunere a valorilor „străine" spiritului și structurii lor axiologice. Este de asemenea acuzată tendința ma-

Scanned with OKEN Scanner

nifestă în trecut și astăzi a unui anumit soi de europocentrism în analiza și aprecierea culturilor africane, a sistemelor lor de valori.

Cultura tradițională a Africii devine obiect de investigație nu numai pentru cercetătorii străini, din rațiuni teoretice antropologice, sociologice, etnologice, psihologice etc., dar cu deosebire pentru cercetători autohtoni, din rațiuni multiple teoretico-spirituale și practic-politice.

După cucerirea independenței, fiecare popor s-a găsit în fața unei culturi eterogene — alcătuită după opinia lui Nkrumah din cel puțin trei segmente fiecare cu o ideologie proprie.

Ca prim segment se distinge *modul tradițional de viață,* al doilea *impactul tradiției Islamice în Africa iar* cel de-al treilea — *pătrunderea creștinismului și a culturii vesteuropene*, în principal pe calea colonialismului și neocolonialismului. Întrucît fiecărui segment îi corespunde și o ideologie proprie — între acestea apar momente conflictuale. Cum pot oare comunica și interacționa ideologia culturii tradiționale, *umanistă* în esența ei, pentru care omul este ființa spirituală principală, ființă căreia demnitatea, integritatea și valoarea îi sînt inerente, cu cultura creștină întemeiată pe ideea „existenței păcatului originar și a degradării omului" [1], sau cu acea cultură care se întemeiază pe degradarea și desconsiderarea rasială a creativității și receptivității omului de culoare ?

Cum se poate oare împăca și uni într-o nouă sinteză o filozofie umanistă, realistă, o filozofie cu o deosebită potențialitate și receptivitate spre ceea ce este uman și produs al umanului — nota definitorie a gîndirii tradiționale — cu poziția retrogradă, anti-realistă, din structurile creștinismului și dogmaticii, pe de o parte, sau cu mobilurile rasismului, exploatării coloniale pe de altă parte ? Rasismul nu are doar o funcție de simbol pentru această cultură ; faptul că de culoarea albă a pielii a fost asociată întotdeauna puterea, superioritatea, bunăstarea, l-a transformat

[1] *Some Esential Features of Nkrumaism*, Panaf. London, 1970, p. 103.

Scanned with OKEN Scanner

într-o realitate „adînc înrădăcinată în structura socială" [1]. Negrul a fost asociat în povestiri și legende cu spiritul răului, al păcatului, al umilinței etc. Iată de ce, cel puțin pentru o anumită perioadă, pînă în preajma primului război mondial, visul „omului de culoare" este de a deveni alb, de a se comporta ca un alb, de a se bucura de respect și considerație ca un alb. El încearcă, cum observa cu amărăciune și dezaprobare Fr. Fanon, să-și îmbrace o mască albă pentru a-și ascunde pielea neagră. Semnificativ, articolul său *Black skin, white Masks* (Piele neagră, măști albe) dezvăluie implicațiile sociale, psihologice ale complexului proces de asimilare, de renunțare la modelul cultural căruia îșI aparține prin naștere și educație.

Atitudinea vestului față de cultura și personalitatea omului de culoare se modifică radical în deceniile doi, trei și patru ale secolului al XX-lea și, pe fondul revoluționării gîndirii proletariatului, al creșterii rolului acestuia în mișcarea socio-politică mondială, apare „un nou respect față de negritudine, de pielea neagră, de arta neagră, de dezvoltarea primitivă — apare un nou radicalism politic" [2].

Totuși cultura contemporană a Africii nu este un rezultat al unei însumări mecanice a ceea ce a fost mai bun în gîndirea și modul de viață tradițional cu ceea ce este valoare autentică în cultura vestică. În cadrul spiritualității africane contemporane problema corelației dintre tradițional și modern se pune cu totul altfel decît în alte culturi, în cultura noastră de exemplu. Tradiționalul și modernul aparțin nu numai unor epoci istorice diferite, dar și unor sisteme culturale deosebite. Tradiționalul are aici mai multe semnificații și implicații — el se referă la sisteme de valori, la sisteme de gîndire, la moduri distincte de raportare la natură și societate, la om etc. Optîndu-se pentru o valorizare a elementelor fundamentale ale societății tradiționale se optează

[1] David Caute, *Fanon*, Fontana Collins, 1970, p. 10.
[2] *Idem*, p. 14.

Scanned with OKEN Scanner

nu numai pentru o valoare — umanismul, comunalismul — nu numai pentru un sistem de valori, ci pentru un anumit *mod de viață*, pentru un anumit model social.

Dacă tradiționalul are anumite semnificații la nivelul întregului continent, acestea se multiplică, se nuanțează în cadrul culturii fiecărui popor.

Problema modernizării, a comunicării și schimbului de valori la scara cunoașterii universale ne apare cu atît mai mult a fi o preocupare și o posibilitate de rezolvare proprie, specifică și necesară structurii socio-culturale a fiecărei națiuni africane.

Soluționarea justă a corelației dintre tradițional și modern, a criteriilor de valorizare, a idealului cultural etc., reclamă și conduce la o revoluționare spirituală, la realizarea unei coeziuni structurale a culturii africane, la realizarea și depășirea într-o sinteză organică a trecutului acestor popoare cu perspectiva lor de viitor.

O chestiune teoretică și metodologică ce poate conduce firesc și la alte interpretări decît cea oferită de autor este aceea a criteriilor utilizate în abordarea și interpretarea întregii problematici, dar cu deosebire aceea a civilizației negro-africane. Este cunoscut faptul că în cercetarea culturii în genere, a celei africane în speță, s-au avut în vedere criterii spațiale (geografice), temporale (istorice) și culturale (arii culturale). În fundamentarea criteriilor de clasificare, firesc, trebuie să ținem seama, cum remarca Jacques Maquet, cunoscut antropolog și africanolog francez, de ecuația cultură-societate.

Dacă existența și dinamica societății nu pot fi concepute în afara celor două dimensiuni ontologice spațiale și temporale, atunci și existența și dinamica culturii implică aceste dimensiuni ca fiindu-i consubstanțiale. Deci, în clasificarea culturii nu putem ignora una din determinările sale ontice.

Astfel, clasificarea culturilor și grupelor de populații propusă de *L'ethnographie Survey of Africa*, condusă de către M. Darryll Forde, are o bază exclusiv geografică. Aceasta face ca regiuni și societăți diferențiate din punct de vedere cultural să fie înglobate în vaste regiuni geografice: Africa occidentală, centrală, de

Scanned with OKEN Scanner

est etc. La o altă scară și simplificînd lucrurile mișcarea negritudinii este uneori interpretată ca fiind tributară unui astfel de criteriu exclusiv geografic. Astfel civilizația negro-africană, negritudinea teoretizată de L. Sédar Senghor și de scriitorii reuniți în jurul revistei *Présence Africaine*, ca și africanismul, surprinde trăsăturile culturale caracteristice Africii în raport cu celelalte „continente" culturale precum India, China, Europa, America etc. În relația: întreg-parte, unitate-diversitate, accentul cade pe primele. Privită din interior o astfel de abordare lasă să-i scape diversitatea și bogăția de culoare, personalitatea culturală, identitatea și originalitatea comunităților etnice, plămădirea unor sisteme de valori autentice menite să confere continuitate și durabilitate în timp continentului în totalitate, *în* și *prin* istoria popoarelor, comunităților, statelor etc. Privită din exterior o atare abordare apare ca fiind plurimotivată.

Finalitatea socială a negritudinii derivă din însăși geneza și evoluția sa în timp ca mișcare literar-artistică (în faza de început), ca o veritabilă filozofie a culturii si ideologie. Emanciparea culturală a africanului, „redarea mîndriei și încrederii pierdute", redobîndirea identității și personalității culturale, ca părți componente și distincte ale umanității, ancorarea în valorile culturii tradiționale, în vederea dobîndirii unor criterii axiologice viabile procesului modernizării; constituie cerințe unanim acceptate decolonizării spirituale africane. Acestora li se adaugă: dobîndirea și redobîndirea conștiinței apartenenței africanilor la o origine spirituală comună, cu un mod specific nu numai de a crea valori, dar și de a trăi în această lume, redobîndirea independenței culturale *în* și *prin* independență politică; afirmarea personalității culturale africane distincte în schimbul universal de valori.

O mișcare și o concepție atît de complexă, firește, a suscitat spiritele intelectuale ale contemporaneității, a generat interpretări diverse și nu rareori contradictorii. Fenomen cultural social-politic extrem de complex, *negritudinea* constituie cu precădere obiectul confruntărilor filozofice africane contemporane.

Scanned with OKEN Scanner

În acest sens întîlnim opinia după care negritudinea ar reprezenta un „neo-rasism", deoarece „specificitatea" spirituală a Africii, a modului de gîndire și raportare la lume a africanilor nu ar deriva din culoarea lor, că așa cum nu putem vorbi de o cultură albă, galbenă, nu putem vorbi nici de o cultură neagră.

A opune cultura Africii celorlalte culturi, pentru a-i delimita și a-i surprinde acel „ireductibil", „autonom", „original", „specific" este doar un pas, apreciază profesorul de filozofie din Camerun F. E. Boulaga. Unitatea culturilor africane nu derivă numai *din* și *prin* notele ce o *separă* de marile civilizații, ci în primul rînd *din* și *prin* trăsăturile culturale caracteristice personalității de bază a comunității, prin acea „Cartă" nescrisă a drepturilor și datoriilor negro-africanului, care iradiază și definește valorile acestuia, „modul său de a trăi în lume..., de a se prezenta pe sine în cultură, în muncă, în relațiile cu sine și cu alții" [1].

Referirile succinte la negritudine ne conduc firesc la concluzia că perspectiva spațială (geografică) ca și cea temporală (istorică) sînt necesare dar nu și suficiente pentru o analiză sincronică și diacronică, structurală și funcțională a genezei, dinamicii și evoluției culturii africane.

Acordarea preponderenței dimensiunii istorice conduce în cele din urmă la o viziune unilaterală.

H. Beaumann și D. Westerman în *Les peuples et les civilisations de l'Afrique* (originalul în germană, 1940) iau ca punct de plecare nouă civilizații africane fundamentale, care s-au născut din cultura mamă — plămădită la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX — numind componentele culturale rezultate „cercuri de civilizație".

Ambele modalități de clasificare, bazate în principal pe criterii geografice sau istorice, spațiale sau temporale, se dovedesc a avea valoare operațională, funcțională și metodologică limitată, deoarece „nu pun suficient în evidență specificitatea fenomenului socio-cultural".

[1] Fabien Eboussi Boulaga, *L'identité Negro-Africaine*, în *Présence Africaine*, nr. 99/100, 1976, p. 17.

Dacă obiectul clasificării, al analizei îl constituie cultura, civilizația, firesc este ca elementul și criteriul definitoriu să fie „cel cultural și nu spațial sau temporal" [1]. Relevantă este în acest sens contribuția antropologului Melville J. Herskovitz, care introducînd conceptul de „arie culturală" propune în 1924 o divizare a Africii în nouă arii de cultură, arii care permit să fie sesizată marea varietate culturală a continentului. Astfel, culturile regiunilor pastorale din est sînt toate centrate pe înalta valoare și prestigiul acordat vitei — veritabil element referențial al acestora.

Problema criteriilor de clasificare implică firesc și aspectul delimitării și clarificării conceptuale. Ce se înțelege prin cultură și civilizație, ce conținut conferă autorul E. Jefferson Murphy acestor noțiuni ? O analiză conceptuală a culturii și civilizației, aici și acum, nu ar putea să aducă cititorului un spor de cunoaștere, dacă la cele peste 200 de accepții date culturii am mai sugera una. Ceea ce considerăm oportun să rețină atenția sînt cîteva idei controversate și controversabile în istoria și filozofia culturii în genere.

Este necesar un astfel de popas în lumea ideilor pentru a dobîndi „deschiderea" înțelegerii pe mai departe a criteriilor care au stat la baza construcției valoroasei lucrări *Istoria civilizației africane* a lui Murphy. Astfel autorul, străin oricărei maniere europocentriste de abordare și interpretare a istoriei africane, consideră că unele accepții date culturii și civilizației în literatura antropologică, etnologică, istorică și filozofică europeană se dovedesc a fi inoperante pentru analiza fenomenului african. „Cîndva se obișnuia — și încă se mai obișnuiește în unele cercuri — scrie Murphy, să se restrîngă noțiunea de civilizație la acele forme de dezvoltare care stau la originea civilizației moderne a Europei. Potrivit acestei concepții, atributele esențiale ale noțiunii de civilizație ar fi : folosirea pe scară largă a scrisului, o tradiție a științei și a tehnologiei științifice și abundența de mari construcții și monumente. Această definiție îngustă limi-

[1] Jacques Maquet, *Les civilisations noires*, Marabout Université, 1966, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

tează societățile civilizate la vechile populații de rasă albă sau galbenă, considerînd că negrii sînt singurul grup rasial care nu a fost în stare să se ridice din sălbăticie prin creații proprii" (p. 1).

Evident, Murphy dovedește o bogată informație privind disputele teoretice din sfera civilizației și culturii africane, referindu-se mai puțin la cele din Europa, America de Nord etc. O privire critică și asupra controverselor, ca și a diverselor accepțiuni ce sînt atribuite conceptelor respective în aceste literaturi, poate oferi însă o imagine mai exactă a ceea ce numim astăzi dialogul culturilor și civilizațiilor.

Sigur, ca orice concept, și acelea de cultură-civilizație au cunoscut o îndelungă perioadă de gestație, dar nici pînă în prezent decantarea particularităților lor nu s-a terminat și numeroasele soluții formulate în decursul vremii nu au întrunit sufragiile universale. Dimpotrivă, am putea spune că dezacordurile sau dezavuările sînt mai numeroase decît acordurile, decît consensurile.

Și aceasta nu întîmplător, deoarece conceptul de cultură semnifică și definește „vocația supremă a omului ca existență conștientă de sine, ca ființare specifică ce depășește imediatul și se proiectează în viitor ca tendință spre viabilitate și permanență" [1].

Noțiune fundamentală, sintetică, cu multiple determinări, conceptul de cultură se impune tot mai mult drept un concept cheie pentru științele umane în general, pentru descifrarea conceptului de civilizație în special.

Culturologi sau sociologi, filozofi sau scientiști, esteticieni sau etnologi, ctitori de școală, creatori sau profesori în domeniile citate își confruntă opiniile. Spre exemplificare, ne vom permite aci citarea cîtorva puncte de vedere, fără pretenția sau certitudinea de a fi cele mai reprezentative, dar care, corelate sau, dimpotrivă, disociate pot oferi o imagine ceva mai clară asupra multor neclarități. Astfel, pornind de la premisa că „o filozofie a culturii începe prin a presupune că universul culturii nu este o simplă aglomerare de fapte vagi și izolate", Ernst Cassirer

[1] Alexandru Tănase, *Cultură și civilizație*. București, Editura politică, 1977, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

consideră că : „Ea caută să înțeleagă aceste fapte ca sistem, ca un tot organic". [1]. Universul culturii sau cultura ca atare sînt, în opinia sa, rodul discontinuității și al eterogenității faptelor al ideilor ce le reflectă. Atît discontinuitatea, cît și eterogenitatea decurg, opiniază el, din varietatea miturilor, a limbajelor, a artelor, religiilor etc.

Ocupîndu-se de diferitele sensuri ale termenului de cultură, și cu precădere de relația cultură-civilizație, cunoscutul lingvist și etnolog american Edward Sapir conchide că prin cultură am putea înțelege un ansamblu al atitudinilor, al viziunilor despre lume și al trăsăturilor specifice de civilizație. El este convins că : „...în toate ființele umane sau, cel puțin, toate grupurile umane au o cultură, deși deosebirile dintre ele pot fi considerabile iar gradele lor de complexitate foarte inegale" [2]. Pătrunzînd mai adînc în miezul dialogului ce se poartă în domeniul culturii în secolul nostru, Sapir formulează următoarea apreciere, din care nu lipsește o însemnată doză de îndoială : „...a spune că cultura cuprinde toate elementele psihice ale civilizației, în opoziție cu elementele pur materiale, ar fi inexact : în primul rînd, pentru că ar exista încă loc, în această concepție, pentru o mare cantitate de elemente relativ insignifiante ; apoi pentru că unii factori materiali pot ocupa un loc decisiv în ansamblul cultural" [3]. Tocmai de aceea „probabil că ne situăm mult mai aproape de adevăr cînd afirmăm că concepția despre cultură pe care noi căutăm să o percepem își propune să cuprindă ansamblul atitudinilor, al viziunilor despre lume și al trăsăturilor specifice de civilizație care conferă unui popor locul său specific în univers" [4]. Într-o asemenea perspectivă teoretică civilizația este apreciată ca „ansamblu de produse ale culturii, ca o activitate organizată. Cultura trebuie măsurată în altă scară decît civilizația" [5]. Numai așa

---

[1] Ernst Cassirer, *Essai sur l'homme*, *Paris*, Editions de Minuit, 1975, p. 248—261.

[2] Edward Sapir, *Anthropologie*, Paris, Editions de Minuit, 1967, p. 326—330.

[3] *Ibidem*.

[4] *Ibidem*.

[5] Al. Tănase — *op. cit.*, p. 127.

vom putea înțelege — remarcă etnologul — de ce o civilizație relativ săracă poate fi din punct de vedere cultural superioară. Accentul nu este pus „atît pe actele sau credințele unui popor, cît pe rolul pe care îl joacă, în viața acestui popor, aceste acte și credințe și pe semnificația pe care el le-o acordă. Același element de civilizație poate fi de o importanță vitală în cultura unui popor și nu este decît un factor neglijabil în cultura altuia" [1]. În sfîrșit, am reține din mulțimea aprecierilor aceluiași gînditor, față de opiniile căruia poți avea rezerve, dar nu le poți ignora, judecata cu mai multe semnificații : „Cultura se apropie astfel de «spiritul» sau de «geniul» unui popor, fără ca aceste cuvinte să prezinte o sinonimie exactă cu el".

Într-un studiu intitulat, mai mult decît sugestiv, *Civilizație, societate și cultură*, teoreticianul francez P. H. Chombart de Lauwe gîndește că : „Civilizația este caracterizată prin anumite forme de raporturi dintre oameni și natură și de raporturi sociale ale oamenilor între ei și muncă, producție, mediul înconjurător" [2], și că tocmai „aceste raporturi marchează structurile sociale, instituțiile, formele de putere. Civilizația poate fi observată într-o societate sau, cel mai adesea, în mai multe societăți care sînt marcate prin aceleași caractere" [3].

Consecvent filierii sale de gîndire, el apreciază că : „Fără cultura novatoare, civilizația, fixată în culturi rigide și nere-înnobilate, este sortită morții" [4].

Făcînd o amplă incursiune analitică asupra relației : civilizație universală-culturi naționale, cunoscutul fenomenolog francez Paul Ricoeur îndeamnă la o prețuire a civilizației planetare, fără însă a neglija sau ignora civilizațiile naționale. El atrage atenția asupra înțelepciunii de a nu neglija pădurea din cauza copacilor, de a nu neglija cultura universală, planetară de amorul exagerat al culturilor naționale, dar, în același timp, de a lua în seamă

---

[1] Ed. Sapir — *op. cit.*, p. 326—330.
[2] P. H. Chombart de Lauwe, *La culture et le pouvoir*, Paris, Editions Stock, 1975, p. 117—122.
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

culturile naționale. În cadrul culturilor naționale tradiția joacă un rol cu totul aparte. Dar și tradițiile în domeniul civilizației, al culturii trebuie privite în veșnică mișcare, reînnoire, căci, remarcă el : „...o tradiție culturală rămîne vie doar dacă este permanent recreată" [1]. El este pe deplin convins că „sînt două modalități în care omenirea poate străbate timpul : civilizația dezvoltă un anumit sens al timpului, care se bazează pe acumulare și pe progres, în timp ce modul în care un popor își dezvoltă cultura se bazează pe o lege de fidelitate și creație ; o cultură moare de îndată ce nu este reînnoită, re-creată" [2]. Întrebîndu-se în ce condiții poate continua creația culturală a unui popor, Ricoeur apreciază că : „...dacă este adevărat că toate culturile tradiționale suportă presiunea și acțiunea de eroziune a acestei civilizații, ele nu au toate aceeași capacitate de rezistență și mai ales aceeași putere de absorbție... numai o cultură vie, fidelă originilor sale și în același timp în stare de creativitate pe planul artei, literaturii, filozofiei, spiritualității este capabilă să suporte întîlnirea cu alte culturi dar nu numai să o suporte, ci să dea un sens acestei întîlniri" [3].

Definind cultura prin una din finalitățile sale sociale de organizare a intersubiectivității, M. Dufrenne surprinde corelația organică între cultură și om, între cultură și libertate. Menirea acesteia este, după convingerea sa, „să risipească misterul care-l înconjură pe altul și să înlăture anarhia din relațiile umane" [4].

Scurtul popas în lumea confruntărilor de opinii are drept scop relevarea cu precădere a dificultăților reale teoretico-metodologice de abordare și analiză a istoriei civilizației africane, precum și necesitatea imperioasă a delimitării conceptuale, a precizării unor criterii fundamentale de tipologizare a civilizațiilor.

---

[1] Ricoeur, Paul, *L'histoire et verité*, Paris, Editions du Seuil, 1955, p. 274—288.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] Mikel Dufrenne, *Pentru om*, București, Editura politică, 1971, p. 163.

Scanned with OKEN Scanner

Nu putem afirma că autorul prezentei lucrări ar fi utilizat un singur set de criterii social-economic, tehnic, antropologic, cultural etc, dar accentul cade cu predilecție pe primele două.

Dintr-o perspectivă istorico-genetică Jefferson Murphy surprinde și interpretează evenimentele epocale ce jalonează ființarea în timp a comunităților, statelor și imperiilor, continuitatea și discontinuitatea lor pe planul vieții economico-sociale a meșteșugurilor, obiceiurilor, tradițiilor.

Urmărind o sinteză a surselor variate de informații pe care le posedă, autorul depășește cadrul unei simple prezentări factologice și reușește să ofere interpretări, concluzii teoretice de o deosebită valoare cognitivă.

Dacă ne referim doar la unele, și este edificator : ideea continuității istorice, a unității în diversitate a culturilor, a modurilor de organizare socială, de adaptare și transformare a naturii, obiceiurilor etc., a legăturilor și influențelor reciproce etc.

În vederea realizării unui asemenea discurs istorico-logic, autorul, abordează, după un substanțial capitol intitulat *Omul primitiv în Africa,* problema civilizației sau civilizațiilor pe regiuni geografice, cu notele specifice, definitorii. Pentru cititorii, specialiști sau nespecialiști, ai acestei deosebit de necesare și plăcute lucrări vom reține aici doar cîteva dintre capitolele care asigură „fizionomia cărții" : *Egiptul antic, Nubia și Țara Cușiților, Ethiopia, Africa de Nord și Sahara, Civilizația sudaneză, Sudanul de Vest, Sudanul de Est, Statele și populațiile bantu.*

O altă parte de sinteză a lucrării este rezervată unor capitole sugestiv formulate : *Europa și Africa, Explorare, exploatare și cucerire, Înscăunarea stăpînirii coloniale, Reacție africană, Naționalism și independență.*

Cartea este o veritabilă și competentă pledoarie pentru o analiză concret istorică a raporturilor Europei cu Africa, pentru stabilirea clară, fără nici un fel de echivoc a ceea ce a semnificat colonialismul pentru popoarele băștinașe.

Mitul asupra rolului modelator, transformator, pozitiv al colonialismului a cuprins gîndirea nu numai a teoreticienilor și doctrinarilor europeni, dar și a unor gînditori politici africani.

Scanned with OKEN Scanner

Comparată adesea cu o adevărată revoluție industrială (asemănătoare celei din Anglia), cu o Renaștere spirituală, considerată alteori ca „un rău necesar", perioada colonială a fost analizată nu atît prin multiplele consecințe nefaste asupra evoluției popoarelor africane, cît prin unul sau altul din elemente, scoase din contextul social, ceea ce a condus la teze eronate.

Secolul XX este numit sugestiv de către cunoscutul africanolog Basil Davidson secolul *istoriei Africii*, al adevărului despre perenitatea în timp a culturii, a civilizației și ființei istorice a africanilor. Se conturează tot mai distinct adevărul că „scrierea istoriei Africii este nu numai posibilă și necesară, dar va fi în același timp o muncă de redescoperire — redescoperirea umanității Africii" [1].

Harta istoriei Africii începe să capete bogăția semnificațiilor, conturul și detaliile autentice prin rescrierea și reinterpretarea de către africanii înșiși a drumului lung și anevoios străbătut în istorie, în care „contactul cu Europa trebuie să-și găsească locul ca o experiență africană" [2]. Impactul colonialismului european se reclamă a fi analizat și apreciat în primul rînd din perspectiva colonizaților, a structurilor economice, politice și spirituale autohtone.

Dacă concepția despre istoria Africii s-a schimbat în ultimele decenii în direcția necesității și oportunității ca aceasta să fie istoria africanilor de la origini și pînă astăzi, întreaga istorie sud-africană este încă mistificată.

Pentru elevii albi din Africa de Sud, sublinia un istoric autohton, africanii sînt încă „sălbaticii care i-au masacrat... pe strămoșii lor. Puțini dintre ei sau poate chiar nici unul nu au auzit de impresionantele cetăți din epoca fierului... Zimbabwe și Mapungubwe..." [3].

---

[1] Basil Davidson : *Old Africa Rediscoverd*, Longman, Paperback, p. 20.

[2] K. Nkrumah : *Consciencism*, Panaf, London, 1970, p. 62.

[3] Cf. J. D. Fage, *Africa discovers her past*, Oxford University Press, London, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

Jefferson Murphy reușește să ofere în cartea sa, printr-o fructificare izbutită a dovezilor arheologice, lingvistice, antropologice și tradițiilor orale, cunoștințe despre istoria Africii de sud, adăugînd o izbutită pagină la istoria populației majoritare din această zonă a continentului. Consecvent principiilor sale de evaluare cît mai corectă a istoriei civilizațiilor create de etniile africane, începînd cu Egiptul în Nord și sfîrșind cu civilizația Zimbabwe în Sud, J. Murphy caută să-și argumenteze ideea că istoria Egiptului nu începe cu cucerirea acestuia de către persani, greci sau romani ; că el are o străveche cultură atestată de cca 3 000 de ani de independență. Africană prin geneză, cultura egipteană nu trebuie să fie abia asimilată de către celelalte popoare ; vestigiile istoriei atestă existența milenară a acesteia, iradierea sa și asupra celorlalte civilizații africane.

Este cu adevărat un paradox faptul că în timp ce s-a scris foarte mult, poate că cel mai mult despre Africa de Sud în raport cu celelalte zone ale Africii, s-a scris cel mai puțin despre istoria marii majorități a populației.

Cercetări efectuate în Africa, ca dealtfel și destul de multe lucrări aparținînd mai ales unor antropologi, etnografi istorici, cărturari arabi, au atestat, după opinia lui Murphy, existența unor îndelungate rădăcini istorice și de civilizație a popoarelor africane. Astfel de personalități de întinsă și aleasă cultură precum al-Masudi și Ibn Haukal din Bagdad, al-Bakrî din Cordoba, al-Idrisi, originar din Maroc, trăit multă vreme în Sicilia, al-Omari din Damasc și alții au adus prin scrierile lor contribuții de substanță la cunoașterea unor importante straturi de civilizații și culturi rămase ascunse secole de-a rîndul multor generații. Acestora li s-au adăugat bogatele informații și interpretări datorate unor cercetători africani, mai ales de prin secolele XVI—XVII, sub influența islamismului.

Printre aceștia, cărturarii din Timbutku, Ahmad Baba, Mahmad Kati, Abderrahman as Sadi, Hassan ibn Mohamad al Wazzau el Zayyatti, cunoscut mai ales în Italia, unde a trăit multă vreme, ca Leo-Africanul. După această perioadă, scrierile despre Africa s-au înmulțit și, cum conchide autorul lucrării : „Cu ajutorul lor

Scanned with OKEN Scanner

s-a putut arunca suficientă lumină asupra impunătoarelor state și imperii ale Sudanului — Ghana, Mali, Songhai și Kanem-Bornu — și asupra orașelor est-africane de pe coastă — Mogadiscio, Malindi, Zanzibar, Mafia, Kilwa și Sofaia" (p. 10). Mărturiilor istorice de civilizație, pierdute în secole și milenii, li s-au adăugat, consideră autorul, numeroasele surse fructuoase de informații furnizate de multele picturi pe stînci, de osemintele omenești. Toate acestea relevă „...o perspectivă a istoriei africane care pune într-o situație penibilă pe adepții înjositoarelor mituri născocite pe seama Africii" (p. 15).

După o îndelungă și minuțioasă analiză sub aspect antropologic, în detaliile căreia nu ne propunem a intra aici, prin care se urmărește evoluția omului pe pămîntul african, de la formele sale incipiente și pînă la Homo sapiens, autorul conchide că: „Istoria numeroaselor comunități și culturi create de africani începe în general odată cu descoperirea agriculturii și răspîndirea ei în diferite părți ale continentului" (p. 43).

Un accent cu totul aparte este pus în lucrare pe civilizația (în sensul ei cel mai larg) Egiptului antic și mai ales pe civilizația dezvoltată în cunoscuta regiune a Nilului, care a generat nu numai o civilizație agricolă inedită, dar și numeroase culturi spirituale, care aveau să influențeze puternic civilizația și culturile care s-au zămislit treptat în continentul african. Este interesant de notat că în lucrare se formulează aprecierea exhaustivă că: „Pentru a realiza culmile de extraordinare înfăptuiri atinse în cele trei milenii ale duratei lui, Egiptul antic a descoperit și fructificat numeroase idei și tehnici, chiar dacă pe unele le-a luat de la civilizația mai veche a sumerienilor din Mesopotamia. Oricum, fie prin inovație proprie, fie prin împrumut, Egiptul antic a acumulat și folosit o largă gamă de măiestrii complicate și rafinate pentru a putea crea acele impunătoare monumente, unice în istoria omului. În vremea cînd strămoșii celor mai multe popoare moderne trăiau în stare de primitivism, egiptenii clădeau — și au păstrat un interval de timp fără precedent — o civilizație a cărei măreție și strălucire trezesc și azi uimirea și respectul întregii omeniri" (p. 71—72).

Scanned with OKEN Scanner

Cultura și civilizația cușită din ținuturile din jurul Nilului superior (Sudan, Egipt, Ethiopia), succesiunea diferitelor populații, limbi, obiceiuri trecute prin perioade de înflorire și declin, cultura barbară din nordul Africii, cultura și civilizația feniciană (în special în Tunisia și Algeria), limba și civilizația punică, civilizația cartaginezilor, în care excelau navigația și comerțul din nordul Africii, civilizația romană, năvălirea vandalilor peste romani în Africa de Nord (în anul 429), cultura și civilizația bizantină, interferența creștinism-islamism în diverse regiuni africane, civilizația sudaneză, surprinsă în cele patru faze ale ei, cultura și civilizația bantu, cultura și civilizația swahili și contribuția arabilor la dezvoltarea ei, cultura masaii și kikuiu ș.a. sînt tot atîtea aspecte asupra cărora insistă scrupulos și competent autorul cărții de față.

De pildă, în legătură cu cultura Bantu, Murphy notează cîteva elemente majore, care ne ajută să schițăm în linii mari istoria populațiilor bantu : *Primul* este înrudirea limbilor bantu cu alte limbi africane din nord și nord-est. *Al doilea* este acela că populațiile de limbi bantu au întemeiat numeroase state și mici imperii, care prezintă aceleași trăsături fundamentale ca statele sudaneze. *Al treilea* vizează folosirea aproape generală a plantelor din complexul agricol sudanez în culturile populațiilor de limbi bantu. *Al patrulea* relevă că metodele de minerit, topire și prelucrare a metalelor, folosite de populațiile bantu, sînt similare celor practicate în Africa de Vest. *Al cincilea* constă în aceea că populațiile de limbi bantu sînt de rasă neagră, deși în multe regiuni au absorbit, în ultimele milenii, populații destul de numeroase de boșimani sau cușiți, aceștia din urmă fiind o populație afro-mediteraneeană care a migrat de mult în teritoriile Africii moderne de Est. *Al șaselea* element constă în faptul că populațiile de limbi bantu acordă noțiunilor de Dumnezeu, religie, rudenie, lume și viață, aceleași semnificații cu rudele lor din Africa de Vest. În sfîrșit, în ciuda vastei lor răspîndiri și diversificări, populațiile de limbi bantu fac neîndoios parte integrantă din civilizația sudaneză a negrilor africani.

Scanned with OKEN Scanner

Poate unul dintre cele mai bogate argumente și impresionante capitole ale lucrării lui Murphy este cel care se referă la comerțul cu sclavi, la sclavaj. Neavînd nici spațiul necesar și nefiind nici cazul de a reda noi aici întreaga desfășurare istorică — așa cum autorul nu numai documentat, dar și îndreptățit o face — vom încerca să evidențiem numai cîteva dintre remarcile și opiniile sale, care conferă „carne și sînge" acestui capitol, asigurîndu-i astfel personalitatea în logica și economia cărții.

Fie că a fost de proveniență portugheză sau germană, engleză sau franceză, italiană sau spaniolă, sclavajul se originează cu pătrunderea europenilor în postură de colonizatori, iar comerțul cu sclavi s-a devodit un mijloc de eficiență economică dintre cele mai marcante. Căci, cum spune Murphy : „Dintre produsele africane cerute de europeni, nici unul nu era însă mai mult prețuit ca sclavii" (p. 105). Fidel adevărului istoric, Murphy recunoaște că forme incipiente și primare de comerț cu sclavi par a fi existat inițial între unele state africane, un fel de sclavaj inter-african am spune noi, dar acesta nu s-a ridicat la gradele de cruzime imprimate de europeni. Textual citim în lucrare : „Nu însă europenii au început comerțul cu sclavii. Comunitățile africane practicaseră o formă de sclavie cu secole înainte de a veni în contact cu Europa. Africanii își vînduseră sclavi între ei și pentru export în Africa de Nord și Asia, prin Sahara și prin Ethiopia și porturile azaniene ; dar volumul fără seamăn al comerțului cu sclavi peste Atlantic și cruzimea cu care erau tratați sclavii africani, constituie o trăsătură fundamentală care deosebește comerțul european cu sclavi de orice altă formă de sclavie din Africa" (p. 105).

Cele patru secole și jumătate de barbar comerț cu sclavi au făcut ca aproximativ zece milioane de africani să fie vînduți peste Oceanul Atlantic, iar încă două milioane în zona Oceanului Indian, sau cum se menționează în acest capitol : „...cam 25—26 milioane de africani au fost uciși sau transportați din Africa între 1451 și 1870, ca urmare a comerțului cu sclavi de pe coastele de vest și est ale continentului" (p. 136).

Scanned with OKEN Scanner

Ce impresionează în bună măsură la J. Murphy este împletirea adevărului, a constatării obiectiv-pertinente cu afecțiunea sa pentru africanul sau africanii supuși fără voia lor atîtor crunte experiențe istorice. El nu numai că condamnă prejudecățile și miturile defăimătoare ale europenilor care înfățișau Africa ca o imensă junglă populată de sălbatici, la marginea oricărei culturi și istorii, dar mai cu seamă condamnă colonialismul pentru situația limită în care l-a adus pe african. După convingerea lui, africanii „nevoiți să se manifeste în condițiile create de europeni, păreau înapoiați, mai ales celor care doreau să-i vadă așa. În mintea și în sufletul milioanelor de africani se petreceau însă schimbări fundamentale" (p. 625).

Sclavilor, simple unelte vorbitoare, cum erau considerați de către europeni, li s-au adăugat cu precădere la începutul secolului al XIX-lea, în vremea revoluției industriale în Europa, materiile prime, precum bumbacul, lîna, cheresteaua, cărbunele, minereurile, uleiurile vegetale.

Analizîndu-se diversele maniere — directe și indirecte — de guvernare uzitate de puterile coloniale, diferite desigur în nuanță, nu și în esență, în lucrare se precizează că Marea Britanie a preferat și practicat un fel de colonizare la african acasă. În locul guvernării directe englezii au preferat „...să administreze cu ajutorul conducătorilor africani și să lase populațiile africane să-și vadă cum vor de treburile lor, atîta vreme cît dezvoltarea economică și liniștea erau asigurate" (p. 239). În schimb, francezii au trecut la o subordonare mai directă a instituțiilor africane, a structurilor socio-politice-juridice, la o asimilare forțată a culturii africane. Portughezii „...au avut, susține Murphy, cea mai puțin coerentă concepție colonială" (p. 240) și aceasta și datorită faptului că ei înșiși erau într-un fel de suferință cu propria organizare și astfel „au lăsat teritoriile lor africane să se conducă singure" (p. 240), mulțumindu-se a-și însuși roadele dominației lor de la distanță. Găsim cu totul corectă aprecierea conform căreia, cu mici deosebiri, „politicile coloniale ale tuturor puterilor erau similare în linii generale și în obiectivele fundamentale urmărite" (p. 241).

Scanned with OKEN Scanner

Dacă dominația colonială franceză s-a reclamat a fi purtătoarea idealurilor umanitare ale revoluției franceze — a abolirii sclaviei și rasismului, a posibilității ca cetățeanul de culoare „să-și poată asimila cultura franceză și să poată fi acceptat în termenii egalității sociale de către francezi", să poată deveni un negru francez — caracteristica dominației engleze a fost aceea că africanii „niciodată nu ar putea să devină negri englezi" [1]. Contrastul acestor două politici a fost mult accentuat prin practicile administrative de conducere: în timp ce francezii au optat pentru o politică directă de asimilare, englezii pentru una indirectă, paternalistă.

În consens cu mulți cercetători și teoreticieni care se ocupă de Africa, E. J. Murphy consideră și el că, în genere, colonialismul a fost interesat să distrugă sau să diminueze rolul instituțiilor socio-politice, juridice și culturale proprii africanilor și să creeze acolo unele după chipul și asemănarea celor din occident. Față de structurile tradiționale, fostele puteri s-au străduit să procedeze cît mai prudent. Una din tacticile folosite a fost aceea ca în structurile tradiționale, autohtone pe care le-au găsit în colonii să caute a imprima suflul și voința lor, să caute ca prin mijloace culturale, religioase să-și impună treptat autoritatea. Altă metodă larg răspîndită în genere, dar mai ales acolo unde s-a practicat guvernarea indirectă a urmărit ademenirea băștinașilor cu influență și îndeosebi șefi de trib sau elita religioasă, administrativă. Misiunile religioase, care, de fapt, nu erau numai religioase, jucau un rol important în implementarea politicii coloniale.

Treptat, treptat, în multe din țările colonizate a început însă procesul de înlocuire forțată a instituțiilor autohtone cu altele noi, care ignorau specificul organizării lor sociale și, în consecință, comunităților, satelor, popoarelor, noile instituții le apar ca artificiale, anacronice. Dealtfel, scopul creării acestora era acela ca și pe această cale să se inoculeze sentimentul de neputință și nepricepere a băștinașilor de a-și constitui structuri

[1] P. C. Lloyd, *Africa in Social Change*, Penguin Books, 1972, p. 59—60.

Scanned with OKEN Scanner

și instituții politice, administrative, culturale proprii. „Civilizarea" politică impusă metodic din afară a fost privită, cum era și firesc dealtfel, de către populațiile africane, de către marea majoritate a reprezentanților acestor popoare ca o formă de înstrăinare, de dezrădăcinare. Anacronismul instituționalizării străine se adăuga fărîmițării etnice, tribale, care la rîndul lor au fost încurajate, stimulate de puterile colonialiste, în temeiul cunoscutului principiu „dezbină și stăpînește".

Referindu-se, de pildă, la situația din Africa de Vest, autorul lucrării observă că „...de la venirea englezilor, francezilor, belgienilor și a altor europeni, Africa de Vest a regresat în loc să progreseze, ca urmare a exploatării sistematice practicate de aceste puteri imperialiste străine. Pretențiile de «asociație», «tutelă», «custodie» și «mandat» nu corespund năzuințelor politice ale populației din Africa de Vest" (p. 658), mai mult „...spiritul democratic al instituțiilor tradiționale ale populației din Africa de Vest a fost înăbușit prin legi și orînduiri odioase și asupritoare și înlocuit cu metode despotice de guvernare, care sînt potrivnice dorințelor populației din Africa de Vest" (p. 658).

În unele țări africane, mai bogate, în timpul dominației coloniale s-a dezvoltat un soi de capitalism autohton, cu o burghezie *mai mult* sau *mai puțin* înstărită, care în variate forme și grade a început să coopereze cu puterile colonialiste, iar reprezentanții colonialismului nu au scăpat prilejul de a atrage toate foloasele unei asemenea situații, urmărind nu numai profituri de natură economică, dar și politică, culturală și morală.

Nu ne propunem aici să facem o analiză comparativă, diferențiată nici a similitudinilor, nici a particularităților capitalismului african față de cel european, de pildă. Vom reține totuși că și aici, în esență, el nu e diferit mult de cel din alte zone ale lumii. Acest aspect a fost și este relevat nu numai de doctrinari, de economiști, de politologi, sau filozofi nonafricani, ci chiar de africanii înșiși. De pildă, după Walter Rodney, și capitalismul african s-a caracterizat prin concentrarea în mîini puține a proprietății asupra mijloacelor de producție, a bogățiilor, și

Scanned with OKEN Scanner

printr-o inegală repartiție a produselor muncii umane[1]. Conform convingerii sale, la nivel politic, capitalismul a fost și aici răspunzător pentru cele mai multe dintre trăsăturile pe care le îmbracă el astăzi[2].

Simbioza care s-a creat încă de pe atunci între capitalismul din țările colonizate și puterile colonizatoare, imperialiste s-a prelungit și în bună măsură se prelungește și astăzi în anumite țări și zone. Dealtfel, așa se și explică de ce, cel puțin în anumite țări ale Africii, chiar după eliberare, politica de penetrație a unor state imperialiste, îndeosebi foste colonizatoare, cunoaște forme variate. În lucrarea de față nu se merge cu analiza pînă la zi, deși unele forme ale neocolonialismului nu ocolesc deloc canalele culturale sau cele privind civilizația, progresul tehnico-științific, tehnologic. Dimpotrivă, în anumite cazuri tocmai acestea devin mijloacele cele mai uzitate. Pentru cei care am avut prilejul ca pe parcursul mai multor ani să cunoaștem, la fața locului, mai multe state africane, prelungirea unor practici existente încă în timpul colonialismului și adăugarea altora noi, neocolonialiste, este un fapt ce nu poate fi nici contestat, nici ignorat. Sigur, capitalismul nu a fost importat (în acele țări unde se poate vorbi de așa ceva) din țările metropolă, dar el a fost puternic sprijinit și influențat de colonialism iar, la rîndul său, acesta din urmă a găsit în el un mediu de înrădăcinare în structurile economice, politice, culturale și chiar religioase din țările subjugate.

Sesizarea unor asemenea realități, istorice și prezente, ne ajută să înțelegem și conținutul și gradul decolonizării efective ce se urmărește azi în multe țări ale continentului african.

Dacă prin dezvoltare africanii înțeleg un proces multilateral, care presupune atît la nivel individual cît și la cel colectiv o sporire a calificării și capacității și, totodată, o largă libertate, creativitate, autodisciplină, responsabilitate și bună-

[1] Walter Rodney, *How Europe Underdeveloped Africa*, Tanzania, Publishing House, Dar es Salam, 1972, p. 13.
[2] *Idem*, p. 17.

Scanned with OKEN Scanner

stare materială [1], ne dăm seama de ce în programele de dezvoltare social-economică, ştiinţifică şi culturală a acestor ţări decolonizarea este concepută în multiplele ei variante : spirituală, politică, culturală, economică.

Nici prezentul, nici viitorul Africii nu ar putea fi înţelese fără cunoaşterea acestor rădăcini şi consecinţe istorice, economice, politice. Dealtfel, însăşi concluzia lui E. J. Murphy potrivit căreia „nimeni nu poate prezice viitorul Africii, dar continuarea marilor schimbări în curs de desfăşurare şi tendinţa africanilor de a îmbina modernizarea cu multe trăsături şi concepţii proprii, vor crea inevitabil un nou tip de societate şi cultură" (p. 309), poate fi înţeleasă numai în acest cadru, neignorînd nici o clipă faptele şi adevărurile istorice şi neexagerînd cu nimic şansele de dezvoltare ale Africii, ca dealtfel, ale tuturor ţărilor foste subjugate, într-un fel sau altul, în condiţiile în care neocolonialismul nu numai că nu şi-a epuizat căile de penetraţie dar şi le-a amplificat şi diversificat.

Colonialismul a determinat, fără voia lui, de la început o mişcare de eliberare naţională care s-a extins treptat şi pretutindeni cunoscînd forme variate de manifestare. Odată cu penetraţia străinilor colonizatori şi cu începerea lucrărilor de extracţie a bogăţiilor subsolului african, pe lîngă mîna de lucru adusă „de acasă", din metropole, s-a format şi o pătură din ce în ce mai largă de muncitori autohtoni şi astfel, treptat, replica pe care aceştia o dau administraţiei colonialiste capătă forme din ce în ce mai radicale. Tocmai în aceste zone, artere, centuri de bogăţii ,îşi au geneza şi se dezvoltă viabile nuclee ale mişcărilor de eliberare naţională. Dar, cum era de aşteptat, îndîrjirea şi forţa guvernării colonialiste au fost dure, cunoscînd forme de stăvilire dintre cele mai inumane. Cu toate acestea studiul atent, obiectiv al mişcărilor de eliberare naţională dovedeşte că aproape fără excepţie în fiecare ţară sau regiune au existat nuclee ale acestor mişcări, care şi-au desfăşurat activitatea în ciuda tuturor dificultăţilor şi care s-au transformat treptat în

[1] Walter Rodney, *op cit.*, p. 9.

partide politice, (uneori extrem de numeroase) ce și-au înscris în programele lor lupta pentru eliberare națională. De aceea, fără a respinge cu totul faptul că unele din mișcările de eliberare s-au dus și din afara granițelor țărilor lor, nu putem împărtăși fără rezerve afirmația autorului prezentei lucrări, potrivit căreia „...principala acțiune de organizare a mișcării de eliberare a africanilor s-a desfășurat în afara Africii în cursul primelor decenii ale secolului al XX-lea" (p. 27).

Firește că pentru orice observator sau cercetător este dificil să surprindă tensiunile și vitalitatea bătrînului și tînărului continent african, să-i descifreze liniamentele fundamentale ale spiritualității acestuia, să poată răspunde la întrebarea încotro se îndreaptă Africa, pe ce cale s-au angajat popoarele sale libere ? spre ce aspiră popoarele aflate încă sub jugul colonial ? Dar ceea ce nu poate scăpa din vedere nici unui cercetător al istoriei contemporane africane este faptul că întreg continentul, de la marile imperii la micile triburi, este angajat într-un proces de tranziție de la colonialism spre independență ; de la analfabetism spre știință de carte ; de la o economie de subsistență la o economie modernă ; de la vechile obiceiuri tribale la noi raportări și structuri sociale de organizare a relațiilor din cadrul familiei, statului etc., de la necunoașterea lor la *auto*cunoaștere, de la neîncredere la *auto*încredere, de la guvernarea de către alții la *auto*guvernare etc.

Opțiunea la scara întregului continent pentru o evoluție independentă, angajarea practică pe drumul decolonizării nu este un act, un fapt în sine, ci este rodul unor prefaceri adînci, a unor tensiuni lăuntrice, care au măcinat sistemul socio-politic atît al coloniilor (dominate), cît și a structurilor sociale ale coloniștilor (dominatorii).

Cu cel puțin aceste cîteva idei și mai ales cu certitudinea că popoarele africane își țes cu migală pînza fină și durabilă a unei culturi milenare, ce le conferă identitate și personalitate proprie în marea familie a popoarelor lumii, va rămîne cititorul atunci cînd ultima filă a cărții *Istoria civilizației africane* va fi parcursă.

Scanned with OKEN Scanner

Fără îndoială, studiul atent și critic al lucrării *Istoria civilizației africane* a lui E. Jefferson Murphy poate conduce și la alte constatări, observații, sugestii, acorduri sau dezacorduri.

Ne oprim aici cu convingerea că cititorul va găsi el însuși un fructuos izvor de informare și interpretare a unuia dintre cele mai incîntătoare subiecte de reflecție, care este acela al civilizației africane. Odată cu publicarea în limba română a unei asemenea cărți, Editura Minerva răspunde unei reale dorințe de cunoaștere de către publicul din țara noastră a ariei culturii și civilizației în genere, a celor zămislite pe meleagurile africane în special.

ELENA VOICULESCU
MARIN VOICULESCU

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

Africa — întreaga Africă — are o istorie. Totuşi acest fapt evident nu este încă general recunoscut. În opinia cu largă circulaţie, chiar şi a unor oameni culţi, persistă ideea că cea mai mare parte a Africii nu are absolut nici o istorie anterioară sosirii negustorilor de sclavi şi a exploratorilor europeni. Vechile civilizaţii avansate ale Africii sînt puţin cunoscute. Omul s-a plimbat pe Lună, dar nu a ajuns încă să se cunoască în toată diversitatea speciei.

Studiul istoriei este o preocupare relativ recentă şi s-a concentrat exclusiv asupra civilizaţiilor culte din Europa şi din lumea mediteraneană. În secolul trecut, istoria a inclus în studiile ei şi Egiptul şi Orientul Apropiat şi, treptat, destul de marginal, India şi China. Cînd arheologia şi-a perfecţionat mijloacele de lucru şi şi-a extins activitatea, istoria a inclus în sfîrşit şi civilizaţii vechi, lipsite de mărturii scrise sau care au lăsat scrieri nedescifrate, cum ar fi civilizaţiile aztecă şi maya.

În ciuda lărgirii treptate a studiilor istorice, trecutul unei mari părţi a omenirii este încă necunoscut sau, şi mai rău, adesea socotit că nu merită să fie studiat. Dintre toate marile comunităţi umane rămase în afara principalelor obiective ale cercetărilor istorice, Africa este cea mai importantă.

Nu ne referim, bineînțeles, la civilizația Egiptului, care se află la loc de frunte în istoriile clasice ale omenirii. Coasta mediteraneană a Africii de Nord, care a venit încă din antichitate în contact cu popoarele Europei și ale Orientului Apropiat, este destul de cunoscută ca să revendice cel puțin un loc la periferia istoriei „omenirii". Dar celelalte popoare din restul Africii, îndeosebi cele de la sudul vastului deșert al Saharei, sînt privite ca o masă amorfă — uneori nici măcar atît — fără nici o semnificație istorică deosebită.

Abia în ultimele decenii fărîmele de mărturii ale trecutului african, cunoscute doar de cîțiva specialiști, au fost îmbinate într-o schiță istorică a restului Africii. Deși această schiță este pentru foarte mulți încă necunoscută, — inclusiv de majoritatea istoricilor —, însemnătatea ei începe încet să fie recunoscută.

Reconstituirea istoriei Africii, chiar numai într-o formă incompletă, a fost o sarcină dificilă. Două obstacole au stat în calea istoricului : numărul redus de mărturii scrise și arheologice și mitul adînc înrădăcinat, multă vreme larg răspîndit în America și în Europa, că disprețuiții oameni negri din Africa au trăit mii de ani în stare de sălbăticie. Înainte de a putea trece la istoria Africii trebuie deci să examinăm aceste două obstacole, începînd cu al doilea, cel mai serios.

Europenii, considerați în general cei mai buni cunoscători ai istoriei lumii moderne, nu au avut înainte de secolul al XV-lea contacte directe decît cu o foarte mică parte a Africii. Negustorii europeni au făcut timp de secole negoț cu africanii de pe coastele continentului, dar ei se duceau acolo pentru cîștiguri bănești, nu pentru a-i cunoaște. Pe măsură ce comerțul cu sclavi sporea, — pînă la urmă ajungînd să constituie principalul obiectiv al legăturilor comerciale europene cu Africa —, se manifesta o tot mai evidentă lipsă de interes pentru preocupări de genul trecutului african. Pentru civilizația creștină era

Scanned with OKEN Scanner

destul de greu să găsească o justificare pentru odioasa și nemiloasa practică a înrobirii „sălbaticilor" ; faptul de a recunoaște că și africanul era un membru demn de respect al omenirii, cu o lungă istorie de împliniri în urmă, ar fi putut complica intolerabil situația.

În cursul secolelor de comerț cu sclavi, în mentalitatea europeană a pătruns ideea, adînc înrădăcinată și larg răspîndită, că africanul este un sălbatic incult, fără un trecut, care se complace într-o stare de primitivism natural. Această opinie, deloc măgulitoare, era — trebuie să recunoaștem azi — în flagrantă contradicție cu realitatea. Trebuie să mai recunoaștem că europenii care au contribuit la popularizarea acestui mit n-au nici măcar scuza necunoașterii ; cîțiva europeni care au vizitat Africa, în secolele al XV-lea, al XVI-lea și al XVII-lea, au scris relatări obiective despre impresiile favorabile ce le-au lăsat măreția regilor africani și belșugul și ordinea din cîteva orașe africane. Un geograf olandez, Olfert Dapper, de pildă, care a scris în 1668, a comparat în termeni foarte măgulitori Beninul cu Amsterdamul, în privința străzilor lungi și largi, a calității clădirilor și chiar a curățeniei, un merit important pentru ordonatul olandez.

Aceste referințe favorabile despre Africa au fost, însă, fie ignorate, fie treptat date uitării, clasate în biblioteci și arhive mucegăite. Mărturiile în legătură cu existența unei civilizații africane nu se potriveau cu miturile născocite pentru ușurarea conștiinței europenilor în perioada negoțului cu sclavi.

Pe la începutul cuceririi coloniale, spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, opinia disprețuitoare a europenilor despre africani era aproape universal acceptată. Cînd, în 1885, marile puteri europene au împărțit Africa în sfere de influență și, puțin după aceea, au pornit să ocupe cu forța continentul, această opinie a fost proclamată adevăr oficial. În acest fel cucerirea brutală a Africii își ascun-

Scanned with OKEN Scanner

dea adevărata-i față de sordid imperialism sub masca unei așa-zis îndreptățite campanii de a pune binefacerile civilizației la dispoziția „nefericiților sălbatici negri" de pe acest continent. În Europa și în America s-a acordat prea puțină atenție dîrzei și curajoasei rezistențe pe care multe state africane au opus-o „eliberatorilor" coloniali. Această rezistență — azi recunoscută ca luptă legitimă împotriva cotropitorilor străini — a fost în general înfățișată la acea vreme ca o nedreaptă reacție la „binefăcătoarea pacificare" întreprinsă de Europa. Mult cîntata stare de înapoiere a africanului a fost astfel completată cu ideea că acțiunea europenilor a adus africanilor în perpetuă harță unica pace cunoscută de ei vreodată.

Această opinie a Occidentului despre africani a persistat pînă în ultima clipă a perioadei coloniale, adică pînă în 1960, chiar în rîndurile specialiștilor în problemele africane. Cu decenii înainte de sfîrșitul erei coloniale, cercetările aduceau totuși dovezi convingătoare că imaginea oficial difuzată era falsă, dar numai un grup restrîns de cărturari și specialiști din Africa, Europa și din America le-a acordat cuvenita atenție.

Abia după galopanta apariție a statelor africane independente, între anii 1957 și 1961, opinia lumii exterioare a început într-adevăr să se schimbe. Aproape peste noapte africanii au început să fie înfățișați de mijloacele de informare ca diplomați, conducători ai mișcărilor de eliberare și ca oameni inteligenți. În același timp europenii și americanii au început să manifeste un interes crescînd pentru lucrările despre Africa și chiar să o viziteze. Școlile și universitățile s-au grăbit să introducă studii africane în programele lor. Americanii și europenii, simțind că după brusca ieșire din bezna ignorării Africa își va cîștiga un loc în politica mondială, s-au zorit să pună de acord cu realitatea secularа imagine a africanului. În Statele Unite, îndeosebi, acest proces a fost stimulat de dorința stăruitoare a negrilor americani (dintre care mulți se consideră

Scanned with OKEN Scanner

pe bună dreptate „africani din diaspora") de a-și stabili propria identitate și istorie.

În această grabă de a se revizui imaginea africanului, în sensul de a-l privi la fel ca pe oamenii din celelalte părți cunoscute ale lumii, s-a ajuns în sfîrșit la mult-întîrziata recunoaștere că și el era un om cu un trecut. Pînă atunci, puținele studii despre istoria Africii se reduceau la istoria contactelor europene cu Africa și a explorării ei ; nu era însă o istorie a *africanilor*, ci o istorie a europenilor din Africa.

Chiar înainte de cucerirea colonială, continentul african începea să fie mai bine cunoscut, cînd exploratori europeni curajoși — ca Mungo Park, James Bruce, René Caillé, Hugh Clapperton, John Hanning Speke, David Livingstone, Henry Morton Stanley și zeci alții — s-au aventurat în interiorul Africii și s-au întors să scrie despre cele văzute pentru cititorii europeni. În această perioadă și în cea colonială care a urmat, s-au întocmit hărți ale continentului și s-au trasat frontiere, astfel că școlarii aveau posibilitatea să afle la lecțiile de geografie principalele date privitoare la întinderea, caracteristicile fizice, bogățiile și rîurile lui, iar la lecțiile de istorie să urmărească aventurile exploratorilor, cuceritorilor și ale personajelor coloniale celebre.

În tot cursul acestei perioade, în special înainte de 1950, africanul ca om a fost în mod rușinos ignorat. Europeni onorabili binecunoscuți, ca lordul Milverton, fostul guvernator al Kenyei, nu s-a dat în lături să afirme, nu mai departe de 1952, că africanul a trăit mii de ani în stare de sălbăticie, în vreme ce oamenii din restul lumii își făureau propriile lor civilizații. Mitul pretinsei stări de înapoiere a africanului era atît de răspîndit încît generații întregi de școlari africani erau învățați că nu aveau un trecut.

Scanned with OKEN Scanner

Acest mit a început să se risipească. Se fac cercetări pentru înfiripărea unei istorii a Africii. Rămîn totuși încă multe lacune care nu vor putea fi niciodată umplute, dar fiecare an aduce la lumină fapte noi, care sporesc capacitatea istoricului de a înțelege ce s-a petrecut în istoria Africii și de ce.

Risipirea mitului inferiorității africane ajută la înlăturarea primului dintre cele două obstacole care au întîrziat reconstituirea istoriei africane. Problema raritățiii mărturiilor scrise și arheologice nu este încă pe deplin rezolvată, dar s-a făcut mult pentru simplificarea ei. În prezent, cercetătorul istoriei africane folosește mult mai metodic mărturiile scrise și arheologice existente și le completează cu diferite alte forme de mărturii [1].

Mărturiile scrise privitoare la istoria Africii, despre care vreme îndelungată s-a spus că nu există, s-au dovedit mult mai utile decît s-a crezut pentru reconstituirea acestei istorii. Cercetările stăruitoare din ultimii ani au dat la iveală numeroase relatări amănunțite de vizite în Africa și descrieri de regiuni africane, văzute la fața locului, ale unor călători și cărturari arabi. Aceste relatări au fost excepțional de valoroase pentru perioada dinainte de secolul al XVI-lea și se speră că vor fi descoperite altele care vor aduce noi mărturii utile.

Azi se știe că între secolele al VIII-lea și al XV-lea e.n. cel puțin douăzeci de cărturari arabi au scris despre Africa în cărți de istorie, geografie sau de călătorie. Nu toate aceste cărți au fost studiate atent ; bineînțeles, nu toate au fost traduse în limbi europene. Din cîteva s-au cules informații excepțional de edificatoare cu privire la

[1] Cititorul care dorește să cerceteze evoluția metodologiei de reconstituire a istoriei africane va consulta o lucrare deosebit de utilă : *Africa in Time Perspective : A Discussion of Historical Reconstruction from Unwritten Sources* (Africa în perspectiva timpului : discuție despre reconstituirile istorice din surse nescrise), de Daniel F. McCall, New York, Oxford University Press, 1969.

regiunea Sudanului şi la coasta răsăriteană a Africii. Şapte autori merită îndeosebi să fie menţionaţi, datorită importanţei lor pentru reconstituirea istoriei africane din epocile mai apropiate.

Cel mai timpuriu dintre aceşti scriitori este al-Mas'udi, originar din Bagdad, care a scris în prima jumătate a secolului al X-lea e.n. A călătorit mult în lumea musulmană şi se crede că a vizitat Africa răsăriteană şi Madagascarul. Cea mai cunoscută lucrare existentă a lui este *Pajişti de aur şi mine de nestemate*, care cuprinde o descriere a „ţării Zanj" — adică a regiunii de coastă a Africii — şi a comerţului cu fildeş. Scrierile lui al-Mas'udi au avut înrîurire asupra multor cărturari arabi de mai tîrziu.

Ibn Haukal era de asemenea originar din Bagdad şi aproximativ contemporan cu al-Mas'udi. A vizitat interiorul Africii de Vest şi a lăsat unele informaţii despre Awdoghast şi Kumbi, două importante centre din fostul imperiu Ghana. A văzut Nigerul curgînd spre răsărit, dar a crezut greşit că era Nilul. Din păcate, Haukal s-a dovedit a fi şi unul dintre primii vizitatori cu prejudecăţi rasiale faţă de Africa Neagră, afirmînd că despre negrii africani „şi celelalte popoare din zonele toride" nu merita să se scrie. Din fericire, cărturarii musulmani de mai tîrziu au văzut mai obiectiv Africa !

Unul din cei mai buni scriitori musulmani a fost al-Bakri, un maur din Cordoba, care a trăit în secolul al XI-lea e.n. Printre lucrările lui de seamă figurează o geografie, în care a descris Africa de Nord şi Sudanul ; relatările referitoare la Sudan sînt cea mai veche încercare cunoscută a unei priviri de ansamblu, utilă îndeosebi prin informaţiile în legătură cu imperiul Ghana.

În secolul al XII-lea, al-Idrisi, un băştinaş din Maroc, care a trăit în Sicilia la curtea regelui normand Roger, a scris o cuprinzătoare şi larg răspîndită geografie a majorităţii lumii cunoscute, numită *Cartea lui Roger*. Conţine

Scanned with OKEN Scanner

mai multe secțiuni privitoare la Africa, îndeosebi coasta răsăriteană.

Cele mai valoroase relatări arabe timpurii despre Africa au fost scrise în secolul al XIV-lea. Al-Omari, originar din Damasc, care a petrecut mai mulți ani în serviciul sultanului din Egipt, a lăsat o prețioasă descriere a faimoasei vizite la Cairo, a împăratului Mansa Musa din Mali.

Ibn Battuta, mai puțin cunoscut decît Marco Polo pentru cititorii din Occident, a călătorit însă mai mult decît Polo. A parcurs aproximativ 75.000 de mile, traversînd China, India și insulele Maldive, și a lăsat descrieri de călătorii extrem de interesante. Era berber din Tanger, foarte instruit și deosebit de respectat în lumea musulmană ca jurist și cărturar. Ultimul lui mare periplu a fost o vizită în Africa de Vest, pe care a descris-o cu foarte multe amănunte.

Ibn Khaldun a fost unul dintre ultimii mari scriitori arabi, ale căror opere au supraviețuit ; s-a născut la Tunis în 1332 și a murit la Cairo în 1406. Nu a călătorit atît de mult ca Ibn Battuta, petrecîndu-și cea mai mare parte a vieții în Tunisia și Egipt, cu excepția cîtorva scurte călătorii în Asia Mică. A cules însă o serie de relatări din călătoriile altora și a scris o remarcabilă istorie. Cînd a murit a fost recunoscut drept unul din cei mai mari învățați ai vremii lui.

În afară de aceștia și de un număr de scriitori mai puțin însemnați, africanii negri înșiși au scris în limba arabă cîteva importante lucrări interesante, care există și azi. La începutul secolului al X-lea, africanii sudanezi au îmbrățișat islamismul și, prin mijlocirea acestei religii, în înfloritoarele orașe comerciale ale Sudanului s-a dezvoltat o tradiție culturală. Există foarte puține mărturii scrise despre aceste orașe, anterioare secolului al XVI-lea, dar în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea au apărut mai multe lucrări care acum sînt, cel puțin în parte, traduse. Trei cărturari prezintă o însemnătate deosebită.

Scanned with OKEN Scanner

Ahmad Baba, cărturar din Timbuktu, s-a născut în 1556 și numele lui este și azi pomenit în cercurile islamice din Africa de Vest. Deoarece nu a primit să intre în slujba cotropitorilor marocani ai imperiului Songhai, a fost dus ca prizonier în Maroc, pentru a se preveni ca opoziția lui să devină sursă de instigație împotriva cuceririi marocane. Se știe că a scris peste cincizeci de cărți, majoritatea în legătură cu dreptul islamic, dar unele nu mai există.

Mahmad Kati, un alt cărturar din Timbuktu, era un soninke (băștinaș aparținînd populației care a întemeiat imperiul timpuriu al Ghanei) și a trăit la curtea lui Askia Muhammed, vestitul cîrmuitor al imperiului Songhai. Kati s-a născut în 1498 și se spune că ar fi trăit pînă la vîrsta de 125 de ani. Cu ajutorul nepotului său, a scris *Tarikh al-Fettash*, care cuprinde o descriere amănunțită a imperiului Songhai, inclusiv o parte din istoria lui timpurie, culeasă din relatări orale și scrise.

Alți cărturari tot din Timbuktu, Abderrahman as-Sadi, a scris în secolul al XVII-lea *Tarikh al-Sudan*, care continua istoria Songhaiului, începută de Kati. As-Sadi a supraviețuit stăpînirii marocane a Songhaiului și a fost martor la prăbușirea strălucitei civilizații songhai.

Istoriile lui Kati și as-Sadi au fost continuate de autorul necunoscut al cărții *Tedzkiret en-Nisian*, care a înregistrat pînă la 1750 numele cîrmuitorilor și principalele evenimente din timpul domniei pașalelor care au cîrmuit rămășițele imperiului Songhai după cucerire.

Africa de Vest, îndeosebi Songhai, a fost descrisă cu multe amănunte de un alt scriitor prolific din secolul al XVI-lea, un nord-african care a trăit în Italia în serviciul papii Leon al X-lea, Leo Africanus, al cărui nume arab era Hassan ibn Mohammed el Wazzan el Zayyati, călătorise prin toată Africa de Nord și Sudan înainte de a fi capturat de pirați creștini și era un om instruit și foarte cult. Piraților l-au predat lui Leon al X-lea, care l-a liberat

Scanned with OKEN Scanner

și convertit la creștinism. A scris o istorie și o descriere a Africii, care pe lîngă multe relatări directe valoroase cuprinde și unele deducții greșite ca, de pildă, afirmația că Nigerul curge spre apus.

Începînd din secolul al XVII-lea, mărturiile scrise despre istoria Africii au sporit ca număr și amănunte. Există multe relatări scrise chiar de africani în limbile arabă, swahili și mai tîrziu în limbi europene. După secolul al XVI-lea, descrierile de călătorii, scrisorile, jurnalele de bord și alte documente scrise de europeni s-au înmulțit.

Istoricii resimt, firește, lipsa unui mai mare număr de documente cuprinzătoare, totuși aceste scrieri sînt suficiente pentru a ne da seama de felul cum s-a desfășurat istoria africană după secolul al X-lea. Cu ajutorul lor s-a putut arunca suficientă lumină asupra impunătoarelor state și imperii ale Sudanului — Ghana, Mali, Songhai și Kanem-Bornu — și asupra orașelor est-africane de pe coastă — Mogadiscio, Malindi, Zanzibar, Mafia, Kilwa și Sofala. Despre marile regate Kongo și Mwene Mutapa din secolele al XVI-lea și al XVII-lea avem ample informații din scrisorile și documentele în portugheză. Iar dintr-o serie de relatări europene se pot înjgheba schițe istorice pentru mai multe state vest-africane de pe coastă și din ținuturile păduroase, care au cunoscut culmi de putere și înfăptuiri în ultimii cinci sute de ani : Ashanti, Dahomey, Oyo, Ife și Benin.

Izvoarele scrise cunoscute, oricît de importante, nu ne oferă însă decît priviri fugare asupra vastului mozaic al istoriei africane și numai pentru ultimele zece secole. De aceea, au fost necesare alte căi de reconstituire a istoriei acestui continent.

Arheologia s-a dovedit deosebit de utilă. Marile construcții și monumente din Egipt au fost mulți ani obiect de ample cercetări arheologice. Cercetări mai puțin ample, totuși revelatoare, s-au făcut în ruinele Nubiei antice din Sudanul modern, în special în Napata și Meroe. Alte

Scanned with OKEN Scanner

cercetări arheologice rodnice s-au făcut la Axum, în Ethiopia modernă, și în cetățile lăsate de fenicieni, greci, romani și arabi în Africa de Nord. O importantă contribuție aduc relativ recentele și nu prea larg cunoscutele investigații referitoare la obiectele răzlețe descoperite în așezările din epocile de piatră și de fier din Mauritania, Mali, Nigeria, Kenya, Tanzania, Zambia, Rhodesia [1] și Africa de Sud.

Activitatea arheologică din aceste regiuni, deși încă la început, a dat la iveală un anumit model african de dezvoltare, care nu rezulta din nici o mărturie scrisă. Adăugate la mărturiile scrise menționate înainte, cercetările arheologice ne ajută să completăm tabloul migrațiilor timpurii și al dezvoltării culturale în continuă creștere din aproape întregul continent situat la sud de Sahara.

Cercetările arheologice din sudul Saharei s-au concentrat cîtva timp asupra culturilor foarte vechi din epoca de piatră și studiului paleontologic al evoluției timpurii a omului. Cercetările lui Raymond Dart și Robert Broom în Africa de Sud și ale lui Louis S.B. Leakey în Africa de Est, au contribuit mult la deslușirea evoluției omului din strămoșii lui antropoizi. În anii mai recenți, arheologii au acordat însă o atenție sporită investigării epocilor neolitică și de fier, îndeosebi în centrul și în sudul Africii, urmărind istoria dezvoltării agriculturii și a prelucrării fierului, care au caracterizat cea mai mare parte a continentului în ultimii două mii de ani.

Studiind distribuirea teritorială a uneltelor de piatră, a uneltelor de fier, a podoabelor, a fragmentelor de ceramică, a oaselor de om și de animale și a altor vestigii, arheologii au descoperit un model de difuzare, de la nord la sud, a unei culturi care s-ar putea să fi avut aceeași obîrșie ca acelea ale statelor sudaneze din Africa de Vest. Mărturiile, deși puține, sugerează o unitate culturală originară a tuturor africanilor negroizi din regiunea subsaharianā.

[1] Azi Zimbabwe. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

Pentru reconstituirea istoriei africane au fost de asemenea folosite etnologia și lingvistica, iar concluziile lor par să le confirme pe cele ale arheologiei. Lingviștii au putut să demonstreze că majoritatea limbilor vorbite la sud de Sahara aparțin unei mari familii de limbi, congo-kordofaniană, numită de unii familia nigero-congoleză, iar etnologii au constatat foarte semnificative asemănări între sisteme economice, politice și religioase larg răspîndite. Studiul lingvistic și etnologic al limbilor și al populațiilor bantu a ajutat la clarificarea vastei și rapidei lor răspîndiri în cea mai mare parte a Africii de Sud, de Est și Centrale, în ultimii două mii de ani.

Descoperirile combinate — arheologice, etnografice și lingvistice — au început să sugereze o istorie comună a Africii de Est, Centrale și de Sud, care nu rezultă din nici o mărturie scrisă. Ies mereu la iveală dovezi că strămoșii actualelor populații bantu și-au avut obîrșia undeva la sud și vest de lacul Ciad și că în primele secole înaintea erei noastre au migrat și s-au concentrat într-o regiune situată la sud de pădurile ploioase congoleze, după care au pornit imediat spre sud, est și nord-est, colonizînd în decurs de cîteva secole majoritatea continentului de la sudul ecuatorului. Această explozie demografică a fost posibilă datorită unui rapid progres tehnologic : însușirea prelucrării fierului și descoperirea metodelor de cultivare a noi cereale aduse în Africa din Asia de Sud-Est.

Istoria Africii, așa cum rezultă din cercetările arheologice, etnologice și lingvistice de pînă acum, nu este suficient de clară. Aceste discipline au sondat numai superficial Africa subsahariană. Sînt necesare mai multe cercetări, îndeosebi arheologice.

O altă disciplină — etno-botanica — sau botanica istorică — a dat rezultate bune.

Botaniștii au studiat semințele conservate, descoperite în excavații, și desenele plantelor imprimate pe obiectele de ceramică, pentru a urmări migrația plantelor

și a culturilor agricole. În acest fel au putut stabili locul de origine al multor plante, ceea ce l-a ajutat pe istoric să urmărească deplasările și contactele culturale ale populațiilor care foloseau aceste plante. Multe din principalele plante comestibile consumate în Africa nu sînt indigene. Ignama [1], manglierul [2], bananierul, porumbul, cocotierul, batatul [3], maniocul [4] și cassava [5], toate au venit din America sau din Malaiezia, de unde au fost aduse de călători pe corăbii. Aceste plante oferă istoricului indicații precise în privința momentului cînd au fost introduse și a modului probabil de răspîndire.

Studiul tradiției orale s-a dovedit de asemenea foarte util. Pînă în ultimele decenii, istoria orală a fost disprețuită, considerată simplă născocire și fantezie, dar s-a constatat că obiceiul larg răspîndit al africanilor de a-și repovesti trecutul din generație în generație poate oferi date valoroase imposibil de aflat din vreo altă sursă. Ori de cîte ori a fost cu putință să se confrunte relatări scrise cu întîmplări și cronologii din povestiri orale, acestea s-au dovedit uneori demne de toată încrederea dacă au fost culese de istorici experimentați.

Pe veridicitatea povestirilor orale din cea mai mare parte a Africii se poate conta numai pentru perioade de două, trei secole sau mai puțin, deși, în unele cazuri, povestirile transmise de „grioți" [6], castă de barzi și povestitori ai unor populații sudaneze, sînt demne de încredere

---

[1] Plantă cu rădăcini tuberculate din specia *Dioscorea*. (N. t.)

[2] Plantă cu rădăcini tuberculate *(Colocasia esculenta)* din familia *Araceae*. (N. t.)

[3] Varietate de cartof dulce *(Batatas edulis)*. (N. t.)

[4] Plantă erbacee *(Manihot esculenta)*, din ale cărei rădăcini se extrage tapioca. (N. t.)

[5] Specie de manioc *(Manihot utilissima)*. (N. t.)

[6] În Senegambia, Sudan, Guineea, Dahomey și alte regiuni ale Africii : vrăjitori, poeți, povestitori și muzicanți ; se bucurau de multă trecere pe lîngă cîrmuitorii din trecut, care își alegeau adesea sfătuitori din rîndurile lor. (N. t.)

pentru perioade mult mai îndelungate. Cînd părți ale unei povestiri orale pot fi confirmate de relatări scrise, credibilitatea ei poate fi extinsă pe perioade mai mari din trecut : în Rhodesia, de pildă, etnoistoricul D. P. Abraham a putut să reconstituie o istorie de cincisute de ani, destul de completă, combinînd cu pricepere povestiri orale cu documente portugheze.

Studiul artei africane este o altă sursă fructuoasă de informații. În Africa de Sud și Centrală există numeroase picturi pe stînci ; de asemenea, cîteva în Africa de Vest. Studierea atentă a picturilor pe stînci din Sahara — îndeosebi cele studiate de Henri Lbote în munții Tassili — a arătat că, mult înainte de a deveni un deșert, Sahara era locuită de africani. În Tassili, artiști anonimi au pictat milenii de-a rîndul scene din viața lor pe fețele adăpostite ale stîncilor, uneori cu multă sensibilitate și măiestrie. În Nigeria, William Fagg, descoperitorul artefactelor Nok, a putut să deducă o probabilă legătură istorică între stilurile artistice ale culturii Nok, dinainte de era noastră, și cele ale artiștilor mult mai tîrzii din Ife, care lucrau în lut și în bronz în secolele al XIV-lea și al XV-lea.

Pe lîngă metodele arătate, studierea osemintelor omenești și a distribuirii teritoriale a trăsăturilor fizice, specifice populațiilor actuale, aruncă o lumină utilă asupra unor aspecte istorice. Geologia ne oferă informații despre mediul ambiant natural la diferite epoci. Fizica și chimia — mai ales prin metoda de analizare cu carbon-14 a materialelor organice — ne ajută să stabilim vechimea oaselor, lemnului, cărbunelui vegetal și a altor materiale. Geografia și geologia ne ajută să stabilim condițiile climaterice și structura solului în timpuri străvechi, dendrocronologia să determinăm vîrsta arborilor, iar paleontologia să culegem informații despre tipologia umană la diferite epoci.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd informaţiile culese prin toate aceste metode sînt orînduite şi îmbinate, iese la iveală o perspectivă a istoriei africane, care pune într-o situaţie penibilă pe adepţii înjositoarelor mituri născocite pe seama Africii.

Această carte este o încercare de prezentare în linii generale a istoriei africane, la care am ajuns sintetizînd concluziile unui mare număr de studii. Există totuşi un risc chiar în această privire generală, deoarece necontenit se descoperă noi mărturii care modifică tabloul evoluţiei istorice a Africii ; ca şi alte istorii, nu va fi niciodată în întregime cunoscută sau definitivă. Trebuie totuşi să ne asumăm acest risc. Astăzi, în ciuda vastelor zone în care prea puţine cercetări s-au făcut, avem la îndemînă suficiente informaţii ca să putem trasa cu încredere principalele linii de dezvoltare ale comunităţilor africane în decurs de milenii.

Scanned with OKEN Scanner

I

PRIMUL OM ÎN AFRICA

Cunoașterea trecutului îndepărtat al Africii este esențială pentru a putea înțelege obîrșia omului și evoluția lui pe o durată de cel puțin trei milioane de ani, deoarece azi opinia larg acceptată consideră că primul om a apărut în Africa. Pînă de curînd, mulți oameni de știință susțineau că omul își are obîrșia în altă parte, probabil în Asia. Dar această opinie a fost dezmințită cînd soții Louis S. B. Leakey au anunțat în iulie 1959 descoperirea (la Olduvai Gorge în Tanzania) a unui craniu-fosilă de hominid (ființă umană sau precursoare a omului) datînd din preajma anului 2.000.000 î.e.n. Împreună cu craniul s-au găsit unelte simple de piatră și fragmentele unor oase de animale care aparent fuseseră mîncate în acel loc. Deși nu era prima fosilă de hominid descoperită în Africa, faptul că lîngă ea se găsiseră unelte a sugerat existența unor ființe proto-umane străvechi care posedau o tehnologie rudimentară. Cercetări ulterioare, pentru noi mărturii, stimulate de această impresionantă revelație, au dus la descoperirea altor numeroase fosile și unelte și la reexaminarea întregii probleme a evoluției omului.

Soții Leakey au denumit fosila descoperită de ei *Zinjanthropus boisei* (după aceea i-au schimbat numele în *Australopithecus boisei*, din cauza asemănării evidente cu fosile de australopiteci găsite în Africa de Sud); a mai

fost numită și omul „spărgător de nuci" din cauza dinților molari enormi pe care s-ar putea să-i fi folosit la zdrobirea și fărîmițarea alimentelor vegetale tari și a oaselor. Acest om-maimuță, reconstituit pe baza studierii craniului, semăna aproape în egală măsură atît cu maimuțele antropoide mari cît și cu omul, dar faptul foarte probabil că își modela singur uneltele din piatră cu care se ajuta la omorîrea și sfîrtecarea vînatului, plus caracteristicile craniului și ale dinților, care indică clar evoluția lui spre forme umane, ne îndrituiesc să considerăm mai probabilă înrudirea lui cu omul.

Cu 35 de ani înainte ca soții Leakey să fi descoperit *Australopithecus boisei*, profesorul Raymond Dart a dezgropat la Taungs (în actuala Botswana) o parte din craniul și dinții unei creaturi foarte tinere, pe care a numit-o *Australopithecus africanus*, adică maimuță din sudul Africii. Profesorul Dart și-a dat imediat seama că descoperise ceva extrem de important : o ființă care întrunea caracteristici asemănătoare maimuței, combinate cu trăsături umane evidente. Mărimea și forma creierului corespundeau mai mult maimuței, dar dinții semănau cu cei ai omului. Conturul craniului era totuși cea mai neobișnuită trăsătură : pentru anatomist indica neîndoios că craniul luase față de extremitatea superioară a coloanei vertebrale o poziție care însemna că *Australopithecus* umbla obișnuit mai mult sau mai puțin ridicat pe picioarele dinapoi.

Pe baza studiului atent al craniului, profesorul Dart a tras concluzia că acest tînăr *Australopithecus* reprezenta o îndepărtare clară de la caracteristicile maimuței spre cele ale omului. Cu toate că nu a găsit unelte alături de craniu, Dart a presupus că *Australopithecus* putea să folosească unelte. Mulți cercetători și-au exprimat însă îndoieli cu privire la aceste concluzii, preferînd să considere *Australopithecus* o maimuță evoluată care se adaptase la viața pe sol și la mersul în picioare.

Scanned with OKEN Scanner

În anii următori, s-au descoperit în sudul Africii alte resturi fosile, care au completat și precizat imaginea australopitecului descris inițial de Dart. În timp ce făcea excavații la Kromdraai și Sterkfontein, în nordul Africii de Sud, dr. Robert Broom a descoperit cranii, dinți și fragmente de schelete ale unor creaturi asemănătoare cu cea de la Taungs. Deși dr. Broom le-a dat denumiri diferite, atît el cît și specialiștii s-au declarat mai tîrziu de acord că descoperirile lui aparțineau aceleiași familii, a australopitecilor.

De la descoperirea lui Leakey din Tanzania s-au mai găsit numeroase alte fosile de australopiteci în alte regiuni ale Africii de Sud, în Africa de Est (unde Leakey, fiul lui și diferiți colegi au descoperit alte fosile la Olduvai Gorge, Olorgesailie în Kenya și aproape de lacul Omo în sudul Ethiopiei), în Africa Centrală lîngă lacul Ciad, în Africa de Nord și în Java. Aceste fosile arată clar că au existat cel puțin două specii ale genului *Australopithecus*. Un grup, care foarte probabil a apărut întîi, este reprezentat de fosila descoperită de Dart la Taungs, cunoscută sub numele dat inițial de acesta : *Australopithecus africanus*. De statură scundă, sub cinci picioare (cca 1,65 m *N.t.*) și cu oase relativ subțiri, *A. africanus* trăia pe cîmpiile neîmpădurite, acoperite doar cu iarbă, din sudul și estul Africii, probabil în apropiere de lacuri puțin adînci, și se hrănea cu carne și diferite ierburi.

Al doilea grup, numit *Australopithecus robustus*, care a apărut probabil puțin mai tîrziu decît *A. africanus*, era de statură ceva mai robustă, cu mandibulă excesiv de mare, arcade sprîncenoase proeminente și trăsături faciale ; dinții — asemănători cu cei ai „spărgătorului de nuci“ al lui Leakey (care nu-i exclus să fi fost un *A. robustus*) — erau deseori enormi. *A. robustus* trăia pe cîmpii neîmpădurite ca și ruda lui, *A, africanus*, dar s-ar putea să fi trăit și în regiuni împădurite.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi dr. Leakey a crezut multă vreme că *Zinjanthropus* reprezenta un al treilea tip de australopitec, majoritatea specialiştilor înclină acum să-l clasifice în grupul mai robust al celor două specii.

Australopitecii au apărut cu cel puţin 3.500.000 ani înaintea erei noastre şi poate chiar mai de timpuriu. Foloseau unelte de piatră, deşi nu este sigur că posedau prea multă îndemînare să le modeleze. Dintre cele două tipuri, *A. africanus* pare să fi fost cel mai îndemînatic şi, dacă într-adevăr australopitecii folcseau nu numai unelte în formele întîlnite în natură ci şi din cele modelate manual, *A. robustus* este mai degrabă cel care le-ar fi putut produce.

Strămoşii australopiţeci ai omului modern aveau creier mic (volumul cranian era de numai aproximativ 400—600 cm^3, în comparaţie cu media de 1300 cm^3 a volumului cranian uman) ; dar în raport cu mărimea corpului, creierul lor era mai voluminos decît al oricărei maimuţe cunoscute. Trăiau pe cîmpiile neîmpădurite acoperite cu iarbă şi nu se îndepărtau de bălţi, lacuri sau ape curgătoare, deoarece nu dispuneau de nici un mijloc de cărat apă. Căutau în mici grupuri rădăcini comestibile, fructe, nuci şi plante cu frunze, şi mîncau carne de diferite animale mici şi mari. Carnea o luau fie de la animale moarte accidental sau ucise de răpitoare, fie de la animale ucise de ei, lovindu-le cu pietre şi beţe groase, sau poate gonindu-le, organizaţi în grupuri de vînătoare, şi capturîndu-le. Ţinuta lor trebuie să fi semănat mai mult cu a cimpanzeilor de acum decît cu cea specifică lui *Homo sapiens* modern ; erau însă mai inteligenţi decît maimuţele, aveau probabil o capacitate mai mare de comunicare între ei şi o mai variată îndemînare de a se folosi de unelte.

Acum cam două milioane de ani a apărut în Africa o nouă creatură asemănătoare omului, dar mult mai evoluată. Semăna în multe privinţe cu *A. africanus*, dar avea

creier mai voluminos, capacitatea de a umbla și probabil de a păși oarecum ca omul (nu tîrșîind picioarele, sprijinit deseori cu dosul degetelor de la mîini pe pămînt) și de a prelucra unelte de piatră în mod inteligent ; această creatură a fost numită *Homo habilis* (om care putea mînui unelte). Există indicii că *H. habilis* a evoluat din *A. africanus*, a cărui îndemînare de a se folosi de unelte l-a ajutat probabil să creeze, de-a lungul unei perioade de peste un milion de ani, condiții de adaptare superioare pentru descendenții lui. S-ar părea că *A. robustus* a dispărut cam în jurul anului 1.000.000 î.e.n., neputînd să mai facă față competiției pentru hrană și lăsînd locul unor rude și mai adaptabile.

H. habilis (și poate forme mai tîrzii de *A. africanus*) era fără îndoială un desăvîrșit făuritor de unelte ; rămășițele lui s-au găsit în diferite locuri laolaltă cu unelte de tipul celor produse de industria Olduwan, cea mai veche tehnologie a uneltelor de piatră descoperită pînă azi. Uneltele Olduwan au fost adesea descrise ca „unelte din piatră de rîu", din cauza greșitei credințe larg răspîndite, că aceste unelte erau fasonate numai din piatră de rîu naturală ; dar pe măsură ce numărul descoperirilor a sporit s-a constatat că multe unelte de piatră de tip Olduwan erau cioplite din bucăți și sfărîmături ascuțite de cuarț și lavă. Piatra de rîu se folosea în locurile unde se găsea din abundență și dacă era potrivită pentru modelat, dar meșteșugarii de unelte Olduwan se pricepeau să modeleze unelte manuale și din alte materiale. În așezările de tip Olduwan (de la Olduvai Gorge, din diferite albii de lacuri din Africa de Est, și din Maroc și Tunisia) s-a găsit o mare varietate de unelte : topoare de despicat, modelate cu muchie ascuțită pe o față sau pe ambele fețe ; unelte discoidale a căror întrebuințare nu se cunoaște ; cuțite din așchii de piatră, de diferite tipuri ; răzuitoare pentru îndepărtarea stratului exterior tare de

Scanned with OKEN Scanner

pe rădăcinile comestibile și a pielii de pe animale ; și unelte sferoidale, folosite probabil pentru lovire, zdrobire, azvîrlire și bătătorire. Toate uneltele de tip Olduwan sînt mici, și în general nu mai lungi sau late de 3—4 incii și nu au fost sigur lucrate și nici folosite de oameni-maimuță uriași sau de „verigi lipsă“ [1] excepțional de puternice. Au fost lucrate de *H. habilis* și poate de formele mai tîrzii ale lui *A. africanus*, ambele specii fiind creaturi de statură mică, sub cinci picioare înălțime, poate ceva mai musculoase decît oamenii actuali.

H. habilis ducea cam aceeași viață că ambele specii de australopiteci : în mici grupuri, probabil de 10—12 pînă la 50—60 de indivizi. După mărimea creierului (aproximativ 600 cm^3) și faptul că priceperea în prelucrarea uneltelor necesita să fie învățată, se presupune că poseda o cultură rudimentară. Tinerii erau probabil apărați cîțiva ani de adulți, procurarea hranei și apărarea le făceau în comun, iar numărul sunetelor de comunicare era în creștere, chiar dacă vorbirea propriu-zisă nu se dezvoltase încă. Nici unii din hominizii timpurii nu au fost la început carnivore răpitoare, aspect care a dat loc la speculații romantice. Se hrăneau mai mult cu plante decît cu carne și probabil adesea preferau să-și părăsească locurile de așezare decît să se apere mereu împotriva altor hominizi sau dușmani carnivori ; vînau cu prudență și numai acele animale necesare hranei care erau o pradă relativ ușoară. Nu există dovezi certe că hominizii timpurii vînau animale mari periculoase ; mîncau totuși specii timpurii de elefanți, babuini uriași și antilope mari, dar s-ar putea să nu fi mîncat decît stîrvurile lor.

Introducerea noilor metode de datare a fosilelor a dus la stabilirea apariției hominizilor într-o perioadă mult mai îndepărtată decît se credea. Folosirea metodei de datare

[1] Ființe intermediare dispărute, între om și maimuțele antropoide.

Scanned with OKEN Scanner

cu potasiu-argon a stabilit pentru *Zinjanthropus* descoperit de soţii Leakey o vechime de aproximativ 1.750.000 de ani. Fosilele lui Dart şi Broom din Africa de Sud datează cam din aceeaşi vreme ca *Zinjanthropus*, iar cele de la lacul Omo din Ethiopia au dovedit că australopitecii existau încă acum 3.500.000 de ani î.e.n. Aşadar, procesul de evoluţie care a dus la omul modern a fost foarte îndelungat.

Cam cu 1.000.000 de ani î.e.n. a apărut un tip de hominid mult mai evoluat, cu trăsături umane mai pregnante (posibil faza de evoluţie care a urmat imediat după *H. habilis*) : *Homo erectus* (om care sta ridicat în picioare). Prima fosilă de *H. erectus*, cunoscută, s-a găsit în Java la sfîrşitul secolului al XIX-lea cînd antropologul olandez Eugene Dubois a descoperit calota craniană, o parte din maxilarul inferior, dinţii şi femurul unei creaturi pe care a numit-o *Pithecanthropus erectus*. Ulterior au fost descoperite numeroase creaturi înrudite cu acesta — în Java, China, Anglia, Germania, Africa de Nord, Africa de Est şi în Africa de Sud — care au fost toate clasate într-un gen mai cuprinzător numit *H. erectus*.

Oase de *H. erectus* s-au găsit în multe locuri, laolaltă cu unelte de tipul răspîndităi industrii acheuliene a pietrei, numită astfel după localitatea Saint Acheul din Franţa unde s-au descoperit prima oară asemenea unelte de piatră. Judecînd după numărul de aşezări africane unde s-au găsit unelte acheuliene şi după numărul de unelte din fiecare aşezare, Saint Acheul a fost de fapt doar un avanpost al populaţiei care prelucra aceste unelte, dar centrul concentrării ei maxime a fost Africa de Est. Aici s-au găsit, fără exagerare, zeci de mii de unelte acheuliene atît în stratele adînci cît şi la suprafaţa zonelor unde vînturile şi ploile spălaseră sedimentele depuse în decurs de multe sute de mii de ani.

H. erectus era mai mult om decît maimuţă, sau chiar mai mult decît om-maimuţă ; volumul creierului varia între

Scanned with OKEN Scanner

775 și 1225 cm^3, valorile volumetrice superioare încadrîndu-se între limitele valorilor umane (care variază între aproximativ 1000 și peste 1600); sta și umbla ridicat în picioare (deși ceva mai aplecat și cu mers mai tîrșîit decît *Homo sapiens*) și avea, pe lîngă îndemînarea de a prelucra unelte, capacitatea de a comunica semenilor lui cea mai bună metodă de a le modela. Fața lui, deși încă masivă, cu mandibulă puternică și arcade sprîncenoase proeminente, semăna cu a omului mai mult decît cu a oricărui *Australopithecus* sau *H. habilis*.

Uneltele acheuliene erau mai mari decît cele produse de industria Olduwan, mai bine modelate și de o varietate mult mai largă. Deosebit de caracteristice erau securile și despicătoarele : lungi pînă la 8 incii, modelate din așchii mari de cuarț sau altă rocă adecvată și excepțional de tăioase. La Olduvai, cantitatea de unelte găsite într-un singur strat se compunea din : 47 la sută securi, despicătoare și răzuitoare, 10,5 la sută topoare pentru cioplit, 11,5 la sută unelte sferoidale și restul erau felurite pietre masive de variate forme, a căror întrebuințare nu s-a putut stabili precis. Aproape toate uneltele din acest strat erau lucrate din bucăți mari de lavă desprinse din aflorimente și din lespezi de stîncă. Fețele tăioase prezentau multiple fațete, ceea ce arată că pentru a obține uneltele dorite meșteșugarii lor foloseau inteligent o bucată de piatră dură ca să așchieze altă piatră ; uneltele prezentau de asemenea o vădită uniformitate stilistică, ceea ce indică existența unui model și deci a unei metode precise de lucru transmise de la individ la individ și din generație în generație.

Industria acheuliană a durat foarte multă vreme : a început pe la anul 1.000.000 î.e.n. și a continuat în unele părți ale Africii pînă în jurul anului 40.000 î.e.n. Deși între timp a evoluat în oarecare măsură, modificările au fost foarte lente. Cel mai important exemplu de progres a fost descoperirea că „ciocanele moi" din os, corn de

cerb sau lemn tare pot realiza o aşchiere a materialului mult mai subţire, mai fină, decît „ciocanele dure“ din piatră, folosite în industria olduwană şi în cea acheuliană mai timpurie. Această perfecţionare tehnică i-a permis artizanului în piatră să aleagă un material mai adecvat — cuarţ sau lavă (cremenea se găsea rar în Africa dar se folosea în Europa) — şi să-l modeleze, prin repetate aşchieri, în forme mai fine de topoare, despicătoare sau răzuitoare ; în acest fel s-a deschis calea spre introducerea cerinţelor estetice în prelucrarea uneltelor ; ustensilele acheuliene de mai tîrziu prezintă adesea o aşchiere mult mai migăloasă decît ar fi fost necesară pentru obţinerea formei exacte, dacă pe artizanul în piatră l-ar fi preocupat numai utilitatea lor.

S-ar părea că *H. erectus* începuse de asemenea să-şi dea seama de importanţa frumuseţii în înfăţişarea lui fizică ; în unul din stratele de la Olduvai s-au descoperit, alături de uneltele de piatră, bucăţi de hematit [1], folosit şi azi în unele locuri drept colorant roşu pentru înfrumuseţarea pielii ; şi cum cea mai apropiată sursă de hematit se afla la vreo cincizeci de mile depărtare, *H. erectus* şi semenii lui aduseseră probabil o anumită cantitate la locul lor de aşezare.

Răspîndirea lui *H. erectus* în atît de multe părţi ale Africii, Asiei şi Europei arată că era o creatură adaptabilă, înzestrată cu capacitatea de a-şi folosi uneltele şi inteligenţa ca să-şi procure hrană şi adăpost, să se ferească de elementele naturii şi să se apere împotriva duşmanilor lui naturali din variate medii ambiante, de la cele reci pînă la cele calde. În Africa, s-ar părea că nu a trăit în regiuni împădurite, răspîndindu-se îndeosebi în savanele din nordul, estul şi sudul Africii. În Franţa există mărturii că îşi construiau un tip de adăpost cu acoperiş spri-

[1] Oxid natural de fier de culoare roşie, cu luciu semimetalic. (N. t.)

jinit pe stîlpi ; în mai multe așezări din Africa, cum este cea de la Olorgesailie, din Kenya, s-au găsit stîlpi de piatră care formau probabil fundația apărătoarelor de vînt sau a altor adăposturi.

Atît în Europa cît și în China, unde s-au descoperit unelte acheuliene și oase de *H. erectus* în regiuni cu climă rece, există vestigii de vetre străvechi, ceea ce înseamnă că *H. erectus* învățase cum să folosească focul, cel puțin pentru încălzit, dacă nu și pentru pregătirea hranei.

Se crede că *H. erectus* era omnivor, ca și *Australopithecus* și *H. habilis*, dar există dovezi că vîna atît animale mari cît și animale mici. La Isimila în Tanzania și la Olorgesailie s-au găsit schelete dezmembrate de hipopotam alături de cîteva unelte pentru operații manuale grele, probabil lucrate anume pentru sfîrtecarea acestor animale mari și robuste ; unelte asemănătoare s-au găsit, împreună cu schelete de elefanți, în cîteva locuri din Spania. Întrucît în Africa și Europa, pretutindeni unde s-au descoperit unelte acheuliene — caracteristice prezenței lui *H. erectus* — acestea se aflau alături de oase de animale mari, se crede că *H. erectus* folosea o varietate de metode ca să descopere, să prindă și să omoare animale mari. În mai multe locuri din Europa s-au găsit sulițe de lemn cu vîrfuri ascuțite, de care probabil se folosea și *H. erectus* african. Știa să mînuiască destul de bine focul ca, aprinzînd hățișurile, să gonească vînatul spre punctul unde îl așteptau alți vînători cu sulițe, bîte și pietre grele de azvîrlit.

Cu toate că posedăm foarte multe informații despre *H. erectus*, nu știm sigur cît de bine putea să comunice. Existența unei modalități de comunicare rezultă însă implicit din faptul că vîna în grup și trăia în așezări semipermanente, și mai ales din aspectul vădit tipizat al uneltelor lui. Pretutindeni folosea aceleași tehnici de bază și, deoarece aceste tehnici erau relativ complicate (în orice

Scanned with OKEN Scanner

caz mai complicate decît s-ar fi putut învăța prin simplă observare), este aproape sigur că *H. erectus* poseda un limbaj suficient ca să comunice altor semeni cunoștințele meșteșugărești.

Cu toată superioritatea lui față de formele anterioare de hominizi, *H. erectus* era inferior, ca inteligență și capacitate de creație, descendentului său, *Homo sapiens*. Mai mult de jumătate milion de ani *H. erectus* a dus în general același fel de viață și și-a confecționat același gen de unelte, cu foarte lente perfecționări. Ca și hominizii care l-au precedat, în cele din urmă a dispărut, făcînd loc omului modern, *Homo sapiens*.

Dispariția ultimului *H. erectus* și apariția primului *H. sapiens* coincide aproximativ cu o importantă modificare a climei din întreagă Africa și din cea mai mare parte a lumii. A fost ultima glaciație importantă din era glacială, care a început cam acum șaptezeci de mii de ani. Temperaturile au scăzut peste tot globul și întinderea calotelor de gheață din jurul ambilor poli ai pămîntului a crescut apreciabil. Ca urmare a acestor modificări climatice, o bună parte din nordul și estul Africii a devenit mai umedă, ceea ce a dus la extinderea pădurilor în regiuni care fuseseră înainte pășuni, și care sînt și azi tot pășuni. Pe de altă parte, în regiunile de vest ale Africii vînturile secetoase au creat condiții de deșert în locuri care fuseseră acoperite cu ierburi, silind pădurile din zonele tropicale să se retragă și să-și reducă întinderea. Aceste mari modificări au afectat atît flora cît și fauna ; în această perioadă multe din erbivorele și copitatele de talie mare ale Africii au dispărut, cedînd dominația continentului speciilor moderne.

Nu se cunoaște bine natura dificultăților și problemelor pe care le-a creat era glacială pentru *H. erectus* și pentru succesorul său, *Homo sapiens*, dar tipurile de unelte și resturile fosile arată că în perioada dintre anii

70.000 și 35.000 î.e.n. au intervenit importante modificări. *H. erectus* a dispărut ; în schimb, au apărut numeroase resturi fosile de *Homo sapiens neanderthalensis* (omul din Neanderthal). În Europa, în nordul Africii și în părțile învecinate ale Asiei trăia o populație relativ omogenă de tip Neanderthal, în vreme ce în Africa subsahariană predomina un tip înrudit, numit omul rhodesian după locul unde s-au descoperit prima oară rămășițele lui.

Fizicul omului din Neanderthal nu se deosebea în general de cel al omului modern, doar că era ceva mai robust ; dar fața și capul difereau : avea maxilare și dinți masivi, ca *H. erectus* și ceilalți hominizi mai timpurii, cu arcade sprîncenoase proeminente și oase craniene groase ca să suporte mușchii puternici ai mandibulei. Omul rhodesian *(Homo sapiens rhodesiensis)* diferă puțin de omul neanderthalian tipic din Europa și din Africa de Nord, deși craniile și fragmentele de cranii găsite în Africa centrală au toate arcade sprîncenoase proeminente și oase craniene neobișnuit de groase. Unde s-au descoperit însă părți din corp, de pildă, la Broken Hill, acestea nu difereau de cele ale omului modern : omul rhodesian din Broken Hill era înalt cam de cinci picioare și zece inchi (cca 1,77 m) cînd sta complet ridicat. Deosebirile dintre omul din Neanderthal și cel rhodesian sînt, de fapt, atît de mici încît unele fosile ale lor au fost clasate de specialiști cînd într-un grup cînd în celălalt.

Mărimea și forma creierului oamenilor rhodesian și din Neanderthal erau apropiate de cele ale omului modern, volumul cranian variind de la cca 1200 cm^3 în sus. Din aceste dovezi și din tehnicile de prelucrare a uneltelor care însoțeau rămășițele lor, pare să rezulte neîndoios că ambele tipuri au fost o formă timpurie primitivă a omului modern, prea puțin diferită ca inteligență și îndemînare.

Odată cu dispariția lui *H. erectus* și apariția neanderthaloizilor, în multe părți ale lumii cu foarte variate condiții climaterice și ecologice, meșteșugul uneltelor a su-

Scanned with OKEN Scanner

ferit un proces de schimbare aproape revoluționar, în comparație cu prea puține schimbări suferite de industria acheuliană în decurs de 500.000 de ani. Una din ultimele așezări unde s-au descoperit unelte acheuliene a fost Kalambo Falls din sudul Tanzaniei, iar datarea cu carbon radioactiv ne-a stabilit vechimea între anii 60.000 și 50.000 î.e.n. Între această dată și aproximativ 35.000 î.e.n., în multe locuri din Africa a apărut o diversitate de noi tehnici de prelucrare a pietrei, numeroase noi forme de unelte, precum și unelte din os, fildeș și din alte materiale. Pe la anul 35.000 î.e.n. omul producea unelte de felurite tipuri și tradiții tehnologice, fiecare aparent adaptată la nevoile specifice din regiunile respective.

În cursul acestei perioade au apărut în Africa trei principale tradiții cultural-tehnologice regionale. În Africa de Nord, de la coasta atlantică a Marocului pînă în valea Nilului, uneltele de piatră aparțin marii industrii mousteriene [1] din epoca mijlocie a pietrei, practicată într-o mare parte a Europei în aceeași perioadă generală.

Principala inovație care caracterizează tehnologia mousteriană este folosirea unor unelte de perforat (similare dornurilor pentru piele), din lemn sau os, pentru a desprinde fragmente din miezuri special preparate de cremene, cuarț, cuarțit, obsidian [2] sau altă rocă cristalină. Aceste fragmente erau apoi folosite ca piese brute din care se fasonau unelte foarte bine finisate. Cu această metodă, meșteșugarii mousterieni din Europa, Asia și din Africa de Nord au confecționat zeci de tipuri de unelte: cuțite, răzuitoare, sule, vîrfuri de suliță, lame de securi, dălți etc. Adaptările la nevoi din medii diferite, create de spiritul inventiv al meșteșugarilor de unelte, au dat naștere la tradiții tehnologice, regionale și locale, de prelucrare a

[1] Denumită astfel după grota din localitatea Moustier din sudul Franței, unde s-au găsit primele unelte de acest fel. (N. t.)

[2] Rocă vulcanică cu aspect de sticlă topită, din care se confecționau unelte și arme în epoca de piatră. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

pietrei. În cursul acestei perioade, cam cu 30.000 de ani î.e.n., în Africa de Nord au apărut trei principale tradiţii mousteriene : *maghrebiană,* în Maroc şi în regiunile vecine ; *cirenaică,* în Libia (şi Palestina) ; şi *nubiană,* în valea Nilului. Toate aceste tradiţii par să fi fost create pentru o economie bazată pe vînătoare şi pe culesul plantelor sălbatice comestibile.

În sudul şi estul Africii, unde mediul natural predominant îl constituiau savanele ce se întindeau de la Capul Bunei Speranţe pînă în Ethiopia, s-a dezvoltat direct din tradiţia acheuliană o tradiţie numită Fauresmith (după aşezarea preistorică de la Fauresmith, în Africa de Sud), care a continuat prelucrarea securilor şi a despicătoarelor de tipul tradiţiei acheuliene ; dar *Homo sapiens* (probabil rhodesioizii), care a practicat tradiţia Fauresmith, a adus unele perfecţionări în prelucrarea acestor unelte, modelîndu-le în forme mai tăioase şi mai precise, reducînd şi mai mult mărimea lor şi standardizînd modelele, încît meşteşugarii puteau să producă serii de-a rîndul aproape identice ca mărime şi formă.

Meşteşugarii fauresmithieni au folosit de asemenea tehnica „miezului preparat" cam în acelaşi mod ca mousterienii, realizînd aşchii subţiri şi late şi lame lungi. Din aceste piese confecţionau o diversitate de unelte pentru tăiat şi răzuit, migălos finisate în ce priveşte ascuţişul şi precizia formei. Întrucît mediul natural din sudul, centrul şi estul Africii a suferit prea puţine modificări în timpul scurs de la apariţia lui *H. erectus* pînă la finele perioadei timpurii a lui *H. sapiens,* se presupune că ultimul a produs aceleaşi forme de unelte ca în perioada anterioară, deoarece nevoile lui erau similare : aceleaşi specii de rădăcini dezgropau, aceleaşi specii de animale vînau, aceleaşi fructe, nuci şi legume strîngeau, iar modul de viaţă era în general asemănător. Totuşi, datorită inteligenţei mai mari, *H. sapiens* a produs unelte sub toate aspectele mai finisate, cu mai multă îndemînare preparate şi poate mai

Scanned with OKEN Scanner

eficiente în variatele operaţiuni de dezgropare a rădăcinilor, de omorîre, jupuire şi de sfîrtecare a vînatului şi de prelucrare a pielii, care constituiau principalele mijloace de asigurare a traiului în epoca mijlocie a pietrei.

La vest de populaţiile Fauresmith — din Angola spre nord pînă la regiunea Marilor Lacuri — condiţiile climaterice au favorizat apariţia savanelor, pădurilor şi a zonelor de pădure presărate cu păşune. În această regiune trăiau populaţiile sangoan, care au creat o tehnologie a uneltelor mult diferită de tradiţia acheuliană mai timpurie. Au continuat să practice aceeaşi metodă de aşchiere a „miezurilor preparate", dar uneltele produse erau de două tipuri complet diferite. Un tip consta din unelte mici pentru răzuit şi tăiat, mai mici şi mai finisate decît cele din tradiţia acheuliană. Celălalt tip cuprindea unelte mari, oarecum rudimentare, destinate operaţiunilor brute de răzuire, despicare şi tăiere.

Acest ultim tip de unelte erau folosite la tăierea copacilor şi prelucrarea lor în forma unor unelte de lemn — măciuci, suliţe, mînere de securi şi poate chiar materiale pentru adăposturi. Cu alte cuvinte, meşteşugarii sangoani s-au concentrat asupra prelucrării lemnului şi de aceea uneltele lor din piatră necesare în acest scop par rudimentare, dar erau foarte eficace.

Populaţiile sangoan şi Fauresmith trăiau din vînătoare şi din culesul fructelor şi al plantelor sălbatice. Sangoanii, datorită habitatului lor foarte bogat în vegetaţie, se hrăneau mai puţin cu animale vînate şi mai mult cu alimente de natură vegetală. (Hrana puţinelor grupuri umane, care continuă şi azi să trăiască din vînătoare şi din culesul fructelor şi al plantelor, este, fără excepţie, de natură mai mult vegetală decît animală ; în genere, alimentele animale reprezintă numai 30—40 la sută din hrana consumată într-un an.)

Diferitele aşezări de *H. sapiens neanderthalensis*, descoperite în Europa, arată că acesta credea în viaţa de

Scanned with OKEN Scanner

apoi, în așteptarea căreia lua anumite măsuri în momentul îngropăciunii ; în mai multe locuri s-au găsit schelete îngropate cu grijă în morminte, împreună cu alimente și arme. Deși în Africa nu s-au făcut descoperiri similare, probabil că și neandertha.oizii africani și rhodesioizii practicau aceleași ritua uri. Atît în Europa cît și în Africa s-au găsit — alături de rămășițele de schelete și unelte — hematit și alte minereuri colorante folosite ca farduri.

Există multe alte indicii că neandertha'oidul *H. sapiens* a reprezentat un pas important de progres în comparație cu hominizii mai timpurii. În multe așezări numărul oaselor de animale este foarte mare, atît numeric cît și proporțional, în comparație cu numărul uneltelor găsite în același loc, ceea ce arată că metodele de vînătoare deveniseră mai eficiente. Numărul mai mare al așezărilor descoperite arată de asemenea că populația sporise. În Africa, *H. sapiens* își însușise suficientă îndemînare în preîntîmpinarea pericolelor, ca să se înmulțească și să se răspîndească în foarte multe regiuni ale continentului. De asemenea, putea să ucidă o mare varietate de animale ; în cîteva locuri, oasele împrăștiate în jurul așezărilor, reprezintă treizeci și opt de specii diferite de animale. Totodată, era destul de inteligent și bine informat ca să vîneze animale numai în epocile sau în locurile în care se găseau din belșug ; unele așezări conțin oase de numai două sau trei specii, un indiciu că primii oameni veniseră în acea regiune ca să vîneze numai acel gen de vînat.

În privința metodelor de vînătoare se pot face doar presupuneri, totuși descoperirea unui număr de așezări sub coaste stîncoase sugerează că vînătorii organizau goane peste culmi pentru a istovi vînatul, după care îl omorau și se ospătau la poalele stîncilor. Se crede că pentru goane foloseau focul și că unele specii de vînat erau fugărite spre apă, unde erau ajunse din urmă și ucise.

Scanned with OKEN Scanner

Armele, desigur, se perfecționaseră. În afară de pietrele sferoidale menționate mai înainte, acești oameni timpurii foloseau felurite arme pe care le aruncau în vînat de la distanță : bețe de aruncat pietre (la Florisbad, în Africa de Sud, s-a găsit un băț arcuit fosilizat), ciomege cu capete de piatră sau cu măciulii groase de lemn, securi și suliță. Există multe mărturii că fixau lame și vîrfuri de piatră în mînere de lemn sau de os, în chip de suliță, cuțite și securi, și că prelucrau suliță numai din lemn, cu vîrfuri foarte bine ascuțite.

Oriunde era posibil, foloseau adăposturi. S-au găsit numeroase așezări în peșteri și în văgăuni, iar descoperirea cîtorva semicercuri din piatră arată că clădeau adăposturi contra vîntului. În două locuri s-au descoperit scobituri puțin adînci, lungi de șase picioare (cca 1,83 m), umplute cu rămășițe de tulpini de ierburi și frunze de plante, ceea ce sugerează că obișnuiau un fel de paturi. Foloseau focul în diferite scopuri : pentru încălzit, probabil pentru prepararea hranei și pentru prelucrarea lemnului ; *H. sapiens* descoperise că era mult mai ușor să ascută o suliță de lemn, trecîndu-i vîrful prin foc, apoi răzuind suprafața carbonizată moale, decît să ascută lemnul crud.

Oamenii începuseră să se lupte între ei, poate chiar mai demult. În diverse locuri s-au găsit cranii cu găuri care par să fi fost făcute cu suliță, iar altele prezintă în regiunile frontală sau occipitală porțiuni zdrobite, ca produse cu lovituri de măciucă.

Din mărturiile descoperite rezultă că *H. sapiens* timpuriu trăia în grupuri sociale distincte, constituite pe bază de rudenie, cu îndatoriri precis stabilite : împărțeau hrana între membrii grupului, se apărau în comun și participau împreună la urmărirea vînatului. Începuse probabil să practice ritualuri și credințe, cu tabuuri împotriva comportamentului antisocial și poate cu ceremonii înainte și după vînătoare. Tehnologia lui, caracterizată prin forme și metode precis tipizate, nu ar fi putut s-o transmită dacă

Scanned with OKEN Scanner

nu poseda un limbaj rudimentar, îndeosebi capacitatea de a identifica obiectele prin denumiri distincte.

Data exactă și locul apariției omului modern în lume sînt un mister ; nu se cunoaște dacă a apărut într-o anumită regiune ca urmare a unor mutații sau selecții naturale, după care s-a răspîndit în toată lumea, sau dacă a apărut în același timp în mai multe locuri diferite. În Africa s-au găsit însă cele mai multe din rămășițele lui fosilizate. Cu mulți ani în urmă, la Kanjera, aproape de golful Kavirondo al lacului Victoria, în partea de vest a Kenyei, dr. Leakey a descoperit fragmente de cranii care semănau în totul cu cele ale omului modern. Vechimea lor a fost evaluată la 55.000—60.000 de ani și sînt cele mai vechi rămășițe de *Homo sapiens* modern, adică de *Homo sapiens sapiens,* cunoscute pînă azi.

Alte descoperiri arată de asemenea că Africa a fost cel puțin unul din cele mai timpurii locuri de baștină ale omului modern, chiar dacă aici a apărut întîi sau nu. Craniul de la Florisbad și oasele de membre din Africa de Sud au o vechime între 35.000—40.000 de ani, iar fragmentele de schelet, recent descoperite în bazinul Omo din sud-vestul Ethiopiei, au o morfologie prin excelență modernă și se crede că sînt aproximativ contemporane cu craniul de la Kanjera.

Fragmente de schelete ale omului modern, datînd din anii 40.000—30.000 î.e.n., s-au descoperit și în Europa și Asia, dar resturile fosile anterioare acestor date seamănă în general cu ale omului din Neanderthal sau cu ale altor tipuri mai timpurii, și nu pot fi considerate categoric ca aparținînd omului modern, cum sînt fosilele din Africa.

În orice caz, pe la anii 40.000—30.000 î.e.n., *H. sapiens* modern se răspîndise în cea mai mare parte a lumii și își înlăturase complet rudele neanderthaloido-rhodesioide; nu se cunoaște dacă s-a luptat cu rudele mai timpurii și le-a exterminat sau dacă s-a încrucișat cu ele, deosebi-

Scanned with OKEN Scanner

rile lor genetice caracteristice dispărînd treptat în cursul unui proces de evoluţie. Pînă de curînd a circulat, chiar printre oamenii de ştiinţă, teoria fantezistă că omul modern a invadat Europa şi alte regiuni ale omului din Neanderthal „primitiv" şi, datorită intelectului şi îndemînării lui superioare, l-a izgonit. Deosebirile dintre cele două tipuri de oameni nu erau însă chiar atît de mari pe cît lasă să se creadă această teorie. Întrucît între cele două tipuri de oameni exista o strînsă asemănare, procesul de contopire genetică pare o explicaţie mai veridică.

Procesul de formare a actualelor rase este mai controversat şi mai incert decît oricare alt aspect al evoluţiei omului. Oamenii de ştiinţă au înclinat pînă de curînd să accepte măsurătorile oaselor ca indici rasiali preciși şi au început să determine pe baza lor tipul rasial al noilor resturi fosile descoperite. Antropologii contestă însă validitatea acestor măsurători pentru determinarea rasei. Ei spun că sînt implicaţi prea mulţi alţi factori genetici (păr, piele, grupă sangvină), ca să se poată stabili rasa unui individ, după mai multe mii de ani, numai pe baza caracteristicilor lui scheletice. Rasa este, de fapt, o abstracţie statistică, dedusă din măsurarea a zeci de trăsături ale unei populaţii, ca apoi, folosind medii aritmetice, modele şi alte evaluări statistice (deci arbitrare), să se ajungă la descrierea unui anumit tip rasial ; rareori un individ posedă toate trăsăturile rasei lui.

În Africa, singurele concluzii sigure sînt deci cele cu caracter foarte general. În nordul Africii a apărut înainte cu cel puţin cincisprezece sau douăzeci de mii de ani o populaţie care prezenta numeroase asemănări scheletice cu populaţiile din sudul Europei. În sudul Africii începuse să apară acum cel puţin zece mii de ani o populaţie de statură scundă cu oarecari afinităţi rhodesioide, dar semănînd actualilor boşimani ; ceva mai devreme, în aceeaşi zonă generală şi pînă în Africa de Est începuse să apară

Scanned with OKEN Scanner

o populație care semăna actualilor hotentoți. În regiunea Nilului superior și în unele părți din centrul și vestul Africii s-au descoperit resturi fosile de ființe umane care par să semene actualilor negri, datînd cam de acum zece-douăsprezece mii de ani. În Africa de Vest, zonă în care s-au concentrat în decursul istoriei populațiile negroide, solul este din păcate impropriu conservării resturilor scheletice ; în cîteva secole acțiunea acidă a acestui sol distruge materiile organice. Cel mai vechi schelet uman din Africa de Vest s-a descoperit la Iwo Eleru, aproape de Benin, în Nigeria. Trăsăturile generale sînt negroide și datează aproximativ din anul 9000 î.e.n.

Indiferent de tipurile rasiale ale ființelor umane timpurii din Africa, în toate regiunile continentului s-au descoperit mari cantități de unelte din piatră (chiar ceramică și alte artefacte) ale acestora, datînd din jurul anului 35.000 î.e.n. Pe măsură ce *H. sapiens* modern se răspîndea pe continent, diferențierile dintre cele trei principale tradiții tehnologice ale omului timpuriu (Mousteriană, Fauresmith și Sangoan) au început să se înmulțească. Între anii 35.000 și 1 000 î.e.n. aceste tradiții meșteșugărești au continuat să se diferențieze și, concomitent, culturile și limbajele trebuie să fi urmat un proces similar de diversificare.

În regiunile mai uscate din interiorul Africii de Sud și de Est, unde înflorise tehnologia Fauresmith, tipurile moderne de oameni au continuat să ducă în general același mod de trai ca predecesorii lor, iar tradițiile lor meșteșugărești au pornit de la nevoi similare. În aceste regiuni, trei principale tradiții meșteșugărești au urmat una după alta, în ordine de succesiune aproape directă : tradiția Proto-Stillbay și Stillbay (32.000—10.000 î.e.n.) ; tradiția Magosian (10.000—2 500 î.e.n.) ; și tradiția Wilton (2 500 î.e.n. pînă în timpurile recente). Se crede că toate trei au fost practicate de populațiile khoisan, iar în cele mai multe așezări boșimane și hotentote din ultimul mi-

Scanned with OKEN Scanner

leniu s-au găsit unelte și cioburi de ceramică de tipul Wilton. Promotorii tradiției Stillbay au început cu feluri te unelte cu vîrf ascuțit, lame tăioase, răzuitoare, despicătoare, securi și alte unelte ale tradiției Fauresmith, ca apoi să creeze tehnici mai perfecționate pentru prelucrarea pietrei, care le-au permis să producă unelte tot mai tăioase și mai utile. Au reușit să aș chieze fragmente mai mici și prin tehnici noi să le finiseze pe ambele fețe, realizînd în acest mod unelte mult mai simetrice decît cele mai timpurii. Tehnicile de prelucrare a mînerelor au progresat și tot mai multe unelte de piatră au fost fixate în mînere de lemn sau de os, în formă de cuțite, securi, tesle, suliițe și (pe la 8.000—7.000 î.e.n. cel mai tîrziu) săgeți pentru arcuri.

În tot cursul acestei perioade modul de procurare a mijloacelor de trai pare să fi suferit prea puține schimbări; hrana a continuat să fie asigurată de vînarea cam acelorași specii de animale și de culegerea cam acelorași fructe, nuci, rădăcini și frunze. Pe măsură încă ce oamenii moderni, care practicau acest mod străvechi de procurare a hranei, au ajuns tot mai pricepuți în prelucrarea uneltelor, capacitatea lor de ucidere a vînatului a sporit și tehnicile de ciopîrțire s-au perfecționat.

Procesul a fost cam același în regiunile cu vegetație mai densă din Africa Centrală și de Vest și din interiorul Africii de Est, unde se dezvoltase tradiția Sangoan. Tradiției Sangoan i-au urmat tradițiile Lupemban (40.000—11.000 î.e.n.) și Tshitolian (11.000 î.e.n. pînă în prezent). În perioada mai tîrzie a tradiției Lupemban și în cursul tradiției Tshitolian care i-a succedat, uneltele sangoane pentru fasonarea lemnului au fost foarte mult perfecționate, cu numeroase noi tipuri de securi, dălți, tesle, geluitoare și burghiuri. În perioada mai tîrzie a tradiției Tshitolian (care este încă practicată de pigmei și pînă de curînd larg folosită de populațiile regiunilor păduroase din Congo), tehnologia pietrei a fost o anexă a prelucrării

Scanned with OKEN Scanner

lemnului, uneltele de piatră fiind folosite numai pentru fasonarea lemnului în formă de cupe, arme, canoe, ustensile pentru consumarea mîncării, scaune și multe alte obiecte de uz personal.

În Africa de Nord s-au dezvoltat cîteva tradiții locale de prelucrare a pietrei, dar cea mai răspîndită și influentă a fost tradiția Aterian, care a urmat tradiției Mousteriano — Levalloisian, și în multe locuri a continuat, cu perfecționări, pînă în perioada neolitică, cînd a început agricultura și s-a introdus folosirea metalelor. Caracteristica tradiției Aterian a fost inventarea și continua folosire a unui dispozitiv de fixare a uneltei de piatră pe mîner de lemn (o treabă grea fără o tehnică specială).

În toate aceste tradiții tehnologice ale pietrei, dezvoltate de omul modern, accentul s-a pus cîtva timp pe inovație, pe găsirea celor mai perfecționate și eficiente unelte pentru o largă varietate de întrebuințări : vînătoare, sfîrtecarea vînatului, prelucrarea pieilor de animale și a lemnului, dezgroparea rădăcinilor, apărare și, mai tîrziu, recoltarea grînelor și a altor alimente vegetale, sălbatice sau cultivate. Pe măsură ce se trecea de la epoca mijlocie la cea tîrzie a pietrei (în general, între 8.000 și 5.000 î.e.n.) uneltele de piatră ale tuturor tradițiilor africane au avut tendința să devină mai mici — pînă la urmă ajungînd, în cele mai multe părți ale continentului, de tip microlitic. Tradițiile Tshitolian, Magosian și Wilton au fost tehnologiile epocii tîrzii a pietrei și toate au produs unelte de piatră foarte mici și admirabil lucrate în ce privește ascuțișul, soliditatea și frumusețea ; unele răzuitoare și spițuri, deși late de numai o jumătate de incie (cca 13 mm), erau perfect simetrice și cu muchii extrem de tăioase.

Apreciat după criteriile moderne, ritmul acestui proces de dezvoltare pare lent ; dar în comparație cu cel

Scanned with OKEN Scanner

anterior a fost de fapt rapid. În zece, cincisprezece mii de ani s-au făcut mai mari progrese decît în milionul de ani scurs pînă atunci. Acest ritm de dezvoltare a fost cu putinţă datorită faptului că *H. sapiens* învăţase să vorbească : să creeze cuvinte pentru a descrie nu numai obiecte dar şi sentimente şi gînduri, şi să folosească aceste cuvinte într-un sistem complex de exprimare verbală. Oamenii puteau acum nu numai să gîndească în chip inventiv, deci să facă tot felul de experimente, dar şi să comunice celorlalţi ideile şi rezultatele experimentelor lor, atît în termeni concreţi cît şi abstracţi. *H. sapiens* şi-a creat de timpuriu o cultură destul de bogată, în care vorbirea era numai unul din aspecte, şi care l-a ajutat să transforme comunităţile predecesorilor în unităţi sociale infinit mai complexe, iar prin mijlocirea vorbirii să perpetueze această cultură din generaţie în generaţie.

H. sapiens şi-a folosit şi pe alte materiale capacitatea tehnologică de a produce unelte din piatră. Oamenii culturii Sangoan (rhodesioizii ca şi oamenii moderni) folosiseră multă vreme lemnul şi am arătat înainte că urmaşii culturii lor — din perioadele Lupemban şi Tšhitolian — au dat o întrebuinţare din ce în ce mai largă lemnului, care se găsea din belşug în regiunile lor. *H. sapiens*, indiferent de locul aşezării lui şi de tehnologia de prelucrare a pietrei, şi-a însuşit de asemenea o mare îndemînare în producerea unor unelte şi obiecte de uz personal din oase şi colţi de animale : piepteni, scobitori pentru dinţi, linguri, undiţe şi cuie. Îşi decorau tot mai artistic ustensilele din os cu simboluri şi desene gravate ; probabil şi artefactele din lemn, dar mărturii ale acestora din primele timpuri nu ne-au rămas. În ultima parte a epocii mijlocii a pietrei şi în prima parte a epocii tîrzii a pietrei folosirea arcului şi a săgeţii s-a generalizat ; unde anume a fost inventat sau dacă a fost inventat în mai multe locuri, nu se cunoaşte, dar cel mai vechi arc care s-a păstrat a fost descoperit în Germania şi datează din jurul anului 8000 î.e.n. Apreciind

Scanned with OKEN Scanner

după numeroasele unelte mici cu vîrfuri ascuțite care se lucrau cam în aceeași vreme în Africa, s-ar putea ca arcul și săgeata să fi fost folosite la fel de timpuriu și pe acest continent.

În cursul aceleiași perioade generale de dezvoltare rapidă, omul a învățat prima oară să domesticească animale sălbatice ; primul animal atașat de om a fost cîinele, care a fost domesticit și probabil dresat pentru vînătoare chiar de primul *H. sapiens* modern, acum 40.000—50.000 de ani ; iar în cursul epocii mai tîrzii a pietrei (și a neoliticului, care a început odată cu descoperirea cultivării pămîntului) au fost domesticite și alte animale. Nu se cunoaște unde a fost domesticit prima oară cîinele ; specii de cîini sălbatici au existat în Africa, în Asia și în Europa, și oricare dintre specii putea de fapt să fie domesticită. Majoritatea celorlalte animale atașate de om au fost însă prima oară domesticite în Africa sau în Asia.

În cursul epocii mai tîrzii a pietrei aptitudinile mintale și estetice ale omului modern l-au stimulat să picteze sau să deseneze scene din faptele lui de seamă și din viața de toate zilele pe suprafețe potrivite în acest scop, de obicei pe pereții netezi de stîncă din peșteri sau pe laturile proeminențelor stîncoase. Picturile pe stîncă abundă în toate regiunile continentului, cu excepția celor păduroase. Boșimanii, ai căror strămoși sînt sigur autorii admirabilelor picturi descoperite în multe părți ale Africii de Est și de Sud, au continuat această artă pînă în secolul nostru. În Sahara există sute de desene și picturi, unele de o excelentă calitate artistică.

În multe părți ale lumii tradițiile tehnologiei uneltelor au trecut prin toate etapele de dezvoltare : epoca veche a pietrei (paleolitică), epoca mijlocie a pietrei (mezolitică) și epoca nouă a pietrei (neolitică). În această lungă succesiune a etapelor de dezvoltare — în care epoca nouă a pietrei este obișnuit asociată cu apariția agriculturii — uneltele de piatră au atins cel mai înalt grad de perfec-

Scanned with OKEN Scanner

ționare și diversificare. Cînd s-a descoperit și răspîndit modul de întrebuințare a cuprului, cositorului, bronzului și pînă la urmă a fierului, uneltele de piatră au fost înlocuite cu unelte de metal. Acolo unde aceste metale se găseau în cantități suficiente și oamenii aflaseră cum să le prelucreze, superioritatea lor ca material pentru producția de unelte a dus la abandonarea pietrei (deși o lungă perioadă au fost folosite ambele tipuri de unelte, deoarece uneltele de piatră erau mai puțin costisitoare și materialul lor mai ușor de procurat, pînă cînd comunitatea a putut să extragă metal din mine sau să-l cumpere în cantitatea necesară pentru satisfacerea tuturor nevoilor de unelte).

Unele regiuni din Africa au parcurs întreaga succesiune „tipică" de dezvoltare tehnologică, dar multe au trecut din epoca mijlocie a pietrei într-o epocă mai tîrzie în care se lucrau unelte de piatră foarte complicate, apoi direct în epoca fierului, în această ultimă etapă ajungînd în general între anii 500 î.e.n. și 500 e.n. Dar cîteva populații, ca de pildă cele din sudul Africii (boșimanii) și din estul Africii (neamul ndorobo și altele), care se hrăneau cu vînat și plante sălbatice, au continuat să-și facă unelte din piatră pînă acum cîteva secole deși trăiau în vecinătatea unor populații care practicau agricultura și păstoritul și foloseau fierul. Această abatere a Africii de la succesiunea etapelor de dezvoltare urmată în atît de multe regiuni ale lumii se explică prin faptul că o bună parte a continentului era improprie pentru dezvoltarea timpurie a agriculturii.

Omul timpuriu din Africa a trecut la prácticarea agriculturii numai în patru zone unde condițiile naturale erau favorabile (sol fertil, ploi la timp potrivit sau surse de apă, semințe sau tuberculi de plante sălbatice ușor de cultivat) și anume : valea Nilului inferior și mijlociu, platoul din nordul Ethiopiei, pășunile din vestul îndepărtat al Sudanului (la nord de cursurile superioare ale fluviilor Niger

Scanned with OKEN Scanner

și Senegal) și platourile din Sahara centrală, care acum șapte, opt mii de ani erau mult mai umede ca azi. Cu aproximativ 6000—3000 ani î.e.n., oamenii din aceste zone s-au aflat probabil în situația să folosească cunoștințe agricole aduse din altă parte, sau poate chiar au descoperit singuri cum să cultive plantele sălbatice cu care se hrăniseră înainte. Egiptul a început să practice agricultura în valea Nilului cel mai tîrziu pe la 5000 î.e.n., dar se pare că egiptenii antici și-au însușit aceste cunoștințe de la oameni veniți din Mesopotamia.

Ethiopienii au început să practice agricultura cu cîtva timp înainte de 1500 î.e.n., poate chiar din anul 3000 î.e.n. Se știe că oamenii din Sudanul de vest practicau agricultura cel puțin din anul 1.000 î.e.n. și probabil au început mult mai devreme, înainte de 3500 î.e.n. Există indicii că oamenii din Sahara știau să cultive grîu și mei între anii 6000 și 5000 î.e.n. (poate chiar mai devreme decît egiptenii), dar tot cam în acea vreme Sahara intra într-o perioadă de secetă, care în următoarele cîteva mii de ani a făcut imposibilă continuarea agriculturii.

În Egipt și în Ethiopia s-a trecut de la epoca mijlocie a pietrei la epoca nouă a pietrei, concomitent cu o mare parte a Europei și a Asiei ; în sudul Africii de Est există regiuni unde modelarea uneltelor de piatră de dimensiuni mici pentru uz agricol și casnic, de felul celor din epoca nouă a pietrei, s-a practicat înainte de începutul epocii fierului ; dar în cea mai mare parte a continentului oamenii au continuat să lucreze unelte din piatră pentru vechile lor îndeletniciri : vînătoarea și culesul plantelor sălbatice. Faptul că nu toată Africa a trecut prin perioada neolitică nu reflectă cîtuși de puțin lipsa de îndemînare a africanilor ; uneltele lor din piatră au devenit din ce în ce mai perfecționate și eficiente, și unele reprezintă cea mai fină prelucrare a pietrei din orice parte a lumii. Erau uneltele potrivite cu economia lor, bazată pe vînătoare și culesul plantelor sălbatice, la care se preta mediul încon-

Scanned with OKEN Scanner

jurător. Cînd agricultura s-a dezvoltat în medii naturale mai favorabile, africanii au răspîndit-o repede în toate regiunile continentului, proprii pentru această îndeletnicire, tehnologia lor sărind peste etapele neolitică și a bronzului, direct în epoca fierului.

Istoria numeroaselor comunități și culturi create de africani începe în general odată cu descoperirea agriculturii și răspîndirea ei în diferite părți ale continentului. Cea mai avansată agricultură timpurie s-a dezvoltat însă în Egiptul antic, adesea numit leagănul civilizației.

Scanned with OKEN Scanner

II

EGIPTUL ANTIC

În vremea cînd oamenii din cea mai mare parte a Africii și din o bună parte a restului lumii erau vînători primitivi ai epocii de piatră, egiptenii antici clădeau o strălucită civilizație în valea Nilului. Cultura lor, pe bună dreptate vestită prin uimitoarele ei realizări, își înfipsese adînc rădăcinile în pămîntul Africii preistorice.

Pînă de curînd se spunea adesea că civilizația egipteană nu este cu adevărat „africană", întrucît populațiile ei și afinitățile lor culturale ar fi strîns înrudite cu cele ale Orientului Apropiat. Deși este adevărat că egiptenii s-au format din încrucișări de rase, cu mai puține gene negroide decît vecinii lor nubieni de la sud, ei sînt totuși o populație prin excelență africană. Istoria Africii este de fapt istoria unor migrații și încrucișări de seminții ; cu cît mergem înapoi pe urmele istoriei Egiptului, cu atît mai evidente apar profundele rădăcini comune ale culturilor din întreg nordul Africii, indiferent de caracteristicile faciale ale populațiilor din această zonă. De fapt, aceste profunde legături culturale includ zona mediteraneană în general. Aflăm astfel că în vremurile preistorice au existat mult mai strînse comunicări între populații și schimburi între culturile lor, decît s-a crezut înainte.

Bazele civilizației egiptene au fost puse între anii 6000 și 5000 î.e.n. În cursul acestei perioade cultivarea

Scanned with OKEN Scanner

grîului și o orzului a modificat în mare măsură modul de viață al localnicilor, care înainte se limitaseră la vînătoare, pescuit și culegere de semințe, rădăcini și fructe sălbatice. Nu e sigur dacă egiptenii timpurii au descoperit singuri agricultura sau dacă au împrumutat-o din Asia, unde populația cultiva grîul înainte cu peste o mie de ani, în regiunea dintre Tigru și Eufrat și pe platoul Anatoliei ; oricum, agricultura a ajuns repede principalul mijloc de trai în Valea Nilului.

Primii cultivatori egipteni au trăit pe cîmpiile de la est și vest de Nil și nu chiar în îngusta vale a Nilului. În acea vreme, valea Nilului și vasta lui deltă din nord erau în mare parte regiuni mlăștinoase, acoperite cu stufărișuri dense. Primele culturi au fost probabil semănate în ueduri [1] — vechi albii de rîuri care coborau din platoul de pe marginea Nilului în partea de jos a văii fluviului. Uedurile sînt azi complet secate, umplîndu-se cu apă doar rareori cînd plouă în deșert ; dar în anul 5000 î.e.n. ploua mai des și cel puțin două luni pe an erau pline cu apă. Suprafețele plane din ueduri puteau fi deci fertile în acea vreme și relativ ferite de vegetația mlaștinilor din valea Nilului.

Cam pe la 6000 î.e.n., cînd seceta a prefăcut savanele Saharei în ținuturi aride, valea Nilului a devenit probabil o regiune atrăgătoare pentru unele populații. Turmele de vînat mare care populaseră Sahara și cei care le vînaseră s-au retras treptat spre nord, est și sud. La răsărit se afla Nilul, care oferea o fîșie lungă de pămînt cu condiții naturale prielnice, complet diferite de cele ale deșertului prin care curge azi. Vînătorii saharieni care s-au îndreptat spre Nil au găsit aici o regiune aproape fără egal ca fertilitate și productivitate.

[1] Termen arab : vale seacă în cursul anului, cu excepția anotimpului ploios. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

Acești primi coloni erau, după cîte s-ar părea, un grup eterogen. Apreciind după picturile de pe stîncile din Sahara centrală și răsăriteană și după resturile fosile de schelete, ei prezentau caracteristicile fizice, în bună parte corcite, ale strămoșilor berberilor moderni din zona nordică și ai negrilor moderni din zona sudică. Din timp în timp, caracteristicile fizice par să varieze, ceea ce sugerează frecvente mișcări și migrații de populații. Valea Nilului, în ciuda deșerturilor neprimitoare care o mărgineau, a fost un mediu natural unic, unde populații și idei noi s-au întîlnit și unde amestecuri periodice de noi populații și idei au contribuit la dezvoltarea unui excepțional spirit creator.

Factorul generator al civilizației egiptene a fost neasemuitul potențial agricol al văii Nilului. În fiecare an, în iulie, cu o regularitate rareori dezmințită, Nilul crește și se revarsă peste malurile lui, datorită ploilor din platourile Ethiopiei. Pe măsură ce se scurg din Ethiopia în Nilul Albastru, apele de ploaie aduc cu ele mari cantități de pămînt fertil. În noiembrie, Nilul se retrage în albia lui, lăsînd un strat proaspăt de mîl pe suprafețele vecine cu malurile, fertilizîndu-le astfel periodic. Pe la anul 4000 î.e.n, primii cultivatori egipteni au constatat că, defrișînd vegetația sălbatică, creînd suprafețe netede și semănîndu-le cu grăunțe, acestea rodeau și dădeau recolte îmbelșugate. Curînd au învățat cum să extindă suprafețele cultivabile secînd mlaștinile și construind rețele de irigație, fructificînd în acest fel cu rezultate excepționale potențialul productiv al văii.

Populația văii Nilului nu număra probabil mai mult de cîteva zeci de mii de oameni cînd a fost introdusă prima oară agricultura. Pe la sfîrșitul Regatului Vechi, către finele celui de al treilea mileniu î.e.n., populația crescuse la aproximativ șase milioane. Îmbelșugata producție de alimente favorizase o explozie demografică. Totodată a făcut posibilă o importantă diversificare a societății, în-

Scanned with OKEN Scanner

trucît rodul muncii celor care cultivau pămîntul putea să suporte întreţinerea unei complexe suprastructuri de administratori, preoţi, meşteri, artişti şi alţii, care nu participau la producerea hranei.

Astăzi se cunoaşte în parte istoria din cele mai vechi timpuri a populaţiilor care au creat tipul de cultură africană din care s-a dezvoltat civilizaţia egipteană. Tehnicile de folosire a grăunţelor au apărut extrem de timpuriu în regiunea nubiană a văii Nilului. Grăunţele preferate erau foarte probabil cele de mei şi grîu. Arheologii au găsit numeroase pietre de măcinat uzate, cu care aproape sigur făceau făină, şi unelte mici modelate din aşchii de piatră, datînd din anii 15000—12000 î.e.n. foarte asemănătoare lamelor de seceră folosite pentru recoltarea cerealelor în societăţile agricole mai tîrzii. Întrucît nu s-au găsit seminţe calcifiate care să indice dacă grăunţele măcinate erau de plante sălbatice sau cultivate, nu se poate afirma că vechii locuitori ai văii învăţaseră să cultive pămîntul atît de timpuriu, cu milenii înaintea altor popoare din lume, dar cert este că se hrăneau cu grăunţe măcinate.

Dovezile folosirii în acest fel a grăunţelor provin numai din Nubia şi nu din Egiptul de Jos, ceea ce arată că această extrem de importantă inovaţie economică îşi are originea la vechii nubieni, care au transmis-o mai tîrziu rudelor lor egiptene. Nubia şi Egiptul de Sus erau pe la anul 10000 î.e.n. cele mai avansate regiuni din lume, apreciind după obiectele foarte fin modelate din piatră descoperite în această zonă.

Pe la 5000 î.e.n., oamenii din Egiptul de Jos au început să-i ajungă din urmă pe vecinii lor de la sud. A apărut o cultură neolitică diferită, caracterizată prin unelte de piatră, pietre de măcinat şi oale specifice unei populaţii agricole sedentare, care încă vîna şi pescuia, dar începea să-şi procure hrană şi din cultivarea grînelor şi a legumelor.

Scanned with OKEN Scanner

În excavațiile de la Merimda, din delta Nilului, și de la Fayum, pe albia fertilă a unui vechi lac situat la vest de Nil, s-au descoperit mărturii ale acestui gen de viață stabilă. În aceeași perioadă populațiile Egiptului de Sus, de la prima cataractă (Assuanul de azi) spre sud prin Nubia pînă la Sudanul modern, începuseră să cultive pămîntul, dar s-ar părea că așezările lor erau mai puțin stabile și se ocupau îndeosebi cu creșterea animalelor domestice și vînătoarea. Aceste populații numite tasiani — de la denumirea primului loc de excavație a culturii lor — lucrau piatra și ceramica la fel de iscusit ca meșterii din Fayum și Merimda.

În jurul anului 4000 î.e.n., tasianilor le-a urmat o populație mai viguroasă, numită badariani, ale căror resturi fosile scheletice prezintă numeroase caracteristici negroide. Badarianii s-au răspîndit repede în susul și în josul Nilului, cu excepția regiunii de la sudul deltei care era încă populată de descendenții populațiilor din Merimda și Fayum. Iscusința modelării obiectelor din piatră, a badarianilor, era mai avansată decît a predecesorilor tasiani, tehnicile agricole erau aparent mai eficiente și populația lor mai numeroasă.

Deosebirile regionale dintre modurile de viață ale egiptenilor preistorici au prefigurat împărțirea ulterioară a țării în Egiptul de Sus la Sud și Egiptul de Jos la Nord. În general se crede că între 5000 și 4000 î.e.n. populațiile preistorice din Egiptul de Jos erau mai puternice decît cele din Egiptul de Sus. Legendele religioase egiptene spun că zeii Egiptului de Jos au reușit să cotropească Egiptul de Sus cu cel puțin un mileniu înainte de întemeierea primei dinastii, poate între anii 4500—4200 î.e.n., și în sprijinul acestor legende există unele mărturii : în multe părți ale Egiptului de Sus au apărut abia prin anul 4200 î.e.n. vase de piatră și fundații dreptunghiulare de case, caracteristice Egiptului de Jos.

Scanned with OKEN Scanner

Prea puțin se cunoaște din istoria Egiptului în cursul perioadei predinastice dintre 4500—3200 î.e.n. Delta, unde au avut loc o bună parte din înfăptuirile care au stat la baza civilizației egiptene, a fost atît de mult mîlită de apele Nilului încît vestigiile sînt și azi adînc îngropate și foarte multe neexcavate. Fragmentele de ceramică și uneltele de piatră, frînturile de fildeș și de os, inscripțiile răzlețe din perioada dinastică, în care sînt pomenite întîmplări mai vechi, cele cîteva gravuri și picturi pe piatră, toate dau unele indicații, dar prea puține, pentru schițarea unei fresce istorice cuprinzătoare. S-a putut totuși stabili calendarul principalelor evenimente petrecute începînd de la 4241 î.e.n. în cursul acestei îndelungate perioade și, cu toate că nu avem nici o inscripție din acest timp, scrierea hieroglifică trebuie să fi fost descoperită.

Egiptenii din acea vreme erau un tip rasial corcit, cu trăsături predominant caucazoide și negroide, ponderea lor variind din timp în timp și de la o regiune la alta.

Trăsăturile caucazoide erau mai pregnante în zona deltei, iar cele negroide în Egiptul de Sus. În deltă, contactul strîns dintre libieni și egipteni a estompat deosebirile dintre aceștia, în timp ce în sudul îndepărtat egiptenii din Egiptul de Sus prezentau multe asemănări cu vecinii lor nubieni. Nivelul material al vieții era foarte ridicat. Oamenii purtau fustanele și mantii din piele și țesături, probabil de in, și uneori sandale. Lucrau ceramică foarte fină cu care își împodobeau casele, gravau tot mai bine în piatră, în lemn și în fildeș, lucrau giuvaere, podoabe pentru păr din piatră, fildeș și os, mîncau cu linguri de fildeș și foloseau ambarcațiuni pe Nil și pe canalele lui. Casele erau construite din mîl uscat și nuiele împletite, dar în jurul anului 4000 î.e.n. au apărut și cărămizi uscate la soare.

În cursul perioadei predinastice luaseră probabil ființă numeroase mici regate de-a lungul văii Nilului. Pe la 3400 î.e.n. se constituiseră două regate puternice, unul în

Scanned with OKEN Scanner

Egiptul de Jos și altul în Egiptul de Sus, ceea ce înseamnă că acestea încorporaseră regatele mai mici preexistente. Către 4000 î.e.n. existau aproape sigur clase de nobili și servi, asemănătoare celor cunoscute după anul 3400 î.e.n. Meșteșugul irigațiilor atinsese un înalt grad de perfecționare și, datorită organizării introduse de regi energici, cea mai mare parte a pămîntului cultivabil din valea Nilului era regulat irigată. Extinderea suprafețelor irigate a favorizat continua sporire a bunăstării și a populației. În perioada predinastică au apărut de timpuriu orașe, deși în afară de denumirile lor alte informații nu avem : Nekheb, Buto, Thinis, El Kab. Probabil că tot în cursul acestei perioade timpurii s-au întemeiat și alte orașe, care au devenit centre importante la începutul perioadei istorice, ca Hierakonpolis, Abydos, Sais și Heracleopolis.

Arheologii se referă adesea la cultura din această perioadă, numind-o gerzeană, după numele localității El-Gerza unde excavațiile au descoperit-o prima oară.

Cultura gerzeană, care s-a format din împrumuturi de la culturi mai timpurii — badariană și tasiană, de pildă — pare să fi apărut întîi în Egiptul de Jos ; așezarea de la El-Gerza datează din jurul anului 3600 î.e.n. Caracteristicile ei erau : ceramică fină, lucrări migăloase în piatră, ustensile și podoabe de aramă, case și morminte dreptunghiulare din cărămidă uscată la soare, statui și figurine din piatră și fildeș sculptate cu multă măiestrie. Îmbinînd tradiții regionale și străine mai timpurii într-o cultură unitară care curînd s-a răspîndit în întreg Egiptul, cultura gerzeană a reprezentat poate prima tradiție tehnologică națională a teritoriului care cuprindea atît Egiptul de Jos cît și Egiptul de Sus.

Pe la anul 3400 î.e.n. rivalitățile dintre cele două regate au sporit, culminînd cu cucerirea completă a Egiptului de Jos de către regele Egiptului de Sus, cam între 3400 și 3200 î.e.n. Această cucerire a unit populațiile întregului Egipt într-un singur regat, cimentînd astfel unitatea lin-

Scanned with OKEN Scanner

gvistică și culturală dezvoltată în decurs de [illegible]. Autorul acestei cuceriri, care avea să deschidă [illegible]ui drumul celor cinci mii de ani de istorie cunoscută, a fost regele Narmer, care se crede a fi unul și același cu legendarul Menes (cum îl numeau Grecii), întemeietorul Primei Dinastii. Narmer este primul rege egiptean (faraon, ca să folosim termenul de mai tîrziu) despre care ne-au rămas informații precise. Sursele acestor informații sînt un cavou de cărămidă, aproape de locul lui de naștere și înmormîntare de lîngă Abydos, și mai multe plăci și tăbliță găsite în cavourile descendenților lui. Născut și probabil înmormîntat în orașul Thinis, de lîngă orașul Abydos de mai tîrziu, Narmer trebuie să fi fost un strălucit oștean, administrator și om de stat. El a reușit cu ajutorul oastei să unifice Egiptul și să pună bazele unui sistem politic care a durat, cel puțin în linii mari, vreme de milenii.

Potrivit unei relatări menționate de Herodot, Narmer și-a mutat capitala într-o regiune situată mai central, între Egiptul de Sus și Egiptul de Jos. Aici a construit un mare stăvilar ca să devieze cursul Nilului și un oraș numit Zidul Alb, care a devenit mai tîrziu reședința regală de la Memphis. Narmer s-a autoproclamat marele zeu Horus, simbolizat printr-un șoim în primele inscripții. De asemenea, obișnuia să folosească în hieroglifele titlului său albina, simbolul Egiptului de Jos, și crinul, simbolul Egiptului de Sus, al cărui rege fusese. Acolo unde s-a găsit portretul lui, este înfățișat (ca și urmașii lui) purtînd cînd „coroana albă" a Egiptului de Sus, o pălărie conică alungită reprezentînd crinul, cînd „coroana roșie" a Egiptului de Jos, o pălărie mai scundă cu boruri. Tot pentru a exprima unitatea Egiptului, Narmer și regii care i-au urmat adăugau adesea la reprezentările titlurilor lor simboluri religioase atît din nord cît și din sud : Nekhbet, zeița-vultur a orașului El Kab din sud, și Buto, zeița-șarpe a orașului

Scanned with OKEN Scanner

Buto, capitala nordului. Scene pictate din această primă perioadă îl arată pe Narmer apărînd cu mare pompă la ceremonii, încadrat de suită, purtînd o mantie simplă prinsă pe umăr cu o chingă de care atîrna o coadă de leu. Tradiția îl descrie sărbătorind mari victorii, inaugurînd canale sau alte lucrări publice.

În vremea cînd Narmer cucerea Egiptul de Jos, fiecare Egipt avea o „personalitate" distinctă pe care și-a păstrat-o în tot cursul perioadei dinastice. Egiptul de Jos era în general mai bogat și mai avansat în arte și în științe, pe cînd Egiptul de Sus era mai iscusit în domeniile militar și politic. Ambele regate aveau aceeași cultură și limbă, dar marile deosebiri dintre caracterele lor naționale contribuiau să apară oarecum diferite.

Cucerirea lui Narmer a marcat începutul unei ere istorice dinastice care a durat aproape trei mii de ani. În acest timp s-au ridicat și prăbușit treizeci de dinastii cu aproximativ trei sute treizeci de monarhi, ale căror domnii au durat între cîteva zile și nouăzeci de ani, pînă cînd cucerirea Egiptului de puteri vecine a deschis o nouă perioadă istorică sub stăpînire străină. De-a lungul celor trei mii de ani care au urmat după unificarea realizată de Narmer, toți monarhii egiptenii au fost băștinași din Egipt, cu excepția unor relativ scurte perioade cînd au domnit familii originare din Asia, Libia sau Nubia. În timpul fiecăreia din cele treizeci de dinastii au domnit regi a căror îndrituire la tron era de regulă legătura de sînge cu întemeietorul dinastiei ; înscăunarea altor dinastii avea loc numai cînd un rege abil sau o alianță de nobili reușea să smulgă puterea de la descendenții legitimi. Prima dinastie, de exemplu, fondată de Narmer, a dat alți șase regi din familia lui, toți originari din Thinis și toți îngropați în orașul vecin Abydos, cu toate că aveau reședința regală în noua capitală de la Zidul Alb. A doua dinastie a dat unsprezece regi, de asemenea originari din Thinis, deși dintr-o altă familie. Aceste două dinastii,

Scanned with OKEN Scanner

uneori numite thinite, au domnit aproximativ patru sute douăzeci de ani, după care le-a urmat o nouă linie de regi originari din Memphis, dar probabil înrudiți prin căsătorie cu regii thiniți.

În tot cursul istoriei egiptene, calea de întemeiere a unei noi dinastii nu a fost totdeauna aceeași. Uneori trecerea de la vechea la noua dinastie avea loc pașnic, alteori prin însușirea puterii de un rege mai capabil dintr-o altă familie, fără prea multă opunere. În unele cazuri, însă, trecerea avea loc prin violență, în urma unei invazii străine sau a unui război civil, noul rege punînd mîna pe putere cu intenția hotărîtă de a curma orice influență și veleități ale vechii dinastii. În cîteva perioade de slăbiciune internă doi sau mai mulți regi au domnit peste părți diferite ale Egiptului, fiecare revendicînd stăpînirea legitimă peste întreaga țară, astfel că erau ani cînd dinastiile se suprapuneau, pînă ce una reușea să-și impună autoritatea necontestată peste întreg teritoriul.

Totuși, în ciuda sporadicelor perioade de slăbiciune și vrăjbi politice, viguroasa civilizație egipteană, care a cunoscut culmi de împliniri în mileniile care au urmat domniei lui Narmer, a premers tuturor celorlalte civilizații din lume în multe din realizările ei și a strălucit cu două milenii înainte ca civilizația europeană să cunoască perioadele de înflorire greacă și romană antice. Din cauza excepționalei longevități și a puținelor mărturii din unele perioade, istoria civilizației egiptene trebuie privită ca prin telescop, de la mare distanță, pe lungi perioade și limitată la evenimentele importante. Nu există o listă exactă a tuturor regilor Egiptului antic, nici un sistem de înregistrare a datelor și duratelor domniilor lor. Calendarul egiptean antic, deși foarte precis, nu a fost niciodată folosit pentru o cronologie generală. Datele cunoscute se referă de obicei numai la domnia unui singur rege ; cu fiecare rege nou începea o nouă cronologie, fără nici o referire la anii de domnie ai regilor cărora le succedase.

Scanned with OKEN Scanner

Istoria Egiptului se împarte obișnuit în mai multe mari perioade : Perioada Predinastică, Perioada Arhaică, Regatul Vechi, Regatul de Mijloc, Regatul Nou și Perioada Tîrzie. Dinastiile cunoscute încep odată cu Perioada Arhaică, cam pe la 3400 î.e.n., și au domnit, în total, aproximativ trei mii de ani, sfîrșind odată cu cucerirea Egiptului de Alexandru cel Mare și înscăunarea regilor străini.

În timpul Periodei Arhaice, care a început cînd Narmer a unificat întregul Egipt, au fost puse bazele pentru aproape toate ramurile civilizației dezvoltate în următorii trei mii de ani. Din punct de vedere politic, principalul factor de progres a fost sistemul faraonic, care a întreținut conștiința permanentă a unității naționale a Egiptului.

După domnia lui Narmer toți egiptenii au acceptat ideea unui singur rege legitim ; chiar în perioadele de anarhie de mai tîrziu, cînd micii nobili se luptau între ei pentru cîștigarea puterii, țelul ultim al fiecăruia era să devină regele întregii țări.

Sub sistemul faraonic, prerogativele regilor mai mici și ale prinților au fost abolite și titlurile lor desființate. Egiptul avea să fie condus de un singur domnitor și administrat de guvernatori și împuterniciți numiți de el. Dările se aplicau pe orașe și fostele regate, și țara era împărțită în „nome“ (provincii) care coincideau aproximativ cu vechile regate.

În ce privește meșteșugurile, Perioada Arhaică a pus bazele dezvoltării lor de mai tîrziu sau a încurajat pe cele practicate cu mult înainte în epoca predinastică. Scrierea hieroglifică, apărută mult mai de timpuriu, a fost perfecționată și generalizată, cînd regii și curtenii lor i-au îndemnat pe scribi să consemneze și să glorifice faptele lor de seamă. Scribii gravau sau pictau — pe cărămizi uscate la soare din cele folosite pentru clădiri sau pe lespezi netede de piatră destinate monumentelor — scene de vînătoare, de ceremonii și momente din victoriile militare. Au început să folosească condeie și cerneală pentru scrie-

Scanned with OKEN Scanner

rea pe foi de papirus și pe plăcuțe de ardezie S[illegible]descoperit o formă de scriere cursivă, mult mai rapidă decît cea hieroglifică, folosită însă numai pentru însemnări și calcule și nu pentru documente regale și inscripții de durată.

În jurul curții regale au început să apară oameni învățați, care îl ajutau pe rege în guvernarea țării și consacrau o parte din timpul lor medicinii, religiei, scrierilor, arhitecturii, ingineriei sau artei. Nu avem mărturii că în Perioada Arhaică existau grupuri organizate de specialiști, dar nobilii și administratorii superiori erau de regulă oameni instruiți. Se crede că Narmer a fost primul rege care a îndiguit și deviat cursul Nilului pentru a-i regulariza revărsarea peste ogoarele mărginașe. Marile lucrări de irigație au creat astfel noi porțiuni de pămînt cultivabil și au sporit productivitatea celor deja cultivate. În tot cursul istoriei de mai tîrziu prosperitatea Egiptului a atîrnat de sistemul de irigație creat și dezvoltat în Perioada Arhaică ; cînd pe tron urcau regi energici și lucrările de irigație — întinse pe sute de mile în susul și în josul Nilului — puteau fi coordonate eficient, urma o perioadă de prosperitate ; cînd regii slabi neglijau coordonarea acestor lucrări, recoltele din multe regiuni sufereau și productivitatea lor scădea.

Menținerea complexului sistem de irigații, creat în cursul Perioadei Arhaice, a fost un factor hotărîtor. Tehnica simplă a irigării, prin scoaterea apei din Nil cu găleata, se cunoștea cu mult înainte de Perioada Arhaică ; dar fructificarea întregului potențial al văii și al pămîntului din deltă, în tot timpul anului, a fost posibilă numai după construirea stăvilarelor de deviere a apei. Cu ajutorul acestor stăvilare apele revărsate erau reținute în canale și bazine și ferite de mîlire. În perioadele de secetă apa era distribuită în cantități măsurate. În deltă a fost necesară o muncă organizată de stîrpire a stufărișului, construirea de stăvilare pentru prevenirea inundării su-

Scanned with OKEN Scanner

prafețelor cultivabile și de întreținere în bună stare a canalelor de drenare și irigare pentru ca apa să poată fi distribuită cînd și unde era nevoie.

În arhitectură, principalul material de construcție pentru cavouri, palate și clădiri publice era cărămida uscată la soare, dar treptat au început să se folosească lespezi de piatră pentru fundații și ziduri de înălțime redusă, ceea ce anunța folosirea mai tîrziu a blocurilor masive de piatră pentru construirea de piramide și temple uriașe. Marile cavouri de cărămidă, clădite pentru regii din Perioada Arhaică, au fost prototipurile giganticelor piramide de piatră construite de regii Regatului Vechi pentru adăpostirea rămășițelor pămîntești și a raclelor lor.

În Perioada Arhaică s-a folosit îndeosebi piatra pentru unelte, giuvaere, cupe, oale și vîrfuri de suliță și săgeți, dar înainte de sfîrșitul perioadei, arama a început să înlocuiască piatra pentru numeroase întrebuințări. Arama în stare rece era fasonată prin ciocănire în formă de vîrfuri de suliță, săgeți și ustensile, iar meșteșugul topirii și turnării cuprului a ajuns la un înalt grad de perfecționare cu mult înainte de sfîrșitul Perioadei Arhaice.

În ce privește relațiile externe, din relatări directe se cunoaște prea puțin, dar avem destul de multe mărturii indirecte despre contactele dintre Egipt și vecinii din Libia și Nubia, precum și cu cealaltă mare civilizație a Mesopotamiei, din văile Tigrului și Eufratului. Schițele ambarcațiunilor egiptene, formele scrierii, arta și stilurile obiectelor de ceramică trădează influență mesopotamiană, deși avem mai puține mărturii despre influența egipteană în Mesopotamia.

Legăturile Egiptului antic cu vecinii lui africani — libienii de la vest și nubienii de la sud — se caracterizau prin comerț și din cînd în cînd prin conflicte. În istoria egipteană și chiar în preistorie, relațiile libienilor și nubienilor cu egiptenii au fost totdeauna extrem de strînse.

Scanned with OKEN Scanner

Egiptul nu are frontiere naturale nici cu Libia nici cu Nubia, și populațiile acestora s-au amestecat și au schimbat bunuri și idei vreme de mii de ani. Libienii și egiptenii sînt înrudiți prin limbă și cultură, vorbind limbi aparținînd tulpinii afroasiatice. Libienii și egiptenii din deltă erau în contact atît de strîns încît multe familii aveau membri în ambele țări. Deosebirile dintre ei erau mai ales de ordin politic și modul de viață : egiptenii aveau un sistem politic centralizat de tip faraonic și o viață citadină stabilă, pe cînd modul de viață al libienilor era mai mult pastoral și seminomad, și datorau supunere numai propriilor lor triburi și sfaturi sătești.

Cu toate că între egipteni și nubieni existau deosebiri culturale și rasiale mai mari, nubienii vorbind o limbă derivată din tulpina sudaneză, vecinătatea lor în valea Nilului a înlesnit stabilirea de contacte și relații comerciale strînse și schimburi de idei și trăsături culturale. Începînd din perioada Regatului de Mijloc, ori de cîte ori forța militară le-a permis, egiptenii și-au extins influența politică și culturală tot mai departe în Nubia, astfel că nubienii și-au însușit multe trăsături ale religiei și culturii egiptene și deseori au fost siliți să recunoască suzeranitatea Egiptului. Căsătoriile mixte între egiptenii din sudul Egiptului și nubienii din nordul Nubiei erau, s-ar părea, obișnuite, estompînd tot mai mult deosebirile dintre ei. Aceste deosebiri nu au dispărut însă complet niciodată.

Mărturiile egiptene din cele mai îndepărtate timpuri lasă să se întrevadă cît de mare importanță acorda Egiptul legăturilor cu Libia și cu Nubia. Față de Nubia avea o atitudine deosebit de prevenitoare, deoarece era sursa aprovizionării cu bunuri mult prețuite de egipteni : aur, piei, pene, abanos, rășini, mirodenii, sclavi și uneori oameni pentru serviciul militar.

Față de Asia, atitudinea Egiptului era însă cu totul diferită, în ciuda faptului că arabii, evreii, sirienii și pa-

Scanned with OKEN Scanner

lestinienii vorbeau o limbă înrudită cu egipteana și aveau multe trăsături rasiale și culturale comune. Asiaticii erau consideraţi străini. Schimburile comerciale prin Sinai erau permanente, totuși asiaticii din partea de răsărit a peninsulei nu au fost niciodată priviţi la fel ca vecinii libieni de la vest și cei nubieni de la sud. De fapt, egiptenii se considerau un popor african.

Trecerea de la Perioada Arhaică la Regatul Vechi a avut loc în jurul anului 2980 î.e.n., cînd Zoser, tînărul conducător al unei familii nobile din Memphis, a urmat la tron și a întemeiat Dinastia a Treia. Între timp, reședinţa de la Zidul Alb fondată de Narmer devenise un grandios ansamblu de palate, clădiri publice, temple și grădini, deși nu era un mare centru de populaţie. Tot mai multe familii nobile de la curte se mutaseră acolo părăsind definitiv orașele lor de baștină. Familia condusă de Zoser era una dintre acestea și s-ar putea să fi fost înrudită cu cele din Thinis, deoarece nu există nici o mărturie că ar fi avut loc lupte sau tulburări cu prilejul înscăunării lui.

Regatul Vechi — în unele privinţe epoca de aur a civilizaţiei egiptene — a durat de la domnia lui Zoser pînă la sfîrșitul celei de a Șasea Dinastii, aproximativ 2475 î.e.n. Egiptul era în acea vreme o ţară îmbelșugată, cu o numeroasă populaţie în plină creștere ; o bună parte din deltă fusese asanată pentru agricultură ; ţărănimea se bucura de un trai îndestulat ; și veniturile faraonului crescuseră considerabil. Mecanica și ingineria atinseseră un grad de dezvoltare ce nu a mai fost depășit în epocile următoare, iar inscripţiile din această perioadă vorbesc de recolte bogate și viaţă plăcută. Grandioasele clădiri și monumente din acea vreme, dintre care cele mai impunătoare erau piramidele, dăinuiesc și azi, stînd mărturie a strălucirii Regatului Vechi și a regilor lui.

În timpul Perioadei Arhaice regii începuseră să se identifice cu zeii adoraţi de popor, astfel că pînă la domnia lui Zoser oamenii ajunseseră să creadă sincer în divini-

Scanned with OKEN Scanner

tatea regelui și să-l socotească zeu cu chip de om. Mormintele faraonilor erau tot mai mari și mai bogat împodobite, și înconjurate cu altare și temple în care se puteau celebra slujbe religioase pentru venerarea regelui după moarte. Dimensiunile lor au sporit pînă s-a ajuns la construirea de morminte uriașe, impunătoare și durabile, adevărate monumente ridicate întru veșnică aducere-aminte a divinilor regi ale căror rămășițe pămîntești le adăposteau.

Prima dintre marile piramide a fost clădită pentru regele Zoser, de vizirul (prim-ministrul) său, Imhotep, a cărui faimă a dăinuit în tradiția egipteană nu mai puțin decît cea a lui Zoser. Imhotep trebuie să fi fost o personalitate excepțională, printre cunoștințele lui numărîndu-se arhitectura, administrația, medicina și preoția. Timp de trei mii de ani după moarte, numele i-a fost slăvit ca patron semidivin al scribilor și ca părinte al medicinii.

În tot cursul Dinastiilor a Treia și a Patra regii au continuat să clădească piramide mari, culminînd cu giganticele piramide de la Giseh din imediata vecinătate a orașului Cairo de azi, care au simbolizat timp de secole pentru milioane de turiști impunătoarea măreție a Egiptului antic și care atrag și azi turiști ca una din minunile lumii.

Concentrarea bogăției, a puterii și a talentelor în jurul faraonului și al curții, în timpul Regatului Vechi, a contribuit ca arta să progreseze în aceeași măsură ca arhitectura. Sculptori strălucițI au sculptat statui uriașe în granit, în marmură, alabastru și steatit, reprezentînd faraoni și nobili de seamă. S-au lucrat vase și cupe de piatră, giuvaere de aramă și argint bătute cu pietre semiprețioase și alte podoabe personale de o mare frumusețe, pentru familiile regale și nobile. Artiștii și meșterii foloseau stilurile tradiționale, care se caracterizau prin reguli stricte și tendința spre abstract și static ; totuși în creația artefactelor și a giuvaerelor s-a îngăduit oarecare libertate de expresie și formă, ceea ce a dus la apariția unui stil nou,

Scanned with OKEN Scanner

pe care artiștii multor epoci mai tîrzii și l-au însușit, străduindu-se să realizeze opere de artă superioare.

Regatul Vechi s-a prăbușit în jurul anului 2475 î.e.n., după care a urmat o lungă perioadă de tulburări și dezbinare ; nu i se cunoaște exact durata, dar s-ar părea că a ținut cam trei sute de ani. Cauza prăbușirii a fost transformarea treptată a „nomelor" în mici principate. Potrivit organizării inițiale stabilite de Narmer, fiecare din aceste unități administrative era condusă de un guvernator numit de rege, care nu avea dreptul să-și transmită ereditar funcția. În decursul secolelor, guvernatorii, adesea numiți „nomarhi", au dobîndit titluri nobiliare și mari întinderi de pămînt, care obișnuit rămîneau în stăpînirea familiilor lor. Au ajuns astfel să se considere nobilime ereditară, aproape adevărați prinți sau regi ai acestor domenii. Au rămas însă credincioși faraonilor energici și sistemul monarhic de guvernare a funcționat aparent bine în tot cursul Perioadei Arhaice și al Regatului Vechi ; dar modificarea echilibrului de forțe dintre faraon și nomarhi, în favoarea acestora, a adus cu sine sfîrșitul Regatului Vechi și al sistemului de guvernare din trecut.

În timpul perioadei de anarhie care a urmat, nomarhii dornici de putere s-au luptat continuu între ei și împotriva faraonilor slabi. În aceste lupte se manifesta un resentiment față de caracterul divin al faraonilor Regatului Vechi și deseori bande înarmate devastau și distrugeau mormintele și statuile care îi aminteau. Rămășițele pămîntești ale regilor erau scoase din morminte și arse, iar giuvaerele și bunurile prețioase îngropate cu ei, prădate. Numai proporțiile uriașe și trăinicia au salvat cele cîteva monumente care stau azi mărturie a măreției la care ajunsese Regatul Vechi al Egiptului.

Regatul de Mijloc a luat ființă în 2160 î.e.n. cînd Mentuhotep II, regele din Theba, a terminat cucerirea Egiptului de Jos începută de familia lui în 2250 î.e.n. Așa cum Narmer, cu o mie de ani înainte, unificase întregul Egipt por-

Scanned with OKEN Scanner

nind din Egiptul de Sus, la fel și acum regii din Theba, din aceeași regiune, erau singurii nomarhi suficient de puternici ca să restabilească unitatea Egiptului și să restaureze domnia faraonică peste întreaga țară. Acțiunea lor a fost însă îngreunată de puterea acumulată între timp de ceilalți nomarhi și pînă la urmă reînscăunarea sistemului faraonic a fost acceptată de aceștia numai cu prețul recunoașterii drepturilor lor ereditare și a unor prerogative politice proprii. Așadar, sub Regatul de Mijloc sistemul de guvernare a fost de tip feudal, întrucît faraonii nu se bucurau de putere absolută, fiind obligați să guverneze cu consimțămîntul puternicilor nomarhi.

În cursul erei feudale a Regatului de Mijloc prosperitatea Egiptului a renăscut : rețelele de irigație care rămăseseră în părăsire au fost reparate și extinse, comerțul interior și cu celelalte țări a înflorit iarăși și pacea a fost restabilită. Curtea faraonului s-a văzut însă nevoită să-și restrîngă luxul. Fiecare nomarh avea propria-i curte, cu scribi, arhitecți, nobili, slugi și administratori, imitînd pe scară mai mică curtea faraonului.

Datorită acestui sistem de guvernare, bogăția era oarecum egal distribuită, fapt care a stimulat mult o înflorire generală a artelor și a literelor. Curțile nomarhilor străluceau, nu mai puțin decît curtea faraonului, prin palate, cavouri, statui, clădiri publice și lucrări de artă. Literatura era mult prețuită și cuprindea poezie de excelentă calitate, scrieri cu teme religioase, filozofice și etice și povestiri din popor, adevărate sau plăsmuite, scrise pentru amuzament. Școlile erau accesibile tuturor și știința de carte era un fapt obișnuit nu numai printre nobili ci și în clasa mijlocie a artiștilor, meseriașilor, negustorilor și a micilor slujbași.

Cea mai mare realizare economică a Regatului de Mijloc a fost crearea unui vast complex agricol în depresiunea Fayum, dotat cu stăvilare și bazine de apă. Numai la Fayum au fost date agriculturii douăzeci și șapte de mii de

acri de pămînt excepţional de mănos, zona deltei de la Fayum devenind astfel un centru de mare bogăţie. Faraonii au creat acolo un nou centru administrativ, înzestrat cu o vastă clădire de peste o mie de picioare (cca 300 m) lungă şi opt sute de picioare (cca 240 m) lată, numită mai tîrziu Labirint de grecii care au văzut-o înainte de a se ruina, asemănînd-o cu Labirintul cretan din tradiţia greacă.

Excepţionalul belşug al Egiptului sub Regatul de Mijloc este excelent ilustrat de apariţia unei clase mijlocii înstărite. Perioada Arhaică şi Regatul Vechi nu cunoscuseră o clasă mijlocie. Pe măsură ce componenţa şi bogăţia ei sporeau, clasa mijlocie a început să se simtă mîndră de poziţia cîştigată în societatea egipteană. Egiptenii din clasa mijlocie erau uneori destul de avuţi ca să-şi înalţe cavouri. Inscripţiile de pe acestea se referă la persoanele îngropate doar cu menţiunea de „aurar", „arămar", „meşter de sandale", sau „orăşean". Într-un cimitir de la Abydos, din această perioadă, un sfert din cele opt sute de morminte nu poartă inscripţii cu titluri nobiliare sau de demnitari, majoritatea acestora referindu-se la slujbaşi mărunţi, fără rang nobiliar, ca de pildă „ajutor de economn".

Arta a fost mult încurajată sub Regatul de Mijloc, îndeosebi sculptura şi giuvaergeria. În multe locuri s-au descoperit statui masive de regi, nomarhi şi nobili, adesea de peste douăzeci de picioare înalte. Rigide ca formă şi de o execuţie mecanică, ele dovedesc prea puţină libertate de expresie artistică ; sînt însă executate cu o mare îndemînare, ceea ce arată că artiştii erau neîndoios maeştri în această tehnică. În schimb, printre giuvaerele din Regatul de Mijloc se găseau numeroase piese de o rară frumuseţe artistică şi excepţională îndemînare tehnică. Deseori foarte fine şi sudate cu aur, argint şi diferite aliaje atît de desăvîrşit încît cu greu se poate observa locul sudurii — cele mai frumoase giuvaere din perioada Rega-

Scanned with OKEN Scanner

tului de Mijloc nu erau mai prejos de oricare giuvaere lucrate vreodată în lume.

Regatul de Mijloc a luat sfîrșit odată cu Dinastia a Douăsprezecea, în jurul anului 1788 î.e.n. Faraonii deveniseră iarăși incapabili să domnească cu autoritate peste nomarhi, încă puternici și deseori ambițioși. A urmat o perioadă confuză despre care prea puțin se cunoaște. Ruinele rămase din această vreme sînt puține și de calitate modestă. Din punct de vedere economic țara trebuie să fi dat mult înapoi, cu rețele de irigație lăsate în părăsire și cu un comerț interior sporadic și riscant din cauza luptelor dintre nomarhi pentru putere și pradă.

În cursul acestei perioade a avut loc prima cucerire a Egiptului de popoare străine, cînd regii hicsoșilor din Asia au invadat delta și au întemeiat o dinastie în Egiptul de Jos. Secolul cît au domnit este aproape cu desăvîrșire necunoscut. Bastionul lor era delta, unde ruinele au fost treptat complet înghițite de mîlul Nilului, însăși capitala lor, Avaris, dispărînd fără urmă. Nu se cunoaște precis nici măcar obîrșia lor. Tradiția egipteană mai tîrzie îi numește asiatici și barbari ; egiptenii îi disprețuiau pentru că nu acceptaseră zeii egipteni și rămăseseră probabil străini ca limbă și cultură pe toată durata stăpînirii lor. În 1580 î.e.n., cînd au fost izgoniți, se știe că s-au retras în Siria și de acolo spre răsărit, fugăriți din urmă de armatele egiptene. În excavațiile siriene s-au descoperit cîteva „stele“ [1] care îi pomenesc, dar nu în termeni destul de clari pentru a se putea stabili precis caracteristicile lor etnice.

Regatul Nou a început în 1580 î.e.n. cînd armatele thebane, care nu fuseseră niciodată învinse de hicsoși, i-au izgonit pe hicsoși din Egipt și au înfrînt o serie de nomarhi din Egiptul de Mijloc și de Jos care îi sprijiniseră. Izbînzile

[1] Lat. *stela*, gr. *stele*, monument funerar sau comemorativ în formă de pilastru gravat cu inscripții. (N. t.)

succesive obținute de cîrmuitorii thebani au dus la restaurarea puterii absolute a tronului și suprimarea tuturor nomarhiilor care le opuseseră rezistență. În cîteva decenii Egiptul a fost pacificat și prosperitatea a început să renască sub cîrmuirea fermă a unui tron a cărui autoritate se baza pe forța militară, condusă de faraoni care își cîștigaseră faima în fruntea celei mai mari și puternice armate de profesie din cîte avusese vreodată Egiptul.

După ce armata faraonului a pus capăt puterii nomarhilor, Egiptul a devenit un stat militarist, guvernat de faraon prin miile de ofițeri care îl ajutaseră să restaureze legitimitatea tronului. Nomarhii feudali au fost înlocuiți cu guvernatori militari energici, răspunzători numai față de faraon și cu totul devotați noului destin al Egiptului pe care el îl simboliza. Sub Regatul Nou, chiar dacă guvernarea militară inițială s-a transformat treptat într-o guvernare civilă, deplina subordonare a administratorului nomei față de coroană a rămas trăsătura principală a sistemului politic ; vreme de secole nomele nu au fost mai mult decît simple unități administrative într-un stat cu sistem de guvernare centralizat.

Armata de profesie, organizată de Theba în timpul restaurației, începuse să utilizeze calul și carul, introduse în Egipt de hicsoși, și cu aceste noi mijloace de luptă a descoperit noi strategii, tactici și forme de organizare, ajungînd astfel o forță formidabilă, care a rămas secole de-a rîndul cea mai temută armată din lume. Dorința de cucerire și pofta de jaf, încurajate în cursul restaurației, au rămas un factor stimulator pentru armată și nu mai puțin pentru faraon, astfel că, la scurt timp după restabilirea păcii în interior, au urmat campanii de cucerire dincolo de hotare. Cînd armatele egiptene victorioase au început să mărșăluiască în Libia, Nubia și Asia, zdrobind pe toți care le opuneau rezistență și înălțînd monumente de preamărire a Egiptului și a faraonilor, Regatul Nou a devenit epoca imperială a Egiptului. În cîteva decenii

Scanned with OKEN Scanner

imperiul egiptean s-a extins la răsărit pînă la Eufrat, la vest în deşertul libian şi la sud în susul Nilului pînă la a patra cataractă şi mai departe în teritoriul Nubiei. Ca şi în vremea unităţii naţionale de altădată, reconstruirea reţelelor de irigaţie ruinate, impunerea folosirii metodice a apei şi organizarea muncii au sporit productivitatea fermelor egiptene. Pe la 1500 î.e.n. prosperitatea Egiptului nu era mai prejos de nivelul atins sub Regatul Vechi şi Regatul de Mijloc, dar sub Regatul Nou sipetele faraonului erau mai pline datorită prăzilor din cuceriri şi birurilor plătite de ţările luate în stăpînire. Inscripţiile din cavourile şi palatele construite în această perioadă descriu de obicei scene în care divinii faraoni primeau mari cantităţi de aur, argint, mirodenii, pietre preţioase, fildeş, sclavi şi alte bogăţii de la căpeteniile ţinuturilor cucerite şi de la vasalii străini. Pentru întreţinerea vastului aparat de administratori şi soldaţi de profesie, prin care faraonul guverna Egiptul şi imperiul lui, erau necesare fără îndoială imense cheltuieli, dar resursele erau suficient de bogate ca să ajungă şi pentru costisitoare lucrări publice, palate, temple, statui şi opere de artă.

O altă caracteristică a Regatului Nou a fost elaborarea şi punerea în aplicare a unui cuprinzător cod de legi, întemeiate pe obiceiul pămîntului şi edictele faraonului, precum şi a unui sistem egalitar de judecată, căruia trebuia să i se supună faraonul însuşi. Vizirul, funcţie creată şi păstrată de faraoni de-a lungul întregii istorii a Egiptului, a primit şi atribuţia de a supraveghea modul de împărţire a dreptăţii, iar în istoria de mai tîrziu au fost amintiţi ca viziri buni aceia care au împărţit dreptatea cu cinste şi înţelepciune, fără osebire între nobili şi oamenii de rînd.

Caracterul mai profesional al guvernării Regatului Nou a stimulat creşterea în continuare a clasei mijlocii, mult mai puternic decît în Regatul de Mijloc, acordîndu-se o

Scanned with OKEN Scanner

și mai mare preferință meritelor personale. Numeroase consemnări și inscripții de pe morminte relevă ușurința cu care oamenii modești puteau să urce pe treptele superioare ale scării sociale, mulțumită rezultatelor excepționale realizate în administrație, serviciu militar sau în meșteșuguri. Pentru prima oară în istoria Egiptului, a apărut un mare număr de preoți de profesie însărcinați cu îngrijirea numeroaselor temple clădite de faraoni și cu misiunea de a-i sfătui pe credincioși să se poarte cinstit și cucernic pentru a avea o soartă bună în viața de apoi.

Regatul Nou s-a prăbușit în 1150 î.e.n., după un șir de faraoni slabi și repetate lupte cu țările asiatice și cu libienii. Puterea a trecut de la faraon la nomarhi, de astă dată foștii militari de profesie sau mercenari străini răsplătiți de coroană cu vaste domenii drept prețuire a meritelor militare. Printre mercenarii care dobîndiseră în acest fel înalte poziții se aflau mulți libieni care stăpîneau vaste întinderi din deltă și din Egiptul de Jos și de care coroana a ajuns să atîrne tot mai mult. În jurul anului 950 î.e.n., familiile libiene stabilite în deltă au pus stăpînire pe tron și au înscăunat o dinastie nouă de regi libieni egiptenizați, care a domnit peste un secol, uneori cu destul succes ca să unifice pentru scurte perioade cea mai mare parte a Egiptului.

Perioada care a urmat după sfîrșitul Regatului Nou pînă la cucerirea Egiptului de Persia, apoi de Grecia, este numită Perioada Tîrzie sau Decadența. În timpul acestei lungi perioade au domnit numeroși regi și dinastii, dintre care unele de origine nubiană sau libiană. În 722 î.e.n., Nubia a cucerit Egiptul și l-a reunificat sub o serie de regi nubieni energici, vreme de aproape un secol, pînă cînd invaziile asirienilor i-au silit să se retragă în Nubia. O bună parte din Perioada Tîrzie, Egiptul a putut să păstreze o aparență de unitate și de prosperitate internă pașnică, dar nici o dinastie nu a avut suficientă autoritate ca să asigure țării cîrmuirea necesară unor înfăptuiri de

Scanned with OKEN Scanner

seamă. Regatul Nou a fost ultima perioadă în care Egiptul a reușit să-și mobilizeze marile resurse naturale și umane și să creeze opere la nivelul civilizației care a făcut fala regatelor Vechi, de Mijloc și Nou. În general, realizările regilor și dinastiilor mai de seamă din Perioada Tîrzie, deși uneori demne de laudă, mai mult au imitat înfăptuirile Regatului Vechi decît să dezvolte noi domenii de creație ; imitația se referă îndeosebi la arte, îmbrăcăminte, podoabe și literatură. Străvechile talente ale artiștilor, meșterilor, arhitecților și administratorilor egipteni au avut deseori prilejul să se manifeste și creațiile lor s-au bucurat de sprijinul tronului, dar marile inovații și strălucitoarele culmi de desăvîrșire din trecut au lipsit.

Perioada Tîrzie a luat sfîrșit în secolul al VI-lea î.e.n. prin cucerirea și stăpînirea Egiptului de persani, urmate de o perioadă de domnie prin faraoni băștinași, apoi de a doua cucerire persană la sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n., încheiată cu stăpînirea greacă în 332 î.e.n. și începutul domniei de trei sute de ani a dinastiei faraonului grec Ptolemeu I și a descendenților lui, pînă la cucerirea romană în 30 î.e.n.

După dezmembrarea treptată a imperiului roman, în secolele al IV-lea și al V-lea e.n., pe tronul Egiptului au domnit regi băștinași creștini, pînă la invaziile arabe din secolul al VII-lea e.n. și islamizarea definitivă a țării.

În cursul celor peste trei mii de ani de independență a Egiptului antic s-a dezvoltat o grandioasă civilizație, care a rezistat neclintită în pofida intervalelor de haos și sărăcie interne, modificîndu-și forma cu fiecare nouă perioadă, dar fără să-și piardă caracterul ei specific egiptean. Structura socială și cultura Egiptului s-au dezvoltat din modele africane preistorice, care apar sub variate forme și la celelalte populații africane.

De-a lungul glorioasei ei istorii, civilizația egipteană s-a sprijinit pe truda țăranului egiptean, obișnuitul șerb a cărui

Scanned with OKEN Scanner

muncă aspră de zi cu zi producea belșugul de grîne, legume și fructe. Traiul lui era umil și nevoiaș.

Pămîntul lucrat de șerbi aparținea în comun satului, dar dările luate de faraon și de nomarhi le lăsau doar cît să nu moară de foame. Șerbii aveau prea puține drepturi, iar de la viață doar cazna de a produce prisosurile din care se înfruptau nobilimea și cîrmuirea. Șerbii, sau felahii cum au mai fost numiți, erau bărbați vînjoși pe care îi preocupau doar munca și familiile lor, singurele certitudini de-a lungul mileniilor de prefaceri. Monogamia era regula și legăturile dintre soț și soție se întemeiau pe participarea în comun la greutățile traiului : împreună lucrau pămîntul, își creșteau copiii și îndurau suferințele, și tot împreună se bucurau de puținele plăceri oferite de viața socială a satului. Soția avea o poziție proeminentă, deoarece succesiunea se transmitea pe linie femeiască, iar pentru asigurarea traiului munca soției în cămin și pe ogor era la fel de importantă ca a soțului.

Bunurile lor materiale erau puține : simple priciuri pentru dormit, cîteva unelte, obișnuit din piatră, oale pentru prepararea mîncării, o bucată de pînză pentru veșminte simple — deseori înlăturate complet în timpul muncii pe ogor — și modeste podoabe sub formă de mărgele, amulete de piatră sau os și mici obiecte de aramă.

Satul era singura unitate politică și socială de care era legat felahul. Deși dezvoltarea orașelor a creat pentru unii dintre ei un mediu nou diferit, majoritatea trăiau în sate, lucrînd pe ogoare. Într-o societate în care pămîntul avea mare preț, vatra satului era redusă la suprafețe cît mai mici cu putință, cu case de lut îngrămădite, despărțite doar prin ulițe înguste, pe alocuri ceva mai largi pentru cele cîteva dugheni unde își practicau meseria cizmarii, tîmplarii și alți meșteșugari. Viața socială consista din sporadice ceremonii religioase, dans, taifasuri în grupuri separate de bărbați și femei, uneori înot și

pescuit în Nil și din cînd în cînd reuniuni prietenești unde se consuma bere de orz sau miere.

Felahul s-a împotrivit dintotdeauna schimbărilor și nu participa nici la conflictele dintre nobili, nici la venirea și plecarea cîrmuitorilor ; chiar față de preoți și ritualurile religioase obligatorii felahul era mai mult supus decît cucernic. Fără a încerca să se lepede de eterna silnicie a trudei lui pe ogor și de obligația de a-i ceda moșierului și perceptorului o parte din munca și recolta lui, întreaga atenție a felahului se îndrepta spre familia și satul lui, acolo aflîndu-și plăcerea și bucuria vieții.

Așa cum am arătat înainte, sub Regatul de Mijloc a apărut o clasă mijlocie care a sporit mult în timpul Regatului Nou. Stabilită în mare parte în orașe, se compunea din meșteșugari, militari, mici administratori, scribi, preoți și funcționari ai curților din nome și din capitală. În perioadele de stabilitate și prosperitate starea clasei mijlocii era înfloritoare și ei i se datorează majoritatea numeroaselor lucrări de artă, de inginerie și de construcție din Egipt, și din rîndurile ei se recrutau funcționarii aparatului de stat. Uneori, membrii mai umili ai clasei mijlocii se deosebeau prea puțin de felahi, de pildă meșteșugarii din sate care se numărau de asemenea printre membrii clasei mijlocii ; deseori, însă, membrii mai talentați ai acestei clase reușeau să fie promovați printre curteni. În timpul guvernării prin administratori de profesie din Regatul Nou, cînd cîrmuirea a încurajat și răsplătit meritele personale, astfel își exprima un respectat meșteșugar profunda mulțumire pentru înalta poziție socială la care ajunsese :

„...Mă trag dintr-o familie săracă dintr-un mic oraș, dar Stăpînul celor două Țări [faraonul] mi-a recunoscut meritele ; în inima lui m-a prețuit și ca zeu al soarelui m-a zărit din strălucirea palatului său. M-a înălțat mai sus decît curtenii lui și m-a primit printre prinții de la palat... Mi-a încredințat de tînăr să conduc lucrări, și-a

dat seama singur de ce sînt în stare şi m-a chemat în casa-i de aur ca să cioplesc chipurile tuturor zeilor."

Încă în timpul Regatului Vechi, Egiptul a realizat importante progrese în arte şi în ştiinţe, rareori depăşite în perioadele mai tîrzii. Ştiinţa egipteană şi-a îndreptat atenţia mai mult asupra laturii practice şi mai puţin asupra celei teoretice : matematica, de exemplu, descoperită înainte de Perioada Arhaică, s-a dezvoltat în direcţia necesităţilor comerţului, fiscului, arhitecturii şi ale operaţiilor de releveu, şi niciodată în direcţia elaborării unui sistem teoretic general de rezolvare a problemelor.

Astronomii au căutat mai întîi să catalogheze aştrii şi să stabilească consecvenţa mişcărilor solare şi lunare, dar aceste cunoştinţe le-au folosit pentru determinarea exactă a punctelor cardinale, calcularea perioadelor de creştere şi de scădere ale Nilului şi întocmirea unui calendar precis ; nu s-au străduit, însă, ca pe baza cunoştinţelor astronomice să formuleze teorii ştiinţifice despre univers şi mişcările corpurilor cereşti.

În stadiul ei cel mai avansat, medicina a atins un nivel remarcabil : cuprindea cunoştinţe despre oasele corpului, suficiente pentru fixarea fracturilor şi efectuarea de mici intervenţii chirurgicale, noţiuni de chirurgie craniană elementară şi nu era străină de funcţia vaselor sangvine. Leacurile populare şi descîntecele au continuat totuşi să figureze în arsenalul medicinii egiptene, socotite, s-ar părea, de cei mai mulţi practicieni la fel de salutare ca şi tratamentele bazate pe experienţă practică şi cunoştinţe de fiziologie.

Arhitectura egipteană reprezintă, poate, cea mai grandioasă realizare a civilizaţiei egiptene, care şi azi stîrneşte uimire, chiar dacă cea mai mare parte a moştenirii ei arhitectonice a fost distrusă de pustiirile sălbatice ale cuceritorilor, de acţiunea progresivă a ploii şi a vîntului sau de afundarea lentă sub vastele întinderi mîlite din

Scanned with OKEN Scanner

Egiptul de Jos și deltă. Numeroasele clădiri, cavouri și monumente ruinate care au rămas, unele cu o vechime de patru și cinci mii de ani, sînt mărturiile unei grandioase civilizații care a consacrat arhitecturii și ingineriei un imens capital de resurse materiale, trudă și talent creator.

În cele mai impunătoare construcții, cum sînt marile piramide de la Giseh, numai plăcile de calcar și de granit cîntăresc cîte cinci tone. Pentru uriașa piramidă a lui Khufu de la Gizeh au fost necesare aproximativ două milioane trei sute de mii de blocuri de piatră, cîntărind fiecare în medie două tone și jumătate.

A fost nevoie de o muncă incredibilă pentru scoaterea acestor blocuri din cariere de piatră situate la multe mile depărtare, transportarea lor pe apă în cursul perioadelor de revărsare a Nilului, pînă aproape de locul de înălțare a piramidei, deplasarea lor pe tăvălugi de lemn pînă la șantierul de construcție și apoi ridicarea lor pînă la nivelul respectiv de amplasare.

În afară de imense cheltuieli și eforturi fizice, au fost necesare cunoștințe de matematică de o mare complexitate.

Marea piramidă [1] a fost proiectată cu o excepțională precizie ; laturile sînt orientate aproape perfect spre cele patru puncte cardinale ale busolei ; lespezile sînt atît de strîns adaptate încît rosturile dintre ele sînt aproape invizibile, iar raportul dintre înălțime și circumferința bazei este identic cu cel dintre raza unui cerc și circumferința lui. Pînă în ultimul secol al erei noastre puțini ingineri au posedat vastele cunoștințe și priceperea dovedite de egipteni în ridicarea unor edificii atît de desăvîrșite.

Pentru a realiza culmile de extraordinare înfăptuiri atinse în cele trei milenii ale duratei lui, Egiptul antic a descoperit și fructificat numeroase idei și tehnici, chiar dacă pe unele le-a luat de la civilizația mai veche a sume-

[1] Piramida lui Cheops. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

rienilor din Mesopotamia. Oricum, fie prin inovație proprie, fie prin împrumut, Egiptul antic a acumulat și folosit o largă gamă de măiestrii complicate și rafinate pentru a putea crea acele impunătoare monumente, unice în istoria omului. În vremea cînd strămoșii celor mai multe popoare moderne trăiau în stare de primitivism, egiptenii clădeau — și au păstrat un interval de timp fără precedent — o civilizație a cărei măreție și strălucire trezesc și azi uimirea și respectul întregii omeniri.

Scanned with OKEN Scanner

III

NUBIA ȘI ȚARA CUȘIȚILOR

Nubia este denumirea tradițională a vastelor ținuturi din jurul Nilului Superior situate în Sudanul modern, între Egipt și Ethiopia. Cea mai timpurie civilizație a Nubiei, a fost cea a cușiților, care trăiau mai sus de a treia cataractă a Nilului, imediat la sud de actualul hotar dintre Egipt și Sudan.

Regatul cușiților, cum îl numeau egiptenii, a fost principala structură politică a Nubiei din foarte vechi timpuri și figurează în documentele egiptene încă din anul 2000 î.e.n. În secolul al VIII-lea î.e.n. a ajuns atît de puternic încît a reușit să cucerească Egiptul și ar fi devenit un mare imperiu dacă nu ar fi fost invadat în mai multe rînduri de asirieni, care foloseau arme de fier. (La acea vreme fierul era prea puțin folosit în Egipt și în Nubia.) După această scurtă perioadă de grele încercări, cușiții au continuat să se dezvolte în propria lor țară, ajungînd o mare putere politică cu un înalt nivel de civilizație, care și-a atins apogeul trei secole mai tîrziu.

Din păcate, istoria cușiților, îndeosebi cea din secolele care au urmat după apariția orașului Meroe, este mult mai puțin cunoscută decît istoria Egiptului, îndeosebi pentru că nu a fost studiată prin mijloace arheologice ; cea mai mare parte a orașului este încă neexcavată. O altă piedică a fost lipsa unei traduceri exacte a limbii meroitice.

Scanned with OKEN Scanner

Cușiții au folosit la început pentru documentele lor scrierea hieroglifică egipteană clasică, dar în secolul al III-lea î.e.n. și-au creat o scriere cursivă proprie și curînd nu au mai folosit hieroglifele. Caracterele scrierii cursive meroitice au fost descifrate comparîndu-le cu documentele hieroglifice care descriau același eveniment, dar limba din Meroe consemnată cu aceste caractere nu a fost pînă acum tradusă. Specialiștii care studiază limba meroitică încearcă să găsească o limbă modernă, suficient de apropiată de vechea limbă cușită, cu ajutorul căreia să o poată traduce. Cu toate că seamănă întrucîtva cu nubiana modernă, limba cușită veche este o limbă cu totul distinctă, doar vag înrudită cu limbile din zonă. Specialiștii cred că ar face parte din grupul răsăritean al familiei de limbi sudaneze, dar multe dintre acestea nu au fost încă suficient studiate ca să se poată stabili o certă înrudire cu limba cușită veche. Pentru istoricul Africii este absolut necesar să se găsească o limbă care să permită traducerea cușitei vechi.

Relațiile dintre Egipt și Țara cușiților s-au caracterizat în general prin dominația egiptenilor, mai bine organizați, manifestată prin incursiuni militare, intervenții în politica și comerțul cușiților și uneori prin cotropirea și anexarea vecinilor lor mai slabi și mai puțin avansați. Țara cușiților a împrumutat multe aspecte ale culturii egiptene : stilurile din artă și arhitectură (inclusiv piramidele), scrierea hieroglifică și credințele religioase, ca să menționăm doar cîteva. Aceasta i-a determinat pe mulți specialiști, îndeosebi pe egiptologi, să-i considere pe cușiți un popor sălbatic înapoiat, care nu a fost în stare decît cel mult să-i imite pe vecinii lor egipteni, mai inventivi.

Asemenea comparații jignitoare între Egipt și Țara cușiților sînt exagerate și, privite în lumina realității, nedreptățesc vădit pe cușiți și implicit pe ceilalți negri africani, deoarece nu țin seama de extraordinarele lor realizări în condiții ambiante mult mai izolate și mai puțin

Scanned with OKEN Scanner

ospitaliere decît luxurianta vale a Nilului inferior și delta. Cu cît mergi în susul Nilului și mai departe spre sud în și dincolo de Nubia, întinderile de pămînt arabil și fertilitatea lui descresc. Mediul ambiant nu permite cultivatorului să producă în aceeași măsură ca în nord și nici să hrănească o populație la fel de densă.

Pînă pe la 5000 î.e.n. populațiile Egiptului și ale Nubiei nu difereau ca nivel de dezvoltare culturală ; de fapt, nubienii erau, s-ar părea, ceva mai avansați. Cînd însă egiptenii au început să cultive bogata vale a Nilului inferior și delta, starea lor economică și creșterea continuă a populației i-au ajutat să progreseze foarte repede ; și fiind în contact relativ frecvent cu alte popoare în curs de dezvoltare din răsăritul Mediteranei, au putut să împrumute idei noi. Nubienii, mai săraci, mai puțini la număr și mai izolați de restul lumii, au progresat și ei continuu dar mai lent, rămînînd tot mai mult în urma prosperilor vecini de la nord. Pe la 2000 î.e.n., nubienii erau o societate tribală, pastorală și agricolă, prosperă în comparație cu multe alte populații, dar rustică și înapoiată în comparație cu civilizații egipteni.

Curînd după 2000 î.e.n., faraonul Sesostris I, din a Douăsprezecea Dinastie, a pătruns cu armata în Nubia, pînă la a treia cataractă, anexînd triburile nordice, construind forturi și asigurîndu-și astfel negoțul liber cu aurul, fildeșul, abanosul și alte bunuri de preț din Nubia. Din relatările acestei expediții rezultă că a trecut și prin Țara cușiților, dar nu a putut să-și extindă controlul asupra lor din cauza prea marii depărtări de baza de aprovizionare a armatei. Începînd din această vreme și pînă la cucerirea Egiptului de către hicsoși, regiunea de nord a Nubiei a fost stăpînită de Egipt și nubienii de la sud, inclusiv cușiții, s-au aflat în strîns contact cu cultura egipteană. Dincolo de sfera de stăpînire egipteană, în vecinătatea celei de a treia cataracte, lîngă Kerma, a luat ființă pe la 1800

Scanned with OKEN Scanner

î.e.n. un stat nubian care s-ar putea să fi fost predecesorul regatului de mai tîrziu al cușiților.

Sub Regatul Nou, cam în 1500 î.e.n., Egiptul și-a extins stăpînirea spre sud, armatele egiptene pătrunzînd deseori pînă la a patra cataractă și s-ar putea să fi ajuns chiar la a șasea cataractă, aproape de actualul Khartoum. Țara cușiților și orașul Napata (aproape de a patra cataractă), care avea să devină capitala ei, au căzut sub influența directă a Egiptului și cultura cușită a suferit un proces de egiptenizare tot mai profundă : zeul theban Amon-re a atras numeroși credincioși cușiți ; au fost adoptate stilurile artei și ceramicii egiptene ; a apărut un mare număr de clădiri și temple egiptene ; și scrierea hieroglifică egipteană s-a generalizat. În ce privește cultura, deși oamenii de rînd au rămas fideli culturii nubiene, curtea și nobilimea și-au însușit cultura egipteană.

Spre sfîrșitul celui de al doilea mileniu î.e.n., pe măsură ce puterea Regatului Nou al Egiptului scădea, forța cușiților și ostilitatea lor față de stăpînirea egipteană au sporit. Sub domnia regilor cușiți egiptenizați, Napata, punct strategic de supraveghere a bogatului negoț dintre Nubia și Egipt, a devenit un centru politic prosper. În cursul secolului al optulea armata cușită condusă de regele Kashta, primul rege cușit cunoscut, a invadat Egiptul de Sud ; succesorul lui Kashta, Pianki, a dus la bun sfîrșit această acțiune, ocupînd orașul Memphis și delta și înscăunînd o dinastie de regi cușiți pe tronul Egiptului.

Nu avem informații cu privire la obiceiurile și tehnicile cuceritorilor cușiți. Se știe însă că Piankhi s-a folosit cu succes de mijloace navale în înaintarea de-a lungul Nilului, iar asaltul asupra puternicei cetăți Memphis a reușit datorită concentrării unei mari forțe compuse din trupe amfibii. În picturile murale de pe templele din această perioadă predomină, ca arme, arcul și săgeata, ceea ce înseamnă că ostașii cușiți erau îndeosebi arcași.

Scanned with OKEN Scanner

Regii cușiți au unificat Egiptul și au domnit o sută de ani, dar și-au însușit atît de profund cultura egipteană încît nimic din ce a rămas în urma lor nu prezintă caracteristici cușite. O cultură specific cușită va apărea abia cîteva secole mai tîrziu, odată cu ascensiunea politică a orașului Meroe.

Stăpînirea cușită a Egiptului a fost curmată de năvălirile asirienilor la mai puțin de un secol după cucerirea lui de Piankhi. Asirienii, stabiliți în „fertila semilună" — teritoriu în care sînt cuprinse azi Siria, Liban, Israel și Iordania — considerau de multă vreme Egiptul drept un rival amenințător. În perioada de slăbiciune internă care a urmat după prăbușirea Regatului Nou, relațiile dintre Egipt și Asiria fuseseră relativ pașnice, dar cînd dinastia cușită a restaurat unitatea și puterea Egiptului, temerile asirienilor s-au redeșteptat. Curînd, armatele asiriene și egiptene au început să se ciocnească în pustiul Sinai și Asiria a pornit la invadarea Egiptului. Armata asiriană, înarmată cu sulițe și săbii de fier și scuturi de bronz și înzestrată cu cavalerie, s-a dovedit repede superioară armatelor egipteano-cușite, care nu aveau arme de fier, mai puțină cavalerie și majoritatea luptătorilor se apărau cu scuturi de piele, nu de bronz. Treptat, au fost nevoiți să se retragă în Egipt și, după căderea Egiptului de Jos, în susul Nilului pînă la Theba.

Cu toate că după victoria lor militară asirienii s-au retras din Egipt, puterea nobililor cușiți a fost serios zdruncinată, ceea ce i-a determinat să renunțe la poziția de stăpînitori ai Egiptului și să se întoarcă în țara lor de baștină din Napata.

După mai puțin de un secol, Napata a fost de asemenea invadată și prădată de armate străine, cînd egiptene, cînd persane. Probabil din această cauză familia regală cușită și-a mutat reședința mai departe în susul Nilului, în orașul Meroe, situat aproape de actuala capitală a Sudanului, Khartoum. Vreme de multe generații regii cușiți

Scanned with OKEN Scanner

au domnit din Meroe, dar pentru înscăunare se duceau la Napata, iar după moarte trupurile lor erau înmormîntate tot acolo. Cu timpul, însă, Napata a căzut în ruină și Meroe a devenit capitala politică, religioasă și economică a Țării cușiților.

Meroe prezenta trei importante avantaje față de Napata : se afla într-o regiune cu ploi suficiente ca să permită creșterea ierbii și a copacilor ; poseda mari zăcăminte de fier ; și era destul de departe de centrul puterii egiptene ca să fie relativ ferită de atacuri sau influențe nedorite. Așezată în triunghiul dintre Nil și rîul Atbara, traversat de ueduri prielnice agriculturii intensive, cetatea Meroe a putut să hrănească o populație mult mai densă decît în cea mai mare parte a Africii nord-estice. Caravanele puteau să parcurgă ușor în cîteva săptămîni distanța dintre Meroe și Marea Roșie, ceea ce a favorizat dezvoltarea unui trafic comercial între interiorul Africii și negustorii veniți pe Marea Roșie și Oceanul Indian din Arabia, India, Persia, Roma și Grecia.

Meroe a început să se ocupe intens cu comerțul și cu prelucrarea fierului, iar prezența numeroșilor nobili și conducători religioși și militari l-a transformat într-un mare oraș-capitală. Fondat la începutul secolului al VI-lea î.e.n., Meroe ajunsese prin secolul al IV-lea î.e.n. un mare centru și a continuat să fie o metropolă culturală, politică și comercială pînă în secolul al III-lea e.n., cînd a fost distrus, fie de populațiile năvălitoare venite din vest (după opinia generală, populația noba), fie de armatele regatului ethiopian din Axum. Astăzi este nelocuit, putînd fi reperat doar după șiruri lungi de piramide fărîmițate, dîmburi mari de pămînt, care acoperă ruine de temple, palate și locuințe, și grămezi uriașe de zgură de la topitoriile de fontă care au susținut multe secole puterea cetății Meroe. Doar un mic număr de temple și piramide au fost studiate atent, încît nu se cunoaște încă mărimea

Scanned with OKEN Scanner

exactă și planul cetății, dar populația ei număra, desigur, cel puțin cîteva zeci de mii, apreciind după întinderea aparentă. Cîteva mile spre răsărit, în zona relativ fertilă dintre Nil și Atbara, se găsesc ruinele altor cîtorva orașe, pline cu sfărîmături de clădiri și statui de piatră în stil meroitic.

Constructorii din Meroe au lucrat cu piatră și mai ales cu cărămidă. Clădirile erau construite, fie în întregime din cărămizi uscate la soare preparate din nămol și paie, fie din cărămizi uscate la soare dar placate cu cărămizi arse, mai dure, fie din cărămizi pe temelii de piatră. Majoritatea locuințelor din oraș erau de cărămidă, dar picturile murale arată că locuitorii de rînd ai zonei rurale din jurul cetății Meroe și orașele dependente locuiau în colibe din paie și trestie, în formă de stupi, asemănătoare cu cele construite azi de mulți sudanezi la țară.

În afară de manufactura uneltelor și armelor de fier și ceramică, nu există mărturii despre alte meșteșuguri, deși e posibil să se fi practicat și toarcerea bumbacului. Agricultura se făcea în afara orașului, pe suprafețele fertile de pe malurile Nilului și pe cîmpiile dintre Nil și Atbara, creșterea vitelor și cultivarea meiului constituind principalele îndeletniciri ; nu se cunoaște însă ce fel de legume și fructe produceau.

Cușiții din Meroe aveau strînse relații comerciale cu Egiptul, Arabia și India prin porturile de la Marea Roșie și prin regatul Axum din Ethiopia. Nu se cunoaște cum era organizat traficul comercial, deși ruinele unor mari cheiuri de piatră pe malurile Nilului, lîngă Meroe, indică existența unui trafic cu caice și luntre. În ruinele cușite s-au găsit numeroase garafe de sticlă, giuvaere, oale și alte obiecte de proveniență străină, aduse din Grecia, Roma, Egipt, Arabia și India, iar cușiții erau mari exportatori de elefanți, fildeș, pene de struț și piei de animale. Comerțul a adus în Meroe prosperitate și idei noi. Multe mărfuri de lux erau importate din zona mediteraneană

și de departe din India, care în acea vreme întreținea un intens comerț cu Africa de Est. Din Meroe, prin Sudan, pînă la Adulis și alte porturi de la Marea Roșie se scurgeau mărfuri din Africa — aur, fildeș, abanos, mirodenii, rășini, piei și blănuri de animale, fier — iar în Meroe veneau garafe de sticlă, giuvaere exotice, cupe și lămpi de bronz sau argint și alte mărfuri.

Templele, palatele, stelele și statuile sculptate în piatră, descoperite la Meroe și în alte orașe cușite, dovedesc influența stilurilor arhitectonice și a tehnicilor de construcție egiptene, grecești și romane, deși sub anumite aspecte au un caracter specific meroitic. Foloseau culori tari în contrast puternic, cu un efect viu care diferă izbitor de cel al picturii egiptene. Majoritatea zidurilor și coloanelor sînt gravate sau pictate cu portrete de regi, regine și zei cușiți ; stilul artiștilor care le-au executat este vădit egiptean — de pildă, figurile sînt înfățișate numai din profil — totuși, privite în ansamblu lucrările lor au caracteristici specific cușite. Figurile de femei sînt durdulii și senzual rotunjite ; fețele au deseori trăsături negroide și uneori sînt pictate în negru. Elefanții și leii sînt omniprezenți în scenele de bătălii și victorii, iar zeul-leu Apedemak, zeitate cușită, era un subiect favorit. În arta meroitică mai tîrzie zeul Apedemak este adesea înfățișat cu multiple capete și brațe, văzut din față și nu din profil, trădînd o posibilă influență indiană sau persană.

Pe măsură ce civilizația meroitică își descoperea propriile-i caracteristici și stiluri, îmbinînd idei din diferite surse cu tradițiile ei, influența egipteană treptat a scăzut. Strălucirea cetății Meroe și-a atins apogeul cam între anii 250 î.e.n. și 150 e.n., cînd puterea și cultura ei au dominat o zonă de aproape o mie de mile în susul și în josul Nilului. În această perioadă civilizația meroitică avea o identitate proprie, precis conturată, totuși nu complet străină de celelalte civilizații ale lumii.

În cursul acestei perioade, artiștii și meșteșugarii din Meroe au dovedit o mare inventivitate și îndemînare. Ceramica, descoperită din abundență în toate ruinele, era de o calitate excepțională ; obiectele de ceramică mai rafinate, lucrate desigur pentru locuințe de oameni avuți, erau admirabil finisate și decorate cu desene în ocru. Ceramica cea mai bună rivaliza, din punct de vedere artistic și tehnic, cu oricare din lumea antică.

Minunatele podoabe din aur, argint și aramă, adesea încrustate cu pietre semiprețioase, dovedesc măiestria artistică a artizanilor în metale și a giuvaergiilor.

Comerțul a prezentat o importanță vitală pentru Meroe, deoarece întinderea și fertilitatea pămîntului cultivabil erau insuficiente ca să asigure mijloacele de întreținere ale unui stat centralizat prosper. Cîtă vreme Meroe a controlat principalele drumuri pe care mărfurile ajungeau din interiorul Africii la coasta mării, trăinicia regatului nu a fost primejduită. În secolul al II-lea e.n., cînd Meroe a început să decline, faptul s-a datorat deci foarte probabil slăbirii superiorității comerciale. Cam în aceeași vreme, Axum, un stat rival din regiunea platourilor ethiopiene, se dezvolta repede și devenea tot mai puternic, favorizat de poziția lui comercială, mai apropiată de porturile maritime și de sursele mărfurilor africane. În afară de aceasta, Africa sudaneză apuseană, o bogată sursă de mărfuri, începea să facă negoț, prin Sahara, cu Africa de nord ; iar romanii, care stăpîneau o bună parte a lumii din acea vreme, dominau negoțul african prin legăturile lor comerciale cu întreaga coastă de nord a continentului.

Indiferent de cauză, ruinele din Meroe indică un vădit declin calitativ al artizanatului, începînd din jurul anului 100 e.n. Pe la 325 e.n., regele Ezana din Axum a început un război de represalii împotriva cușiților și a vecinilor lor nobieni. Nobienii, cum îi numea Ezana, era altă populație nubiană care migrase în teritoriul cușiților venind din regiunea aridă situată imediat la sud de Sahara și la

vest de Țara cușiților. În cursul acestui război, Ezana a distrus Meroe și alte orașe ale regatului, după care civilizația meroitică a dispărut ; timp de două secole istoria nu a mai înregistrat nici un eveniment în legătură cu această regiune.

Prăbușirea regatului din Meroe nu a dus însă la declinul permanent al Nubiei, deoarece cîteva regate independente și-au continuat existența, printre care cele mai mari erau Nobadia la nord, Makuria la centru și Alwa la sud. Acestea aveau să devină nucleul Nubiei creștinate, stat cu o populație prosperă și cultă, care a dăinuit mai mult de cinci sute de ani.

Din păcate, și despre această perioadă a istoriei Nubiei avem prea puține informații. Nu există, de fapt, nici o mărturie din secolele al IV-lea pînă în al VI-lea, dar în anul 540 e.n. împăratul Justinian și soția lui Theodora au trimis în Nubia pe misionarul Iulian (care a vizitat și Axum). Iulian a desfășurat o stăruitoare activitate de propovăduire a creștinismului, reușind să convertească o bună parte din Nobadia. După el a venit Longinius, care a petrecut mulți ani în Nubia cu același succes în acțiunea de creștinare ; în anul 563 regele din Nobadia și cel din Makuria (a cărui putere era în creștere) acceptaseră creștinismul. În anul 580, după o ședere la Constantinopol, Longinius s-a întors în Nubia, de astă dată desfășurîndu-și acțiunea de creștinare în sud, în regatul Alwa, unde de asemenea a reușit în misiunea lui.

Pe la începutul secolului al VII-lea, cea mai mare parte a Nubiei era creștinată și trecuse la un vast program de construcții de biserici și mănăstiri. Partea de nord a regiunii se afla unificată sub conducerea regatului din Makuria, cu capitala la Dongola, iar partea de sud era unificată sub conducerea regatului din Alwa, cu capitala la Soba. În liturghiile bisericii nubiene se foloseau limbile greacă, coptă și nubiană și curînd au fost traduse părți din biblie în nubiană. Învățătura a fost încurajată, îndeosebi

Scanned with OKEN Scanner

în rîndurile preoțimii, și s-a stabilit o strînsă legătură cu patriarhul din Alexandria și cu biserica ethiopiană.

Este greu de reconstituit civilizația nubiană sub regatele cușite creștine. De fapt, sutele de biserici construite în această perioadă zac în ruine, zidurile lor de cărămidă degradîndu-se cu timpul. Actuala moschee de la Old Dongola, transformată din fosta catedrală creștină din această capitală, arată că vechile biserici erau construcții mari, impunătoare, al căror stil trăda influență bizantină, dar azi nu se mai vede nici un detaliu artistic al vechii lor decorații. Cărțile religioase și de alt gen, în greacă și nubiană, despre care se știe că abundau, au dispărut. Un istoric arab necunoscut, care a scris în secolul al XIII-lea, ne dă cîteva indicații despre ce trebuie să fi fost regatul Makuria în perioada lui de înflorire :

„Aici se află reședința regelui. Orașul este mare și așezat pe binecuvîntatul Nil. Are numeroase biserici și case de cărămidă, iar străzile sînt largi. Palatul regelui, împodobit cu mai multe domuri, este clădit din cărămidă roșie și seamănă cu casele din Irak."

Despre regatul Alwa, același istoric scrie : „Soba, capitala regatului Alwa, se află la răsărit de marea insulă dintre cele două Niluri, cel Verde [Albastru] și cel Alb. Are clădiri frumoase și mănăstiri spațioase pline de aur. Grădini splendide împodobesc orașul. Domnitorul din Alwa este mai bogat decît cel din Makuria, deoarece țara lui fiind mai întinsă și pămîntul mai fertil aduce venituri mai mari. În Soba se găsesc foarte mulți cai de rasă. Cărțile sînt scrise în greacă."

Fărîmele ruinelor, puținele mențiuni din scrierile arabe sau din documentele copte de la Alexandria și nenumăratele cioburi de ceramică admirabilă, lucrată cu multă măiestrie, sînt tot ce ne-a mai rămas. După ce majoritatea Egiptului a trecut la islamism, strînsele legături dintre bisericile creștine din Nubia și cele din Alexandria au

Scanned with OKEN Scanner

slăbit și prin secolele al XIII-lea și al XIV-lea islamismul s-a răspîndit și în ținuturile izolate ale Nubiei. În 1317, regele din Makuria a trecut la islamism și curînd după aceea creștinismul makurian a dispărut. Alwa a rămas regat creștin pînă la începutul secolului al XVI-lea, cînd a fost invadat de populațiile musulmane funj din nord și vest.

În 1504, Soba a fost distrusă și regatul a încetat să existe. Populațiile funj, conduse de un sultan cu reședința în orașul Sennar, s-au amestecat prin căsătorii cu nubienii băștinași și creștinismul a dispărut cu timpul complet. Începînd din secolul al XVI-lea, istoria Nubiei a devenit istoria Sudanului, dominată de influențe islamice și arabe.

Relațiile dintre Țara cușiților antică și restul Africii de la sudul și vestul ei rămîn o problemă majoră nerezolvată, care a dat locul la multe speculații în cercurile istoriografilor. Mulți au susținut că Țara cușiților s-a aflat multă vreme în strîns contact cu populațiile Africii de Vest, prin centura sudaneză de la sudul Saharei, transmițîndu-le o serie de idei și meșteșuguri. S-a spus, de pildă, că prelucrarea fierului a fost transmisă de cușiți, prin Sudan, Nigeriei de nord și regiunii din jurul lacului Ciad. Potrivit aceleiași opinii, credința în originea divină a regalității și multe noțiuni religioase și cosmologice s-au răspîndit din Egipt în Africa centrală și de vest prin Țara cușiților. Unii au susținut că, după prăbușirea regatului Meroe, conducătorii cușiți au fugit spre vest în regiunea Ciad, de unde au ajutat pe africani să întemeieze noi state, ca de pildă Ghana, Kanem-Bornu și Yoruba.

Legendele diferitelor populații vest-africane par să vină în sprijinul teoriei influenței cușite. Tradițiile populațiilor yoruba și akan, din respectiv actualele Nigeria și Ghana, spun că strămoșii lor au venit din răsărit și că erau de origine cușită sau egipteană. Această opinie este împărtășită și de cîțiva cărturari yoruba și akan moderni.

Criticii teoriei răspîndirii spre vest a civilizației cușite obiectează lipsa unor mărturii de artefacte sau influențe culturale cușite în Africa de Vest și lipsa vreunei mențiuni în documentele egiptene sau cușite cu privire la contactele cu Africa de Vest. Ei spun că din dovezile incontestabile ale îndelungatelor contacte comerciale dintre nord și sud, prin Sahara, s-a putut ușor deduce că și între est și vest ar fi existat schimburi de idei noi, dar acestea nu au fost încă dovedite.

În această discuție un argument important îl constituie mărturii recente din care rezultă că africanii din vest, cel puțin cei din nordul Nigeriei, extrăgeau și topeau fier în anul 400 î.e.n., cam tot atît de timpuriu ca populațiile cușite și că în jurul anului 1000 î.e.n. începuseră să apară state agricole în vestul îndepărtat, în ținuturile unde se află azi Mauritania, deși în teritoriul dintre Mauritania și Țara cușiților nu au apărut astfel de state decît secole mai tîrziu. Aceste dovezi ar demonstra că africanii din vest au descoperit singuri prelucrarea fierului și agricultura sau că le-au luat din Africa de Nord prin vestul Saharei.

Cînd limba scrierilor și documentelor cușite vor putea fi traduse, cercetările viitoare vor lămuri cele două mari mistere cușite : influența cușită asupra restului Africii — dacă într-adevăr a existat o asemenea influență — și desfășurarea amănunțită a istoriei cușiților. Între timp, cercetările asupra ruinelor din Meroe și a orașelor învecinate continuă să ne aducă noi mărturii despre impresionantele înfăptuiri ale populațiilor nubiene.

Scanned with OKEN Scanner

IV

ETHIOPIA

Ethiopia are o veche și neîntreruptă istorie de peste 2000 de ani. Multe alte civilizații africane au înflorit și apoi au dispărut. Altora le-au luat locul civilizații mai tîrzii cu totul diferite. Actuala Ethiopie își are însă începuturile în vremurile biblice, în mitica legătură intimă dintre Solomon și regina din Șaba.

Ethiopienii susțin că țara Șaba se afla lîngă extremitatea de sud a Mării Roșii și făcea parte din vechiul lor regat din Axum. Biblia spune că regina din Șaba l-a vizitat pe regele Solomon în Israel ca să-și dea seama dacă înțelepciunea lui era atît de mare pe cît îi mersese faima. Legendele orale și scrise povestesc că regina ar fi acceptat să se culce cu Solomon, dacă, în timpul vizitei în palatul lui, ea îi va lua ceva care-i aparținea. Legendele adaugă că Solomon i-a servit un prînz cu mîncăruri drese cu multe mirodenii, după care s-a prefăcut că adoarme, dar clipă de clipă pîndind-o. În cursul nopții, regina s-a sculat să bea apă și Solomon i-a cerut să-și țină cuvîntul dat invocînd că băuse din apa care îi aparținea. Legenda mai spune că regina s-a culcat cu Solomon și că după întoarcerea ei în Ethiopia l-a născut pe fiul lui Solomon, Ebna Hakim. Ca adolescent, fiul l-a vizitat pe Solomon în Israel, ca să-i dea regeasca binecuvîntare, după care a fost

Scanned with OKEN Scanner

înscăunat domnitor al regatului din Axum, sub numele de Menelik I. Cu excepția unei singure dinastii din secolele al XII-lea și al XIII-lea, toți domnitorii ethiopieni, inclusiv împăratul Haile Selasie I, au susținut că se trag din Menelik I, fondatorul dinastiei solomonice a ethiopienilor.

Această legendă, timp de secole întreținută vie și apărată cu mult zel de stat și de biserica creștină a Ethiopiei, a creat țării un trecut istoric de o vechime cu care puține țări se pot lăuda. Deși nu există nici o dovadă că povestirea biblică este autentică sau că regina din Șaba — dacă într-adevăr a existat — venea din Ethiopia, legenda a fost perseverent cultivată în istoria ethiopiană.

Așezarea geografică a ajutat Ethiopia să se dezvolte continuu și relativ ferită de încălcări din afară. Cea mai mare parte a țării este situată pe un platou înalt, cu relief neregulat, care de-a lungul aproape întregului hotar nord-estic coboară abrupt de la 7000 picioare (cca 2100 m) spre cîmpiile aride și fierbinți de pe coasta Mării Roșii. La hotarul din vest coboară într-o serie de povîrnișuri prăpăstioase spre cîmpii la fel de aride și deșerturile Nilului Superior. La sud-est, cîmpii aride coboară în pante lente spre Marea Roșie. Platoul are un contur neregulat și o întindere de peste 500 de mile de la est la vest și de aproape 1000 de mile de la nord la sud. Ethiopia are în general un climat răcoros, sănătos, cu ploi abundente și sol fertil. Relieful accidentat îngreunează legăturile dintre diferitele regiuni, fapt care a stînjenit mult timp unitatea țării. În schimb, lanțurile muntoase din regiunile nordice i-au ferit pe ethiopieni de atacuri din această direcție vreme de două milenii și jumătate, favorizînd înmulțirea populației și sporirea potențialului lor militar.

S-ar părea că în epoca de piatră populația Ethiopiei cuprindea și grupuri de populații boșimanoide care trăiau în părțile de sud, est și vest ale țării ; dar din foarte îndepărtate vremuri, poate înainte de 5000 î.e.n., cușiții (cei

Scanned with OKEN Scanner

neînrudiţi cu cuşiţii din Nubia, ci mai degrabă cu berberii din Africa de nord şi cu arabii şi evreii din Arabia) s-au răspîndit în Ethiopia, ştergînd cu timpul orice urmă a vechilor boşimani. Vechii cuşiţi, o populaţie negroidă-caucazoidă, cu piele de culoare cafenie spre neagră, nas şi buze subţiri şi păr creţ, au devenit grupul etnic de bază din care se trage cea mai mare parte a populaţiei ethiopiene moderne.

Străvechii ethiopieni au suferit numeroase infiltraţii de grupuri etnice străine. De aceea actuala populaţie este foarte eterogenă ca rasă, limbă, cultură şi religie. De la vest şi sud au venit negri ; de la sud-est şi est au venit somalezi şi neamuri galla ; din Yemen au venit neamuri semite. Influenţa semiţilor yemeniţi a fost atît de puternică în cursul primului mileniu î.e.n., încît majoritatea ethiopienilor din regiunile nordice şi centrale sînt mai strîns înrudiţi, ca limbă şi cultură, cu arabii decît cu ceilalţi africani.

Influenţa yemenită a început cam pe la 700 î.e.n., odată cu cucerirea regiunilor care azi alcătuiesc Eritreea şi provincia Tigre din Ethiopia de nord. Aceste regiuni sînt înalte şi umede, cu climă temperată şi pămînt bun. Locuitorii băştinaşi, agau, o populaţie din grupul etnic de limbă cuşită, erau prosperi, avansaţi şi inventivi. Îşi însuşiseră deja cultivarea meiului, sorgului, cafelei, arborelui de ricin, florii-soarelui şi a altor cîtorva plante, şi probabil domesticiseră asinul. Populaţia rezultată din acest amestec de grupuri etnice, agau şi arab, a creat în regiunea Axum prima civilizaţie importantă a Ethiopiei.

Limbile semitice, în special tigrinia (limbă vorbită în provincia Shoa), s-au răspîndit în cea mai mare parte a Ethiopiei de nord şi centrale. Cultivatorii agau au fost îndeobşte conduşi de o aristocraţie arabă, şi obiceiurile, structura socială şi credinţele religioase semitice au ajuns treptat să predomine. În cîteva secole, o bună parte din populaţiile Ethiopiei de nord se semitizase.

Scanned with OKEN Scanner

Contopirea semiților cu băștinașii agau a favorizat apariția unei civilizații noi viguroase, care și-a luat numele de la orașul Axum din nord. În primul secol e.n., regatul din Axum era un puternic stat agricol și comercial, care întreținea strînse legături comerciale cu Meroe la vest și cu Yemen la răsărit, peste Marea Roșie.

Axum este azi un oraș adormit, colbuit. Templele, locuințele și monumentele, odinioară fastuoase, zac acoperite sub sfărîmăturile lespezilor de piatră, opera unui mileniu de războaie, delăsare și de uzură a factorilor climatici. Cîteva impunătoare stele încă mai stau în picioare. Cea mai mare, de peste 110 picioare (cca 36 m) lungă, zace sfărîmată în bucăți. Una din cele mai splendide stele, de 65 picioare (cca 21 m) lungă, a fost dusă de Mussolini în Italia, în cursul ocupației italiene a Ethiopiei din 1935—1941. Alte orașe, mai mici decît Axum, dar care făceau evident parte din regatul axumit, zac ici și colo în ruine, în mare parte neexcavate și nestudiate; dar masivele pietre folosite pentru clădiri și monumente și numeroasele monede erodate, pe care și azi le mai găsesc copiii în joaca lor printre ruine, arată că regiunea era cîndva prosperă și foarte dezvoltată.

Primele informații scrise despre Axum le găsim în *Periplu în Marea Eritreeană*, un ghid comercial și de navigație în Marea Roșie și în Oceanul Indian. Scris de un marinar grec necunoscut, pe la anul 60 e.n., *Periplul* califica portul Adulis de pe coasta Mării Roșii a Eritreei drept principalul port maritim al regatului Axum. Regele din Axum este menționat sub numele de Zoscales, probabil regele Za Hakele, al cărui nume se află înscris pe monedele din acea perioadă. Este descris ca bogat și puternic, dar ca om „cărpănos și hrăpăreț, altminteri nobil și tobă de învățătură greacă." *Periplul* mai arată că Adulis este un port foarte activ pentru importul de mari cantități de cupru moale, toporiști, vin italian, veselă de aur și argint, mantale militare, fier, oțel și țesături de bumbac. Adulis

Scanned with OKEN Scanner

a fost distrus în secolul al IX-lea, de cutremur sau de război, dar pe coasta eritreeană s-au găsit pietre masive provenind din ruinele digurilor și parapetelor lui. Cînd vorbesc despre această zonă, localnicii o numesc și azi „Azuli".

Un alt document privitor la vechiul Axum, datînd probabil din secolul al III-lea, a fost scris de un rege neidentificat din Axum și mai tîrziu transcris de un oarecare Cosma din Alexandria. Este relatarea unor războaie și cuceriri, în urma cărora Axum s-a extins la sud pînă în platoul central al Ethiopiei și la vest pînă în Nubia și în ținuturile regatului Meroe.

Se mai arată că Axum a învins forțe, în parte yemenite, venite de dincolo de Marea Roșie, ceea ce i-a permis să revendice suzeranitatea asupra unei mici porțiuni din Arabia, precum și asupra Ethiopiei de nord și a Nubiei de răsărit. Nu se cunoaște însă întinderea teritoriului stăpînit de Axum în perioada lui de strălucire.

Puterea regatului din Axum a atins probabil apogeul în secolul al IV-lea, în cursul domniei regelui Ella Amida și a fiului său Ezana. Ella Amida s-a suit pe tron pe la sfîrșitul secolului al III-lea. A întreprins mari campanii militare în Nubia și a distrus complet ce mai rămăsese din puterea și superioritatea comercială a orașului Meroe după precedentele atacuri axumite. Despre Ella Amida avem prea puține informații, deși ne-au rămas numeroase monede emise de el și cîteva stele cu inscripții care comemorează campaniile lui. Fiul lui, Ezana, care s-a suit pe tron între 320 și 330, merită un loc special în istoria africană. El este generalul care a distrus definitiv Meroe și a proclamat creștinismul ca religie de stat a Ethiopiei.

Inscripțiile de pe stele foarte bine conservate, atribuite lui Ezana, sînt redactate în mai multe limbi — greacă, sabeană (vechea limbă din Yemen), ge'ez (limba obișnuită din Axum) — și cel puțin o inscripție reproduce aceeași relatare în toate aceste trei limbi.

Scanned with OKEN Scanner

Într-o foarte cunoscută inscripție de pe o stelă din bazalt negru, Ezana descrie o mare campanie militară represivă dusă împotriva populațiilor „Kasu“ (cușiții din Meroe) și „noba“ (populație din regiunea muntoasă a Nubiei, care a migrat din vest în Meroe, pînă la urmă absorbind populația băștinașă și punînd bazele statelor creștine de mai tîrziu, Alwa și Makuria) :

„Cu sprijinul Dumnezeului Tuturora“ — scrie Ezana — „am pornit război împotriva Nobei, pentru că populația din Noba se răsculase și se fălea cu asta. Oamenii din Noba spuseseră : «ei [axumiții] nu vor trece dincolo de Takazze»... De două sau trei ori își călcaseră jurămintele solemne și își uciseseră fără cruțare vecinii, îi despuiaseră pe împuterniciții și mesagerii trimiși de mine ca să cerceteze furtișagurile lor și le furaseră bunurile și armele de apărare.

Și după ce le-am atras luarea-aminte și ei nu m-au ascultat, refuzînd să pună capăt fărădelegilor lor și împroșcîndu-mă cu ocări, apoi rupînd-o la fugă, am pornit război împotriva lor. Cu ajutorul Stăpînului Lumii, am plecat și m-am luptat cu ei pe Takazze, la vadul Kemalke. Pînă la urmă au rupt-o la fugă și nu s-au mai împotrivit. Și 23 de zile i-am urmărit pe fugari, ucigîndu-i sau făcîndu-i prizonieri și luînd pradă oriunde m-am oprit. Oamenii mei care au mărșăluit în ținutul lor au adus la întoarcere prizonieri și pradă.

Între timp le-am pîrjolit așezările, atît pe cele din cărămidă cît și pe cele din stuf, și ostașii mei au luat cu ei alimentele lor, precum și cupru, fier și bronz ; au distrus statuile din templele lor, precum și magaziile pentru alimente, iar arbuștii de bumbac i-au aruncat în rîul Sida [Nilul]. Și mulți oameni de-ai lor au murit în apă, numărul lor nefiindu-mi cunoscut. Ostașii au scufundat în rîu corăbiile lor pline cu oameni, bărbați și femei. Și am capturat două căpetenii care veniseră călare pe cămile ca să ne

Scanned with OKEN Scanner

spioneze... Şi am capturat un nobil angabenawi... Căpeteniile care au murit au fost în număr de cinci...

După aceea am ajuns la neamurile kasu, iar la confluenţa rîurilor Sida şi Takazze am dat o bătălie şi am luat mulţi prizonieri dintre ei. A doua zi după sosirea mea am trimis oastea să prade ţinutul din susul rîului Sida, atît aşezările construite din cărămidă cît şi cele din stuf. Numele aşezărilor construite din cărămidă au fost Alwa şi Daro. Şi a ucis şi capturat prizonieri, a aruncat oameni în apă şi ostaşii mei s-au întors vii şi nevătămaţi, după ce au băgat groaza în duşmanii lor şi i-au zdrobit cu ajutorul Stăpînului Lumii. Şi după aceea am trimis oastea... în josul rîului Sida împotriva aşezărilor din Noba construite din stuf... Oraşele pe care le cucerise neamul noba erau Tabito şi Fertoti. Şi oamenii mei au ajuns la hotarul rebelilor noba şi s-au întors vii şi nevătămaţi, după ce au capturat prizonieri şi masacrat nobieni şi au luat pradă de la ei, cu ajutorul Stăpînului Cerului. Şi am înălţat un sanctuar în acel ţinut, la locul unde rîul Takazze se varsă în rîul Sida, în faţa oraşului cu case din cărămidă...

Stăpînul Cerului mi-a dăruit : 214 robi bărbaţi şi 415 robi femei, în total 629 robi ; 602 bărbaţi ucişi, 156 femei şi copii ucişi, în total 758 oameni ucişi ; totalul prizonierilor şi al celor ucişi, 1387 ; pradă, 10.560 vite şi 51.050 oi..."

Numeroase mărturii confirmă legenda ethiopiană potrivit căreia creştinismul a fost introdus în ţară în timpul domniei lui Ezana. Legenda spune că doi tineri sirieni culţi şi de familie bună, naufragiaţi sau capturaţi de piraţi în Marea Roşie, au fost aduşi ca sclavi la Axum. Aceşti tineri, Frumentius şi Aedisius, au fost luaţi la curtea lui Ella Amida, unde Frumentius, om cu ştiinţă de carte, a ajuns scrib, reuşind să se bucure de multă trecere şi vază şi, după cîte s-ar părea, să se împrietenească cu tînărul Ezana, atunci moştenitor prezumtiv al tronului.

Scanned with OKEN Scanner

Deoarece era creştin, Frumentius a propovăduit noua credinţă şi pînă la urmă i s-a îngăduit să viziteze Alexandria unde episcopul, Sf. Athanasius, l-a hirotonisit, devenind cel dintîi arhiepiscop al regatului Axum. După întoarcerea la Axum, a continuat să propovăduiască creştinismul şi curînd l-a convertit şi pe Ezana, care între timp urmase la tron. Monedele din ultima parte a domniei lui Ezana poartă crucea, ceea ce confirmă legenda.

Frumentius este pomenit în mai multe scrieri descoperite în arhivele copte din Alexandria. Într-o scrisoare trimisă din Roma la Axum, de împăratul Constantin, acesta cerea ethiopienilor să-l demită pe Frumentius ca să poată fi numit în locul lui un om fidel curţii imperiale. Din scrisoare rezultă că Frumentius a fost hirotonisit în anul 356, în vreme ce după legenda etiopiană hirotonisirea ar fi avut loc curînd după anul 330. În ciuda acestei nepotriviri cronologice, scrisoarea confirmă în general legenda privitoare la Frumentius.

Cu sprijinul lui Ezana, Frumentius a contribuit la consolidarea poziţiei bisericii creştine în Ethiopia. În timpul cît a condus-o, zeci de biserici au fost înălţate şi între stat şi biserică s-a creat o trainică legătură. Creştinismul şi învăţătura erau acum preocupări de seamă în viaţa din Axum.

Pe la sfîrşitul secolului al IV-lea, limba ge'ez începea să înlocuiască greaca în ceremonialul bisericesc. În secolul al V-lea un grup de preoţi care migraseră din Siria au tradus scripturile în limba ge'ez. Vieţile acestor preoţi au devenit o parte din legendele sfinte ale bisericii ethiopiene şi sînt veneraţi sub denumirea de „cei nouă sfinţi".

În secolele al V-lea şi al VI-lea, comerţul din Axum a întreţinut neîntrerupte legături cu Roma, Grecia, Persia şi lumea mediteraneană. Documentele romane se referă frecvent la acest comerţ şi corăbiile romane făceau dese escale în portul Adulis. În această perioadă, Axum a continuat cîtva timp să considere Yemenul ca ţară vasală ;

Scanned with OKEN Scanner

dar în secolul al VII-lea, în vremea profetului Mahomed, influența axumită dincolo de Marea Roșie încetase. Aurul, fildeșul și mirodeniile, pe care se întemeia prosperitatea Ethiopiei, se scurgeau din platourile înalte spre Adulis și alte porturi la Marea Roșie, unde s-ar părea că traficul comercial era dominat de corăbiile persane. Preoți ethiopieni vizitau Egiptul și Pămîntul Sfînt și preoți din aceste locuri veneau să predice și să slujească în bisericile ethiopiene.

Raportul ambasadorului Iulian, trimis de împăratul Justinian la regele Ellesbaas din Axum, ca să exploreze posibilitatea ocolirii imperiului persan, care îi era ostil, pe o rută comercială romano-indiană prin Ethiopia, ne oferă o imagine a curții regale din Axum în secolul al VI-lea. (Dominația persană în Marea Roșie și Oceanul Indian era destul de puternică din moment ce corăbiile ethiopiene nu puteau circula decît sub supravegherea flotei persane.) Iulian îl descrie pe Ellesbaas ca dezbrăcat de la brîu în sus, purtînd în jos un veșmînt de pînză brodat cu aur, susținut cu chingi din perle. După spusele lui Iulian, Ellesbaas era împodobit cu giuvaere de aur și se plimba într-un car cu patru roți poleit cu aur, tras de patru elefanți. Regele purta un mic scut aurit și două săgeți aurite, iar sfetnicii săi erau la fel înarmați. Se pare că avea o înfățișare foarte maiestuoasă și era încîntat de perspectiva unui contact mai strîns cu împăratul unei mari puteri creștine.

În cursul secolului al VII-lea istoria regatului Axum devine oarecum confuză. Răspîndirea islamismului și vijelioasa cucerire, de către arabi, a unei mari părți a litoralului mediteranean răsăritean și a nordului Africii, a întrerupt contactul strîns al Ethiopiei cu creștinătatea. Comerțul ei a ajuns să fie controlat de marina comercială arabă. Legătura dintre biserica creștină din Ethiopia și cea din Alexandria nu a fost nici un moment complet între-

Scanned with OKEN Scanner

ruptă, dar majoritatea celorlalte contacte au încetat cu desăvîrșire.

Ethiopia creștină, deși pînă la urmă înconjurată de populații islamice, nu a fost tot timpul în conflict cu acestea. Regele din Axum a fost unul dintre puținii domnitori care au răspuns curtenitor scrisorii trimise regilor din întreaga lume de profetul Mahomed, prin care le anunța misiunea lui. De asemenea, a oferit azil multor adepți ai islamismului exilați în cursul primelor lupte ale căpeteniilor islamice cu aristocrația păgînă din Mecca. Cu toate că nu au acceptat niciodată învățătura lui Mahomed, ethiopienii s-au arătat destul de binevoitori și respectuoși cu datinile musulmane, ca Ethiopia să fie multă vreme ferită de acțiunile ostile ale statelor islamice împotriva puterilor creștine din Europa.

Relațiile dintre Ethiopia și lumea musulmană, deși în general pașnice, au trecut și prin momente de încordare. În anul 702, piraților ethiopieni au devastat Jidda, portul orașului Mecca. A urmat o contraofensivă arabă, încheiată cu stîrpirea pirateriei ethiopiene și instalarea stăpînirii arabe pe ambele maluri ale Mării Roșii. Adulis a fost distrus și în următoarele cîteva secole Ethiopia a fost complet izolată de restul lumii.

În cursul perioadei de izolare, dintre secolele al VII-lea și al X-lea, strădaniile regilor din Axum s-au concentrat în direcția cuceririi și creștinării celorlalte regate ethiopiene de pe platoul înalt de la sud. Din cauza terenului accidentat și a puterii relativ egale a acestor regate operațiile militare au decurs încet, dar treptat regatul Axum și biserica creștină și-au extins influența spre sud.

În secolul al X-lea a început o perioadă relativ liniștită. Ethiopia și-a recăpătat stăpînirea regiunilor de coastă și pentru o scurtă perioadă a redevenit o mare putere maritimă. Cîtva timp, relațiile cu Yemen și celelalte regate musulmane din Arabia au fost prietenești, dar prin secolul al XI-lea au izbucnit noi tensiuni între Ethiopia

Scanned with OKEN Scanner

creştină şi vecinii ei de coastă. Islamismul a început iarăşi să se răspîndească printre populaţiile somaleze şi galla din regiunile de pe coasta Mării Roşii.

În secolul al XII-lea, îndelunga domnie a regilor de origine semită solomonică, cu reşedinţa la Axum, a fost întreruptă. Regii agau, care nu erau semiţi, cu reşedinţa în munţii Lasta la sud de Axum, au întemeiat o nouă dinastie, Zagwe. Centrul puterii politice s-a mutat astfel de pe mănoasele cîmpii din Axum pe piscurile muntoase inaccesibile şi canioanele prăpăstioase unde autoritatea şi cultura axumite nu se instalaseră niciodată trainic.

Cu toate că dinastia Zagwe a însemnat o victorie a populaţiei băştinaşe agau împotriva stăpînirii axumite, regii ei au fost creştini evlavioşi. Cel mai mare rege agau, Lalibela — venerat ca sfînt în biserica ethiopiană — a întreprins o vastă acţiune de construcţii bisericeşti în regiunile muntoase îndepărtate. Dintre sutele de biserici construite sub dinastia Zagwe, cele mai remarcabile sînt cele unsprezece biserici monolitice din regiunea izolată Roha, azi numită obişnuit Lalibela. Bisericile din Lalibela diferă între ele ca stil arhitectonic, dar toate au fost scobite în roci vulcanice multicolore gigantice şi înconjurate cu şanţuri adînci.

Bolţile înalte şi ferestrele fin sculptate dovedesc măiestria artistică desăvîrşită a constructorilor. Pereţii şi altarele sînt pictate cu figuri de sfinţi şi scene din legendele biblice. Cea mai mare dintre aceste biserici, cea numită a Mîntuitorului Omenirii, măsoară o sută de picioare (cca 33 m) în lung, şaptezeci de picioare (cca 23 m) în lat şi este înaltă de treizeci şi şase de picioare (cca 11 m). În decursul secolelor, uriaşa stîncă în care a fost săpată s-a înroşit, imprimînd bisericii o strălucire discretă. Ferestrele mici superioare sfîrşesc în forme triunghiulare, asemănătoare cu vîrfurile stelelor din Axum. Altă biserică — Biserica Sf. Gheorghe — este construită în formă de cruce; celelalte sînt dreptunghiulare. Interioarele tuturor biseri-

cilor sînt întunecoase, dar cîteva sînt astfel construite ca la anumite ore razele soarelui să pătrundă direct în altar.

Avem prea puţine informaţii despre arhitecţii folosiţi de Lalibela pentru construirea acestor impresionante monumente, nici despre motivul care i-a determinat să scobească bisericile în roci uriaşe în loc să le clădească din blocuri de piatră. Potrivit unei cronici din secolul al XV-lea — singura sursă de informaţii existentă în legătură cu Lalibela şi construirea bisericilor de la Roha — acesta a fost înălţat la cer, unde i s-a arătat cum să le construiască :

„Lalibela porunci să se facă un mare număr de feluri unelte, unele pentru a scoate monolitul de piatră, altele pentru a-l scobi şi multe altele pentru construirea unui templu în stîncă... Cînd începură să construiască aceste biserici, îngerii veniră să-i ajute în toate operaţiile ; aşadar, echipe de îngeri şi echipe de oameni se aşternură pe lucru, pentru că îngerii se alăturară lucrătorilor — pietrarilor, cioplitorilor şi salahorilor. Îngerii munceau ziua împreună cu oamenii şi noaptea numai ei singuri. Oamenii lucrau în timpul zilei un cubit [1] şi dimineaţa găseau încă trei cubiţi lucraţi... Oamenii se îndoiau că îngerii le lucrau, pentru că nu puteau să-i vadă, dar Lalibela ştia, pentru că îngerii, cunoscîndu-i curăţenia sufletului, nu se fereau de el...“

Nu cunoaştem exact anii între care a domnit Lalibela şi cînd au fost construite bisericile. Cel puţin încă un rege i-a succedat înainte ca dinastia solomonică să revină pe tron, în 1270, şi să revendice suveranitatea asupra întregii Ethiopii. Domnitorii de mai tîrziu din dinastia Zagwe, inclusiv cei din secolul nostru, au jurat credinţă domnitorilor de origine solomonică, deşi aceştia se mîndresc şi azi cu moştenirea presemitică agau.

[1] Măsură veche de lungime, de aproximativ o jumătate de metru. (N. t.)

După reînscăunare, dinastia solomonică a pornit o nouă acțiune de expansiune teritorială și a continuat dezvoltarea procesului religios inițiat de Lalibela. A început să apară o literatură bisericească autohtonă, scrisă în limba ge'ez, care s-a adăugat la scrierile traduse de-a lungul secolelor în greacă, arabă și egipteană. Pe la începutul secolului al XIV-lea au apărut noi imnuri, rugăciuni, scrieri biografice și de laudă despre viețile regilor, sfinților și ale oamenilor preacuvioși, documente istorice, eseuri și cronici.

Această renaștere literară, stimulată de călugări și preoți, a adus prea puține modificări în biserica ethiopiană sau în îndelungatele ei relații cu biserica egipteană din Alexandria. Biserica ethiopiană este monofizită ; ca și biserica egipteană și cîteva biserici din Orientul Mijlociu, crede în natura exclusiv divină a lui Hristos, spre deosebire de biserica romană care crede în Hristos atît ca Dumnezeu cît și ca om. Așa cum biserica egipteană coptă a folosit vechea limbă coptă în liturghie, tot astfel biserica ethiopiană a folosit multă vreme limba ge'ez. Ethiopienii, la fel ca egiptenii, adaugă zece zile în plus la durata postului Paștilor, țin alte cîteva posturi lungi, celebrează Boboteaza cu ritualul scăldării și folosesc calendarul copt.

Biserica ethiopiană prezintă însă unele caracteristici proprii : bătaia tobelor și dansurile autohtone la anumite servicii religioase ; sacrificarea de animale cu prilejul sfințirii unei noi biserici ; celebrarea unor sărbători speciale o dată pe lună ; respectarea legii iudaice în privința alimentelor cușer ; și ținerea sabatului atît sîmbăta cît și duminica. Unele datini ale bisericii ethiopiene provin de la băștinașii agau sau din alte tradiții etnice, altele reflectă vechi idei semitice împrumutate de la yemeniți.

La legătura excepțional de trainică dintre biserica ethiopiană și patriarhul din Alexandria pare să fi contribuit luptele periodice dintre regatele și facțiunile din interiorul Ethiopiei. După datină, înscăunarea regelui tre-

Scanned with OKEN Scanner

buia recunoscută de „abuna", arhiepiscopul bisericii ethiopiene. Abuna era numit de patriarhul din Alexandria și, datorită rolului său în legitimarea succesiunii la tron, era un factor extern important în politica ethiopiană. Vreme de secole acești „abuna" au fost egipteni. Ei își aveau reședința în Ethiopia, dar uneori nu cunoșteau nici limba ge'ez nici limba amharică [1]. Nici biserica nici regii nu au încercat să ethiopienizeze funcția de „abuna" și, fapt surprinzător, dependența de acest factor extern a continuat fără să fie considerată supărătoare.

După renașterea literară religioasă, prima mare lucrare istorică apărută în Ethiopia a fost *Kebra Negast* (Cartea regilor). Datează de la începutul secolului al XIV-lea și istorisește originea legendară a regatului ethiopian și faptele glorioase ale dinastiilor solomonice. În cursul secolelor al XIV-lea și al XV-lea apar adevărate cronici. Începînd din secolul al XVI-lea, cronicile se succed neîntrerupt, oferind astfel posibilitatea de a urmări desfășurarea continuă a istoriei Ethiopiei după această dată.

Între secolele al XV-lea și al XVI-lea starea de izolare a Ethiopiei a încetat. Misiuni catolice din Portugalia, Spania și Franța au vizitat regatul, încercînd să-l convertească la catolicism. Aceste strădanii ale bisericii catolice au fost în parte stimulate de o veche legendă în legătură cu existența unui mare rege creștin, Preotul Ioan, al cărui puternic regat (din Africa sau din India, legenda nu preciza) fusese izolat de restul creștinătății în urma răspîndirii islamismului. Legenda a apărut în secolul al XII-lea și a provocat un mare interes în lumea regilor și a cărturarilor din Europa. În primele lor călătorii spre coastele africane ale Oceanului Indian, portughezii au aflat despre existența unui rege creștin în regiunile din inte-

[1] Limbă semitică folosită oficial în Ethiopia. (N t.)

riorul Africii și au presupus că ar fi legendarul Preot Ioan.

Cîteva misiuni catolice trimise în Ethiopia au reușit un mare număr de convertiri individuale și pentru scurte perioade chiar să exercite oarecare influență asupra conducerii bisericii ; dar niciodată nu au reușit să modifice convingerile dogmatice ale clerului ethiopian sau să determine masa credincioșilor să încline spre catolicism. De asemenea, nu au izbutit să folosească puterea militară ethiopiană ca să străpungă încercuirea musulmanilor ; aceștia au continuat să controleze navigația de-a lungul coastelor Mării Roșii și pe Oceanul Indian de nord.

Între timp, pe cîmpiile cu climat uscat dintre platourile ethiopiene și coastele Mării Roșii și ale Oceanului Indian aveau loc mari mișcări de populații. Sultanii musulmani din Somalia întemeiaseră mici state războinice în „cornul" Africii (regiunea care proemină în Oceanul Indian). Acești sultani domneau peste populații semi-nomade, care se deplasau periodic cu vitele lor ca să profite de ploile sezoniere și de pășuni mai bune și să practice agricultura în regiunile „cornului", mai bogate în ploi. Făceau negoț cu marinarii arabi și persani de pe coastă și, la fel ca aceștia, erau fervenți adepți ai islamismului. Călări pe cai iuți și înarmați cu sulițe, săbii și arcuri cu săgeți, făceau incursiuni pînă departe în interior, în căutare de pășuni și noi posesiuni. Din cauza acțiunilor agresive ale somalezilor, populația galla, înrudită cu ei, a fost nevoită să migreze treptat spre vest în teritoriul Ethiopiei.

În secolul al XVI-lea, o alianță a triburilor somaleze, sub conducerea vestitului imam Ahmad Ibn Ibrahim al-Ghazi (pe care ethiopienii l-au poreclit „Gran", adică „stîngaciul"), a declarat război sfînt împotriva Ethiopiei. Ahmad Gran, printre ai cărui strămoși se aflau băștinași galla, danakil și somalezi, a chizbuit bine înainte de a porni împotriva ethiopienilor. S-a înțeles cu sultanul Turciei să-i trimită trupe înarmate cu muschete, care

Scanned with OKEN Scanner

să lupte alături de oastea lui. Gran și-a înflăcărat trupele arătîndu-le marea primejdie pe care o ascundeau legăturile dintre creștinii din Ethiopia și catolicii portughezi. În 1531 a pornit o necruțătoare campanie de cuceriri și pustiiri pe platoul ethiopian, care a durat unsprezece ani.

Sub protecția trupelor turcești și a armelor lor de foc (de care ethiopienii nu dispuneau), călăreții lui Gran au distrus sute de biserici vechi din Ethiopia, au capturat aur, au ars cărți și opere de artă creștine, îndemnîndu-i sau terorizîndu-i pe ethiopieni să se lepede de creștinism și să se convertească la islamism. O cronică ethiopiană afirmă că nouă din zece ethiopieni au urmat acest îndemn.

Învins și umilit, împăratul Lebna Dengel al Ethiopiei s-a retras într-o mănăstire unde a murit. La tron i-a succedat împăratul Galawdewos (Claudius), unul dintre cei mai străluciți domnitori ethiopieni medievali. A început prin a strînge rămășițele armatei ethiopiene și a introduce disciplina în rîndurile trupelor demoralizate. În 1541, Portugalia a răspuns la apelurile de ajutor ale lui Galawdewos. Patru sute de mușchetari portughezi au debarcat la Massawa și s-au alăturat trupelor de sub comanda lui. Gran a fost înfrînt într-o serie de bătălii succesive. Pînă la urmă, a fost rănit în cursul luptelor din munții prăpăstioși ai Ethiopiei centrale și armata lui nimicită. Dar Gran a reușit să fugă și să strîngă întăriri pentru o ultimă încercare de a obține victoria. S-a întors cu nouă sute de mercenari arabi, turci și albanezi și a reluat campania, cîștigînd mai multe bătălii importante, dar în 1543 a fost înfrînt și ucis. Odată cu moartea lui, a luat sfîrșit cea mai serioasă dintre amenințările pe care le avusese de înfruntat vreodată creștinismul ethiopian.

În cursul crîncenelor lupte cu forțele invadatoare ale lui Gran și cu populația galla, care mai tîrziu a constituit o gravă amenințare pentru Ethiopia de sud, Galawdewos a luat măsuri drastice pentru unificarea și organizarea

Scanned with OKEN Scanner

temeinică a Ethiopiei centrale şi de nord. A reînnoit raporturile de supunere dintre domnitorii numeroaselor mici state şi tron. Autoritatea împăratului a fost iarăşi clar recunoscută. După ce conducătorii bisericii au ieşit din ascunzătorile lor, i-a ajutat să oficieze slujbe religioase pentru credincioşi şi să înceapă a restaura templele şi bisericile avariate. La moartea lui, în 1559, Galawdewos a lăsat un regat puternic în interior, dar nu a reuşit să subjuge populaţiile galla şi somaleze, care au continuat să conteste suzeranitatea Ethiopiei şi să-i încalce hotarele.

Timp de alte două secole, pe teritoriul regatului a domnit pace, tulburată din cînd în cînd de perioade de încordare cu vecinii din sud şi est cînd expansiunea Ethiopiei a venit în conflict cu populaţiile galla, sidamo şi alte populaţii din sud. Misiuni religioase venite din Franţa şi Spania, îndeosebi ale iezuiţilor, au continuat să încerce a cîştiga adepţi la catolicism, dar în 1645 nemulţumirile crescînde generate de prozelitismul lor au determinat statul, de acord cu biserica ethiopiană, să-i gonească pe toţi catolicii din ţară. Nu s-a mai îngăduit intrarea în ţară a nici unui misionar.

În 1753, după domnia mai multor regi slabi, monarhia s-a prăbuşit. Timp de un secol, ducii şi prinţii statelor vasale s-au luptat pentru putere, uneori manifestîndu-şi doar cu gura fidelitatea faţă de un monarh slab, alteori contestîndu-i pur şi simplu suzeranitatea.

În cursul acestei perioade de decadenţă politică, Ethiopia a fost vizitată de primul european modern, scriitorul James Bruce. Interesanta carte a lui Bruce, *Călătorii pentru descoperirea izvoarelor Nilului* (Travels to Discover the Source of the Nile), publicată în 1790, după şaisprezece ani de la întoarcerea lui în Anglia, a stîrnit un interes deosebit, nu mai puţin decît descrierile verbale pe care le făcuse în cercurile cunoscuţilor înainte de publicarea cărţii. Cu toate că mulţi oameni de litere englezi îl

Scanned with OKEN Scanner

antipatizau pe Bruce sau îi ridiculizau ultimitoarele descrieri, numele lui era pe buzele tuturora.

Sir Walter Scott, scriindu-i lui Southey despre afirmația lui Bruce că a luptat în bătălia de la Gondar, din 1771, remarca : „Un prinț care l-a lăsat pe Bruce să se întoarcă acasă, cînd ar fi putut să-i ofere un loc de frunte, nu și-a dat seama că pierdea cel mai zdravăn tovarăș de luptă din toate timpurile. Pendragon [1] era o caricatură pe lîngă statura și mușchii lui".

La scurt timp după întoarcerea lui Bruce, Horace Walpole scria lui Sir Horace Mann : „Africa începe, într-adevăr, să fie la modă. De curînd s-a întors domnul Bruce, care a trăit trei ani la curtea Abisiniei și a prînzit în fiecare dimineață, cu domnișoarele de onoare, din boi vii... Da, firește, va trebui să folosim măcelari negri și să renunțăm la bucătarii francezi."

Walpole se referea la una din cele mai senzaționale relatări ale lui Bruce care, cu tot scepticismul englezesc, era în totul adevărată. El arăta cum prînzeau nobilii ethiopieni din vită vie. Din animalul viu se tăia cu multă îndemînare felii de carne crudă înainte ca animalul să moară din cauza pierderii de sînge. În cursul acestui „ospăț sîngeros", cum l-a numit Bruce, nobilii se serveau între ei cu mici cuburi de carne palpitîndă, după ce le stropeau cu mirodenii și le înfășurau în pîine ethiopiană caldă numită „injera".

Pitorestile relatări ale lui Bruce prezentau o excepțională valoare etnografică și istorică. Erau descrise amănunțit viața la curte, datinile și credințele, însoțite de numeroase însemnări istorice, precum și tumultoasele intrigi și conflicte din viața politică ethiopiană, privite cu ochiul atent al unuia care participase la evenimentele respective.

[1] Stindard de război în formă de dragon, purtat de bretoni în luptă; purtătorul acestui stindard. Titlul suprem al conducătorului bretonilor în vremea independenței lor. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

În timpul şederii lui Bruce în Ethiopia, regatul trăia vremuri tulburi. Conflictele cu populaţia galla erau frecvente. Rasul [1] Michael Suhul, conducătorul ereditar al provinciei Tigre, era cel mai puternic om din regat, mai important chiar decît regele. Rasul Michael pusese la cale detronarea regelui Joas al Ethiopiei în 1769 şi era foarte temut de noul rege, om slab. Acum ducea lupte înverşunate cu trupele lui Waragna Fasil, conducătorul populaţiei galla şi principalul rival al lui Michael pentru tronul Ethiopiei. Michael începea să îmbătrînească, dar după cum îl descrie Bruce era un bărbat impunător :

„Am intrat şi l-am văzut pe bătrîn stînd pe o sofa ; părul alb era tuns cu multe bucle scurte. Făcea impresia că era preocupat, nu însă neliniştit ; avea faţă slabă, ochi ageri şi pătrunzători, dar părea puţin obosit. [Michael abia se întorsese la palatul său din Gondar după o campanie istovitoare împotriva populaţiei galla.] Era înalt de aproximativ şase picioare (cca 1,80 m), deşi din cauza şchiopătatului era greu de apreciat exact. Avea un aer perfect nestînjenit, ceea ce francezii numesc «dégagé». La faţă şi ca aspect fizic general semăna ca două picături de apă cu învăţatul şi venerabilul meu prieten, contele Buffon. Numai un fizionomist nepriceput nu i-ar fi putut citi pe faţă profunzimea şi ascuţimea minţii. Fiecare privire exprima un simţămînt ; s-ar fi zis că nu cunoştea altă limbă şi, într-adevăr, vorbea puţin ; m-am aplecat, cum se obişnuia, să sărut pămîntul dinaintea lui ; dar după ce m-am ridicat mi-a strîns mîna, părînd că nu dăduse nici o atenţie gestului meu".

În timp ce vizita izvoarele Nilului Albastru, Bruce a petrecut cîteva săptămîni în mijlocul populaţiei agau din acea regiune. L-au impresionat favorabil dîrjii agau — acum în declin politic după secole de lupte — şi i-a descris în termeni elogioşi :

[1] Şef politic ethiopian. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

„Populaţia agau, în a căror ţară izvorăşte Nilul, este cea mai numeroasă din Abisinia ; cînd se strîng toţi luptătorii lor, ceea ce se întîmplă rar, pot aduce pe cîmpul de bătaie 4000 de călăreţi şi un mare număr de pedestraşi ; cîndva erau însă mult mai puternici ; o serie de bătălii pierdute şi neîncetatele incursiuni ale populaţiei galla le-a micşorat mult forţa de luptă. Ţara are încă mulţi locuitori, dar din istoria lor aflăm că un clan, numit zeegan, a dus singur război împotriva regelui însuşi, începînd din vremea lui Socinios pînă în aceea a lui Yasous cel Mare, care pînă la urmă i-a înfrînt prin şiretlic, luîndu-i prin surprindere ; şi că un alt clan, denguis, a dus la fel război împotriva puternicilor prinţi Facilidas, Hannes I şi Yasous II. Bogăţiile lor sînt însă mai mari decît le este puterea, căci, deşi provincia lor nu este în nici un punct mai lungă de 60 de mile [Bruce se înşela aici ; mai există grupuri agau în alte părţi ale Ethiopiei], şi lată pe jumătate de atîta, totuşi Gondar şi tot ţinutul învecinat depind pentru cele trebuincioase traiului — vite, miere, unt, grîne, piei de animale, ceară şi multe asemenea produse — de băştinaşii agau, care vin regulat în capitală, cîte 1000—1500 deodată, încărcaţi cu aceste mărfuri...

Aceşti agau, deşi se bucură de un climat fericit, nu trăiesc mult ; ...dar, cu toate că ţara lor abundă în toate cele trebuincioase traiului, dările, tributurile şi muncile obligatorii îi apasă atît de greu, mai ales acum după desele pustiiri suferite în ultima vreme, încît mărfurile produse de ei abia le ajung să facă faţă acestor exorbitante obligaţii, fără a putea să se bucure măcar de o mică parte din produsele lor, şi de aceea trăiesc într-o stare de mizerie şi sărăcie greu de imaginat...

În afară de ce vînd şi ce plătesc guvernatorului din Damot, datorează un tribut special regelui; consistînd din o mie de *dabra* de miere — o dabra fiind o unitate de măsură, sub forma unei oale de pămînt cu o capacitate

Scanned with OKEN Scanner

de 60 de livre. Mai dau 1 600 boi și 1 000 uncii (cca 350 kg) de aur ; înainte numărul oalelor de miere datorate regelui era de 4 000, dar multe din sate fiind dăruite de rege unor persoane particulare [Bruce însuși primise în dar un sat], cantitatea a scăzut cu cota-parte dăruită..."

În pofida sărăciei băștinașilor agau și a celorlalte populații supuse, și a neîncetatelor vrajbe și dezbinări interne, Ethiopia și-a păstrat nezdruncinată conștiința identității naționale. De asemenea, a întreținut suficiente contacte cu lumea exterioară, făcînd negoț prin mijlocirea statelor musulmane de pe coastele Mării Roșii — pentru ca, deși încet, să realizeze unele progrese. Poate cel mai important, ținînd seama de evenimentele din secolele al XIX-lea și al XX-lea, a fost introducerea armelor de foc. Pe vremea cînd Bruce se afla în Ethiopia, muschetele erau în mod obișnuit folosite ; în însemnările lui se arată că numai provincia Tigre avea o armată de cîteva mii de muschetari. În deceniile care au urmat vizitei lui Bruce, regi mai energici au restaurat treptat autoritatea tronului și unitatea internă, acțiune desăvîrșită odată cu preluarea puterii de împăratul Menelik II, în 1889. Menelik a urmărit stăruitor modernizarea țării și consolidarea legăturilor cu lumea exterioară. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, Ethiopia era singurul stat african care rezistase cu succes subjugării europene.

Scanned with OKEN Scanner

V

AFRICA DE NORD ŞI SAHARA

În istoria vastelor ţinuturi ale Africii de Nord au jucat un rol hotărîtor doi factori geografici cu complexe implicaţii : la nord, Marea Mediterană prin legătura cu civilizaţia mediteraneană ; şi la sud, deşertul Sahara, prin stăvilirea contactului strîns cu restul Africii. Trei din cele cinci ţări moderne care alcătuiesc Africa de Nord — Algeria, Libia şi Tunisia — sînt situate între Sahara şi Mediterana. Marocul se învecinează cu Sahara, dar coastele lui sînt scăldate atît de Marea Mediterană cît şi de Oceanul Atlantic. Egiptul, deşi mărginit cu Mediterana şi părtaş la istoria ei, a resimţit şi influenţele rezultate din aşezarea lui pe Nil şi pe Marea Roşie, precum şi din legătura cu Asia Mică prin peninsula Sinai.

Sahara este separată de Mediterana prin munţii Atlas, care se întind din Maroc, prin Algeria şi Tunisia, pînă la hotarul Libiei. Munţii sînt o pavăză împotriva căldurii toride şi uscăciunii deşertului şi favorizează căderea ploilor pe cîmpiile mediteraneene ale Africii de Nord. De aceea, populaţiile din Africa de Nord au avut tendinţa să se stabilească în munţi şi pe cîmpiile de pe coastă, lăsînd vastele regiuni de la sud grupurilor răzleţe de nomazi şi păstori.

Între crestele munţilor Atlas şi mare se întinde un lung lanţ de cîmpii, platouri şi văi, întrerupt pe alocuri,

care rareori este mai lat de o sută de mile, cu excepţia litoralului de la Oceanul Atlantic în vestul Marocului. În aceste regiuni, solul este în general fertil, iar ploile de iarnă, rîurile şi rezervele freatice ale fîntînilor şi izvoarelor asigură cantităţile necesare de apă. Zona este de multă vreme cunoscută pentru producţia de orz, grîu, măsline, curmale, smochine, struguri şi fructe citrice. Culturile agricole sînt similare celor din ţările situate pe coastele nordice ale Mediteranei — Italia, Spania, sudul Franţei şi Grecia — care au condiţii climaterice şi geografice asemănătoare celor din nordul Africii.

Locuitorii din cea mai mare parte a Africii de Nord prezintă afinităţi cu tipul rasial caucazoid şi s-ar părea că s-au stabilit în această regiune acum cîteva zeci de mii de ani, în cursul epocii vechi sau medii a pietrei. Din punct de vedere rasial, mulţi nord-africani se deosebesc prea puţin de europenii de pe ţărmurile nordice ale Mediteranei, deşi au şi trăsături negroide. Resturile-fosile scheletice sugerează că capsianii din epoca medie tîrzie a pietrei, care populau tot nordul Africii, au fost strămoşii berberilor, populaţia băştinaşă a Africii de Nord vreme de multe milenii. Capsianii din regiunile superioare ale văii Nilului au fost pînă la urmă izgoniţi spre sud, în Africa de Răsărit, de strămoşii robuşti ai seminţiilor negroide sudaneze care azi populează întreaga Africă subsahariană. Berberii din centrul Saharei şi ţinuturile de coastă ale Africii de Nord au fost însă mai feriţi de migraţiile populaţiilor negroide.

Limba berberilor din nordul Africii este o ramură a marii familii afro-asiatice, care se vorbeşte de la coastele vestice ale Africii pînă în Asia Mică şi se împarte în cinci principale subfamilii : berberă, ciadică, cuşită, egipteană şi semitică. Pe continentul african se vorbesc toate aceste subfamilii. Deşi familia afroasiatică cuprinde în general limbile populaţiilor caucazoide din nordul Africii şi Arabia, din această familie fac parte şi limbile unor importante

Scanned with OKEN Scanner

populații negroide, cum sînt populația hausa și alte cîteva din platoul nigerian și din Bornu.

Berberii, inițial stabiliți de-a lungul coastelor nord-africane, s-au deplasat spre sud, în Sahara, numai în ultimele cîteva milenii. Populațiile negroide, care în acea vreme erau băștinașii regiunilor locuite ale Saharei, s-au deplasat treptat spre est și sud și azi mai există doar în cîteva oaze sahariene. Familia limbilor kanurice, care s-ar părea că sînt vorbite numai de populații negroide, este răspîndită în întreaga Sahară centrală, chiar în regiunile stăpînite sute de ani de berberi. Scriitorii greci și romani se referă adesea la populațiile Saharei, numindu-le „garamantes“ [1] și calificîndu-le ca războinice și răspîndite pe întinse ținuturi. Atît grecii cît și romanii au avut de luptat tot timpul cu ei, uneori trimițînd mari corpuri expediționare împotriva lor, alteori încheind acorduri de pace cu șefii militari garamanți. Garamanții erau foarte probabil berberi, adesea amestecați prin căsătorii cu vechile populații negroide ale Saharei.

Istoria Africii de Nord este în general istoria berberilor. Ei au populat mii de ani această vastă regiune, păstrîndu-și aproape neștirbită omogenitatea culturală și lingvistică, în ciuda întinsei lor răspîndiri și a îndelungatelor perioade de stăpînire și colonizare de către fenicieni, greci, romani, vandali și arabi. Secole de stăpînire arabă și de imperialism cultural islamic s-au scurs pînă ce comunități importante de berberi au acceptat cultura arabă în locul propriei lor culturi. Chiar și azi se mai găsesc persistente urme de cultură berberă în regiunile mai izolate din nordul Africii.

Se crede că berberii și-au însușit cunoștințele agricole și de prelucrare a metalelor de la egipteni, pe la începutul celui de al doilea mileniu înaintea erei noastre. În peri-

[1] Populație africană din sudul Libiei, cu capitala în localitatea *Garama*, azi *Gherma*. (N. t.)

vada neolitică timpurie, berberii cultivau orz și grîu și domesticeau capre, oi, porci și cîini. S-ar părea că în această perioadă culturile și economiile nord-africane au împrumutat prea puțin din progresele zonelor agricole de la sudul Saharei sau din nordul Mediteranei.

În tot cursul istoriei lor cunoscute, berberii au rămas o populație organizată în mici comunități, trăind în condiții de egalitate între membrii lor și fideli familiei, satului și comunității. N-au acceptat nici o formă de conducere centralistă, cu excepția momentelor cînd erau amenințați de invazii sau alte primejdii. Deosebirile sociale, îndeosebi cele de clasă, erau neînsemnate. Chiar dacă plugarii berberi mai săraci lucrau pentru cei mai înstăriți, ei erau socotiți egali în drepturi civile și politice cu aceștia. Organele tradiționale de conducere ale berberilor erau sfaturile familiale și sătești, alegînd șefi temporari numai în caz de război sau de necesitate națională extremă. Vreme de mii de ani, berberii s-au străduit să-și păstreze moștenirea culturală, deși succesivele stăpîniri ale unor popoare străine mai puternice au estompat cu timpul tradiția berberă de-a lungul fertilei coaste mediteraneene.

Istoria berberilor, sub numeroșii cuceritori care i-au invadat și s-au stabilit în regiunile de coastă, se caracterizează prin răscoale și rezistență. Chiar cînd au întemeiat colonii de lungă durată, invadatorii s-au amestecat prin căsătorii cu populația locală berberă, imprimînd culturii lor trăsături berbere. Colonizarea feniciană în Africa de Nord a început pe la anul 1000 î.e.n. și de atunci regiunile de coastă au fost aproape fără întrerupere sub stăpînire străină. Cele șaptesprezece secole sub stăpînirea Feniciei, Greciei, Romei, Bizanțului și a Vandalilor nu au șters complet trăsăturile berbere autentice, nici chiar în regiunile de coastă. Abia după cucerirea arabă, începînd din ultimele decenii ale secolului al VII-lea, berberii de pe coastă au pierdut majoritatea caracteristicilor culturale proprii, acceptînd limba, religia și cultura civilizației islamice.

Scanned with OKEN Scanner

Totuşi, nici arabii nu au reuşit să dezrădăcineze complet cultura berberă. Există şi azi puternice comunităţi berbere pe platoul Kabyle din Algeria — cu peste un milion de băştinaşi — care se consideră diferiţi de algerienii arabizaţi din cîmpii. Acasă vorbesc berbera, respectă cu sfinţenie egalitarismul şi practică datinile berbere. Dîrzele triburi independente din Sahara au luptat cu înverşunare la începutul secolului al XX-lea împotriva unui al doilea val de invadatori beduini arabi. Aceştia, de asemenea, practică şi azi obiceiurile tradiţionale berbere, cu toate că s-au lăsat convertiţi la islamism.

Pe la 1000 î.e.n., berberii din Africa de Nord ajunseseră în contact strîns cu alte populaţii. A început astfel un lung proces de rezistenţă alternată cu adaptare, în urma căruia berberii stabiliţi pe coastă au devenit o populaţie diferită. Treptat, obiceiurile cuceritorilor s-au amestecat cu cele ale berberilor.

Cel mai important contact timpuriu a fost cu fenicienii, care au început să viziteze Africa de Nord prin anul 1000 î.e.n. Fenicienii au venit din patria lor siriană, întemeind aşezări comerciale din care s-au dezvoltat treptat oraşe şi importante centre comerciale. Cartagina, situată aproape de actualul Tunis, a fost întemeiată în jurul anului 800 î.e.n., ajungînd unul din cele mai puternice cetăţi-state din lumea mediteraneană.

Fenicienii vorbeau o limbă semitică şi nu erau cu totul diferiţi ca rasă şi obîrşie de berberii din Africa de Nord. Erau foarte pricepuţi corăbieri, neguţători şi mineri. În Tunisia şi Algeria, principalele lor zone de stabilire, fenicienii s-au amestecat prin căsătorii cu berberii din partea locului, au stabilit ca limbă oficială a regiunii limba punică [1] şi au devenit parte integrantă a populaţiei locale. Oraşele erau construite în scopuri comerciale şi vatra lor

[1] Limbă strîns înrudită cu feniciana, vorbită în Cartagina antică, denumită punică deoarece romanii îi numeau Poeni (Phoenici) pe cartaginezi. (N. t.)

se limita la terenul din imediata vecinătate, cu excepția celor din cîmpia tunisiană. Pînă la distrugerea Cartaginei de către Roma, în 146 î.e.n., fenicienii (mai corect, cartaginezii, deoarece Cartagina devenise baza lor permanentă de operații) au dominat coastele Africii de Nord.

Modul de viață cartaginez se cunoaște prea puțin, în mare măsură din cauza crîncenului atac roman și a invaziilor de mai tîrziu ale vandalilor, care au distrus toate mărturiile scrise. Istoricul grec Diodorus a scris însă despre o încercare a grecilor de a cuceri Cartagina spre sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. Din relatarea lui rezultă limpede că cartaginezii construiseră o bogată civilizație :

„Ținutul prin care a fost necesar să mărșăluiască era acoperit cu grădini și plantații de tot felul, separate prin numeroase cursuri de apă sub formă de mici canale de irigație. Mai erau locuințe de țară boierești, una lîngă alta, construite cu mult lux și decorate cu stuc, ceea ce dovedea bogăția celor care le stăpîneau. Magaziile fermelor erau pline cu toate cele necesare îndestulării, întrucît localnicii, bucurîndu-se de o lungă perioadă de pace, se aprovizionaseră cu o mare varietatea de produse. Pămîntul era plantat parte cu viță de vie, parte cu măslini, și de asemenea cu tot felul de alți pomi fructiferi. De o parte și de cealaltă, pe cîmp, pășunau cirezi de vite și turme de oi, iar fînețele vecine erau pline cu cai care pășteau. Diversificata prosperitate a regiunii se datora bogăției conducătorilor cartaginezi, care își construiseră acolo locuințe particulare și le înfrumusețaseră pentru desfătarea lor personală".

După toate indiciile, cartaginezii erau un popor prosper, de oameni harnici, care își foloseau excepționalele lor aptitudini îndeosebi în navigație și negoț și duceau un trai îmbelșugat pe bogatele cîmpii din nordul Africii. Nu-i preocupa prea mult arta, arhitectura și nici chiar cucerirea altor pămînturi. Datorită bogăției și puterii lor, vreme de

secole au jucat un rol important în istoria Mediteranei ; flota lor era una din cele mai puternice din lume. Totuşi romanii, după cucerirea Africii de Nord şi distrugerea Cartaginei, îi considerau un popor înapoiat în viaţa de toate zilele, nerafinat şi chiar întrucîtva sălbatic în comparaţie cu modul de trai roman.

Între 600 î.e.n. şi 300 î.e.n., cel mai mare rival al Cartaginei pare să fi fost Grecia, a cărei flotă concura direct cu corăbiile cartagineze în comerţul cu aur, argint, cositor şi produse agricole din Marea Mediterană. Pentru a o combate, Cartagina a încheiat alianţe cînd cu Persia, cînd cu Roma. Cu toate că Grecia a reuşit să-şi extindă influenţa în Egiptul de Jos şi în Libia vecină, Cartagina a împiedecat-o să cîştige poziţii durabile în restul Africii de Nord.

Vasta sferă de influenţă a Cartaginei, care cuprindea cea mai mare parte a coastei de nord a Africii şi părţi din Spania, se întemeia pe o confederaţie liberă în care factorul de unire erau interesele economice comune. Nu s-a străduit să impună limba punică, cultura feniciană sau autoritatea ei politică. Aceasta explică în parte de ce berberilor din Africa de Nord nu le-a fost greu să reziste influenţei cartagineze. În decursul timpului, berberii şi fenicienii de pe coastă s-au amestecat prin căsătorii şi civilizaţia cartagineză a păstrat un caracter specific nordafrican. În regiunile din interior, berberii şi-au dus mai departe modul lor tradiţional de viaţă.

În anul 264 î.e.n., a început primul război punic între Roma şi Cartagina, care a pus capăt în 241 î.e.n. influenţei cartagineze în Sardinia şi în o bună parte din Mediterana răsăriteană. Cartaginezii şi-au creat o nouă bază puternică în Spania, unde au clădit oraşul Noua Cartagină — din care s-a dezvoltat mai tîrziu oraşul spaniol Cartagena — şi pentru prima oară au strîns o mare armată de uscat. Hanibal, vestitul erou militar al Cartaginei, a pornit o acţiune de cucerire a Romei. Cu faimoasele lui trupe pe

Scanned with OKEN Scanner

elefanți, nu a lipsit mult să zdrobească forțele romane și chiar să cucerească Roma, dar Roma a fost mai tare și puterea economică a Cartaginei a scăzut. În 149 î.e.n. Roma i-a declarat iarăși război, a invadat Africa și în 146 î.e.n. armata romană a distrus fără cruțare Cartagina. I-a doborît la pămînt clădirile și monumentele, i-a distrus lucrările portuare și a exterminat o mare parte a populației. Deși poporul cartaginez a continuat să existe sub stăpînirea romană, puterea politică și civilizația Cartaginei au dispărut pentru totdeauna. Africa de Nord devenise parte integrantă a imperiului roman.

Stăpînirea romană s-a extins asupra tuturor regiunilor cultivabile ale Africii de Nord. Dar, ca și stăpînirea cartagineză, nu a reușit să distrugă principalele trăsături culturale și obiceiuri ale majorității populației berbere. Pentru cartaginezi, orașele lor nord-africane au fost doar simple locuri de domiciliu și baze pentru activitatea comercială. Pentru romani, Africa de Nord a devenit o vastă colonie și un grînar. Roma era centrul și baza permanentă de operații ; Africa de Nord era un ținut ce avea să fie dezvoltat pentru hrana și bogățiile pe care le putea oferi imperiului roman.

Sub stăpînirea romană, agricultura nord-africană a fost încurajată : noi zone au fost defrișate și irigate ; au fost întreprinse mari lucrări de îndiguire și drumuri ; iar pe locul orașelor cartagineze distruse s-au ridicat noi orașe fastuoase. Trupele erau postate în interior, adesea în forturi puternice, pentru a proteja fermele și drumurile caravanelor de incursiunile fioroaselor triburi berbere, care nu o dată s-au răsculat împotriva dominației romane.

În Africa de Nord, romanii și-au concentrat atenția asupra a două zone : „Africa“, cum numeau ei Tunisia și Tripolitania vecină, și Numidia, regiunea răsăriteană a Algeriei. În aceste două bogate provincii, Roma a întemeiat cincizeci de orașe mari, în teritoriul cărora a înglobat fermele din vecinătate ; pe locuitorii băștinași i-a romanizat

Scanned with OKEN Scanner

complet și a ridicat condițiile lor de viață la un înalt nivel de dezvoltare și civilizație.

Berberii din aceste provincii, multă vreme amestecați cu fenicienii și cultural înstrăinați de rudele lor berbere din interior, s-au integrat deplin în lumea Romei imperiale, contribuind la civilizația romană cu oameni de seamă, printre care Sf. Augustin și împăratul Septimiu Sever.

La apogeul civilizației romane, peisajul Africii de Nord se schimbase foarte mult. Drumuri construite cu multă artă străbăteau țara în lung și-n lat, lungi viaducte aduceau apă proaspătă din munte la fermele și orașele de pe coastă, s-au plantat suprafețe foarte întinse cu păduri în munți, s-au construit porturi și noile orașe au fost înzestrate cu mari opere arhitecturale. Cea mai importantă moștenire din perioada romană a Africii de Nord a fost însă creștinismul.

În rîndurile primilor misionari se aflau grecii și evreii din Alexandria convertiți la noua credință. Împreună cu evreii din Cartagina romană, au contribuit la răspîndirea noii religii într-o bună parte a Africii de Nord. În cursul secolelor al IV-lea, al V-lea și al VI-lea, creștinismul a prins adînci rădăcini în orașele și zonele rurale învecinate din Africa de Nord romană, deși a făcut mai puțini prozeliți printre berberii neromanizați din munți și din interiorul țării.

Berberii romanizați se convertiseră la creștinism mînați de spiritul tradițional berber de independență. Cîtă vreme a fost repudiat de Roma, creștinismul s-a bucurat de multă simpatie printre săracii din orașele de pe coastă, care nu agreau stăpînirea și cultura romană, dar și mulți oameni de seamă au îmbrățișat noua religie. Mai tîrziu, cînd înșiși împărații romani au acceptat sau au autorizat oficial creștinismul, episcopii din Africa de Nord s-au certat adesea cu episcopii din Roma pe chestiuni dogmatice sau de ordin administrativ bisericesc.

Scanned with OKEN Scanner

Pe la începutul secolului al IV-lea, autoritățile imperiale din Roma au emis un edict, poruncind lepădarea învățăturii creștine și dărîmarea bisericilor. Deși întregul cler creștin s-a împotrivit, forma și gradul de împotrivire a devenit subiect de aprige discuții. Clerul din Cartagina, condus de Donatus, pretendent la scaunul episcopal, a luat hotărîrea de a se împotrivi categoric. În sînul bisericii nord-africane s-a iscat o mare dezbinare între donatiști și cei care preferau un compromis cu autoritățile imperiale. Discuțiile au durat mai mult de un secol. Mulți preoți și laici au susținut atitudinea lui Donatus, dar cîțiva episcopi și preoți de frunte au arătat că atitudinea lui Donatus, dacă ar fi dusă pînă la capăt, ar putea atrage exterminarea bisericii nord-africane.

Sf. Augustin, el însuși nord-african și mîndru de originea lui, a adoptat o atitudine anti-donatistă. La o conferință, care a avut loc la Cartigina în anul 411, a condus opoziția împotriva donatiștilor, contribuind la crearea unui climat mai bun de cooperare între biserica nord-africană și Roma, care între timp trecuse în tabăra creștină. Pînă la urmă, donatismul a dispărut în Africa de Nord, fără să ducă la schisme dogmatice de durată. De fapt, a simbolizat vechiul spirit de independență berber.

Stăpînirea romană din Africa de Nord, dacă nu însăși civilizația romană, a încetat odată cu năvălirea vandalilor, în anul 429. Secolul de stăpînire vandală care a urmat a fost unul din cele mai agitate din istoria Africii de Nord, deși nu a lăsat acolo nici o urmă durabilă. Vandalii erau un trib din Europa centrală, înrudit cu populațiile germanice. După decenii de război cu francii, galii și alte triburi europene, vandalii au migrat în Spania, unde și-au întemeiat o nouă patrie. Din pricina conflictelor cronice cu Roma și cu conducătorii diferitelor triburi spaniole, vandalii din Andalusia, în număr de aproximativ 80.000, au migrat cu toții în Africa de Nord. De fapt, fuseseră chemați acolo de conducătorii rebeli ai Africii de Nord,

care vedeau în ei eventuali aliați în rezistența lor împotriva stăpînirii romane.

În răstimp de un an, vandalii, conduși de regele lor Genseric — care în următorii cincizeci de ani avea să fie spaima Romei și a Constantinopolului — luaseră în stăpînire toate orașele importante din Africa de Nord, afară de Cartigina, Hippo și Cirta. Roma a semnat cu ei un tratat prin care ceda lui Genseric toată Africa de Nord, cu excepția acestor orașe. În anul 439, Genseric a pornit împotriva Cartaginei, a înfrînt pe apărătorii ei proromani și a devenit stăpîn peste întreagă Africa de Nord romană.

Din Cartigina, Genseric a creat rapid o flotă care jefuia corăbiile încărcate ce se îndreptau spre Roma și Constantinopole, sau veneau de acolo, devenind pentru Roma o amenințare mai serioasă chiar decît fusese cucerirea de către el a Africii de Nord. Timp de cîteva decenii, vandalii, se pare cu oarecare sprijin din partea berberilor, au menținut o confederație nord-africană, întemeiată pe forțele și îndrăznețele lor acțiuni navale. Conducătorii romani slabi, de la Roma și Constantinopole, nu au fost în stare s-o zdrobească.

Vandalii au lăsat prea puține mărturii scrise ca să ne putem face o idee clară despre viața pe care au dus-o în Africa de Nord, dar la apogeul puterii lor trebuie să fi trăit ca un grup izolat de imigranți. Genseric era șchiop, totuși foarte curajos și înzestrat cu o mare putere fizică și multă șiretenie. Luptătorii vandali și aliații lor berberi au ocupat timp de două săptămîni Roma, cu ajutorul unei forțe de debarcare compusă din corăbii de luptă și pedestrași. Au ucis numeroși conducători romani, au jefuit giuvaere, opere de artă și au distrus statui și monumente cu atîta brutalitate, încît numele lor a devenit sinonim cu distrugere sălbatică. În Africa de Nord, vandalii au prigonit fără milă pe romani și pe berberii romanizați din orașe, dar au întreținut relații destul de prietenești cu

Scanned with OKEN Scanner

berberii independenţi de la ţară şi din munţi şi cu şefii berberi de la oraşe care împărtăşeau ura vandalilor faţă de Roma.

Pe măsură ce deceniile treceau, conducătorii vandali s-au lăsat treptat ispitiţi de huzurul şi belşugul vieţii civilizate din cîmpiile roditoare ale Africii de Nord. Mulţi s-au amestecat prin căsătorii cu berberii şi cu populaţiile corcite de la oraş, rezultate din împerecherea berberilor cu punii şi romanii. Ferocitatea care făcuse faima vandalilor a început treptat să se atenueze. Între timp, imperiul roman din Bizanţ, cu centrul la Constantinopole, devenea tot mai puternic. Unul din principalele obiective ale împăraţilor bizantini era înlăturarea ameninţării vandale şi recucerirea teritoriilor romane din nordul Africii. În cursul unei acţiuni militare combinate, pe uscat şi pe mare, din anul 535, Cartagina a fost recucerită. În trei luni, toate oraşele şi cetăţile din Africa vandală au fost eliberate şi vandalii au dispărut din istorie, pe plan politic zdrobiţi şi din punct de vedere rasial şi cultural absorbiţi în conglomeratul etnic nord-african.

Stăpînirea bizantină a încercat să restaureze o bună parte din ceea ce distruseseră vandalii. Episcopii şi preoţii ortodocşi, izgoniţi de vandali din cauza sentimentelor lor proromane, au revenit. În oraşe s-au clădit sau restaurat biserici, bogat decorate în stil bizantin. Pămînturile şi casele luate în stăpînire de vandali au fost înapoiate proprietarilor fideli romanilor. Învăţarea limbii latine a cunoscut o renaştere în rîndurile oamenilor culţi, iar păturile superioare şi-au însuşit viaţa civilizată în stilul somptuos bizantin. Africa de Nord a reintrat astfel în relaţii paşnice cu lumea mediteraneană.

Forţele antiromane din Africa de Nord a opus totuşi rezistenţă stăpînirii bizantine. Autoritatea ei era deseori limitată la oraşe. Chiar regiunile din vecinătatea marilor oraşe îi erau ostile şi conflictele religioase au continuat. În oraşe, preoţii şi laicii locali se împotriveau poruncilor

Scanned with OKEN Scanner

primite de la episcopii numiți de Constantinopol. În afara orașelor, nesupunerea era starea de fapt obișnuită.

Înainte de instalarea stăpînirii bizantine în Africa de Nord, cămila fusese introdusă ca mijloc de transport în Sahara, adusă din Asia Mică. Cămilele ofereau berberilor seminomazi o ușurință de deplasare care îi făceau și mai primejdioși. Caravane de cămile, încărcate cu cantități de mărfuri mai mari decît fusese posibil pe asini, traversau Sahara în căutare de schimburi comerciale cu bogatele populații negre din vestul Sudanului. Fioroasa cavalerie berberă pe cămile, care se putea deplasa cu viteză sporită, făcea nestingherită incursiuni în roditoarele cîmpii, hărțuindu-i pe fermierii bizantini și colaboratorii lor nord-africani. Africa de Nord bizantină s-a redus curînd la o serie de așezări urbane fortificate, izolate între ele pe uscat, comunicînd doar pe mare. Această furtunoasă perioadă a durat în tot cursul secolelor al VI-lea și al VII-lea. Chiar după ce stăpînirea arabă a luat locul celei bizantine în orașe, arabii au privit Maghrebul — cum numeau ținuturile nord-africane de la vest de Libia și Egipt — drept cea mai sălbatică și nesigură parte a posesiunilor lor.

Spre sfîrșitul secolului al VII-lea, invazia forțelor arabe, excelent instruite din punct de vedere militar, a pus repede capăt stăpînirii bizantine în Africa de Nord. În pofida puternicei rezistențe opuse de berberi cuceririi arabe, schimbările aduse de arabi în Africa de Nord au fost mai profunde și mai vaste decît cele produse de vreo altă cucerire. Totuși, cele peste cincisprezece secole de colonizare prearabă își lăsaseră amprenta în Africa de Nord, astfel că civilizația pe care au găsit-o arabii era un mozaic de felurite influențe culturale.

Egiptul și Libia răsăriteană (numită Cyrenaica după numele coloniei grecești Cyrene din Libia) fuseseră în mare măsură elenizate. Limba, scrierea, literatura, știința, medicina și arta elene pătrunseseră trainic printre colo-

Scanned with OKEN Scanner

niştii greci, egiptenii şi libienii din clasele superioară şi mijlocie, şi printre numeroşii evrei, persani şi alţii care veniseră atraşi de prosperitatea şi civilizaţia din oraşe ca Cyrene şi Alexandria. Traiul ţăranilor se schimbase prea puţin, atîta doar că datorită sistemului de judecată şi ordinii introduse de organele politice şi legile greceşti, viaţa lor era mai liniştită.

Irigaţia dezvoltată de greci asigura o rentabilitate sporită a agriculturii, iar comerţul grecesc întreţinea un flux continuu de mărfuri străine în regiune şi contribuia la desfacerea în condiţii avantajoase a produselor locale.

Influenţa grecească nu a pătruns niciodată spre vest mult mai departe de Cyrenaica. În Tripolitania — partea de vest a Libiei moderne — şi în restul Africii de Nord pînă la coastele marocane ale Oceanului Atlantic, influenţa feniciană şi cartagineză cedase de mult locul influenţei Romei şi a succesorilor ei bizantini. Latina era larg vorbită de oamenii culţi şi era limba oficială în comerţ. O mare parte din clasele superioară şi mijlocie vorbea acasă latina. Creştinismul număra foarte mulţi adepţi chiar printre fermierii din jurul oraşelor romanizate şi în clasele mai sărace din oraşe.

După mai mult de şapte secole de stăpînire romană, sub conducerea Romei şi apoi a Constantinopolului, viaţa din Cartagina şi din celelalte mari oraşe nord-africane şi satele învecinate, era profund romanizată. Cultura vandală nu lăsase aproape nici o urmă, iar vandalii treptat se romanizaseră. Totuşi, vechiul mod de viaţă berber a persistat în clasele inferioare urbane şi rurale. Limba berberă era încă vorbită acasă de mulţi fermieri şi chiar de unii orăşeni.

În vreme de pace, condiţiile de trai erau bune în Africa de Nord. În climatul blînd al regiunii, fertilitatea solului producea recolte bogate de grîu, orz, măsline, struguri şi legume. Întinsele reţele de irigaţii fereau fermele de frecventele perioade de secetă şi de incertitudinea cantităţilor

Scanned with OKEN Scanner

de precipitații. Condițiile de viață au rămas, în general, plăcute, cu excepția prădăciunilor săvîrșite din cînd în cînd în ferme de furioșii berberi din munți sau de cuceritori haini. Urmările schimbărilor culturale și politice brutale erau simțite îndeosebi de orășeni ; dar în timpul stăpînirii de un secol și jumătate a Bizanțului, chiar și oamenii săraci de la țară și din orașe au avut de pătimit de pe urma războaielor, represaliilor și a persecuțiilor. Triburile berbere din munți și din Sahara au început să încheie alianțe și să formeze confederații conduse de căpeteniile lor militare. În ciuda preferinței tradiționale a berberilor pentru libertate de acțiune și independență, aceste alianțe au durat lungi perioade. Oștile bizantine erau deseori nevoite să iasă din orașe și să se lupte cu bandele de berberi. Cînd însă întîlneau forțe militare bizantine superioare, berberii, de obicei călări pe cămile, se retrăgeau repede în deșert sau în munți. Războiul de gherilă a devenit o stare cronică. Aceasta era situația către sfîrșitul secolului al VII-lea, cînd semiluna Islamului și vajnicii ei propovăduitori arabi au năvălit din Arabia în Africa.

Între anii 610 și 620, Mahomed începuse să predice o nouă credință în orașul Mecca din Arabia. Ca și Hristos cu șase secole înainte, bogatul negustor din Mecca și-a strîns repede un grup de adepți fideli, mulți dintre ei săraci și asupriți. În scurt timp a ajuns conducătorul unui mic stat teocratic, constituit în jurul orașelor Mecca și Medina. Influența lui Mahomed a continuat să sporească datorită sprijinului primit din partea căpeteniilor arabe din deșert. În schimbul acestui sprijin, Mahomed și discipolii lui le-au făgăduit un cod de legi aplicabile tuturor fără osebire, administrație dreaptă, etică exemplară în comerț și dări echitabile. Revelațiile descrise de Mahomed în Coran constituiau un cuprinzător cod de comportare morală, guvernare dreaptă și de izbăvire prin cucernicie, caritate și fapte bune. Noua credință s-a răspîndit repede printre mîndrele și aprigele triburi arabe insuflîndu-le

Scanned with OKEN Scanner

un simțământ de unitate morală națională, pe care nu-l cunoscuseră înainte.

După moartea lui Mahomed, adepții lui au recurs la arme pentru a-și impune autoritatea peste triburile arabe, justificînd acțiunea lor ca pornită în interesul cauzei comune și din îndemnul transmis lor de însuși Mahomed. Principalii discipoli ai lui Mahomed au reușit să restaureze statul întemeiat de acesta și au căzut de acord ca unul dintre ei, Abu Bakr, să fie succesorul lui Mahomed cu titlul de calif, care în arabă înseamnă „urmaș". Abu Bakr s-a dovedit mai priceput chiar decît Mahomed în politică și administrație. La scurt timp, a pornit cu oastea împotriva orașelor din Siria și Irak stăpînite de Bizanț. Războinicele triburi nomade din ținuturile aride ale deșertului arab făcuseră și înainte incursiuni în orașele și bogatele ferme din Siria și Irak, dar niciodată nu avuseseră succesul de acum, uniți sub conducerea unui comandant puternic și stindardul unei credințe religioase care devenise repede un țel național. Sub însuflețitoarea conducere a lui Abu Bakr și înflăcărați de fanatismul islamic, călărașii arabi au alungat toate căpeteniile bizantine și oștile lor din Siria, Irak și din Egiptul de Jos. Arabii stăpîneau acum vasta și bogata regiune dintre Eufrat și Nil. În jurul anului 641, Abu Bakr ajunsese, din poziția de conducător al unui mic stat destrămat, stăpînul unui imperiu. Bizanțul și Persia s-au înfricoșat văzînd cum războinicele oști arabe puneau stăpînire pe ținuturi care pînă de curînd făcuseră parte din posesiunile lor.

Întrucît Bizanțul nu era agreat de populațiile locale, cucerirea arabă a Egiptului (îndeosebi a deltei, a Egiptului de Jos și de Mijloc și a regiunii libiene vecine din Cyrenaica) nu a întîlnit prea multă rezistență și s-a încheiat destul de repede.

Biserica creștină coptă, deși considerată eretică de biserica ortodoxă bizantină, prinsese rădăcini în întregul Egipt și în Libia. Prigonirile bizantine nu izbutiseră să

Scanned with OKEN Scanner

înăbuşe credinţa copţilor, ceea ce i-a determinat pe egipteni şi libieni să-i primească pe arabi ca pe nişte dezrobitori. Populaţiile băştinaşe s-au ridicat împotriva stăpînitorilor lor bizantini şi a nobililor locali care îi sprijineau.

Istoricii creştini au zugrăvit islamismul ca o credinţă fanatică, propagată de adepţi cruzi şi intoleranţi. Această opinie care îşi are obîrşia în vremea cruciadelor, prezintă tendenţios credinţa mahomedană şi pe primii ei propovăduitori arabi. Cu toate că printre ei s-au aflat şi fanatici intoleranţi care prigoneau pe cei de altă credinţă, istoria islamului ne arată că această religie a dovedit un larg spirit de toleranţă şi împăciuire. De cele mai multe ori, arabii erau întîmpinaţi ca dezrobitori de către populaţiile asuprite ale imperiilor bizantin şi persan. Cuceritorii arabi, deşi dornici să cîştige adepţi la islamism, rareori au interzis practicarea cultului creştin sau au persecutat pe creştini. Normele administrative musulmane acordau arabilor şi celor convertiţi la islamism unele privilegii în privinţa dărilor aplicate pe folosinţa pămîntului, dar reformele agrare liberale şi toleranţa religioasă compensau cu prisosinţă aceste privilegii în opinia populaţiilor asuprite şi persecutate din teritoriile pe care le cucereau.

Arabii şi-au dat seama de la început de importanţa cooperării cu localnicii, deoarece numărul arabilor, prezenţi în mijlocul numeroaselor populaţii ale imperiului lor, era relativ mic. Cei convertiţi se bucurau de drepturi egale cu cele ale arabilor puri şi alcătuiau nucleul unei noi pături conducătoare care consolida şi perpetua cuceririle arabe. Numărul convertiţilor cucernici şi al descendenţilor din căsătoriile arabilor cu localnicii întrecea pe cel al arabilor puri din imperiu. Aceasta a contribuit la menţinerea unui climat de toleranţă după cucerire.

În primele secole ale imperiului islamic, mii de arabi — soldaţi, ofiţeri, slujitori religioşi şi administratori — au părăsit Arabia şi s-au stabilit în localităţile importante din ţinuturile cucerite. Mulţi arabi, îndeosebi cei aparţinînd

triburilor nomade și seminomade din deșert, au preferat totuși să rămînă în ținuturile strămoșești, iar mulți militari arabi stabiliți în Africa de Nord au părăsit curînd îndeletnicirile orășenești cu care nu erau familiarizați pentru a se stabili în regiuni mai izolate, unde puteau să ducă o viață mai potrivită cu obiceiurile lor.

Unitatea civilizației islamice era asigurată de religie, limbă și concepția despre viață răspîndite de cuceritorii arabi. Islamismul era însă doar o fundație, o legătură comună, pe care s-a clădit o civilizație hibridă. Limba și religia arabilor și conștiința misiunii lor istorice s-au îmbinat cu înfăptuirile altor civilizații. Din Persia, Grecia, Turcia, Mesopotamia, Egipt și Africa de Nord au împrumutat idei care au devenit treptat componente integrante ale civilizației islamice, printre care știința și filozofia elene, poezia și literatura persane și cunoștințele de navigație și comerciale din Siria, Africa de Nord și Grecia. Chiar și noțiuni de artă și știință din China și India au fost încorporate în noua cultură. În cîteva secole, o nouă civilizație se răspîndise în ținuturile de la Sudul Mediteranei, în întregul Orient Apropiat și Arabia însăși, în Turcia, Persia și chiar în India. Această civilizație a produs mari matematicieni, poeți, medici, arhitecți, strategi militari, istorici, geografi și filozofi.

Pînă la urmă, Africa de Nord a devenit o parte importantă a civilizației islamice și pentru scurte perioade principalul ei centru, dar procesul de cucerire și de adaptare la noile forme culturale a fost lung și dificil. Timp de mai multe decenii, deșertul populat de războinicii berberi a încetinit pătrunderea arabă spre vest. Arabii dispuneau de mijloace navale insuficiente pentru operații combinate, pe mare și uscat, iar generalii lor socoteau că nu ar fi prudent să pornească pe uscat din Cyrenaica împotriva berberilor ostili lor, care se foloseau de cai și cămile ca și arabii, dar cunoșteau perfect deșertul și în vremea stăpînirii bizantine își făcuseră faima de luptători pricepuți și curajoși.

Scanned with OKEN Scanner

În cele din urmă, în anul 670, o armată arabă a pornit din Cyrenaica peste sute de mile de deșert și a invadat Tripolitania și Tunisia. În ambele regiuni, majoritatea orașelor romanizate și fermele vecine au fost repede cucerite, dar incursiunile călăreților berberi din munți, executate cu multă șiretenie și cu mai mare repeziciune chiar decît iuții călăreți arabi, i-au silit să-și limiteze stăpînirea la zonele urbane. Locuitorii din orașe, pe care arabii îi numeau „roumi", din cauza modului lor de viață roman, nu au opus prea mare rezistență pătrunderii arabe, deoarece erau bucuroși să vadă sfîrșindu-se stăpînirea bizantină.

O puternică trupă de șoc, sub comanda generalului arab Uqba ibn Nafi, superioară oricărei armate berbere sau bizantine, a extins cucerirea inițială a Maghrebului pînă la țărmurile atlantice ale Marocului. Uqba a construit mai multe puncte fortificate, printre care și marea cetate Kairouan, aproape de actualul oraș Tunis, ocolind pur și simplu cele cîteva orașe care mai rămăseseră sub stăpînire bizantină, dar și pe acestea în scurt timp le-a cucerit. Cînd a ajuns la Atlantic, se spune că Uqba a exclamat în fața soldaților lui că numai nemărginirea mării îl oprea să cucerească și alte pămînturi întru gloria lui Alah. Dar Uqba, ca și numeroșii lui succesori, avea să constate că cucerirea Maghrebului era departe de a fi complet încheiată. Cavaleria berberă a continuat mai bine de un secol să coboare în cîmpiile stăpînite de arabi, distrugînd ferme și orașe și apoi retrăgîndu-se repede în munții sălbatici și în deșertul fără urme de drum. Aliațele încheiate înainte de berberi permiteau căpeteniilor să strîngă repede trupe numeroase pentru incursiuni sau în scopuri defensive.

În orașe și în cîmpii, arabii și-au impus mai ușor dominația. Limba arabă a înlocuit treptat latina ; cum era de așteptat, islamismul a cîștigat noi adepți în dauna

creştinismului ; iar la clasa conducătoare a guvernatorilor şi administratorilor arabi s-a alăturat curînd marele număr al localnicilor convertiţi la islamism. Populaţia arabă — puţină şi risipită — a continuat să se amestece, prin căsătorii mixte, cu nord-africanii. Sub conducerea noii clase de nord-africani arabizaţi, oraşele au început să prospere. Pe măsură ce idei noi şi oameni talentaţi din ţinuturile cucerite pătrundeau în civilizaţia arabă, aceasta căpăta trăsături noi, aproape complet diferite de cele iniţiale. Cu excepţia unor scurte perioade, nici arabii, nici căpeteniile lor din regiunile cucerite nu au dispus de suficientă putere ca să exercite un control eficient asupra vastului teritoriu al imperiului. Secole de-a rîndul, vitalitatea islamismului şi limba arabă i-au asigurat însă o coeziune mai puternică decît puteau să-i ofere cele mai centraliste cîrmuiri.

Slabul control exercitat de organele centrale, principiile egalitare ale islamismului şi sistemul politic arab s-au dovedit foarte atrăgătoare pentru berberi şi rudele lor cosmopolite din Africa de Nord. Treptat, triburile berbere, care luptaseră cu dîrzenie împotriva armatelor arabe, au acceptat convertirea la islamism. Influenţa unificatoare a civilizaţiei islamice s-a extins deci în Africa de Nord mai departe decît controlul politic al cîrmuitorilor arabi din oraşe. Cu toate că a necesitat mai multe secole, în Africa de Nord s-a dezvoltat încet conştiinţa unei misiuni islamice şi la războaiele sfinte pentru răspîndirea civilizaţiei islamice au participat şi dîrjii berberi din deşert. Armate alcătuite din arabi şi berberi au traversat din Maroc strîmtoarea Gibraltar şi au cucerit Spania şi Portugalia. Maurii, care vreme îndelungată au participat la istoria acestor ţări, erau berberi din Maroc şi din alte ţinuturi nord-africane.

În două secole de la invazia arabă, Africa de Nord devenise unul din cele mai puternice centre ale imperiului arab. Cu timpul, califii şi guvernatorii cu reşedinţa în Tunisia au ajuns să controleze întreaga Africă de Nord. Spa-

nia, Portugalia, Sicilia și alte insule din vestul Mediteranei. Vreme de multe secole Africa de Nord a fost, de fapt, independentă față de imperiul arab de răsărit cu capitala la Bagdad, manifestînd doar formal supunere față de califii recunoscuți ca succesori spirituali ai lui Mahomed. În Maroc, Algeria și Tunisia au apărut orașe mari — ca Fez, Marrakesh, Kairouan, Tunis, Sfax, Sousse, Mahida — cu numeroase moschei bogat decorate, universități, vaste palate, biblioteci și piscine.

Viața din marile orașe ale Africii de Nord a atins apogeul prosperității în jurul secolului al XI-lea. Vaste sisteme de irigație au sporit mult productivitatea fertilelor pămînturi de șes, și lungile perioade de pace au adus liniște în viața de toate zilele a fermierilor. Cultul lui Alah și respectarea Coranului au contribuit ca oamenii de rînd să privească viața cu seninătate și să-i acorde un nou înțeles. În forfotitoarele porturi soseau, pe lîngă mărfuri de lux din lumea mediteraneană, grîne, vin, fildeș, fructe, măsline și aur din Africa. În orașe, artele și meșteșugurile de mare finețe erau încurajate. Obiectele de piele, giuvaerele, cuțitele, săbiile, pumnalele și vasele de sticlă nord-africane își găseau ușor cumpărători în lumea islamică, precum și în Europa și Africa Neagră.

Totuși, chiar în cele mai bune timpuri, în Africa de Nord nu a fost liniște deplină. Berberii din Sahara, în număr crescînd convertiți la mahomedanism și tot mai conștienți de legăturile lor cu lumea islamică, deveniseră mai dependenți de centrele urbane din punct de vedere comercial, dar de cîte ori cîrmuitori mai ambițioși ai orașelor au încercat să-și extindă controlul asupra deșertului și a regiunilor de munte, nu s-au dat înlături să li se opună cu armele. Berberii au ajuns să joace un rol tot mai activ în viața politică nord-africană, aliindu-se cu un cîrmuitor de oraș ca să înlăture pe altul care primejduia interesele berbere. Prin secolul al X-lea, căpeteniile ber-

Scanned with OKEN Scanner

bere au început o serie de războaie, fără să fie provocați, în scopul de a-și asuma controlul asupra administrației orașelor, iar în secolul al XI-lea căpetenia religioasă berberă, Ibn Yasin, a condus o campanie victorioasă care a adus mari schimbări în Africa Neagră și în Africa de Nord.

Condițiile care au dus la acțiunea lui Ibn Yasin au apărut într-o perioadă tragică a Africii de Nord islamice. Căpeteniile Maghrebului au acceptat supușenia lor față de califul din Bagdad, sfidînd astfel autoritatea califului rival din Egipt, care considera supusă lui întreaga Africă de Nord. Califul din Egipt, insuficient de puternic ca să pedepsească Maghrebul cu propriile-i forțe militare, a convins pe conducătorii cîtorva triburi arabe nomade — Beni Hilal, Beni Sulaim și alții — să pornească din Egipt în Africa de Nord. Conduși de Beni Hilal, acești arabi, cunoscuți pentru comportarea lor sălbatică, au pornit spre Tunisia, prin Libia. Potrivit relatărilor lui Ibn Khaldun, cel mai mare istoric musulman, au devastat cu atîta ferocitate Africa de Nord, încît nimic nu a mai rămas din civilizația ei. În aceste relatări, redactate două secole mai tîrziu, Khaldun îi descrie astfel : „...o populație sălbatică, deprinsă cu viața în deplină sălbăticie și cu tot ce ține de această viață. Sălbăticia le stă în fire și le caracterizează purtarea... Arabii au nevoie de pietre ca să-și sprijine pe ele oalele pentru gătit mîncarea. Și atunci, ca să și le procure, aceștia (hoardele lui Hilal) dărîmă clădiri și le iau pietrele... Lemn, de asemenea, au nevoie ca proptele pentru corturi și ca stîlpi pentru sălașele lor. Și atunci, ca să-și procure lemnul trebuincios în acest scop, smulg acoperișurile... Oriunde le cad ochii pe un bun de preț, podoabe sau ustensile, le iau... Nu mai există nici o autoritate politică ca să apere proprietatea, și civilizația se năruie".

După ce au pus capăt vieții pașnice din cîmpii, hoardele lui Hilal au pornit în deșert unde au măcelărit cîteva triburi berbere. În timp ce grupuri berbere plecau spre vest ca să găsească noi pămînturi ferite de incursiunile sălbaticilor

Scanned with OKEN Scanner

lui Hilal, în o bună parte a Saharei de Vest avea loc o serie de importante evenimente în lanţ.

Ibn Yasin, un om cuvios întors de curînd din pelerinaj la Mecca, se străduia să insufle populaţiei berbere sanhaja reguli noi de sfinţenie şi moralitate. La început negăsind ascultare, Yasin s-a retras pe o insulă de la gura fluviului Senegal, dincolo mult de Sahara. Acolo a petrecut mai mulţi ani în schimnicie şi meditaţie, înconjurat de un grup tot mai numeros de discipoli, la început atraşi din curiozitate de faima evlaviei lui Yasin, apoi înflăcăraţi de îndemnul lui de a crea un stat nou, în care toţi oamenii să-l venereze pe Alah cu ardoare şi evlavie.

În 1042, Yasin şi discipolii lui, acum în număr de aproape o mie, au părăsit mănăstirea lor de pe insulă şi au pornit într-o expediţie războinică împotriva berberilor eretici din vestul Saharei, ca să-i constrîngă să se întoarcă la adevăratul islamism. Acţiunea discipolilor lui Yasin — acum numiţi „almoravizi", de la „al-Murabitum" în arabă, adică oamenii de la „ribat" (mănăstire) — a avut deplin succes. Într-un an sau doi, Yasin comanda o armată de peste 30.000 de soldaţi fanatici, recrutaţi în mare parte din confederaţia triburilor berbere sanhaja, de pe teritoriul unde se află azi Mauritania şi Marocul de sud.

O parte a trupelor lui Yasin s-a îndreptat spre nord, pătrunzînd în munţii Atlas din Maroc, iar cealaltă spre sud, înaintînd în interiorul marelui imperiu soninke al Ghanei. Înainte de sfîrşitul secolului al XI-lea, campania almoravizilor reuşise să trezească o renaştere a islamismului şi să-şi asume controlul politic asupra unui imperiu care se întindea din nordul Spaniei pînă în actualul Senegal şi de-a lungul coastei mediteraneene a Africii de Nord, inclusiv întreaga Algerie şi Tunisie.

Timp de cîteva generaţii, acest teritoriu a fost condus de emiri almoravizi. Dar curînd viaţa plăcută din oraşele lor de reşedinţă a vlăguit zelul fanatic şi curăţenia religioasă care îi făcuseră puternici. În secolul al XII-lea

Scanned with OKEN Scanner

„almohazii", credincioșii unei mișcări religioase inițiate de berberii zenata din Maroc, i-au alungat de la putere pe almoravizii moleșiți, dar după mai puțin de un secol s-a prăbușit și domnia almohadă, și Africa de Nord s-a fărîmițat într-o serie de emirate și mici state.

Dacă relatările lui Ibn Khaldun sînt adevărate, declinul imperial al Africii de Nord își are originea în sălbaticele prădăciuni ale hoardelor lui Hilal. În cursul celor cîteva decenii de pustiiri săvîrșite de acestea, o bună parte din producția agricolă a Africii de Nord a suferit pagube ireversibile. Sistemele de irigație au fost distruse și satele situate departe de orașele fortificate au fost părăsite. Comerțul interurban și activitatea fermelor au fost întrerupte. Nici almoravizii, nici almohazii nu au avut, s-ar părea, capacitatea și perseverența necesare pentru a reconstitui structura fostei orînduiri prospere nord-africane.

Fărîmițarea puternicului sistem politic nord-african a fost însoțită de pierderea posesiunilor islamice din Europa. În secolul al XI-lea, normanzii, sub conducerea regelui Roger I, cuceriseră Sicilia, iar în secolul al XIII-lea, spaniolii și portughezii i-au alungat pe musulmani de pe teritoriul iberic, cu excepția Granadei. În secolul al XIV-lea, toate ținuturile de pe coastele Mediteranei de vest și centrale, din Africa și Europa, erau împărțite în mici regate, principate și cetăți-state, fiecare revendicînd suveranitatea asupra anumitor teritorii.

În Africa de Nord, centrele politice din perioada post-almohadă coincideau în linii mari cu statele moderne din această regiune. Un sultan revendica orașele și văile de pe coastele atlantice și mediteraneene ale Marocului, altul revendica cîmpia tunisiană. Califatul stăpînea Egiptul, iar Libia era împărțită în două provincii, Tripolitania și Cyrenaica. Algeria era împărțită în mici unități de-sine-stătătoare, compuse dintr-un singur oraș cu fermele vecine. Puternicele căpetenii berbere nu le îngăduiau sultanilor de pe

Scanned with OKEN Scanner

coastă să-şi exercite efectiv controlul asupra munţilor şi stepelor. În Tunisia, multă vreme regiunea cu cea mai amestecată populaţie din Africa de Nord, conducătorii şi oamenii de frunte nu mai păstrau aproape nici una din caracteristicile modului de viaţă berber. Căpeteniile berbere, chiar cînd puneau stăpînire pe conducere şi întemeiau dinastii proprii, îşi însuşeau cu timpul noile forme superioare de civilizaţie. În Maroc şi în Algeria, unde au trăit mai izolaţi, berberii au păstrat legături mai strînse între ei. În ambele ţări numeroase grupuri berbere din regiunile muntoase au continuat să ducă viaţa lor tradiţională.

Această situaţie a continuat secole de-a rîndul în Africa de Nord, după apogeul atins de civilizaţia ei în secolul al XII-lea. Puterea Spaniei şi Portugaliei crescînd după alungarea majorităţii musulmanilor din aceste ţări în secolul al XIII-lea, oştile lor au invadat deseori Marocul. Armate europene, venind din Italia şi Franţa, au invadat de cîteva ori Tunisia şi Algeria, rămînînd acolo scurte perioade, încheiate cu alungarea lor de conducători rebeli nord-africani. În secolul al XVI-lea, o bună parte a Africii de Nord a intrat sub controlul politic al imperiului otoman, dar stăpînirea otomană nu a adus modificări importante.

În ciuda slăbirii legăturilor politice cu imperiul arab şi civilizaţia islamică, viaţa din Africa de Nord s-a menţinut în general prosperă între secolele al XIII-lea şi al XIX-lea. Oraşele importante au continuat să facă negoţ între ele, cu berberii din interior şi cu noile centre economice din Europa, îndeosebi cu Veneţia şi cu Genova. La mărfurile exportate în ţările mediteraneene — măsline, curmale, vin, grîne şi pielărie — s-a adăugat lîna nord-africană. Fermele din cîmpiile şi văile din vecinătatea oraşelor mari au continuat să prospere, dar sistemele de irigaţie cartagineze, romane şi arabe din regiunile mai îndepărtate au fost lăsate în părăsire. După secolul al XIII-lea s-au construit puţine moschei, palate, grădini, drumuri şi clădiri publice noi, dar multe din cele construite în trecut

Scanned with OKEN Scanner

au continuat să fie folosite și păstrate în bună stare. Emirii, sultanii, negustorii și funcționarii de stat duceau un trai îmbelșugat, datorită veniturilor din impozite, taxe vamale, cîștiguri comerciale și capturi ale corsarilor în slujba lor. Nivelul cultural s-a menținut ridicat și chiar a progresat cîtva timp, cînd cărturarii și nobilii alungați din Spania în secolul al XIII-lea s-au stabilit în Tunisia și în alte orașe nord-africane.

Orașele nord-africane din perioada medievală erau cosmopolite. În fiecare se găseau comunități de evrei, care s-au înmulțit după persecuțiile din Spania, Portugalia și Italia din secolul al XIII-lea. Cărturarii musulmani călătoreau în mod obișnuit dintr-o parte într-alta a lumii islamice, petrecînd luni sau ani în orașe ca judecători, filozofi religioși, administratori și preceptori ai copiilor de oameni avuți. Unii europeni se infiltrau ca reprezentanți ai marilor întreprinderi comerciale din Europa. Alții erau capturați în cursul războaielor sau de corsari și ajungeau sclavi ai sultanilor, fiind deseori folosiți ca ofițeri și soldați în garda palatului. În regiune existau și sclavi din Africa Neagră, de obicei cumpărați de la caravanele berbere care îi aduceau din ținuturile de la sudul Saharei — Mali, Songhai și Kanem-Bornu.

Nord-africanii erau sau nobili bogați sau oameni de rînd. Cu toate că a continuat să existe o clasă mijlocie nord-africană, compusă din artiști, scribi, slujbași mărunți, negustori, mici proprietari de pămînt și meseriași, aceștia proveneau de obicei dintre sclavii europeni și negrii africani și dintre mercenari. Nord-africanul de rînd era, în general, plugar și trăia în imediata vecinătate a orașelor. Uneori poseda o mică bucată de pămînt, dar deseori lucra pămîntul pe domeniile marilor moșieri. Trăia în stilul lui tradițional ; deși arabizat, încă păstra vestigiile moștenirii berbere și se ținea cît mai departe de vîltoarea orașelor. În orașe, oamenii de rînd se îndeletniceau cu meseriile necesare vieții urbane, ca zidari, dulgheri, gunoieri, mici

Scanned with OKEN Scanner

comercianți, croitori, cizmari, hamali, frizeri, vînzători de alimente și muncitori.

De-a lungul secolelor medievale, calitatea guvernării nord-africane a variat. Unii sultani au redus sarcinile fiscale, au introdus legi echitabile și au creat condiții economice mai prielnice ; alții au fost cruzi, incapabili sau nedrepți. Decenii de pace au alternat cu decenii de războaie duse cu puteri străine, cu căpetenii ale războinicilor berberi din interior sau cu state nord-africane vecine. În tot cursul îndelungii perioade medievale, chiar după instaurarea stăpînirii otomane, nici o cîrmuire nu a reușit să readucă Africa la strălucirea din timpurile mai vechi.

Totuși, nici o cîrmuire, incompetentă sau despotică, nu a fost destul de lungă sau crudă ca să distrugă factorii de bază ai vieții civilizate. Cînd zbuciumată, cînd liniștită, fără să recadă în stare de barbarie, dar nici să progreseze spre o nouă stare de strălucire, Africa de Nord s-a menținut în general la același nivel de civilizație pînă în secolul al XIX-lea, cînd cucerirea ei de către europeni i-a impus o nouă formă de stăpînire, cea colonială.

Scanned with OKEN Scanner

VI

CIVILIZAȚIA SUDANEZĂ

Cu cît ne îndreptăm spre sud de centrul arid al deșertului Sahara, cantitatea anuală de precipitații crește și întinderile sterpe acoperite cu stînci și nisip fac loc pe nesimțite stepelor presărate cu mici petice de iarbă țepoasă. Mai departe spre sud, iarba începe să crească mai abundent și apar copaci piperniciți răzleți. Această cîmpie acoperită cu iarbă, numită Sudan, se întinde pe o lățime de aproximativ o mie de mile de la limita sudică a deșertului și-l mărginește aproape continuu de la Oceanul Atlantic, în vest, pînă la Oceanul Indian și Marea Roșie, în est.

Arabii din secolele al VII-lea și al VIII-lea aveau vag cunoștință de acest ținut din informațiile primite de la caravanele pe cămile care traversau Sahara. Ei îl numeau Bilad-as-Sudan, adică țara negrilor. Pentru acești arabi timpurii, Sudanul era o țară fabuloasă, deoarece caravanele berberilor aduceau de acolo mari încărcături de aur și uimitoare relatări despre puterea și bogăția regilor ei.

În Bilad-as-Sudan, care era în mare parte izolat de restul lumii civilizate — la nord de Sahara, la vest de Oceanul Atlantic și la est de munți prăpăstioși — s-a desfășurat între anii 1000 î.e.n. și 1500 e.n. un important proces de civilizație, multă vreme necunoscut lumii din afară. Zeci de mici state s-au unit cu timpul în state mai

Scanned with OKEN Scanner

mari, care au creat splendide lucrări de artă și structuri politice extrem de bine organizate. Cîteva din aceste state au devenit imperii prospere care se întindeau pe vaste teritorii și au durat timp de secole.

Cele mai mari dintre aceste imperii — Ghana, Mali, Songhai și Kanem-Bornu — au fost strălucite realizări ale unei civilizații a negrilor africani, care cuprindea mai mult de jumătate din continent. Această civilizație a fost creată de o populație care a migrat din locurile ei de baștină — sudul Saharei și Sudan — spre aproape toate regiunile Africii subsahariene, întemeind alte mari state și chiar imperii, dintre care multe nu au fost mai prejos, ca măreție, de cele patru mari imperii. Creatorii lor au fost negrii africani, populație predominant negroidă pe care o bună parte din lumea exterioară o asociază cu Africa.

Civilizația sudaneză (termen care nu are nici o legătură cu limbile sudaneze) își trage numele de la regiunea Sudan, unde își are obîrșia și unde au fost prima oară identificate marile ei înfăptuiri și caracteristici comune. Din această regiune s-a răspîndit în marile păduri ploioase din Africa de Vest, apoi în pădurile ploioase din bazinul fluviului Congo și de aici în ținuturile păduroase secetoase și savanele din centrul, estul și sudul Africii.

Cîndva se obișnuia — și încă se mai obișnuiește în unele cercuri — să se restrîngă noțiunea de civilizație la acele forme de dezvoltare care stau la originea civilizației moderne a Europei. Potrivit acestei concepții, atributele esențiale ale noțiunii de civilizație ar fi : folosirea pe scară largă a scrisului, o tradiție a științei și a tehnologiei științifice și abundența de mari construcții și monumente. Această definiție îngustă limitează societățile civilizate la vechile populații de rasă albă sau galbenă, considerînd că negrii sînt singurul grup rasial care nu a fost în stare să se ridice din starea de sălbăticie prin creații proprii.

Astăzi, toți gînditorii — cu excepția celor cu vederi excesiv de conservatoare — sînt de părere că noțiunea de civilizație trebuie să includă și societățile care au creat forme avansate de guvernare, sisteme de gîndire complexe, tradiții de meșteșuguri și tehnologii care le-au ajutat să lupte prin îndemînare cu mediul lor înconjurător. În termenii mai judicioși ai acestei definiții intră și marea civilizație subsahariană, răspîndită pe milioane de mile pătrate cu felurite medii ambiante, creată de negrii africani din Sudan și de rudele lor care au migrat spre pădurile Africii de Vest și dincolo de ecuator.

Pînă pe la anul 3000 î.e.n., africanii din Sudan trăiau în multe regiuni ale Saharei care azi nu sînt locuite sau foarte puțin populate de nomazi berberi. În acea vreme însă o mare parte a Saharei dispunea de surse de apă destul de bogate. Ploile erau mai abundente; pe o întinsă zonă se găseau ici-colo lacuri de mică adîncime; ape curgătoare sezoniere o udau: și ierburile contribuiau la menținerea umidității solului. În acest mediu mai ospitalier, africanii negroizi au vînat, pescuit și au pășunat animale domestice, cu mult înainte ca seceta prelungită să fi uscat treptat solul regiunilor din interiorul Saharei și să fi împins hotarele deșertului spre sud.

Din cauza prea puținelor investigații arheologice întreprinse atît în Sahara cît și în Sudan, informațiile privitoare la această perioadă sînt extrem de sărace. Pînă de curînd s-a crezut că, înainte de epoca de piatră a statului Ghana, negrii africani erau o populație foarte primitivă. După cea mai binevoitoare interpretare a mărturiilor și legendelor, începuturile Ghanei nu puteau fi mai vechi de secolele al III-lea și al IV-lea e.n. Recentele excavații ale culturii Nok din Nigeria centrală au arătat, însă, prezența unei înfloritoare culturi, caracterizată prin agricultură, prelucrarea fierului și obiecte de artă, anterioară erei noastre, dovedindu-se astfel că istoria civilizației sudaneze a început mult mai devreme decît se crezuse.

Scanned with OKEN Scanner

În 1969, Patrick Munson, un tînăr arheolog american, întors dintr-o expediţie la marginea deşertului din Mauritania centrală, a relatat că descoperise mărturiile unei societăţi agricole datînd dinainte de anul 1000 î.e.n., deci cu mai mult de un mileniu înainte de întemeierea statului Ghana. Alte descoperiri ale lui Munson, în aşezări situate la nord de oraşul mauritan Dar Tichitt, au arătat că primii locuitori ai regiunii se stabiliseră acolo cel puţin pe la anul 1200 î.e.n. În această primă fază de dezvoltare, au clădit sate mari cu case din piatră, folosind un tip de construcţie din „piatră uscată“ [1]. Cioburi de oale din aceste foarte timpurii sate poartă amprente de seminţe sălbatice, strînse probabil pentru hrană.

A doua fază de dezvoltare a început în jurul anului 1000 î.e.n. Numărul satelor a crescut şi erau fortificate cu ziduri înalte de piatră. Munson a găsit în ruinele acestora seminţe de mei cultivat, amestecate cu seminţe de mei sălbatic ; s-ar părea că încă mai culegeau seminţe sălbatice, dar că îşi completau hrana şi cu grăunţe obţinute prin metode agricole superioare de însămînţare şi recoltare.

A treia fază de dezvoltare a început în anul 800 î.e.n. De-a lungul unui povîrniş din deşertul azi nelocuit, pe o întindere de două sute de mile, se aflau cel puţin două sute de sate. Unele din aceste sate erau destul de mari ca să adăpostească mai multe mii de oameni. Fortificaţiile din jurul satelor dispăruseră, sugerînd că populaţia agricolă a regiunii devenise destul de numeroasă ca să facă faţă atacurilor, probabil ale berberilor nomazi care se deplasau spre sud în căutare de păşuni mai bune pentru turmele lor.

Într-o a patra fază, care s-a desfăşurat între 600 şi 300 î.e.n., vechea populaţie a Mauritaniei trăia în sate mai puţine şi mai mici, de obicei situate în locuri apărate de

[1] Construcţie din bucăţi de rocă vulcanică fără mortar între ele. (N. t.)

formaţii stîncoase naturale, ca şi cum locuitorii lor se ascundeau de un duşman puternic care nu îngăduia unei populaţii numeroase paşnice să cultive în linişte pămîntul. Ruinele acestor sate nu mai prezintă indicii că erau locuite după anul 300 î.e.n. În timpul acestei faze finale Herodot a scris despre garamanţii din deşert, care foloseau căruţe şi vînau „ethiopieni troglodiţi" ascunşi în caverne. Pe stîncile din aşezările mauritane sînt gravate căruţe cu roţi, probabil cele folosite de duşmanii lor din deşert.

S-ar putea presupune că aceşti agricultori sedentari au dispărut treptat după anul 500 î.e.n. ; dar oraşul Tichitt din Mauritania centrală, şi azi locuit, folosit de Munson ca punct de plecare pentru explorarea ruinelor din împrejurimi, este aşezat pe o grămadă de gunoi, adîncă de zece metri. Aceasta arată că regiunea a fost fără întrerupere locuită vreme de cel puţin o mie de ani înainte de construirea actualului oraş, pe care o sursă arabă din anul 1152 e.n. îl menţionează ca fiind un centru de întîlnire a caravanelor, situat în nordul imperiului Ghana. Probabil că Tichitt a fost întemeiat înaintea erei noastre de agricultorii care s-au retras spre sud din ruinele de piatră şi pînă la urmă a fost încorporat în imperiul Ghana.

Munson a susţinut că ruinele cercetate de el sînt suficient de numeroase ca să sugereze un început de organizare statală ; şi, dată fiind vecinătatea lor cu imperiul soninke al Ghanei de mai tîrziu, s-ar putea să aparţină unui stat mult mai timpuriu care a precedat întemeierea statului Ghana. Agricultorii negroizi, care populează azi oazele din proximitatea ruinelor, vorbesc limba azar, o limbă soninke, dar există prea puţine mărturii din care să se tragă concluzia certă că ruinele mauritane descoperite de Munson erau sediul unui mare stat soninke din care s-a dezvoltat Ghana. Ruinele arată însă că în Sudanul de vest a existat, cu o mie de ani înainte de apariţia Ghanei, o societate prosperă a negrilor africani, cu un nivel de organizare foarte ridicat.

Scanned with OKEN Scanner

La peste o mie de mile sud-vest de Tichitt se află platoul Nigeriei centrale, un ţinut relativ fertil şi răcoros, unde s-au dezgropat numeroase artefacte ale culturii Nok. Populaţiile Nok au lăsat vestigii datînd cam din aceeaşi vreme ca ruinele de piatră din nordul oraşului Tichitt, care indică altă rădăcină a civilizaţiei sudaneze.

În 1936, minerii de cositor din satul Nok, în apropiere de oraşul Jos, au descoperit un mic cap de maimuţă din pămînt ars. Prezenta remarcabile calităţi artistice şi a fost găsit la o adîncime care sugera că data din antichitate. Nu i s-a acordat însă prea mare atenţie pînă în 1944, cînd s-a descoperit la Jemaa, cîteva mile mai departe, un cap de om mai mare, tot din pămînt ars, asemănător ca stil artistic. Acest al doilea cap s-a găsit la o adîncime de douăzeci de picioare (cca 7 m.).

De atunci s-au mai găsit multe figurine din pămînt ars, pe o suprafaţă de trei sute de mile lungime şi o sută de mile lăţime. Au fost, de asemenea, dezgropate cimitire, fragmente de ceramică, unelte din fier şi urme ale unor topitorii de fier. Populaţia Nok învăţase să prelucreze fierul încă din anul 400 î.e.n., deşi a continuat să facă unelte de piatră în tot cursul perioadei marcate de artefactele lor — de la aproximativ 900 î.e.n. pînă la 200 e.n.

Numeroasele figurine din pămînt ars sînt modelate într-un stil realist şi adesea de o excepţională calitate tehnică şi artistică, iar meşterii lor trebuie să fi trăit într-o societate care punea mare preţ pe creaţiile de artă. Multe din aceste figurine reprezintă animale, îndeosebi maimuţe şi elefanţi ; altele înfăţişează oameni purtînd coliere şi brăţări, iar în cîteva locuri s-au găsit şi mărgele de cositor şi cuarţ.

Populaţia Nok cultiva grîne şi din aspectul figurinelor se poate deduce că creştea vite. Nu s-au făcut încă suficiente cercetări arheologice în privinţa densităţii populaţiei şi a nivelului ei de viaţă, dar îndelunga tradiţie a unei arte de calitate superioară sugerează că îşi puteau

permite să-și treacă timpul cu creația și probabil savurarea lucrurilor frumoase.

Specialiștii au constatat o mare asemănare stilistică între vechile figurine Nok din pămînt ars și obiectele timpurii de pămînt ars din Ife, pe care le lucra o mie de ani mai tîrziu populația yoruba, așezată mult mai la sud de platoul nigerian. Nu au fost explorate cele mai vechi începuturi ale culturilor din Ife și Yoruba, dar asemănarea dintre lucrările din pămînt ars sugerează posibile legături între tradițiile Yoruba și Nok.

Descoperirea, că cel puțin două societăți agricole s-au dezvoltat în Sudan cu secole înainte de era noastră, aduce unele mărturii în privința originilor civilizației sudaneze. Limbile africane moderne ne oferă un alt gen de mărturii. Majoritatea populațiilor care trăiesc în și la sud de Sudan vorbesc limbi strîns înrudite cu două mari familii lingvistice : congo-kordofaniană și sudaneză.

Limbile acestor două mari familii (comparabile ca diversitate cu marea familie indo-europeană, care cuprinde toate limbile din Europa modernă și o parte din India și Asia Mică), sînt vorbite aproape în întreagă Africa, de la Sahara pînă la Capul Bunei Speranțe. Limbile din familia sudaneză sînt în general vorbite de populațiile din sudul Saharei și estul Sudanului, inclusiv Nubia. Cele din familia congo-kordofaniană sînt vorbite de populațiile din vestul Sudanului pînă în sudul Africii. Aproximativ 175 milioane de africani vorbesc limbi din familia congo-kordofaniană și poate 40 milioane vorbesc limbi sudaneze.

Asemănările dintre limbile din familiile congo-kordofaniană și sudaneză sugerează că ele au derivat dintr-o limbă comună, cu foarte mult timp în urmă, poate acum peste zece mii de ani ; dar azi prezintă doar vagi analogii. Cele aproximativ trei sute de limbi din ramura bantu a familiei congo-kordofaniană, care au făcut obiectul multor studii, par să se fi diferențiat dintr-o limbă vorbită, fie pe platourile din Camerun, fie în Nigeria vecină.

Scanned with OKEN Scanner

Această diferențiere s-a produs în cursul unei perioade surprinzător de scurte, cam două mii de ani. Întrucît celelalte limbi, ramuri și subfamilii din ambele familii prezintă deosebiri mult mai mari, se poate presupune că diferențierea lor a avut loc într-o perioadă mai lungă, în mii de ani.

Vasta zonă în care sînt vorbite limbile congo-kordofaniene și unde s-a răspîndit civilizația sudaneză acoperă cam jumătate din Africa și cuprinde mai mult de jumătate din populația ei. Sînt vorbite aproape exclusiv de negrii africani, iar negrii care vorbesc limbi congo-kordofaniene sînt mult mai numeroși decît cei care vorbesc limbi sudaneze sau afro-asiatice.

Civilizația sudaneză, în ciuda denumirii ei, provine îndeosebi de la populațiile care vorbeau limbi congo-kordofaniene. Limbile sudaneze erau vorbite de vechii nubieni și de vecinii lor ; egiptenii vorbeau o limbă derivată din familia afro-asiatică. Totuși civilizația sudaneză prezenta de asemenea multe trăsături ale civilizațiilor nubiană și egipteană. Aceste trăsături comune — ca, de pildă, concepția caracterului divin al regalității și diferite credințe religioase — sugerează unele vechi legături, insuficient cunoscute, între civilizațiile Nilului și sudaneză.

Cu toate că nu se poate stabili cu certitudine zona de obîrșie a populațiilor sudaneze, s-ar putea ca aceasta să fie regiunea de vest a Sudanului, situată la est și nord-est de fluviul Niger. Această regiune este în prezent locuită de populații dense și foarte dezvoltate, care vorbesc limbi mande ; printre acestea se afla și populația soninke, principala populație a vechii Ghana. De undeva din această zonă generală, începînd probabil din mileniul al III-lea sau al IV-lea î.e.n., au pornit multă vreme migrații și răspîndiri de populații spre sud în direcția pădurilor de pe coasta Africii de Vest, a savanelor din zona unde se află azi Nigeria și Camerun, iar de acolo, mai la sud, în Congo și în Africa de Est și de Sud. Indiferent de locul precis de

unde au pornit, există mărturii care sugerează că un asemenea punct comun de obîrşie a existat. Negrii africani, care vorbesc limbi congo-kordofaniene, sînt o populaţie aproape exclusiv agricolă şi aşa au fost cel puţin două milenii. Plantele comestibile sudaneze indigene îşi au originea în solurile nisipoase, relativ aride, ale savanei şi includ : mei perlat [1], sorg, mazăre furajeră, arahide bambara (oarecum asemănătoare cu alunele americane), ignamă [2] (în regiunile păduroase), bame, tărtăcuţă, pepene verde, bumbac şi susan. Populaţia care cultiva una din aceste plante, le cultiva în general pe toate, practicînd ceea ce se numeşte „cultură complexă". Cultivarea unei singure plante din acestea — de pildă, a pepenului verde — s-a răspîndit în multe părţi ale lumii, dar cultura complexă propriu-zisă s-a limitat la Africa subsahariană.

Datorită culturilor complexe din mediul lor originar, populaţiile sudaneze s-au putut răspîndi peste o mare parte a Africii subsahariene şi odată cu ele şi tipul lor specific de agricultură ; dar în regiunile împădurite ploioase ale Africii de Vest şi în bazinul fluviului Congo, unde condiţiile mediului nu erau favorabile acestor plante, ritmul de dezvoltare al populaţiilor sudaneze a fost lent. Pădurile africane ofereau cîteva plante care puteau fi cultivate sau folosite în stare sălbatică — de exemplu, ignama şi palmierul de ulei — dar acestea nu erau suficient de productive ca să hrănească o populaţie densă. Din puţinele cercetări arheologice în această direcţie rezultă că pădurile áu fost mii de ani în permanenţă populate, dar nu există mărturii că înainte de era noastră erau locuite de populaţii dense sau de comunităţi cu un grad superior de dezvoltare.

Dezvoltarea populaţiilor din regiunile împădurite pare să fi devenit posibilă după introducerea, în primul mile-

[1] Plantă înaltă asemănătoare meiului, cu seminţe albe sidefii. (N. t.)

[2] Varietate tropicală de cartof. (N. t.)

niu al erei noastre, a cîtorva plante din Asia răsăriteană, îndeosebi a ignamei orientale, bananului și a taroului [1]. Aceste plante, originare din regiunile calde împădurite ploioase ale Malaieziei, sînt mai hrănitoare decît plantele africane indigene pe care le cultivau populațiile din păduri. De asemenea, puteau hrăni populații dense, fără prea multă muncă și fără o tehnologie complicată. Adoptînd plantele malaieziene, populațiile sudaneze au reușit să sporească productivitatea culturilor agricole din păduri.

Nu se cunoaște prea bine cum au ajuns plantele din Indonezia în Africa de Vest. Este improbabil că vest-africanii au navigat în Indonezia sau indonezienii în Africa de Vest. Nici una din aceste populații nu poseda tehnologia nautică necesară pentru călătorii atît de lungi și primejdioase pe mări bîntuite de vînturi și curenți și nici nu aveau motive să întreprindă asemenea călătorii. Se știe, însă, că navigatori indonezieni au vizitat coastele Africii de Est cel puțin cu un secol sau două înaintea erei noastre și pînă către sfîrșitul primului mileniu al erei noastre. Printre acești navigatori se aflau maanyani din Borneo sau dintr-un grup foarte strîns înrudit, din a căror limbă s-ar părea că a derivat malgașa, limba predominantă din Madagascar.

Cu secole înaintea erei noastre maanyanii făceau un întins comerț maritim. În cursul peripețiilor lor pe mare au ajuns pînă în Madagascar și pe coasta de est a Africii. Prezența lor în orașele Africii de Est a fost menționată în mai multe lucrări arabe scrise spre sfîrșitul primului mileniu al erei noastre, iar din *Periplu în Marea Eritreeană* (secolul I e.n.), rezultă neîndoios că în primele decenii ale erei noastre ajunseseră pînă în Africa de Est. *Periplu* pomenește de nuci de cocos din Malaiezia și de două tipuri de ambarcații de origine indoneziană — luntre din trunchi de arbore scobit (pirogi) și din bușteni

[1] Plantă tropicală din familia Araceae, ale cărei rădăcini, tulpini și frunze sînt comestibile. (N. t.)

„cusuți" laolaltă. Astăzi există multe alte indicii ale influenței indoneziene în Africa de Est : țitere din bare plate, care nu s-au găsit în alte părți ale Africii, răzătoare pentru nuci de cocos, capcane pentru homari și o metodă specială pentru prinderea broaștelor țestoase de mare, folosind chișcari. [1]

Nu se cunoaște ce fel de mărfuri negociau indonezienii pe coasta Africii de Est în această perioadă timpurie. Probabil pescuiau, își procurau provizii pentru continuarea călătoriilor și făceau schimb în natură cu mici cantități de mărfuri pe care le puteau găsi în drumul lor din interior spre coastă. Este însă cert, că au introdus propriile lor plante comestibile (bananul, ignama orientală și taroul), care trebuie să fi fost bine primite datorită superiorității lor față de cele mai multe plante africane indigene.

Aceste plante au putut să se răspîndească în Africa pe mai multe rute. Este însă puțin probabil să se fi răspîndit prin Meroe spre vest și apoi în Sudan, deoarece populația din această zonă continuă să-și procure hrana după vechiul sistem sudanez, al culturilor complexe, la care au adăugat unele plante egiptene.

O rută de la coastă spre interior este mai verosimilă. Această rută ar fi urmat un traseu prin sudul Somaliei și sudul Mozambicului pînă în regiunea marilor lacuri dintre Uganda și Zambia și apoi spre vest pînă în regiunea dintre lacul Ciad și Camerun. Plantele indoneziene au ajuns probabil în Africa Centrală foarte devreme la începutul erei noastre. Marea expansiune demografică a populațiilor bantu, care a fost sigur înlesnită de introducerea plantelor indoneziene, pare să fi pornit din această zonă și cam în acea vreme.

[1] Vertebrat din ordinul Petromyzontia, care trăiește în mare, numit și „nouă-ochi", datorită celor șapte orificii branhiale, plus ochiul și orificiul nazal, care împreună fac impresia că are nouă ochi. (N. t.)

Adoptarea acestor prețioase plante indoneziene a permis populațiilor sudaneze din regiunile împădurite ploioase să atingă un grad de prosperitate mai mare decît fusese înainte cu putință. În cursul primului mileniu al erei noastre și-au creat un nou mod de viață în ținuturile împădurite și s-au extins spre sud atît de repede încît înainte de sfîrșitul mileniului colonizaseră aproape întreaga Africă subsahariană.

Inovațiile agricole nu au fost singurul factor de progres al comunităților sudaneze. Un alt factor deosebit de important a fost însușirea metodelor de extragere, topire și forjare a fierului. Aceste cunoștințe le dobîndiseră cu cîteva secole înainte de era noastră (cea mai veche topitorie descoperită pînă acum datează din jurul anului 400 î.e.n.). În aceste foarte vechi timpuri, fierul trebuie să fi fost prea greu de obținut în cantități mari, dar curînd s-a putut procura destul de ușor pentru a fi folosit ca vîrfuri de suliță, securi și lame de sape. Principalul avantaj oferit de fier primilor cultivatori sudanezi a fost posibilitatea de a doborî mai ușor copacii. Cu ajutorul securilor de fier, regiunile păduroase, atît cele ploioase cît și cele secetoase învecinate cu savanele din o bună parte a Africii centrale, au fost despădurite pentru cultivarea solului. După doborîrea copacilor și arderea trunchiurilor și ramurilor uscate, pămîntul putea fi lucrat mai ușor cu ajutorul sapelor de fier. Armele și uneltele de fier, precum și metodele superioare de obținere a hranei, au permis negrilor africani să alunge pe vechii boșimanoizi care populau cea mai mare parte a Africii situate la sud de Sudan, înainte ca populațiile sudaneze să pună stăpînire pe pămînturile lor. Astăzi, singurele urme ale populației boșimanoide sînt cîteva grupuri izolate de pigmei din adîncul pădurilor congoleze și artefactele din piatră și os, caracteristice artizanatului boșimanoid, pe care arheologii încep să le dezgroape.

Scanned with OKEN Scanner

Populaţiile sudaneze care şi-au extins civilizaţia în pădurile şi regiunile centrale şi sudice ale Africii la începutul erei noastre nu erau comunităţi primitive în stadiul epocii de piatră. Cum rezultă din mărturiile arheologice de la Tichitt şi Nok, începuseră — cel puţin în două regiuni ale Sudanului — să întemeieze o civilizaţie complexă şi prosperă încă la începutul primului mileniu înaintea erei noastre. Posedau o tehnologie evoluată în agricultură şi în prelucrarea fierului şi o organizaţie politică aptă să le asigure o dezvoltare superioară. Modul în care populaţiile sudaneze şi-au rezolvat problemele vieţii, îndeosebi în ultimul mileniu, a variat foarte mult. Factorii ambianţi şi istorici au contribuit ca fiecare comunitate sudaneză să se dezvolte diferit de celelalte. În această variată dezvoltare au existat totuşi unele trăsături comune. Chiar puţinele civilizaţii sudaneze întemeiate de populaţii ale căror limbi nu derivă nici din familia congo-kordofaniană, nici din cea sudaneză — grupurile songhai şi hausa — au prezentat aspecte agricole, politice şi culturale asemănătoare celor ale numeroaselor populaţii sudaneze aparţinînd celor două mari familii de limbi. Cultura complexă de plante indoneziene este singurul aspect important prin care se deosebesc de sistemul agricol sudanez obişnuit.

Cea mai izbitoare trăsătură comună a populaţiilor sudaneze este structura politică. Majoritatea acestor populaţii au întemeiat state temeinic organizate, conduse de un împărat sau rege. Chiar comunităţile fără o asemenea organizare statală au practicat adesea idei şi sisteme politice asemănătoare. Aproape toate monarhiile sudaneze au prezentat numeroase caracteristici comune. Regele era investit cu puteri nelimitate, cel puţin în teorie. Era stăpînul tuturor vitelor, pămîntului şi vînatului din statul lui şi avea dreptul să impună dări. Se considera că este de origine divină, sau că numai pe el îl ascultau puterile divine, şi după datină nu venea în contact cu oamenii de

Scanned with OKEN Scanner

rînd. Își avea reședința într-un oraș-capitală și era înconjurat de o numeroasă curte regală, cu paji, gardă, povestitori, șambelani și slugi.

Regele era ajutat de un consiliu de miniștri condus de un prim-ministru sau vizir, un comandant militar, un judecător-șef, un executor al sentințelor capitale și un supraveghetor al prinților și prințeselor de sînge regal. Statul era totdeauna împărțit în provincii sau districte, conduse de demnitari răspunzători de păstrarea ordinii și de strîngerea dărilor, a trupelor și a mîinii de lucru. Succesiunea la tron se hotăra obișnuit de un grup de miniștri, care nu era obligat după lege să respecte dorința regelui în alegerea succesorului.

Acest sistem politic a necesitat anumite condiții ambiante și istorice, ca să se dezvolte deplin. Cea mai importantă condiție a fost existența unei stări de prosperitate care să poată asigura întreținerea luxului curții, a unui aparat administrativ și a unei forțe militare de apărare a statului și a regelui. Această prosperitate putea să vină de la o agricultură cu mare productivitate, ca în vechiul Egipt. În regiunile mai fertile ale Sudanului și în cele păduroase, s-ar părea că unele state — ca Ghana, Mali și Asante (sau Ashanti) — își procurau o parte din resursele necesare din productivitatea agriculturii lor; dar, în cea mai mare parte a Africii sudaneze, slaba productivitate a gospodăriilor agricole a obligat statele să și le procure din alte produse sau din controlul accesului la aceste produse. De fapt, toate statele sudaneze mai mari și-au datorat dezvoltarea și bunăstarea îndeosebi comerțului cu aur, fildeș, mirodenii, piei, țesături, fier și sclavi. Unde resursele din agricultură sau din comerț nu erau îndestulătoare, nu a fost cu putință dezvoltarea unui stat puternic.

Statele sudaneze rareori au reușit să asigure dezvoltarea continuă și rapidă a întregii societăți. O mare parte a bogăției intra în visteria personală a regelui sau împăratu-

lui şi era folosită pentru întreţinerea aparatului de stat şi a luxului curţii. Masele, îndeosebi ţăranii agricultori, nu aveau în cel mai bun caz altă mulţumire decît mîndria unei curţi strălucitoare, o mai dreaptă guvernare, mai multă linişte şi ordine şi ocrotirea împotriva regilor vecini care rîvneau să-i cotropească. Din întreagă Africa, numai Egiptul s-a bucurat vreme îndelungată de o suficientă prosperitate ca să construiască edificii somptuoase şi să întreţină un mare număr de preoţi şi o elită de oameni învăţaţi care nu aveau altă preocupare decît să găsească noi căi de progres ştiinţific şi tehnologic.

Totuşi, condiţiile de viaţă ale ţăranului sudanez nu erau mizere şi nici nu se poate spune că au rămas neschimbate. În decurs de secole tehnologia agricolă s-a dezvoltat şi în aceeaşi măsură a putut să-şi procure din ogorul lui mijloacele unui trai mai bun. Cazurile de foamete erau extrem de rare şi săracii foarte puţini. Multe state aveau cîrmuiri înţelepte şi nepărtinitoare. În statele cu cele mai bogate surse de prosperitate — cum erau statele Hausa şi Songhai — s-a introdus învăţămîntul public şi cunoştinţele instructive s-au răspîndit treptat dincolo de cercul curtenilor. În multe din statele mai bogate religia şi artele erau încurajate şi instrucţia şi rafinamentul se făceau simţite în viaţa de toate zilele. Chiar şi în cele mai sărace state viaţa ţăranului era acceptabilă şi artele şi meşteşugurile înregistrau importante progrese.

Statul sudanez a început aproape pretutindeni sub forma organizării politice a unui singur grup etnic, ai cărui membri vorbeau toţi aceeaşi limbă, cultivau pămîntul în comun şi se trăgeau dintr-un strămoş real sau legendar comun. Populaţiile diferitelor state trăiau pe teritorii limitrofe, dar hotarele nu erau de obicei precis delimitate. Adesea izbucneau conflicte între state, generate de încălcările teritoriului unui stat de populaţia altui stat. Asemenea încălcări erau obişnuite din cauza practicilor agricole, zise „taie-şi-arde", care constau din doborîrea copacilor,

Scanned with OKEN Scanner

arderea resturilor și cultivarea pămîntului pînă la epuizarea fertilității solului. Agricultorii se strămutau apoi pe terenuri vecine unde practicau același sistem, revenind la parcelele inițiale numai după zece sau cincisprezece ani.

La aceste practici agricole se adăugau practicile pastorale care de asemenea necesitau din cînd în cînd strămutări în căutarea de pășuni mai bune. De aceea, în jurul fiecărui sat se afla o zonă relativă întinsă de pămînt cultivabil, din care însă o bună parte nu era folosită ani de-a rîndul. Încălcările acestor pămînturi de rezervă — provocate de secete, simplă lăcomie sau de nevoia unor populații strămutate de a-și găsi noi locuri de așezare — duceau la conflicte între state.

Numai rareori, chiar în cele mai mari state, existau armate permanente. În mod normal, erau alcătuite din bărbații fiecărui sat, clan sau stat vasal, care erau chemați cînd era necesar și trimiși la vatră îndată ce operațiunile militare luau sfîrșit. Soldații nu purtau de obicei uniforme și fiecare se folosea de armele preferate (sulițe, arcuri și scuturi de piele). Trupele nu acționau după principiile de strategie și tactică ale armatelor permanente.

Modul în care se desfășura războiul varia de la o campanie la alta ; în orice caz, nu foloseau practicile războiului total, pe viață și pe moarte, din zilele noastre. Trupele și căpeteniile lor preferau adesea să se retragă, chiar să fugă în debandadă, decît să lupte „pînă la ultima picătură de sînge". Pentru ei, războiul nu se înfățișa sub formele eroice și șovine din timpurile moderne. Obiectivele războiului erau apărarea sau cucerirea de teritorii și bunuri materiale și nu de a cîștiga victorii de dragul victoriilor, sau de a extermina populații.

Adesea, setea de avuție îi împingea pe regii sudanezi la cuceriri de state vecine, care se încheiau pînă la urmă cu formarea de imperii, compuse din mai multe state sub suzeranitatea statului cuceritor. Regii vasali (sau, în unele

Scanned with OKEN Scanner

cazuri, guvernatorii numiţi) erau obligaţi să plătească un tribut împăratului, de obicei o parte din dările statului respectiv, la care se adăugau întreţinerea drumurilor şi procurarea de trupe pentru armata împăratului şi a mîinii de lucru pentru construcţii speciale. Uneori, statele vasale trimiteau împăratului anumite produse, ca aur, aramă sau pietre preţioase. La rîndul lui, împăratul îi apăra împotriva agresorilor, îi ajuta în menţinerea ordinii şi respectarea legilor, şi le garanta drepturile de a face negoţ şi de liberă circulaţie a mărfurilor. Adesea, o parte sau cealaltă nu-şi împlinea obligaţiile luate şi atunci se ajungea la stări de încordare, represalii şi uneori la răzvrătiri.

În general, orînduirile imperiale sudaneze nu impuneau statelor cucerite să adopte limba şi cultura statului suzeran. Aşadar, imperiile erau de fapt confederaţii silite. Stabilitatea internă şi longevitatea lor depindea de variaţi factori : puterea şi calitatea cîrmuirii împăratului, ambiţiile regilor vasali, onerozitatea tributului şi instigaţiile imperiilor rivale. Cîteva imperii au durat multă vreme. Ghana, de pildă, s-ar părea că şi-a păstrat coeziunea internă cel puţin şase secole. Altele au fost aproape efemere, statele vasale puternice reuşind să se rupă de imperiu în cîţiva ani de la cucerirea lor.

Statele şi imperiile s-au dezvoltat cînd au apărut condiţii favorabile pentru sporirea prosperităţii lor şi cînd au adoptat noi concepţii şi procedee de război, guvernare sau comerţ, fie prin inovaţii proprii, fie împrumutate de la alte popoare. În Mali şi Songhai s-a trecut cu timpul la sistemul de guvernare centralistă, în care statele tributare au fost transformate în provincii, administrate de oameni competenţi, credincioşi împăratului.

Islamismul — care aducea noi concepţii de drept, educaţie şi comerţ — a pătruns în Sudan pe marile drumuri transsahariene ale caravanelor pe cămile. Negustori, de obicei de origine berberă sau nord-africană, au întemeiat cu timpul mici comunităţi în principalele oraşe comerciale

din regiunile subsahariene. Caravanele erau uneori însoţite de arabi din oraşele nord-africane. Prin secolul al X-lea, astfel de comunităţi existau în mai multe părţi ale Sudanului, îndeosebi în Tekrur şi în Ghana la vest, şi în Kanem la est. Mulţi dintre negustorii cu domiciliu stabil în aceste comunităţi trăiau aici împreună cu nevestele (adesea femei de prin partea locului) şi cu sclavii lor (de obicei cumpăraţi din regiune). Negustorii trecători rămîneau de asemenea aici săptămîni sau chiar luni, după obositoarea traversare a Saharei.

Comunităţile berbere nu au încurajat însă din primul moment răspîndirea islamismului. Mulţi dintre negustorii stabili nu au fost la început mahomedani, deoarece berberii nu s-au lăsat uşor convertiţi la islamism. Afară de asta, cîrmuitorii sudanezi supravegheau atent comunităţile şi membrii lor erau probabil opriţi să facă prozeliţi, chiar dacă ar fi dorit. Influenţa religioasă şi culturală a islamismului a fost astfel limitată şi răspîndirea ei întîrziată. Primii negri africani convertiţi la islamism au fost probabil sclavii, pe care negustorii îi tratau ca pe nişte membri ai familiei lor. Uneori, negustorul negru vedea un avantaj comercial în convertirea la islamism sau era chiar sincer convins de preceptele noii credinţe.

Prin secolul al XI-lea, însă, înşişi regii s-au convertit la islamism. Luau în serviciul lor comercianţi mahomedani, ca să-i sfătuiască cum să trateze cu negustorii şi, poate, ca să le ţină socotelile. Regii admirau subtilităţile acestor pricepute ajutoare. Odată ce un rege se lăsa convertit, deseori islamismul se răspîndea la numeroasele lui rude, nenumăraţii servitori şi sclavi ai curţii, la principalii lui aghiotanţi şi la vasali. În statele care au îmbrăţişat islamismul — de pildă, Tekrur şi Kanem-Bornu — se pare că acesta era religia curţii. Oamenii de rînd din oraşe şi fermierii de la ţară au continuat să practice religiile lor tradiţionale. În statele sudaneze mai puternice se iscau adesea stări de încordare între tradiţio-

Scanned with OKEN Scanner

naliști și mahomedanii din orașe, regii neștiind cum să aleagă între bogații lor acoliți de la orașe și dorințele celor mulți de la sate.

Chiar dacă islamismul a fost introdus treptat, rareori pătrunzînd în rîndurile majorității populației, preceptele lui au exercitat o mare influență asupra cîrmuirii. Regii convertiți la islamism au modificat cu timpul structura politică a imperiilor lor, asumîndu-și administrarea nu numai a propriului lor stat, ci și a statelor vasale. Sub influența islamică, regii au numit guvernatori, slujbași locali, generali, judecători și perceptori. Fiind deseori recrutați din rîndurile coloniștilor străini sau dintre sclavi, aceștia își datorau slujbele bunăvoinței regelui și aveau desigur mai puține șanse și motive decît regii ereditari, cîrmuitorii și căpeteniile care conduseseră statele vasale înaintea constituirii imperiului, ca să organizeze răzvrătiri sau să strîngă în jurul lor sprijinitori fideli dintre localnici. Musulmanii învățați sugerau regilor sudanezi reguli de drept izvorîte din Coran și din secolele de experiență islamică în alte țări. Aceste reguli ajungeau în acest fel să înlocuiască dreptul tradițional din orașe.

Mulți vizitatori timpurii au atribuit toate înfăptuirile sudaneze de seamă cuceritorilor berberi și arabi și islamismului. Nu știau, însă, că multe state sudaneze, la fel de prospere, nu au avut nici un fel de contacte cu lumea islamică, și că majoritatea statelor care au avut asemenea contacte începuseră să se dezvolte cu mult înainte de apariția noii religii. Islamismul a generat multe schimbări în numeroase state și imperii sudaneze, dar aceste schimbări nu au contribuit cu nimic la întemeierea sau trăinicia lor.

Islamismul nu a avut nici o influență asupra artei sudaneze. Tradiția sudaneză a sculpturii în piatră, bronz, lut și lemn are o vechime de mii de ani. Prohibiția împotriva statuilor de zei, înscrisă în Coran, a întreținut multă vreme o atitudine ostilă față de sculptură, dar a influen-

Scanned with OKEN Scanner

ţat prea puţin belşugul de creaţii ale sculptorilor sudanezi din toate regiunile Africii. Din colibele şi de pe bancurile lor de lucru au ieşit o profuziune de măşti, figurine, statui şi forme abstracte.

Această tradiţie artistică s-a răspîndit pe măsură ce populaţiile sudaneze colonizau noi ţinuturi. Odată cu diferenţierea trăsăturilor culturale ale grupurilor strămutate, au apărut technici şi motive de inspiraţie artistică felurite. Preferinţa pentru sculptura în lemn şi piatră şi modelarea metalului a persistat totuşi, şi la fel tendinţa artistului de a-şi exprima propria concepţie despre subiectul operei şi nu de a-i reproduce fidel înfăţişarea. Arta era preţuită şi admirată de întreaga populaţie, care o considera ca făcînd parte integrantă din viaţa religioasă şi din datinile ei. Cîţiva dintre cei mai mari artişti europeni moderni, ca Picasso şi Modigliani, au recunoscut că s-au inspirat din sculptura africană sudaneză.

Caracteristicile culturale ale populaţiilor de limbă mande din vestul Sudanului, în sînul cărora îşi are obîrşia o bună parte din civilizaţia sudaneză, ne oferă un fundal util pentru o privire de ansamblu asupra statelor apărute în Africa subsahariană. La început, populaţiile de limbă mande trăiau în zona care cuprinde azi sud-estul Mauritaniei, estul Senegalului, vestul Maliului şi regiunile situate departe de mare din Guineea, Sierra Leone şi Liberia. În ultimul mileniu, aceste populaţii au migrat în multe părţi ale Sudanului. Cîteva grupuri au întemeiat aşezări şi în pădurile învecinate cu coasta din Sierra Leone.

Populaţiile de limbă mande, cele mai numeroase dintre populaţiile Sudanului, sînt azi răspîndite pe un imens teritoriu, care se întinde pînă departe de hotarele locurilor de baştină. În unele regiuni au creat propriile lor culturi şi state de-sine-stătătoare. În altele, şi-au însuşit culturile şi limbile populaţiilor în mijlocul cărora s-au stabilit. În ambele cazuri, însă, au răspîndit concepţiile lor despre

Scanned with OKEN Scanner

agricultură, religie, război și de organizare politică, extinzînd și adîncind astfel omogenitatea culturală a populațiilor sudaneze.

Populațiile de limbă mande sînt mai ramificate decît cele ale altor grupuri lingvistice, în mare parte datorită întinselor lor cuceriri și colonizări de noi teritorii în cursul secolelor de existență a imperiului Mali. Cele mai importante populații de limbă mande sînt grupurile malinke (numite uneori mandinka sau mandingo), mende (care s-a strămutat în secolul al XVI-lea departe spre sud, în Sierra Leone modernă), soninke, susu, bambara, dyula și dialonke. Aceste grupuri vorbesc limbi mande diferite, dar atît de strîns înrudite încît sînt mai degrabă dialecte decît limbi distincte. Rareori limbile mande se deosebesc mai mult decît spaniola de portugheză sau norvegiana de suedeză, iar omogenitatea culturală a grupurilor care le vorbesc este pe măsura înrudirilor lor lingvistice. Fiecare din aceste „triburi" (vom arăta mai departe că termenul „trib" este inadecvat pentru populațiile din cea mai mare parte a Sudanului de Vest), a avut multă vreme propriile lui trăsături distinctive în ce privește structura politică, credințele, tradițiile și conștiința națională.

Populațiile mande sînt negroide. Din amestecul berberilor cu unele grupuri, îndeosebi cu grupul soninke, au rezultat unele caracteristici fizice hibride. În regiunile unde berberii s-au căsătorit cu băștinași soninke, se întîlnesc indivizi cu buze mai subțiri, nas mai lung și mai ascuțit, păr mai degrabă ondulat decît cîrlionțat și ten bronzat.

În multe părți ale Sudanului, locuitorii trăiesc în mici sate sau în gospodării răzlețe. Grupurile mande, însă, trăiesc îndeobște în sate mari și în orașe cu populații destul de numeroase, înconjurate de ogoare pe care sînt văzuți zilnic lucrînd. Poate din cauza războaielor, care le-au pustiit pămînturile în cursul ultimului mileniu, băștinașii mande și-au împrejmuit orașele cu ziduri din cărămidă

Scanned with OKEN Scanner

uscată la soare sau din lut, înalte de nouă pînă la zece picioare (cca 3 m.). Casele sînt îngrămădite laolaltă în împrejmuiri separate, fiecare cuprinzînd locuinţele unui cap de familie şi ale fiilor lui căsătoriţi. Casele sînt în general rotunde, cu pereţi din cărămidă uscată la soare, sau din lut şi cu acoperişuri conice din paie. În unele regiuni, îndeosebi în nord-vest, unde trăiesc băştinaşi soninke, casele rotunde de tip mande au fost de mult timp înlocuite cu case dreptunghiulare, iar acoperişurile din paie cu acoperişuri din lut sau cărămidă, sprijinite pe bîrne orizontale, în stilul celor berbere şi arabe.

Multe oraşe ale populaţiilor mande aveau în jur de zece pînă la douăzeci de mii de locuitori, dar satele şi oraşele mai mici, cu cinci sute pînă la trei mii de locuitori, erau mai obişnuite. Cîteva oraşe, situate în puncte strategice care controlau marile drumuri comerciale, erau capitale ale statelor respective şi aveau între treizeci şi patruzeci de mii de locuitori. (A se vedea mai departe descrierea oraşului Segu, capitala statului Bambara, din cartea lui Mungo Park, explorator britanic din secolul al XVIII-lea). Satele şi oraşele mai mari deveneau fortăreţe puternice în timp de război. Dincolo de zidurile împrejmuitoare ale oraşelor se aflau şanţuri de apărare umplute cu apă şi felurite capcane. Apărarea oraşului împotriva armatelor duşmane era asigurată de arcaşi şi aruncători de suliţe, postaţi pe parapete şi în turnuri.

Bunurile materiale ale ţăranilor şi ale negustorilor din oraşe erau modeste. Mobilele consistau din priciuri, covoraşe, scaune şi cufere din lemn sau din nuiele împletite, folosite pentru păstrarea veşmintelor mai bune şi a podoabelor personale, precum şi a armelor şi a uneltelor strict necesare modului de viaţă al populaţiei mande. Printre acestea figurau arcuri şi săgeţi, suliţe, securi, sape, coase, coşniţe, o varietate de oale de uz casnic şi pietre de măcinat pentru prepararea făinii de mei şi sorg.

Scanned with OKEN Scanner

În ciuda impresiei lăsate de modestele lor bunuri personale, oamenii de rînd mande duceau în general o viaţă îmbelşugată şi destul de rafinată. Băştinaşii mande (şi majoritatea celor alte populaţii ale Sudanului), purtau pantaloni ţesuţi din bumbac cu multă îndemînare, încă din vremurile vechi cînd populaţiile mai puţin prospere de pe coastă umblau goi sau purtau drept pantaloni petice din scoarţă de copac. Tunicile şi sandalele erau veşminte obişnuite. Foametea nu se cunoştea şi hrana, chiar a celui mai sărac ţăran, deşi simplă, era îndestulătoare. Alimentele de bază erau meiul, orezul şi sorgul, condimentate cu piper sau alte mirodenii indigene. Unii consumau lapte de vacă sau capră, proaspăt sau sub formă de brînză. Regii, căpeteniile, nobilimea şi cei avuţi mîncau aceleaşi produse, dar puteau să-şi procure mai multă carne şi de icatese importate, ca fructe citrice şi curmale.

Deosebirile de clasă, bazate pe bogăţie şi rang ereditar, erau o trăsătură specifică a societăţii mande. Bogaţii şi aristocraţii trăiau mai bine decît ţăranii de rînd şi meşteşugarii. Purtau veşminte mai scumpe, mîncau alimente mai alese, foloseau arme mai multe şi mai bune, posedau obiecte de artă, cărţi importate, clepsidre, săbii, pumnale, vase de aramă şi alte obiecte produse în ţară sau în străinătate, pe care oamenii de rînd nu aveau posibilitatea să şi le procure.

Din clasele nobile făceau parte familia regală (deseori numeroasă, deoarece poligamia se practica pe scară întinsă) şi nobilimea ereditară din rîndurile căreia erau aleşi regii, demnitarii curţii, căpeteniile militare şi administratorii provinciilor şi ţinuturilor cucerite ; aceştia, precum şi membrii familiilor regale vasale, datorau supunere şi credinţă regelui. În afară de ierarhia ereditară, era categoria celor care obţineau o poziţie înaltă prin merite deosebite, dovedite în comerţ, război, artă sau prin servicii aduse regelui. Uneori, sclavii reuşeau să fie liberaţi şi să obţină o condiţie socială superioară, deoarece

Scanned with OKEN Scanner

printre ei se aflau frecvent oameni capabili să aducă servicii excepționale regelui și nobililor de frunte.

Ca de fapt toate populațiile africane, cele de limbă mande aveau un complicat sistem de credințe religioase. Credeau într-un dumnezeu creator al universului și al omului, care a stabilit legile fundamentale ale naturii și ale comportamentului uman ; dar, la fel ca majoritatea celorlalți africani, socoteau că această ființă supremă se afla relativ prea departe de grijile lor zilnice. Rugăciunile și ceremoniile religioase erau obișnuit adresate strămoșilor sau unor duhuri nevăzute, pe care îi considerau mijlocitori între om și dumnezeu. Un strămoș, îndeosebi unul care dusese o viață aleasă și evlavioasă, era venerat deoarece credeau că se află mai aproape de dumnezeu decît urmașii lui în viață și, deși răposat, era tot în mijlocul familiei și deci cunoștea greutățile lor.

Venerarea strămoșilor morți era un factor religios și moral de importanță vitală. Cel care nu-și îndeplinea îndatoririle familiale era considerat că și-a trădat răspunderile ce i-au fost încredințate de strămoși. Strămoșii nemulțumiți de încălcarea voinței lor îl puteau pedepsi pe vinovat cu recolte slabe, nereușită în negoț și cu ruperea legăturilor cu familia și prietenii lui. Dacă erau mulțumiți de purtarea urmașului, strămoșii îi puteau aduce noroc în îndeletnicirile lui.

Populațiile mande credeau, de asemenea, că dumnezeu trimisese pe pămînt fel de fel de duhuri, care sălășluiau în anumiți munți, copaci, stînci și rîuri sau veneau deseori pe acolo. După credința lor, aceste duhuri apăreau uneori cu chip omenesc, îndeosebi în vis. Cu anumite prilejuri, ca de pildă înainte de semănarea ogoarelor, li se adresau de obicei rugăciuni și li se aduceau ofrande.

Populațiile mande aveau, în general, o concepție relativ pragmatică despre viață. Credeau că buna purtare, rugăciunea și respectarea strictă a ritualurilor și ofrandelor constituiau partea cea mai importantă a religiei.

Scanned with OKEN Scanner

Totuşi, cei înclinaţi spre meditaţie încercau să-şi pună şi să răspundă la întrebări fundamentale în legătură cu originea omului şi natura universului. Dispreţul arătat faţă de „păgînismul" african, de primii vizitatori musulmani şi mai tîrziu de creştini, a fost şi este nejustficat. Sistemele religioase africane nu sînt mai puţin complicate şi abstracte decît cele din alte părţi ale lumii, iar între religiile africane şi celelalte religii există multe asemănări. Religia mande şi majoritatea celorlalte religii africane se bazează pe un ansamblu complex de credinţe despre dumnezeu, univers, natură, destinul omului, ordinea naturală, aştri şi forţele create de dumnezeu.

Populaţiile mande au fost de timp îndelungat agricultori pricepuţi. Cultivau meiul şi sorgul cu trei sau patru milenii înaintea erei noastre. Cu multă vreme în urmă au încetat să-şi procure hrana numai din vînat şi pescuit. Trudind din greu cu sapa, au reuşit să-şi făurească un trai îndestulat. Pe măsură ce cunoştinţele agricole progresau, îndeosebi cînd au învăţat să construiască stăvilare şi îndiguiri din pămînt pentru irigaţie, culturile lor agricole au produs peste nevoile de trai ale fermierilor şi excedentul a permis apariţia regilor şi a curţilor regale, a negustorilor şi artizanilor de meserie şi a unor mici armate permanente care puteau fi la nevoie sporite.

Înainte de introducerea porumbului şi a altor plante comestibile din Lumea Nouă, principalele produse agricole ale populaţiilor mande erau meiul, sorgul, bumbacul, orezul, mazărea furajeră, bamele, pepenele verde, arborele-de-cola [1], dovleacul, arborele-de-unt (din ale cărui seminţe s-a produs multă vreme o grăsime asemănătoare untului) şi susanul. Aceste alimente, completate cu frunze de verdeţuri şi diferite fructe sălbatice, ofereau o hrană bogată agricultorilor sudanezi. Unele produse agricole — ca bumbacul, nucile arborelui-de-cola, susanul şi untul din

[1] Arbore tropical ale cărui seminţe conţin cafeină. (N. t.)

semințele arborelui-de-unt erau căutate în comerțul cu berberii din deșert și cu populațiile din regiunile împădurite ploioase.

În societatea mande, muncile agricole le fac îndeosebi bărbații. Femeile culeg recoltele și cultivă legume pe mici loturi din apropierea satului. Cînd vine timpul să pregătească ogoarele, bărbații se duc zilnic la loturile lor individuale sau familiale, unde lucrează pînă tîrziu după-amiază. Plivesc ierburile sălbatice și buruienile, sapă pămîntul, pregătesc canale de scurgere și irigație și seamănă. Mai tîrziu, cînd plantele cresc, munca zilnică pe ogor nu mai este necesară. În această perioadă, bărbații se ocupă cu construirea sau repararea caselor și confecționarea de noi unelte, execută corvezi pentru stat sau serviciu militar și urmăresc sau participă la administrația locală și treburile gospodărești ale satului.

Femeile au fost dintotdeauna muncitoare harnice. Spre deosebire de bărbați, munca lor nu le lasă prea mult timp liber, deoarece ele conduc gospodăria, gătesc mîncarea, au grijă de copii, tîrguiesc alimente și alte articole de uz caznic, îngrijesc grădina, lucrează oale și coșuri și tot ele recoltează și macină grînele. Deși bărbații îngrijesc vitele, oile și caprele, femeile au grijă de păsările din curte, a căror carne face parte din hrana populațiilor mande.

Deoarece solul din cele mai multe regiuni ale Sudanului de vest își pierde repede fertilitatea, băștinașii mande își mută loturile după un an sau doi, în alte locuri, lăsînd țarinile secătuite necultivate. În unele regiuni se folosesc îngrășăminte naturale pentru prelungirea fertilității solului, dar pînă în timpurile moderne doar cîteva grupuri au folosit în acest scop rotația culturilor. De aceea, fiecare sat mande trebuia să posede întinse suprafețe cultivabile ca să aibă în permanență hrană, iar încălcările acestora de alte populații au fost dintotdeauna o cauză de conflicte și chiar de război.

Scanned with OKEN Scanner

Puţine sate ale populaţiilor mande pot produce toate alimentele şi bunurile necesare locuitorilor lor. Secole de-a rîndul, în forfotitoarele tîrguri din satele şi oraşele lor au venit produse din alte părţi — peşte uscat, untură de peşte, sare, cherestea, nuci de cola şi sclavi — şi de aici au plecat mei, sorg, unt din seminţele arborelui-de-unt, ţesături, vase de ceramică şi alte produse locale. În afară de satele foarte mici, toate şi-au organizat locuri speciale pentru tîrguri. În oraşele mai mici, tîrgurile se ţin săptămînal, dar în oraşele mari acestea funcţionează zilnic. În tîrgurile mai mici, majoritatea cumpărătorilor şi vînzătorilor sînt băştinaşi mande din partea locului ; în tîrgurile mari cosmopolite vin mărfuri şi negustori din multe părţi ale Africii de Vest şi de Nord.

Pînă în secolul al XX-lea, cele mai multe cumpărări şi vînzări se făceau pe bază de troc ; dar în marile centre comerciale se foloseau adesea, drept monedă, cauri [1], lingouri de aramă sau fier, bucăţi de aur în greutate fixă, fîşii de bumbac şi chiar cecuri.

Înclinaţiile comerciale ale populaţiilor mande erau cunoscute în întreg Sudanul. Dyula, grup de limbă mande, compus din fraţi de clan din alte triburi mande (cei din clanurile soninke sînt cei mai numeroşi), a organizat drumuri comerciale care legau oraşul Tekrur din vestul îndepărtat cu ţinuturile neamurilor songhai şi mossi din est. Negustorii dyula, singuri sau asociaţi, transportau mărfuri de tot felul în toate regiunile Sudanului. În secolele al XII-lea şi al XIII-lea, cînd reţeaua lor comercială s-a dezvoltat, cumpărau sclavi din diferite regate, cu care făceau troc. Mai tîrziu, au cumpărat pămînt şi i-au pus pe sclavi să-l lucreze. În acest fel, caravanele dyula aveau baze proprii în regate străine. Aici poposeau în locuinţe slujite de sclavii colonizaţi de ei, îşi asigurau rezerve de

[1] Scoica unui animal de mare, folosită ca monedă în unele regiuni din Africa şi din sudul Asiei. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

hrană și își depozitau mărfurile. Aceste baze le-au permis negustorilor dyula să întrețină întinsele lor legături comerciale în condiții confortabile și fără să depindă prea mult de cîrmuitorii și agricultorii locali.

Atît drumurile comerciale locale pe scurte distanțe ale populației mande și ale altor populații sudaneze, cît și cele pe lungi distanțe la a căror extindere în întreg Sudanul au contribuit, erau legate cu marea rețea de drumuri comerciale transsahariene, pe care negustorii mande le controlau datorită poziției lor geografice unice. Pe diferitele drumuri de caravane care traversau Sahara de la o oază la alta și de la un smîrc la altul, veneau mari cantități de mărfuri străine în Sudan și plecau mari cantități de mărfuri africane din Sudan în Africa de Nord. Regii de la hotarul sudic al Saharei, în ale căror tîrguri se desfăceau aceste mărfuri, au profitat de această situație, percepînd taxe vamale și impozite și organizînd structuri politice și armate puternice ca să asigure condiții de securitate negoțului. Așa s-au dezvoltat primele mari state din Sudanul de Vest.

Scanned with OKEN Scanner

VII

SUDANUL DE VEST

Sudanul de Vest se întindea pe cîteva mii de mile — de la Oceanul Atlantic în vest, unde se află azi Mauritania și Senegalul, pînă la marele cot al fluviului Niger în est, unde se află statul Mali modern — și cuprindea teritoriile populației songhai și orașele ei, cîndva înfloritoare, Gao, Jenne și Timbuktu.

La nord, Sudanul de Vest se întindea pînă la Sahara și la sud pînă la marginea zonei ploioase împădurite din vestul Africii. Fără să fie o regiune excepțional de întinsă, dacă ținem seama de dimensiunile acestui continent, Sudanul de Vest cuprinde totuși peste un milion de mile pătrate de vaste pășuni. Populația lui numără azi între 14—15 milioane de locuitori și între vechile lui hotare se află în prezent statele Senegal, Mali, Volta Superioară și importante porțiuni din Mauritania, Guineea, Sierra Leone, Liberia, Coasta de Fildeș și Ghana.

Populațiile regiunii vorbesc multe limbi și dialecte și sînt împărțite în zeci de triburi și grupuri etnice. Limbile lor reprezintă trei foarte diferite subfamilii congo-kordofaniene : atlantică, mande și voltaică. La diversitatea lingvistică s-a adăugat limba vorbită de micile așezări de berberi din Mauritania și Mali, vasali ai vechilor state create de negri în această regiune.

Scanned with OKEN Scanner

Totuși, în ciuda diversității lingvistice, o remarcabilă omogenitate culturală și economică caracterizează întregul Sudan de Vest. Vreme de secole o mare parte a regiunii s-a aflat unită sub cîrmuirea unor imperii puternice. Toate populațiile locale își procură mijloacele de trai din culturi complexe de tip sudanez. Drumurile comerciale, un factor care a jucat un rol important secole de-a rîndul în viața economică a regiunii, au contribuit ca populațiile ei, deși diferite din punct de vedere lingvistic, să se simtă strîns legate în cadrul unui vast și complex sistem comercial. Cu toate că fiecare trib sau stat este profund conștient de propriile-i trăsături etnice și obîrșie, asemănările dintre structurile politice, tehnologice și chiar credințele religioase, au contribuit la omogenitatea lor culturală.

Cîteva milenii de migrații, cuceriri și mișcări de mici grupuri etnice, au creat un mozaic de populații. Vorbitori de limbă mande locuiesc în regiuni ale populațiilor de limbi songhai, voltaică și atlantică, și grupuri din aceste populații s-au stabilit în teritoriul populațiilor de limbă mande. În general, însă, vorbitorii de limbi din subfamilia atlantică se găsesc în vestul îndepărtat al Sudanului ; vorbitorii de limbă mande în teritoriile situate imediat la est de aceștia : cei de limbă songhai, la est de cei de limbă mande, de-a lungul fluviului Niger ; iar cei de limbă voltaică sînt concentrați în zona izvoarelor fluviului Volta și ale afluenților lui, la sud de cei de limbi mande și songhai.

În vestul îndepărtat, atît pe pășunile care se întind pînă la Atlantic în sudul Mauritaniei și în Senegal, cît și în pădurile de lîngă coastă din sudul Senegalului și din Gambia și Guineea, trăiesc numeroase grupuri etnice, care vorbesc limbi din subfamilia atlantică ; dintre aceste grupuri cele mai importante sînt tukulorii și neamurile lor apropiate, fulanii, wolofii, sererii și temneii.

La sud-est de populațiile de limbă mande trăiesc populații care vorbesc limbi din subfamilia voltaică. Sînt dis-

Scanned with OKEN Scanner

tribuite în cîteva state și în mai multe clanuri și triburi ale căror limbi sînt înrudite, uneori foarte strîns, dar care își păstrează propriile tradiții locale. Cele mai importante sînt : mossi, senufu, bobo, gurma, dagomba și borgu.

De-a lungul fluviului Niger, la nord de populațiile voltaice și la est de cele mande, trăiește populația songhai. Limba songhai derivă dintr-o familie cu totul distinctă, familia songhaică, iar songhaii sînt o națiune relativ omogenă. În cadrul națiunii, recunosc importanța propriilor lor clanuri și grupuri familiale mai mari, dar totodată sînt conștienți de apartenența lor la națiunea songhai.

Civilizația sudaneză s-a dezvoltat de timpuriu în sînul acestor populații separate teritorial și diferite ca limbă și tradiții locale, datorită comerțului transsaharian. În schimburile comerciale dintre Sudan și Africa de Nord două produse au predominat : aurul din Africa subsahariană și sarea din Africa de Nord. În Sudan și în pădurile de la sudul lui nu există sare naturală. Populațiile de pe coasta oceanului o extrag din apa mării, dar piețele de aprovizionare erau prea îndepărtate și transportul costa mult. Din îmbelșugatele zăcăminte naturale de sare ale Saharei se putea însă extrage ușor sub formă de bulgări și transporta pe cămile în piețele din Sudan. În sudul Sudanului se găsesc cîteva importante regiuni bogate în zăcăminte de aur. Cele mai productive erau cele din actualele state Ghana și Guineea. Populațiile negroide din aceste regiuni au învățat să extragă aurul, săpînd puțuri adînci de cincizeci de picioare (cca 15 m) sau decantînd prin spălare particulele de aur din nisipul rîurilor. Cei mai timpurii mineri de aur s-ar putea să fi fost populațiile de limbi mande sau cele de limbi atlantice, dar pe vremea imperiului Mali, care a urmat după cel al Ghanei, populațiile mande, chiar dacă nu-l extrăgeau în exclusivitate, dețineau controlul producției de aur. Unde se aflau exact minele de aur și cine și cum le exploatau nu se cunoștea, deoarece secretul lor era păstrat cu sfințenie.

Scanned with OKEN Scanner

Prin secolul al VIII-lea, cînd apar primele mărturii scrise, se dezvoltase un înfloritor comerț transsaharian, avînd ca centre marile orașe comerciale mande din vestul Sudanului și cele berbere din sud-vestul Saharei.

Spre orașele Walata, Tichitt, Kumbi Saleh, Awdoghast și multe altele care au dispărut de mult, se îndreptau în fiecare an zeci de caravane berbere pe cămile, cărînd bulgări de sare sahariană, pumnale fin lucrate, clespidre, mătăsuri, giuvaere și țesături fine din lumea mediteraneană. În aceste orașe veneau și negustorii și artizanii din Sudan, aducînd cu ei aur, piei, bumbac, nuci de cola, oale cu grăsime din semințele arborelui-de-unt, coșuri cu mei și sorg, lingouri de fier și sclavi. Ca să pună ordine în acest vast și activ comerț, regii mande au întemeiat state puternice.

Așa a început legendarul imperiu al Ghanei.

În secolele de la începutul erei noastre, regii soninke de pe pășunile din vestul îndepărtat al Sudanului au devenit suficient de puternici și bogați ca să controleze prosperul negoț din marile lor orașe comerciale.

În toată Sahara de Vest caravanele puteau folosi numai două rute presărate cu oaze. Una pornea din orașul Marrakesh, în Maroc, și sfîrșea în orașul Tekrur de pe fluviul Senegal, cam la două sute de mile depărtare de Atlantic. Această rută traversa numai cîteva mici oaze. Cealaltă rută, mult mai circulată, traversa o parte a Saharei cu mai multe surse de apă. Pornea din orașul marocan Sijilmasa, situat la hotarul de nord al deșertului, și sfîrșea în marile orașe comerciale berbere Awdoghast și Walata. Din aceste orașe porneau drumuri spre alte centre comerciale din întreagă Ghana. Această rută trecea prin orașul berber Taghaza, centru de extracție a sării, unde la mărfurile aduse din Maroc se adăugau mari încărcături de sare. La cîteva sute de mile spre sud, se unea cu o altă rută de

Scanned with OKEN Scanner

caravane care pornea din Tripoli și trecea prin marea oază Tuat, din Algeria modernă.

Ruta dintre Marrakesh și Tekrur sfîrșea în ținutul tukulorilor, care au întemeiat un stat puternic, cunoscut de vechii arabi sub numele de Tekrur. Sursele arabe din secolele al VIII-lea și al IX-lea vorbesc despre Tekrur cu multă admirație de cîte ori se referă la Ghana.

Regatul Tekrur a început probabil între secolele al III-lea și al VI-lea e.n., cam în același timp cu Ghana. Prin secolul al X-lea, Tekrur și-a pierdut independența față de Ghana și regii din Tekrur s-au obligat (probabil împotriva voinței lor, cum rezultă din ce s-a petrecut mai tîrziu) să plătească tribut împăratului Ghanei. În secolul al XI-lea, cînd armata almoravidă a invadat Ghana, regele și majoritatea nobililor din Tekrur, care se convertiseră deja la islamism, s-au aliat imediat cu almoravizii împotriva suzeranului lor din Ghana și trupele din Tekrur au jucat probabil un rol important în înfrîngerea și distrugerea Ghanei.

După prăbușirea Ghanei, Tekrur și-a redobîndit independența și a păstrat-o pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea, cînd populațiile malinke, întemeind imperiul Mali, au invadat Tekrur și l-au adus iarăși în stare de vasalitate.

Situat pe teritoriul actual al Mauritaniei, la marginea Saharei, Tekrur și populația lui s-au aflat în strîns contact cu berberii din deșertul și stepele sahariene. La începutul erei noastre, dacă nu mai înainte, păstorii berberi au trecut dincolo de fluviul Senegal și s-au stabilit pe pășunile de la sud, acceptînd cîrmuirea regilor tukulori. Tukulorii, populație negroidă care dintotdeauna a preferat agricultura păstoritului, au convieţuit în relații simbiotice cu păstorii berberi, schimbînd grînele și produsele fermelor lor cu carnea și alte produse animaliere ale berberilor. Pînă la urmă imigranții berberi au fost absorbiți în cultura tukulorilor, amestecîndu-se cu aceștia prin căsătorii mixte. Din acest amestec a apărut o populație nouă, a fulanilor. Timp de o mie de ani sau mai mult, fulanii au

Scanned with OKEN Scanner

constituit două grupuri etnice strîns înrudite : fulanii de la oraș, agricultori și negustori, din vechiul neam al tukulorilor ; și fulanii păstori, născuți din amestecul berberilor cu tukulorii. Printre fulani, îndeosebi fulanii păstori, se pot adesea întîlni trăsături rasiale caucazoide, deși nota predominantă este cea negroidă. Fulanii au aceeași limbă și cultură și recunosc obîrșia lor comună.

Tekrur a fost unul din primele state ale Africii Negre care s-au convertit la islamism. Fulanii de la oraș, care vreme de secole au circulat în răsărit, dintr-o parte în cealaltă a Sudanului, au ajuns pînă la urmă principalii propagatori ai credinței și ai scrierilor și culturii islamice în Sudan. Fulanii păstori au primit mai încet islamismul și s-au dovedit mai puțin perseverenți în răspîndirea lui.

Încă din primele timpuri ale întemeierii, regatul Tekrur a absorbit pe wolofi și sereri, grupuri etnice înrudite cu tukulorii din punct de vedere lingvistic și cultural. Vreme de secole aceste două grupuri au trăit, s-ar părea, ca supuși de bunăvoie ai statului Tekrur. Între secolele al XI-lea și al XIV-lea, însă, probabil din cauza neînțelegerilor cu tukulorii și cu guvernatorii imperiului Mali din Tekrur, au început să migreze spre est și sud. Pe la jumătatea secolului al XIV-lea, wolofii ocupaseră o mare zonă lîngă coastă, între fluviile Senegal și Gambia, și întemeiaseră patru mici state, dar puternice, care au rezistat atacurilor întreprinse împotriva lor de Mali, în aceea vreme încă cel mai puternic imperiu din Sudan. Aceste state — Jolof, Walo, Cayor și Baol — nu s-a unit niciodată într-o federație strîns închegată sau într-un imperiu, dar relațiile lor au fost cordiale, ajutîndu-se reciproc împotriva amenințărilor externe. Statul Jolof era considerat cel mai înaintat dintre cele patru state și regele lui se bucura de întîietate față de ceilalți trei regi.

Sererii s-au stabilit la început pe cîmpiile platoului Futa Toro din actualul Senegal. Au trăit laolaltă cu tuku-

Scanned with OKEN Scanner

lorii și au fost cîrmuiți de aceștia pînă în secolul al XI-lea, cînd — poate din cauza influenței islamice crescînde printre tukulori — sererii, care au refuzat să treacă la islamism, au migrat spre o regiune situată între rîurile Sine și Salum, care azi se află în sud-estul Senegalului. Sererii au cucerit triburile de limbă mande care populau atunci regiunea și s-au stabilit acolo. După un secol, însă, grupuri puternice malinke au invadat regiunea Sine-Salum și s-au stabilit, ca clasă conducătoare, printre sereri. Cu timpul, grupurile malinke au fost asimilate de sereri. Și-au părăsit limba, dar au continuat să constituie clasa conducătoare a societății hibride nou create. Între secolele al XIII-lea și al XV-lea, populația ieșită din amestecul sererilor cu malinkii a prosperat, întemeind două state — *Sine* și *Salum* — mici dar bine organizate și puternice, fiecare cu regele lui.

Societățile tukulorilor, wolofilor și sererilor erau organizate pe caste strict ierarhizate. La sereri, de pildă, existau mai multe caste, dintre care unele împărțite în subcaste distincte. În vîrful ierarhiei era casta conducătoare a căpeteniilor de oaste, compusă în mare parte din descendenții imigranților malinke. Această castă, numită „tiedo", era subîmpărțită în : „guelowari", adică nobilii eligibili la succesiunea tronului (în această subclasă intrau numai malinki și descendenți din căsătoriile mixte dintre malinki și sereri) ; „domiburi", dintre care se recrutau căpeteniile de rangul doi de origine fie malinke fie sereră ; apoi, oștenii care făceau parte din anturajul regelui sau al căpeteniilor ; și sclavii coroanei, al căror conducător era un sfetnic apropiat și aghiotant al regelui. Sub casta conducătoare era casta oamenilor liberi, cea mai numeroasă dintre toate castele ; cuprindea îndeosebi agricultori sereri și grupuri mai mici de fierari, pielari, țesători, sculptori în lemn și „grioți" (povestitori și barzi). La baza ierarhiei sociale se aflau sclavii de rînd.

Scanned with OKEN Scanner

Sclavii sereri din serviciul familiei regale, erau incluşi în clasa conducătoare, deoarece erau consideraţi că se aflau sub protecţia directă a regelui. Cei mai mulţi sclavi erau prizonieri luaţi în războaiele cu statele vecine sau trimişi de aceste state drept tribut regilor din Sine şi Salum. Sclavii nu erau un grup disprețuit. Aveau drepturi garantate, mai ales dacă ajungeau să ocupe funcţii importante în serviciul regelui. Copiii născuţi din sclavi făceau parte tot din casta sclavilor, dar aveau mai multe drepturi decît părinţii lor ; de exemplu, nu puteau fi vînduţi. În statele cu un îndelung trecut militar victorios — ca în cele ale sererilor, wolofilor şi tukulorilor — numărul sclavilor a crescut mai repede decît al oamenilor liberi cu depline drepturi, ajungînd să constituie majoritatea populaţiei. În acest fel, situaţia sclavilor s-a apropiat cu timpul de cea a şerbilor ; lucrau pămînturile regelui şi ale nobililor, aveau propriile lor gospodării, profesau diferite meserii şi îndeplineau anumite însărcinări comerciale sau diplomatice încredinţate de rege. Armatele erau adesea conduse de comandanţi sclavi şi existau trupe de elită bine instruite, compuse din sclavi. În multe cazuri, regii aveau atît de mare încredere în sclavii pricepuţi, încît îi numeau guvernatori şi perceptori în teritoriile cucerite.

Societăţile strict ierarhizate, ca acelea ale sererilor, wolofilor şi tukulorilor, nu erau singurele în Sudan. Multe populaţii mande, îndeosebi malinke şi soninke, erau la fel organizate. Francezii care au vizitat ţinutul malinkilor la începutul secolului al XIX-lea au relatat că numărul sclavilor era de trei ori mai mare decît cel al oamenilor liberi malinke.

În tot cursul istoriei lor, sererii, wolofii şi tukulorii au păstrat contacte intermitente, care au continuat, cînd prietenești cînd ostile, chiar după migrarea wolofilor şi sererilor din Tekrur. Toate cele trei populaţii şi-au creat forţe militare foarte puternice, compuse în mare parte din trupe

Scanned with OKEN Scanner

de cavalerie cu mare viteză de deplasare. Uneori s-au războit între ei, alteori cu grupuri puternice de invadatori. Influența sererilor și a wolofilor s-a limitat în decursul istoriei lor la zona generală locuită de ei, pe cînd urmașii fulani, rezultați din amestecul tukulorilor cu berberi, au jucat un rol important în istoria întregului Sudan.

Tukulorii și rudele lor wolofi și sereri au creat sisteme sociale, politice și economice foarte dezvoltate, dar populația soninke, care trăia în regiunea unde se termina cea mai importantă rută de caravane transsahariană, a atins datorită acestei așezări culmi de incomparabilă strălucire în vremea imperiului Ghana, întemeiat de ei. Chiar azi, intelectualii și conducătorii africani consideră Ghana o încununare a civilizației vechi africane. Ghana modernă, deși situată la mare distanță de teritoriul vechii Ghana, și-a ales numele acesteia, ca simbol al renașterii Africii Negre la o nouă epocă de strălucire.

Regatul populației soninke, care a devenit imperiul Ghana, se numea de fapt Aoukar. Regii lui purtau titlul de „ghana", termen care însemna „căpetenie de oaste" în limba soninke. Arabii, berberii și populațiile din alte părți ale Sudanului, care l-au vizitat, foloseau titlul regelui cînd vorbeau de acest regat, iar în secolul al IX-lea Ghana a devenit numele obișnuit al marelui regat al negrilor, situat la sud de Sahara.

Aoukar era situat pe pășunile din nordul cursurilor superioare ale fluviilor Senegal și Niger. Teritoriul locuit de populația lui se întindea la nord pînă la marginea stepelor aride ale Saharei. Pămîntul din acea parte nu era prielnic culturilor agricole. Păstorii berberi își pășunau acolo în fiecare an turmele de vite, capre și oi, după ce puținele ploi permiteau răzlețelor smocuri de iarbă uscată să înverzească. Soninkii și-au dezvoltat civilizația în sudul regatului Aoukar, unde cădea suficientă ploaie pentru cultivarea meiului, sorgului și a celorlalte plante din culturile complexe sudaneze.

Scanned with OKEN Scanner

Ţinutul soninkilor, deşi nu era deosebit de fertil în comparaţie cu alte regiuni mai roditoare ale Sudanului, hrănea totuşi o populaţie de cel puţin cîteva sute de mii de oameni. Se întindea pe o suprafaţă de aproximativ 50 000—60 000 de mile pătrate, care cuprindea actualele regiuni din sud-estul Mauritaniei, răsăritul Senegalului şi vestul Maliului. Soninkii, ca şi majoritatea populaţiilor de limbă mande, trăiau în sate şi oraşe, nu în gospodării răzleţe. Aşezările lor se concentrau de obicei lîngă rîurile, lacurile şi bălţile care îşi păstrau apa cîteva luni după ploile anuale. Datorită îndemînării cu care foloseau prin irigaţie puţinele surse de apă, soninkii realizau recolte bogate şi regatul era în general prosper, chiar dacă clima nu-l favoriza prea mult. Zona de intens trafic comercial în care se afla Ghana oferea însă avantaje care i-au asigurat de timpuriu o situaţie privilegiată faţă de celelalte populaţii ale Sudanului de Vest. În Walata şi Awdoghast soseau mari cantităţi de sare, ţesături, obiecte de metal, mătăsuri şi alte mărfuri din Africa de Nord, şi tîrgurile lor mişunau de negustori berberi, soninke, dyula, malinke şi alţii, veniţi din Sahara şi din Sudan. În aceste două mari tîrguri soseau din întreagă Ghana caravane mai mici pe asini, încărcate cu aur, piper, nuci de cola, colţi de elefant, mei, sorg, lingouri de fier şi piei.

Peste acest important trafic comercial domnea regele din Aoukar, „ghana“, şi armata lui de slujbaşi şi perceptori. Mărfurile care soseau şi plecau erau impuse la taxe vamale foarte precis stabilite, în schimbul cărora trupele regelui şi cele recrutate de administratorii provinciilor apărau pe negustori împotriva tîlharilor şi hoţilor. Înşelăciunea în tîrguri era pedepsită şi un edict al regelui obliga pe debitori să-şi plătească datoriile la termenele cuvenite cu creditorii lor.

Nu toate produsele care treceau prin Ghana proveneau din regat. Unele veneau de departe, din regiunea împădurită de la sud şi din ţinuturile songhailor de la răsărit,

Scanned with OKEN Scanner

din jurul oraşelor Timbuktu şi Jenne. Aurul, cel mai important produs al Africii Negre, venea din regiunea Wangara, situată în interiorul Guineei din zilele noastre. Populaţia locală extrăgea aurul din minele de aici şi-l schimba cu mărfurile negustorilor din Ghana, după vechiul sistem al „trocului mut", descris la începutul secolului al V-lea î.e.n. de Herodot, care aflase de folosirea acestui sistem de schimb din alte părţi ale lumii. Negustorii soninke şi malinke soseau în Wangara cu grîne, piei şi ţesături încărcate pe asini. Apoi, îşi expuneau mărfurile în grămezi aşezate în ordine de-a lungul unui rîu sau la marginea unui crîng şi îşi anunţau prezenţa prin bătăi de tobe. După aceea se retrăgeau la oarecare distanţă, timp în care wangaranii (populaţie probabil înrudită cu grupurile etnice de limbă mande sau atlantică) se apropiau, examinau mărfurile şi puneau lîngă fiecare grămadă pe care doreau să o ia cantitatea de aur oferită în schimb. Dacă aurul oferit îi mulţumea, negustorii strîngeau săculeţele cu aur şi plecau. Dacă socoteau că oferta de aur era prea mică, negustorii se retrăgeau, iar wangaranii iarăşi se apropiau şi făceau o nouă ofertă.

Mai tîrziu, mult după destrămarea imperiului Ghana, cîrmuitori malinke ai imperiului Mali au organizat contacte mai strînse cu wangaranii, instituind un control al cantităţilor de aur extrase ; dar timp de secole locul zăcămintelor de aur a rămas secret. Arheologii au descoperit în Guineea modernă numeroase puţuri de mine, unele adînci de cincizeci de picioare (c.a. 15). Cu toate că evitau să vină în contact cu negustorii străini, wangaranii erau oameni pricepuţi, cunoscînd atît valoarea cît şi mineritul aurului.

Cîrmuitorii Ghanei cunoşteau desigur cum să ţină socoteala dărilor intrate în visteria regelui, totuşi imperiul nu a creat un sistem de scriere. De aceea, istoria Ghanei o cunoaştem numai din povestirile transmise oral şi din scrierile istoricilor şi geografilor arabi din secolul al VIII-lea şi următoarele.

Scanned with OKEN Scanner

Scrierile astronomului arab al-Fazari, din secolul al VIII-lea, conțin cele mai timpurii informații în legătură cu Ghana. Al-Fazari numea Ghana „țara aurului". Istoricul egiptean al-Hakan, din secolul al IX-lea, pomenește de asemenea de „țara aurului", și Ghana figurează pe prima hartă importantă a lumii islamice, întocmită de Mohammed Khwarizmi, geograf persan. Un alt geograf arab, al-Ya'qubi, a fost primul care a lăsat o descriere a Ghanei. În relatarea lui al-Ya'qubi, din secolul al IX-lea, se arată că „există un regat al Ghanei ; are un rege puternic și în țara lui se află mine de aur ; el stăpînește peste diferite alte regate și în toate se găsește aur".

Ghana este mai frecvent menționată în cărțile învățaților și călătorilor musulmani din secolele al XI-lea și al XII-lea. Cea mai folositoare descriere se află în cartea lui al-Bakri, *Kitab al Masalik wa'l Mamalik*, scrisă în Cordoba maură în 1067. Al-Bakri, considerat de cercetătorii moderni un reporter de încredere al vremii lui, oferă extrem de utile informații despre economia Ghanei, sistemul ei de guvernare și de impunere fiscală, măreția curții regale, comerțul și relațiile cu Africa de Nord.

Din descrierea lui al-Bakri, precum și din cercetările lingvistice și etnologice, studiile arheologice preliminare, povestirile orale și informațiile în legătură cu comerțul din Africa de Nord, istoricii au reconstituit în linii generale caracteristicile și istoria Ghanei.

La sfîrșitul secolului al X-lea, Ghana cucerise Tekrur și își extinsese teritoriul pînă la Oceanul Atlantic. De asemenea, încorporase în imperiu un număr de alte state ale populațiilor de limbă mande din sudul și estul statului Soninke. În anul 990, Ghana a cucerit importantul oraș berber Awdoghast de la marginea Saharei, asumîndu-și astfel controlul comerțului cu caravane.

În această perioadă de apogeu al expansiunii ei imperiale, Ghana stăpînea o populație care număra mai multe

Scanned with OKEN Scanner

milioane și un teritoriu de aproximativ 250.000 de mile pătrate. Era o putere cu care nici un alt stat african nu îndrăznea să se măsoare.

Cu toate că Ghana s-a aflat în strîns contact cu civilizația islamică, cultura ei a păstrat un caracter exclusiv sudanez. Capitala ei, Kumbi Saleh, găzduia o numeroasă populație musulmană angajată în comerțul transsaharian, iar cunoștințele și talentele musulmanilor erau de mare folos regilor Ghanei. Totuși, atît regii cît și cea mai mare parte a populației au rămas credincioși religiei și modului lor de viață. Cea mai vie descriere a Ghanei imperiale de la jumătatea secolului al XI-lea o avem de la al-Bakrī:

„Ghana are două orașe situate într-o cîmpie. Unul din aceste orașe este locuit de musulmani. Este foarte întins și are douăsprezece moschei în care populația se adună pentru rugăciunea de vineri. Există imami, muezini și recitatori din Coran salarizați, precum și juriști și oameni învățați. În jurul orașului sînt fîntîni cu apă dulce din care beau și lîngă care cultivă legume.

Orașul în care trăiește regele se află la șase mile de orașul musulman și poartă numele de Al-Ghaba. Pe teritoriul dintre cele două orașe se află locuințe. Casele locuitorilor sînt construite din piatră și lemn de acacia. Regele are un palat și mai multe reședințe împodobite cu cupole, toate îngrădite cu un zid asemănător celor de apărare ale cetăților. În orașul unde trăiește regele, nu departe de sala unde împarte dreptatea, se află o moschee unde se roagă musulmanii care vin în misiuni diplomatice. În jurul orașului de scaun al regelui sînt clădiri cu cupole, păduri și crînguri unde trăiesc vracii băștinașilor, cei care îndeplinesc ceremonialul lor religios".

Al-Bakri mai descrie fastul și măreția curții regale sudaneze:

„Regele se împodobește ca o femeie, cu coliere și brățări, iar cînd apare în fața poporului poartă o calotă înaltă

Scanned with OKEN Scanner

decorată cu aur și înfășurată în turbane de bumbac fin. Curtea de judecată se ține într-un pavilion cu cupolă, în jurul căruia stau zece cai cu valtrapuri brodate cu aur. Înapoia regelui stau în picioare zece paji cu scuturi și săbii decorate cu aur, iar la dreapta lui stau fiii regilor vasali... toți purtînd haine strălucitoare și în păr podoabe de aur. În jurul lui, așezați pe pămînt, iau loc miniștrii, iar în fața lui guvernatorul orașului. La ușă stau de pază cîini de rasă cu zgărzi din aur și argint, împodobite cu bumbi... audiența la rege este anunțată cu bătăi de tobe, pe care le numesc «deba», făcute dintr-o bucată lungă de lemn scobit. Cînd cei chemați s-au adunat, coreligionarii regelui se apropie pe genunchi, presărîndu-și țărînă pe cap în semn de respect, iar musulmanii bat din palme, în felul lor obișnuit de a saluta".

Iar despre puterea regelu, Al-Bakri scrie :

„...Regele care domnește acum... se numește Tenkaminen ; s-a suit pe tron în anul 455 după hegira [1]... Tenkaminen este stăpînul unui mare imperiu și are o puternică armată... Regele Ghanei poate să alinieze pe cîmpul de luptă 200.000 de războinici, dintre care mai mult de 40.000 sînt înarmați cu arcuri și săgeți".

Informația lui al-Bakri despre mărimea armatei regelui este probabil corectă. Nu era însă, de bună seamă, o armată permanentă. Se pare că regele avea la palatul lui o oaste cam de o mie de oameni, recrutați din rîndurile sclavilor, bine înarmați și instruiți și întru totul fideli regelui. Purtau un fel de uniformă, constînd din sandale, pantaloni largi și lungi pînă la genunchi, din pînză de bumbac, tunică fără mîneci și pe cap o calotă din bumbac sau piele, împodobită cu una sau mai multe pene. Armele lor erau : suliți cu vîrf de fier, pumnale și săbii scurte, ghioage de lemn și

[1] Data de la care începe calendarul musulman este 16 iulie 622 e.n., cînd Mahomed a fost nevoit să fugă de la Mecca la Medina ; 455 ar corespunde așadar anului 1077 e.n. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

arcuri cu săgeţi. Prin secolul al IX-lea, anterior vizitei lui al-Bakri, regele avea probabil şi un mic detaşament de cavalerie, înarmat cu lănci lungi.

Această oaste a regelui, care avea ca singură îndatorire să-l apere şi să lupte alături de el în război, era sever instruită şi bine hrănită ca să se menţină în cea mai bună condiţie fizică. Era organizată pe companii şi cazată în baracamente speciale. Comandanţii lor erau oameni de încredere ai regelui şi adesea îl reprezentau în misiuni diplomatice pe lîngă regii vasali. În timp de război, la oastea regelui se alăturau trupele căpeteniilor de triburi şi ale regilor vasali, precum şi sclavii şi oamenii liberi recrutaţi din oraşele şi satele soninke ; numai aşa putea regele să alinieze pe cîmpul de luptă impresionanta armată despre care scria al-Bakri.

Extraordinara putere a Ghanei s-a sprijinit vreme de secole pe aurul şi alte produse ale imperiului, pe veniturile din comerţul transsaharian şi pe puternica armată de care dispunea regele. Regii Ghanei controlau probabil şi producţia fierului. Nu avem informaţii cu privire la greutăţile întîmpinate de regii soninke ca să înfrîneze ambiţiile regilor vasali, dar e firesc de presupus că din cînd în cînd aveau loc răzvrătiri şi conspiraţii. În cursul secolelor ei de existenţă, Ghana a fost nevoită să facă faţă uneori ameninţărilor din exterior ale berberilor de la nord sau ale statelor sudaneze de la est ; dar pînă la sfîrşitul secolului al XI-lea nici o forţă nu a fost destul de puternică ca să pună în primejdie fiinţa politică şi integritatea teritorială a Ghanei.

Al-Bakri nu face nici o menţiune despre războiul pornit împotriva Ghanei chiar în momentul cînd îşi scria cartea şi care avea să aducă dispariţia imperiului. În 1076, o puternică armată de almoravizi — berberii din deşert care porniseră unul din cele mai crîncene războaie sfinte ale erei musulmane — captura şi devasta Kumbi Saleh, capitala de atunci a Ghanei.

Scanned with OKEN Scanner

Luînd în stăpînire orașul Awdoghast în anul 990 și ulterior asumîndu-și controlul traficului comercial saharian, Ghana și-a atras vrăjmășia cumplită a berberilor. Aceștia, sub conducerea almoravizilor, au recucerit orașul Awdoghast în anul 1054. Apoi, în alianță cu forțele statului vasal răzvrătit Tekrur, au început un război necruțător împotriva puterii centrale a imperiului. A fost nevoie de douăzeci și doi de ani ca să-i distrugă capitala, dar Ghana primea astfel o lovitură din care avea să nu-și mai revină niciodată.

Almoravizii și-au vlăguit forțele și înflăcărarea în cursul cuceririi Ghanei și doar cîțiva ani au putut stăpîni imperiul. În 1087, Abu Bakr, căpetenia lor, a fost ucis în timp ce încerca să înăbușe o răscoală. Imperiul s-a dezbinat și nu și-a mai redobîndit niciodată vechiul teritoriu. În următorii o sută cincizeci de ani, regii fostelor state vasale s-au luptat între ei pentru stăpînirea imperiului, dar nici unul nu a reușit.

Ghana, primul și cel mai glorios dintre marile imperii sudaneze, a dăinuit aproape o mie de ani. Au apărut mai tîrziu imperiile Mali și Songhai, ambele mai bogate și mai vaste, dar nici unul nu a atins incredibila longevitate a Ghanei. Ghana este și azi vie în legendele Sudanului, totuși puține ruine amintesc strălucirea ei de altădată.

Arheologii moderni au descoperit ruinele orașului Kumbi Saleh — probabil măreața capitală a Ghanei descrisă de al-Bakri — situat cam la două sute de mile la nord de actualul Bamako din Mali. Orașul dezgropat se întinde pe o suprafață de aproximativ o milă pătrată și în ruinele lui s-au găsit o moschee, cîteva mari cavouri și mai multe case de piatră. Două mile pătrate de cimitire înconjură orașul, mărturii mute ale mărimii și longevității lui. S-ar putea să fie orașul musulman din relatările lui al-Bakri.

Cam la zece mile de Kumbi Saleh s-a descoperit o altă așezare. Nu a fost încă cercetată, dar s-ar părea că îi

Scanned with OKEN Scanner

lipsesc construcţiile de piatră şi, deci, ar putea să fie ruinele oraşului al-Ghaba, al băştinaşilor, descris tot de al-Bakri.

La începutul secolului al XIII-lea, deşi marele imperiu Ghana se fărîmiţase în numeroase mici state ale populaţiilor soninke, malinke şi atlantice, civilizaţia sudaneză era în mare parte încă vie. La două mii de mile de vechea Ghana, în regiunea lacului Ciad şi a Nigeriei, alte state erau în curs de formare ; iar în vestul Sudanului, unul din micile state mande era pe punctul să întemeieze faimosul imperiu Mali, mai întins chiar decît Ghana.

Istoria imperiului Mali se cunoaşte mai bine, datorită în parte calităţii superioare a legendelor transmise din generaţie în generaţie de grioţii mande şi, în parte, descrierilor mai ample din cărţile învăţaţilor şi călătorilor arabi.

Nucleul imperiului Mali a fost statul Kangaba, un mic regat al populaţiei malinke. Teritoriul lui se afla la cîteva sute de mile la sud de Ghana, la extremitatea de vest a Maliului modern, nu departe de actuala frontieră dintre Mali şi Guineea. Populaţia din Kangaba era strîns înrudită, ca limbă şi cultură, cu populaţia soninke din Ghana. Făcuse multă vreme parte din imperiul Ghana, iar negustorii din Kangaba aveau strînse legături cu comerţul de aur al Ghanei. (Kangaba se află foarte aproape de vechile mine de aur din Wangara).

După destrămarea imperiului Ghana, statul Kangaba a fost scurt timp independent. Apoi, a fost cucerit de regatul Kaniaga, al populaţiei susu de limbă mande, situat mai departe la vest, între Kangaba şi ţinutul tukulorilor şi al wolofilor. Kaniaga, deşi regat al unei populaţii strîns înrudite cu neamurile soninke şi malinke, era cîrmuit de o dinastie de origine tukuloră, coborîtoare din războinicii tukulori care părăsiseră Tekrur după cucerirea Ghanei de către almoravizi ; se strămutaseră spre est şi puseseră stăpînire pe cîteva regate ale populaţiilor de limbă mande, care fuseseră credincioase Ghanei. Sub conducerea cuceri-

Scanned with OKEN Scanner

torilor tukulori (care curînd au fost absorbiţi de cultura susu, fenomen frecvent în societăţile sudaneze), Kaniaga a început să se extindă. Regii şi nobilii lui năzuiau să reunească sub conducerea lor regiunile care alcătuiseră fostul imperiu Ghana.

Cel mai puternic cîrmuitor al regatului Kaniaga a fost regele Sumaguru, care era şi domnitorul ereditar al unui alt mic stat cu populaţie susu, Diara, vecin cu Kaniaga. În 1203, Sumaguru a cucerit Kumbi Saleh, fosta capitală a Ghanei, care încă era cel mai important centru sudanez al comerţului transsaharian. Sumaguru spera că, însuşindu-şi controlul asupra acestui comerţ, va putea să-şi consolideze succesele politicii lui imperiale ; dar curînd şi-a văzut speranţele spulberate.

Negustorii arabi şi berberi, care practicaseră vreme îndelungată negoţ în Kumbi Saleh, s-au strămutat spre nord, în oraşul Walata din oaza cu acelaşi nume de la hotarul sudic al Saharei. Acolo, departe de sfera de influenţă a lui Sumaguru, au întemeiat un nou centru comercial, care curînd a lăsat în umbră vechiul centru din Kumbi Saleh. Sumaguru reuşise totuşi, în urma cuceririlor lui anterioare, să-şi extindă suzeranitatea asupra mai multor state din Sudanul de Vest. Printre acestea se afla Kangaba, care era interesat în comerţul saharian din cauza poziţiei lui strategice în vecinătatea ţinuturilor producătoare de aur din sud.

Legendele vechi, care circulă şi în zilele noastre, îl descriu pe Sumaguru ca pe un conducător aspru, care punea dări grele şi suprima fără milă pe membrii familiilor regale consideraţi virtual primejdioşi pentru prerogativele lui imperiale. Legende din Mali menţionează că o importantă cauză a nemulţumirilor împotriva lui Sumaguru era faptul că îşi lua după plac ibovnice dintre fetele de obîrşie regală malinke, călcînd regulile şi rigorile tradiţionale ale căsătoriei. Apoi, nevoia de venituri, după

Scanned with OKEN Scanner

declinul importanței comerțului din Kumbi Saleh, l-a silit probabil pe Sumaguru să ceară tributuri grele de la regatele vasale, iar creșterea puterii regatului independent Kangaba l-a determinat să fie deosebit de aspru cînd era vorba de acest stat.

Cu cîțiva ani înainte de 1230, Sumaguru a pornit cu oaste împotriva statului Kangaba, unde domnea atunci Nare Famaghan, descendent al vechii dinastii Keita. Sumaguru l-a învins pe Nare, i-a ucis fii, cu excepția a doi, iar pe Nare l-a trimis în surghiun. Cei doi fii cruțați erau : șchiopul și disprețuitul Sundiata Keita și fratele lui vitreg Dankaran Tuman, pe care l-a înscăunat ca rege. Sundiata era mai îndreptățit la tron, dar l-a ales pe celălalt. Tînărul a fugit din capitală și a părăsit Kangaba.

Mai tîrziu, Sundiata s-a întors în Kangaba și, ajutat de rude și prieteni, a revendicat tronul. Ca rege, a pornit campanii victorioase împotriva micilor state vecine. Între 1230 și 1234 a transformat Kangaba într-o puternică forță militară și s-a declarat independent și dezlegat de orice îndatorire de credință față de Sumaguru. Dîndu-și seama că Sundiata îi amenința șubredul imperiu, Sumaguru a pornit cu oaste împotriva lui, jurînd să-l nimicească.

Cele două puternice oști s-au întîlnit lîngă orașul Kirina, și despre bătălia care s-a dat vorbesc și azi legendele sudaneze. Oastea lui Sundiata a ieșit biruitoare și cîteva zile mai tîrziu Sundiata l-a ucis pe Sumaguru. Această confruntare hotărîtoare a pus capăt încercărilor de reconstituire a imperiului Ghana și a deschis drumul pentru întemeierea unui și mai faimos imperiu, Mali, cum a ajuns să fie cunoscut mai tîrziu regatul Kangaba.

După șapte secole, victoria lui Sundiata de la Kirina, este și azi istorisită de povestitorii orali ai actualelor populații din Mali și Guineea. D. T. Niane, din statul modern Mali, a înregistrat legenda lui Sundiata „așa cum i-a fost povestită de un obscur griot din satul Djeliba Koro... din

Scanned with OKEN Scanner

Guineea". Desfășurarea bătăliei, descrisă de griot, este o povestire palpitantă :

„Soarele răsărise de cealaltă parte a rîului și acum lumina întreaga cîmpie. Trupele lui Sundiata se desfășurară de la marginea rîului de-a curmezișul cîmpiei, dar armata lui Soumaoro [Sumaguru] era atît de numeroasă încît ostașii lăsați în Krina [Kirina] se urcaseră pe metereze ca să privească bătălia. Soumaoro se putea distinge de departe, după pălăria înaltă, iar aripile uriașei lui armate atingeau într-o parte rîul și, în cealaltă parte, poalele dealurilor... Sundiata nu și-a aliniat toate trupele. Arcașii wagadou și djallonke au rămas în spate, gata să se desfășoare prin stînga, spre dealuri, de îndată ce bătălia începea. În rîndul din față se aflau Fakoli Koroma și Kamandjan, împreună cu Sundiata și cavaleria lui.

Cu glasu-i tunător, Sundiata strigă :

— *An gnewa !* [1]

Porunca lui fu repetată de la un trib la altul și armata porni. Soumaoro se afla în dreapta cu cavaleria lui.

Djala și cavaleria lui porniră ca fulgerul la atac, dar fură opriți de călărașii lui Diaghan și se încinse o luptă pe viață și pe moarte. Tabon Wana și arcașii wagadou își desfășurară rîndurile spre dealuri și bătălia cuprinse întreaga cîmpie, în timp ce pe cer se înălța un soare necruțător. Sprintenii cai ai lui Mema se ridicară pe picioarele dinapoi și cu copitele dinainte înălțate se năpustiră asupra călărașilor lui Diaghan, care se rostogoliră pe pămînt călcați de copitele cailor. Îndată oamenii lui Diaghan cedară terenul și se dădură înapoi. Centrul dușmanului era astfel străpuns.

Chiar atunci Manding Bory porni în galop să-l vestească pe Sundiata că Soumaoro își aruncase în luptă întreaga rezervă și se năpustise asupra lui Fakoli și sulițașilor lui. Soumaoro dorea, desigur, să-și pedepsească nepotul. Co-

[1] Strigăt de luptă în limba băștinașilor. (N. t.)

pleşiţi de mulţimea duşmanilor, luptătorii lui Fakoli începeau să cedeze terenul. Bătălia încă nu era cîştigată.

Cu ochii jeratic de mînie, Sundiata îşi întoarse cavaleria la stînga în direcţia dealurilor, unde Fakoli rezista vitejeşte loviturilor unchiului său. Dar orişiunde fiul zimbrului trecea, moartea se bucura. Prezenţa lui Sundiata cumpăni pentru o clipă sorţii bătăliei, totuşi prea mulţi erau luptătorii lui Soumaoro. Fiul lui Sogolan îl căută pe Soumaoro şi-l zări în mijlocul încăierării. Sundiata lovi în dreapta şi-n stînga, şi luptătorii sosso fugiră din calea lui. Regele lor (Soumaoro), care nu dorea ca Sundiata să se apropie de el, se retrase departe înapoia luptătorilor lui, dar Sundiata îl urmări din ochi. Se opri şi-şi încordă arcul. Săgeata zbură şi-i atinse umărul lui Soumaoro. Vîrful îi făcu doar o uşoară zgîrietură, dar efectul ei nu întîrzie şi Soumaoro simţi că-l lasă puterile. Ochii lui întîlniră privirea lui Sundiata. Tremurînd ca prins de friguri, Soumaoro se văzu înfrînt şi-şi ridică privirea spre soare. O uriaşă pasăre neagră zbura deasupra cîmpului de luptă, şi el înţelese. Era pasărea vestitoare a nenorocului.

— Pasărea din Krina, murmură el.

Regele neamului sosso dădu un ţipăt puternic şi, întorcîndu-şi calul, o luă la fugă. Luptătorii sosso îl văzură şi dădură la rîndul lor bir cu fugiţii. Se produse o învălmăşeală. Moartea îşi fîlfîia aripile peste întinsa cîmpie şi sîngele curgea din mii de răni. Cine poate şti cîţi sosso au pierit la Krina ?“

După înfrîngerea lui Sumaguru, Sundiata a mai cucerit multe alte state şi a aşezat economia imperiului pe temelii trainice. Deşi Sundiata e cel care a fondat imperiul Mali, dinastia Keita, al cărei coborîtor era, domnise în Kangaba vreme de trei secole înaintea lui şi a continuat să conducă Mali încă cel puţin două secole după moartea lui Sundiata.

Scanned with OKEN Scanner

Primul rege din dinastia Keita, despre care avem unele informații, a fost Barmandana Keita. Legendele susțin că s-a convertit la islamism în 1050 cînd, după o îndelungată secetă, i s-a spus că ploile vor veni dacă îi declară credință lui Alah. Potrivit tradiției, convertirea lui Barmandana la islamism a pus capăt secetei și populația regatului s-a convins de puterile lui divine.

Despre regii din dinastia Keita, care au urmat după Barmandana, nu se știe mai nimic. Au fost, evident, musulmani și se crede că cel puțin cîțiva dintre ei au mers în pelerinaj la Mecca. Domniile lor s-au scurs fără evenimente de seamă, pînă la Nare Farmaghan și fiul lui, Sundiata. Începînd însă din această perioadă, regii Keita s-au remarcat în istoria Africii de Vest.

Sundiata a domnit de la 1230 la 1255. A organizat un control ferm asupra transporturilor de aur prin Sahara și a ajuns să stăpînească întregul comerț transsaharian.

Capitala lui, Niani, a devenit un important centru comercial și financiar, iar drumurile prin imperiu și-au redobîndit deplina siguranță de altădată.

În momentul morții lui Sundiata, Mali se întindea la vest, pînă la Tekrur, la est pînă la marele cot al Nigerului, la nord pînă la marginea deșertului și la sud pînă la statele populațiilor mossi și voltaice. Orașele Timbuktu și Jenne făceau parte din imperiu și erau de pe acum importante centre comerciale.

După moartea lui Sundiata, fiul său Mansa (împărat) Uli a domnit cincisprezece ani și nu numai că a păstrat neștirbit imperiul, dar i-a extins hotarele și l-a consolidat în interior. Mansa Uli a dus pînă la capăt cucerirea regatului Songhai, punînd stăpînirea pe capitala lui, Gao, situată pe cursul inferior al Nigerului, dincolo de Timbuktu și Jenne. După cinci ani, însă, songhaii i-au alungat din Gao pe guvernatorii numiți de Mali.

După moartea lui Mansa Uli, în 1270, au urmat mai mulți regi slabi din dinastia Keita, în timpul cărora impe-

Scanned with OKEN Scanner

riul a rămas intact doar datorită puternicei lui armate permanente, conduse de sclavi. Comandanții armatei de sclavi (care, la fel ca în societatea sererilor, făceau parte din casta conducătoare a regatului), au devenit cu timpul foarte puternici și, în 1285, unul din ei, Sakura, de origine necunoscută, l-a mazilit pe regele din dinastia Keita și a pus stăpînire pe tron. Sakura era un om hotărît și destul de iubit de populația malinke, ca să conducă imperiul cu multă energie. În timpul domniei lui mai mulți conducători vasali rebeli au fost pedepsiți, asigurînd astfel liniștea în imperiu ; apoi, armata a întreprins o campanie în Tekrur, silindu-l pe regele tukulorilor să jure credință imperiului Mali. Trupele lui Sakura au mărșăluit și în teritoriul berberilor din Sahara, instalînd garnizoane în mai multe așezări miniere, care erau principalii furnizori de aramă ai comerțului transsaharian.

Sakura a fost asasinat în 1300, în timp ce se întorcea din pelerinajul la Mecca, și în locul lui a fost ales la tron un nou rege din dinastia Keita. Populația malinke, la fel ca majoritatea populațiilor sudaneze, își „alegeau" regii.

Alegerea se făcea din rîndurile uneia din clasele sau clanurile conducătoare. Un număr de nobili cu mare autoritate, în calitate oficial recunoscută de electori regali, se întruneau și cădeau de acord asupra îndreptățirii unui candidat, de obicei dintre mai mulți pretendenți. În societatea malinke, pretendentul ales era în general acceptat de nobili și oamenii de rînd. În unele societăți sudaneze, însă, alegerea regelui era adesea urmată de o luptă aprigă cu arme, în care pretendentul ales trebuia să-și dovedească îndreptățirea la tron învingîndu-și rivalii.

Cel mai strălucit rege din dinastia Keita a fost Mansa Kankan Musa, ales la tron în 1312. Sub relativ scurta lui domnie — între 1312 și 1332 (sau 1337) — Mali a ajuns unul din cele mai întinse imperii din lume. Faima lui se răspîndise dincolo de Sahara, pînă în capitalele europene.

Scanned with OKEN Scanner

Musa a trimis o puternică armată în Tekrur, deoarece regele de acolo nu-i plătise tributul cerut, și a supus nu numai acest regat, ci și ținuturile tukulorilor și wo ofilor de la sud. După această campanie, hotarul imperiului s-a întins pînă la Oceanul Atlantic. Musa și-a dat seama de importanța vitală a marilor orașe comerciale berbere pentru prosperitatea economică a imperiului. După o campanie de mai mulți ani, majoritatea orașelor berbere importante din vestul deșertului au intrat în stăpînirea imperiului : Agades, Arawan, Tichitt, Tadmekket. Walata și Takedda. În cîteva din aceste orașe au fost instalate garnizoane, cu ajutorul cărora Musa și urmașii lui au putut să exercite asupra remuneratoriului comerț saharian un control mai strîns decît reușise altădată Ghana. În cursul domniei lui Musa, Mali și-a extins hotarul de nord, înglobînd o mare parte a Mauritaniei și a regiunii sudice a Algeriei din zilele noastre.

La răsărit, Mansa Musa a înăbușit răscoalele din orașele songhai Timbuktu și Gao și a trimis grupuri înarmate dincolo de Gao, în regiunile de pe cursul inferior al Nigerului, ca să stabilească contacte comerciale cu prosperele state Hausa, situate în actuala Nigerie. Pacea și ordinea pe care a reușit să le mențină în vastul lui imperiu — cam de două ori mai întins decît vechea Ghana și cu o populație de aproximativ cinci pînă la zece milioane — au fost cele mai lăudate realizări ale lui Musa.

În secolul al XIV-lea, islamismul cîștigase numeroși adepți în rîndurile nobililor din multe state sudaneze, iar imperiul Mali, în ciuda depărtării, era foarte bine cunoscut în lumea islamică.

După doisprezece ani de la moartea lui Musa, Ibn Battuta, un berber din Africa de Nord, a vizitat Mali și a descris ce a văzut acolo. Ibn Battuta nu stă mai prejos de Marco Polo, în ce privește călătoriile în lumea de atunci. A lăsat extrem de interesante relatări despre stările de lucruri din Africa de Vest, India, China și din țările

Scanned with OKEN Scanner

vecine cu acestea. După ce descrie obositoarea și primejdioasa traversare a Saharei, Ibn Battuta rezumă astfel impresiile culese despre viața în capitala imperiului Mali (probabil Niani) :

„Șederea mea acolo [în capitală] a durat cam cincizeci de zile și locuitorii m-au primit cu multă ospitalitate și mi-au arătat un deosebit respect. Este un oraș cu climă excesiv de caldă, unde cresc doar cîțiva curmali pitici, la umbra cărora localnicii seamănă pepeni verzi. Apa și-o procură din puțuri cu apă subterană și cresc foarte multe oi. Îmbrăcămintea locuitorilor... este din țesături egiptene de calitate superioară. Femeile lor sînt de o frumusețe excepțională și li se arată mai mult respect decît bărbaților. Relațiile dintre acești oameni sînt într-adevăr surprinzătoare. Nu se pizmuiesc ; nu se consideră moștenitorii tatălui, ci ai fratelui mamei. Moștenitorii unui bărbat nu sînt fiii lui, ci ai surorii lui. Asta n-am mai întîlnit nicăieri în lume, în afară de indienii din Malabar, care sînt însă păgîni. Acești oameni sînt musulmani, foarte punctuali în respectarea orelor de rugăciune, studiază cărți de drept și învață pe dinafară Coranul. Femeile nu sînt totuși sfioase în fața bărbaților și nu-și acoperă fața cu văl, deși respectă cu multă grijă rugăciunile. Bărbatul care dorește, poate să-și ia o nevastă, dar nevestele nu-și însoțesc bărbații în călătoriile lor, și chiar dacă vreuna ar dori, familia nu i-ar îngădui...

Negrii posedă cîteva admirabile calități. Rareori sînt nedrepți și nutresc față de nedreptate o aversiune mai puternică decît oricare alt popor. Sultanul lor nu arată îndurare față de cel vinovat, oricît de mică i-ar fi vina. În țară domnește o desăvîrșită siguranță. Nici călătorul, nici locuitorii nu au a se teme de tîlhari... Averea unui alb care moare în țara lor nu este confiscată de stat, chiar dacă este foarte mare. Dimpotrivă, o încredințează unei persoane de încredere dintre albi, pînă cînd moștenitorii

îndreptăţiţi intră în posesiunea ei. Sînt foarte grijulii cu respectarea orelor de rugăciune, participă cu regularitate la reuniunile de credincioşi şi îşi educă copiii în cultivarea simţămintelor religioase. În ziua de vineri, cel care nu vine devreme la moschee nu-şi poate găsi un colţ să se roage, din cauza mulţimii de credincioşi".

Mansa Musa şi-a cîştigat mare faimă în afara hotarelor după pelerinajul lui la Mecca, în 1324. Această călătorie a atras atenţia întregii lumi islamice prin amploarea, fastul şi bogăţia ei. La sosirea lui Musa la Cairo, în fruntea convoiului mergeau cinci sute de sclavi, fiecare ducînd cîte şase livre de aur. Apoi venea Musa, cu suita lui, urmat de o caravană de o sută de cămile, fiecare ducînd cîte trei sute livre de aur. Alte sute de cămile duceau alimente, îmbrăcăminte şi alte provizii.

La început, Mansa Musa şi-a făcut un punct de onoare din a refuza să-l viziteze pe sultanul din Cairo după regulile impuse de protocol oaspeţilor, care cereau vizitatorilor să se prosterneze în faţa sultanului. Musa a obiectat că aceasta ar fi cu neputinţă pentru un împărat de însemnătatea şi autoritatea lui. Pînă la urmă, a căzut de acord asupra unei soluţii de compromis, acceptînd să se prosterneze în faţa sultanului ca reprezentant al lui Alah şi nu ca domnitor pe pămînt. Înţeleptul sultan l-a recunoscut imediat egalul său, poftindu-l să ia loc alături de el şi stînd îndelung de vorbă.

Datorită bogatelor daruri aduse la Cairo, Mansa Musa şi-a cîştigat multă preţuire, dar belşugul aurului său a provocat o lungă perioadă de inflaţie. Doisprezece ani mai tîrziu, al-Omari, un slujbaş al administraţiei din Cairo, a descris în culori vii consecinţele vizitei lui Mansa Musa :

„Acest om [Mansa Musa] a revărsat peste Cairo un potop de dărnicie : n-a fost ofiţer al curţii sau deţinător al vreunei slujbe din sultanat care să nu fi primit de la

el o cantitate de aur. Oamenii din Cairo au cîștigat sume incalculabile de la el, fie din cumpărări și vînzări, fie din daruri.

Atît de mult aur circula în Cairo încît a destabilizat valoarea monedei... Adaug că, pînă în momentul sosirii lui, aurul se bucurase de un curs de schimb foarte ridicat. În acel an paritatea aurului nu scăzuse sub douăzeci și cinci de drahme. De atunci, însă, valoarea lui n-a încetat să scadă ; cursul de schimb s-a prăbușit și nici azi nu și-a revenit din acest declin. Paritatea abia atinge douăzeci și două de drahme. După doisprezece ani de atunci, situația continuă să se resimtă de marile cantități de aur aduse și cheltuite de el în Egipt".

Tot datorită călătoriei în Egipt și Arabia prestigiul lui Mansa Musa a crescut în lumea de dincolo de vastele ținuturi înglobate în imperiul lui. Din această călătorie a adus în Africa subsahariană un mare număr de învățați și oameni de talent, printre care și pe arhitectul as-Saheli, care a fost însărcinat să construiască noi moschei în Gao și Timbuktu și un palat pentru împărat.

Musa a trimis ambasadori în Maroc și în Egipt și a înființat agenții în mai multe orașe nord-africane.

Mansa Musa a adus Africa Neagră în atenția lumii mediteraneene mai mult decît oricare alt domnitor sudanez. Învățații și negustorii din acea vreme cunoșteau foarte bine imperiul lui. Hărțile europene ale Africii, cel puțin din 1375 încoace, purtau în zona Africii de Vest un portret de mari dimensiuni al lui Mansa Musa, iar întregul Sudan era denumit „Rex Melli" sau „Musa Mali". Stimulați de povestirile în legătură cu aurul din Mali, corăbierii portughezi care vizitau coastele Oceanului Atlantic în secolul al XV-lea au căutat să ia contact direct cu acest imperiu, fără să știe că Mali nu avusese niciodată contact direct cu regatele din pădurile dense de pe coastă.

După domnia lui Mansa Musa a urmat o foarte scurtă domnie a fiului său Maghan. Lui Maghan i-a succedat la

Scanned with OKEN Scanner

tron fratele lui Musa, Suleiman, un alt priceput și mare cîrmuitor. Cu excepția posesiunilor din Songhai, Suleiman a păstrat intact imperiul. A continuat să atragă învățați și cărturari musulmani în Mali și a perfecționat organizarea juridică, administrativă și economică. A domnit pînă în 1359 și a fost ultimul descendent al dinastiei Keita sub cîrmuirea căruia Mali a strălucit.

Imperiul a rămas puternic cam pînă pe la 1400, cînd gloria lui a început să apună ireversibil. Gao s-a separat de imperiu, deschizînd astfel drumul spre apariția imperiului Songhai. La scurt timp, berberii și rudele lor tuaregii și-au recucerit orașele din deșert și pînă la urmă au pus stăpînire pe Timbuktu și Walata. Tekrur și vecinii lui wolofi s-au răsculat și au reușit să-și redobîndească libertatea, iar wolofii au început să întemeieze un grup de state puternice care au putut să reziste armatelor imperiale. Declinul imperiului s-a petrecut treptat, continuînd în tot cursul secolului al XV-lea și parte din secolul al XVI-lea. În 1546, songhaii, care puseseră între timp stăpînire pe ținuturi ale imperiului Mali, au intrat în orașul-capitală Niani și l-au devastat. La începutul secolului al XVII-lea Mali încetase să mai fie un imperiu. Regii lui domneau numai peste o mică regiune în jurul satului de unde au pornit să întemeieze imperiul.

La fel cum Mali începuse ca un mic stat în sînul marelui imperiu Ghana, tot astfel puternicul și prosperul imperiu Songhai s-a dezvoltat pornind din regiuni care făcuseră cîndva parte din Mali. Songhai, care la apogeul înfloririi cuprindea un vast teritoriu, a reprezentat în multe privințe cel mai înalt nivel de dezvoltare a civilizației sudaneze.

Nucleul imperiului Songhai a fost capitala lui, Gao, și regiunea din jur situată la sud-est de marele cot al fluviului Niger. Pe lîngă fertilitatea pămîntului și abundența surselor de apă, Songhai a mai beneficiat și de avantajele

așezării lui la extremitatea de sud a mai multor drumuri comerciale importante care îl legau cu Africa de Nord. Încă de la întemeiere a fost un stat puternic, rezistînd secole de-a rîndul cu succes cuceririlor străine, cu excepția perioadei de cincizeci de ani cînd a făcut parte din imperiul lui Mansa Musa.

Songhaii nu sînt strîns înrudiți cu populațiile sudaneze învecinate, iar limba lor derivă dintr-o familie de limbi diferită. În ținuturile pe care le ocupă în prezent s-au strămutat în secolele al VII-lea și al VIII-lea, venind dintr-o regiune situată departe pe cursul inferior al Nigerului, care acum este ținutul Hausa. Prima lor capitală se numea Kukya. În secolul al VII-lea, au pornit de aici grupuri de pescari songhai spre nord și au fondat orașul Gao. În secolul al XI-lea, songhaii din sud-est, care erau cultivatori de pămînt, au cucerit pe rudele lor pescari din Gao și au întemeiat împreună un stat cu capitala în acest oraș.

În tradiția songhailor se spune că regele care a mutat capitala în Gao se numea Kossoi și că a fost primul rege musulman. Legendele afirmă că era al cincisprezecelea rege din dinastia Dia, fondată la Kukya de o căpetenie berberă pe care songhaii l-au ales ca rege. Unele din legendele songhai, inclusiv cea despre convertirea la islamism a lui Dia Kossoi, au fost confirmate de descoperirea mai multor pietre funerare vechi din marmoră spaniolă. Inscripțiile arabe de pe aceste pietre indică neîndoios că în secolul al XI-lea Gao era condus de regi musulmani și avea legături comerciale cu Africa de Nord.

Ghana și Mali trăseseră mari foloase din controlul comerțului transsaharian cu partea de vest a Sudanului. Songhaii au beneficiat de pe urma comerțului cu ținuturile situate pînă departe la est. Un mare drum de caravane pornea din Gao, trecea prin marile orașe din oazele Saharei centrale — Tamanrasset, Ghat și Murzuk — pînă în Cyrenaica din Libia. De acolo, alte drumuri duceau spre est în Egipt și spre vest în Tripolitania. Gao și orașul-frate Tim-

Scanned with OKEN Scanner

buktu au ajuns de timpuriu antrepozite pentru mărfuri dintr-o vastă regiune africană, în care azi intră părți din Sierra Leone, Liberia, Coasta de Fildeș, Ghana, Volta Superioară, Mali și Nigeria. Regii din dinastia Dia și-au stabilit reședința în Gao.

Dinastia Dia a continuat să conducă regatul Songhai pînă în secolul al XIV-lea și sub domnia ei a devenit un stat puternic și prosper, cu excepția perioadelor de declin trecător, cînd Timbuktu și Jenne au fost luate în stăpînire de Mali, și ceva mai tîrziu, în 1325, cînd Mansa Musa a cucerit Gao și restul statului Songhai. S-ar putea ca detronarea dinastiei Dia, în 1335, să se fi datorat resentimentului provocat în rîndurile songhailor de pierderea independenței lor. A fost ales un nou rege din dinastia Sunni (denumită astfel după titlul nobiliar asumat de noul rege). Ca și regii Dia, regii Sunni au fost musulmani. La început, trebuie să se fi bucurat de încrederea imperiului Mali, dar evenimentele au arătat curînd că nutreau dorința, împărtășită de marea majoritate a populației, de a recîștiga independența songhailor. În 1375, după mai mulți ani de încordare crescîndă, trupele lui Suleiman-Mar, al doilea rege din dinastia Sunni, i-au alungat pe malinki din Gao și din cea mai mare parte a teritoriului populat de songhai.

Timp de aproape un secol după scuturarea jugului malian, regatul Songhai a avut din cînd în cînd conflicte cu populațiile vecine, dar fără importante victorii sau cuceriri teritoriale. În 1464, însă, cînd pe tron s-a suit Sunni Ali Ber, pentru Songhai a început o perioadă de glorie.

Sunni Ali a condus regatul timp de douăzeci și opt de ani, pînă în 1492. Aproape tot timpul domniei și l-a petrecut în expediții militare împotriva celor care i se opuneau, culegînd victorii după victorii. Și-a constituit o puternică forță militară, dotată cu un numeros corp de cavalerie, cumpărînd cai din Africa de Nord. A recrutat trupe din Songhai și din statele vasale, și a organizat o

Scanned with OKEN Scanner

flotă de război alcătuită din canoe care circulau în susul și în josul Nigerului.

Ali a dus primele campanii militare împotriva triburilor mossi din Yatenga, de la sud, care terorizaseră ani de-a rîndul orașul Timbuktu și pe agricultorii songhai de pe malurile Nigerului. I-a înfrînt pe mossi în mai multe bătălii și i-a silit să se retragă în Yatenga. S-a întors apoi împotriva fioroșilor tuaregi (populație berberă din Sahara centrală), care făcuseră dese incursiuni în ținuturile de pe Niger și ocupaseră Timbuktu. Ali i-a alungat pe tuaregi din Timbuktu și a executat sau exilat mulți fruntași musulmani ai orașului care colaboraseră cu stăpînii lor tuaregi.

Un cărturar din Timbuktu, al-Sadi, îl descrie pe Sunni Ali, în cartea lui *Tarikh al-Sudan*, drept un tiran brutal și crud. Felul în care i-a tratat pe fruntașii din Timbuktu îl consideră o dovadă a atitudinii lui trufașe față de islamism și a desconsiderării legii islamice și a comportării civilizate. Mai probabil pare, însă, că cruzimea lui Ali era deliberată. Într-adevăr, el încerca astfel să-și atragă populațiile din Songhai, pe care își bizuia tăria și care nu erau nici musulmani și nici prieteni ai orășenilor.

În momentul morții, în 1492, Ali transformase regatul Songhai într-un adevărat imperiu cu un vast teritoriu, în interiorul căruia domnea liniștea și buna înțelegere între populațiile conlocuitoare, și suficient de puternic ca să se apere ușor împotriva amenințărilor din exterior. Toate acestea au însemnat o mare realizare, mai ales dacă se ține seama că în momentul cînd s-a suit pe tron regatul era dezbinat în interior.

Sunni Ali reușise să-și cîștige sprijinul trainic al oamenilor de rînd și al fruntașilor mai mărunți din regiunile rurale, totodată conlucrînd și cu locuitorii orașelor. Este puțin probabil că ar fi putut să unifice regatul și să extindă teritoriul imperiului fără sprijinul atît al orășenilor mu-

Scanned with OKEN Scanner

sulmani cît și al cultivatorilor și pescarilor de la sate, fideli credințelor religioase tradiționale. Nu a putut să suprime deosebirile care îi dezbinau, dar a reușit să le atenueze, atrăgîndu-i în lupta de a făuri regatului Songhai un măreț destin imperial.

După moartea lui Sunni Ali, la tron i-a urmat fiul lui, Sunni Baru, care însă a refuzat să se convertească la islamism, declarînd că rămîne credincios dumnezeului și religiei songhai (care avea multe asemănări cu credințele populațiilor mande). Musulmanii din orașe l-au privit ca pe un tiran primejdios și foarte curînd au început să uneltească pentru înlăturarea lui.

După numai 14 luni de domnie, Sunni Baru a fost detronat de Muhammad Touré, un ostaș care avea să fie cel mai strălucit domnitor din istoria imperiului. Touré, care și-a luat titlul de „askia" (general), era un soninke care se distinsese luptînd în armata lui Sunni Ali. Era un musulman cucernic, vestit comandant de oaste și se bucura de multă simpatie în rîndurile orășenilor culți și bogați din Gao, Jenne și Timbuktu. Sprijinul lor l-a ajutat să-l detroneze pe disprețuitul Sunni Baru, să revendice tronul și să întemeieze o nouă dinastie, cu legături strînse în lumea orașelor.

Askia Muhammad Touré s-a dovedit un priceput organizator și un strălucit general. În scurt timp, a adoptat principiile dreptului și administrației islamice la condițiile specifice din Songhai. Țara a fost împărțită într-o serie de noi provincii, fiecare condusă de un guvernator, cunoscător al problemelor administrative.

Pentru a asigura interpretarea uniformă a dreptului islamic pe întreg teritoriul regatului, Muhammad a strîns în jurul lui un grup de eminenți jurisconsulți și judecători („cadii") musulmani. Sub noul sistem legal, songhaii care nu erau musulmani s-au bucurat de un tratament egal. Impozitele au fost rînduite astfel ca să fie mai puțin îm-

Scanned with OKEN Scanner

povărătoare pentru oamenii de rînd, iar guvernatorilor provinciali li s-a cerut să administreze cu dreptate și nepărtinire.

Odată cu renașterea islamismului și reinstaurarea în scurt timp a liniștii în Songhai, numeroși cărturari și vizitatori musulmani au sosit în cele trei mari orașe ale regatului. În acea vreme, Gao era cel mai mare oraș, cu o populație de aproximativ 40.000 locuitori. Jenne avea cam 20.000 și Timbuktu 25.000 de locuitori. Cărturarii musulmani stabiliți aici au deschis școli în moschei, unde predau cititul, scrisul, filozofia, medicina, dreptul și știința administrației. În secolul al XVI-lea moscheile deveniseră universități în sensul medieval.

După restabilirea unității interne, Askia Muhammad și-a îndreptat atenția spre cuceriri teritoriale și acțiuni de pacificare în ținuturile de la hotarele regatului. Mai întîi, a pornit împotriva berberilor tuaregi. Tăria imensei armate a lui Muhammad era cavaleria. Se compunea din cel puțin patru sau cinci mii de călărași, în special sclavi cu mulți ani de ucenicie sub comanda lui Muhammad. Iute și disciplinată, cavaleria songhai, temută în întregul Sudan încă din vremea lui Sunni Ali, avea reputația unei forțe invincibile.

După cucerirea ținuturilor stăpînite de tuaregi și instalarea de guvernatori și trupe songhai credincioase, Muhammad s-a îndreptat împotriva celuilalt vechi dușman, statele mossilor din Yatenga și Wagadugu, situate în regiunea care azi este Volta Superioară. Încă în 1338 trupele mossilor devastaseră Timbuktu. Cu toate că Sunni Ali îi alungase înapoi în Yatenga, după cîțiva ani cavaleria lor a trecut iarăși la atac prădînd pe pașnicii agricultori și păstori de pe malurile Nigerului. Armata songhai i-a alungat din nou în țara lor. Songhaii lui Muhammad au fost primele trupe străine care au luptat vreodată victorioase pe teritoriul statului Yatenga. S-au mulțumit doar să le devasteze o parte

Scanned with OKEN Scanner

a țării, după care s-au întors pe Niger. Mossi, deși nu au fost nimiciți, cîteva decenii au ocolit teritoriile songhailor de pe Niger.

Askia Muhammad a transformat imperiul Songhai în cea mai mare și puternică forță militară din vestul și centrul Sudanului. Armatele lui au redus hotarele decadentului imperiu Mali la limitele țării de baștină a populației malinke. Se crede că trupele songhai au pus stăpînire chiar pe Niani, capitala imperiului Mali, cel puțin pentru scurt timp. La răsărit, au cucerit mai multe state ale populațiilor hausa și au dat cîteva bătălii nehotărîtoare cu singura forță sudaneză care se putea măsura cu puterea lor, armata marelui imperiu Kanem-Bornu, care își avea bazele departe în regiunea lacului Ciad. Stăpînirea ținuturilor situate de-a lungul Nigerului, de la țara neamurilor malinke pînă la cea a populațiilor hausa, curmarea incursiunilor tuaregilor și ale mossilor și instalarea de guvernatori songhai pînă departe în interiorul Saharei, au făcut din imperiul Songhai o imensă putere comercială, politică și militară.

Askia Muhammad a făcut tradiționalul pelerinaj la Mecca, unde a fost recunoscut calif al Sudanului de Vest, de șarifu[1] din Mecca, conducătorul spiritual al întregului Islam. În această calitate, Muhammad era îndrituit să ceară supunere tuturor musulmanilor din regatul Songhai și ținuturile de la vest pînă la Atlantic. Cuceririle militare pe care le făcuse în această regiune erau astfel consolidate.

În 1528, cînd era în vîrstă de aproape 80 de ani, Muhammad a fost detronat de fiul lui, Musa, și împiedicat să mai aibă contact cu căpeteniile songhai. Acum orb și neputincios, Mohammad și-a încheiat amărît și umilit lunga-i carieră de cel mai strălucit și luminat cîrmuitor din cîți a avut vreodată Africa Neagră.

---

[1] Descendentul lui Mohamed, prin fiica sa Fatima. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

Dinastia Askia a domnit în tot cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea. Majoritatea domnitorilor ei nu s-au remarcat prin realizări de seamă. Singurul Askia, comparabil oarecum ca importanță cu Muhammad, a fost Askia Dawud, care a ajuns rege în 1549. În cei treizeci și trei de ani ai domniei lui, Dawud a reușit în mare parte să readucă imperiul la vechea-i strălucire. Cînd a murit, hotarele imperiului erau iarăși cele din vremea lui Muhammad. Administrația provinciilor fusese consolidată și respectarea dreptului islamic restaurată.

Aproape imediat după moartea lui Askia Dawud, slăbiciunea urmașilor la tron și repetatele răzvrătiri din statele cucerite, au zdruncinat tăria imperiului Songhai. Statele populațiilor hausa s-au răsculat și și-au redobîndit deplina independență. Tuaregii au întreprins iarăși incursiuni în orașele și satele songhai, fără ca încercările trupelor songhai de a-i pedepsi să-i poată readuce la supunere. Iar mosii, care timp de un secol după campaniile lui Muhammad împotriva lor nu mai amenințaseră imperiul, au început iarăși să-l hărțuiască din sud.

În 1591, o armată a pornit din Maroc într-un lung marș peste Sahara, ca să atace Songhai și să pună stăpînire pe imensele cantități de aur ce se credea că le posedă. Armata, condusă de un creștin spaniol, cu numele de Judar, se compunea din vreo șase mii de oameni de tot soiul, dar foarte bine înarmați : musulmani spanioli, creștini luați prizonieri din Europa și marocani. Erau înarmați cu archebuze — puști primitive considerate atunci cele mai puternice arme — și chiar cîteva tunuri. Luptătorii din armata marocană și-au dat curînd seama că, odată sosiți în Songhai, nu aveau altă alternativă decît să învingă sau să piară. Numai o mie au ajuns în Sudan în stare de luptă, dar cu armele lor erau de ajuns.

Împăratul din Songhai, Askia Issihak, a strîns o armată numeric superioară celei marocane și a pornit să dea

piept cu ei de îndată ce a aflat de sosirea lor, dar puterea de foc și disciplina micii armate a lui Judar l-a silit să se retragă. În bătăliile care au urmat, trupele songhai au suferit grele pierderi. Judar a cucerit Timbuktu și apoi Gao, iar armata împuținată a lui Issihak s-a văzut redusă la o mînă de oameni care căutau să scape cu viață fugind în josul Nigerului.

Cu toate că Judar a dus o cantitate de aur în Maroc, imensele bogății ce spera să găsească nu s-au dovedit reale. Marocul a cîștigat prea puțin din această îndrăzneață campanie, dar Songhai a suferit foarte mult. Judar și urmașii lui au putut să-și mențină controlul asupra principalelor orașe songhai și a statului de obîrșie al imperiului, dar nu au reușit să-i cucerească întregul teritoriu și să-l restaureze sub vechea lui formă unitară. Trupele songhai, acționînd ca formațiuni de gherilă din regiunile rurale, au continuat ani de-a rîndul să-i atace pe cuceritori. Cu timpul, regatul Songhai s-a redus la cîteva orașe-state, iar pătura conducătoare marocană a fost absorbită în sînul populației locale.

Populațiile voltaice și puternicele lor state prospere — Mossi, Yatenga și Gurma — au fost singurele structuri politice din Sudanul de Vest care au rezistat cu succes înglobării lor în imperiile Ghana, Mali sau Songhai. Țara de baștină a populațiilor voltaice se află în Volta Superioară de azi. De la Timbuktu și Gao pînă unde începe țara mossilor este o distanță de numai două-trei sute de mile, dar ținutul care le desparte este lipsit de ploi și arid, și populat îndeosebi de păstori berberi nomazi. Cam două sute de mile la sud-est de Timbuktu, cîmpia se înalță treptat, formînd un platou nu prea înalt, unde cad ploi suficiente ca să permită creșterea ierburilor sălbatice și a grînelor cultivate. Din acest platou izvorăsc cele două rîuri din a căror confluență se formează fluviul Volta. Aici s-au așezat populațiile mossi, cele mai numeroase și bine organizate dintre populațiile voltaice.

Scanned with OKEN Scanner

Astăzi, populațiile voltaice numără aproape șapte milioane de băștinași și sînt mai numeroase decît populațiile mande ; dar în decursul secolelor numărul lor a crescut în urma imigrării în regiunile voltaice a unor populații de limbă mande și a altor negri africani din pădurile ploioase de la sud, astfel că este greu de apreciat dacă populațiile voltaice sau cele mande erau mai numeroase în trecut. Oricum, populațiile voltaice sînt răspîndite uniform pe o suprafață de aproximativ 100.000 de mile pătrate, în una din cele mai dens populate regiuni ale Sudanului de Vest.

Cu toate că limbile și dialectele din subfamilia voltaică sînt cu totul diferite de cele din subfamilia mande, culturile celor două grupuri sînt în general asemănătoare. Ambele practică metode agricole similare și cultivă aceleași cereale. Veșmintele voltaice și mande sînt de regulă identice și confecționate îndeosebi din bumbac : bărbații poartă pantaloni scurți și tunici, iar femeile cămăși lungi. Ambele populații și-au construit case tradiționale rotunde din lut uscat cu acoperiș de paie, îngrămădite în ansambluri împrejmuite. Populațiile voltaice trăiesc obișnuit în gospodării răzlețe și mai puțin în orașe sau sate ; chiar satele unde regii lor își aveau reședința, erau mici în comparație cu satele mande.

Pentru apărarea lor, populațiile voltaice se bizuiau mai mult pe ajutorul reciproc, decît pe orașe fortificate. Cînd îi amenința un dușman (pericol mai puțin frecvent decît în ținuturile populațiilor mande), se dădea de veste unui mare număr de ansambluri. Bărbații de pe o rază de mile împrejur se strîngeau în grabă, pe jos sau călare, ca să-i respingă pe invadatori. Așa cum s-a dovedit în cursul invaziei songhailor sub conducerea lui Askia Muhammad, acest sistem era foarte eficient. Trupele sudaneze s-au izbit de dificultatea de a lupta cu un dușman care apărea din fiecare gospodărie, hotărît să-și apere căminele și recoltele cu aceeași dîrzenie ca soldații de meserie.

Nu toate populaţiile voltaice erau organizate în state, aşa cum se obişnuia în cea mai mare parte a Sudanului de Vest. Din sînul lor au apărut cinci state : Yatenga şi Wagadugu ale mossilor, Gurma al neamului gurma, Mamprussi al neamului mamprussi şi Dagomba al neamului dagomba. Dintre acestea, primele trei se aflau în regiunea care constituie în prezent Volta Superioară, iar ultimele două în regiunea de nord a Ghanei moderne. Aceste state erau mici. Populaţiile lor făceau parte din grupul etnic al regelui respectiv. Cam jumătate din populaţiile voltaice trăiau în afara acestor state, în comunităţi cu organizare socială egalitară, formă rar întîlnită în Sudanul de Vest, şi erau în general cîrmuite de căpetenii locale. Nu există mărturii de tendinţe expansioniste ale vreunora din aceste state, nici de războaie între ele. Cîrmuirile statelor voltaice, precum şi cele ale clanurilor şi grupurilor familiale care trăiau în afara statelor, nu au cunoscut perioade de nelinişte şi de instabilitate.

Yatenga a fost întemeiat în 1170, iar Wagadugu în 1050, şi au păstrat aceeaşi formă de cîrmuire pînă la cucerirea lor de către francezi, la începutul secolului al XX-lea ; chiar azi, sub cîrmuirea modernă a Voltei Superioare, regii lor se bucură de un profund respect din partea băştinaşilor.

În sistemele de cîrmuire descentralizate şi egalitare ale populaţiilor voltaice nu exista ierarhizare socială. Deşi sclavia era larg răspîndită, castele şi nobilimea ereditară s-au dezvoltat numai în sînul populaţiilor voltaice organizate ca state monarhice puternice, îndeosebi în statele Mossi, Gurma, Mamprussi şi Dagomba. În statele, ai căror regi erau consideraţi de origine divină în sensul specific sudanez, ierarhizarea socială era mai pronunţată, îndeosebi în jurul curţii regale.

Regii mossilor din Wagadugu şi Yatenga şi ai celorlate state voltaice aveau curţi somptuoase. Regele, familia regală şi locuinţele regelui erau păzite de sclavi bine or-

Scanned with OKEN Scanner

ganizaţi şi perfect instruiţi. Regele avea numeroase soţii, dar cele mai multe locuiau în mici palate răspîndite în întregul regat, fiecare slujită de eunuci. Cu strîngerea dărilor şi relaţiile cu căpeteniile locale ereditare se ocupau guvernatorii provinciilor şi conducătorii de districte, care erau de regulă sclavi de încredere. Slujbaşii districtelor erau numiţi, dar guvernatorii moşteneau posturile lor. Fiecare guvernator îndeplinea şi anumite funcţii în capitala regatului : unul era prim-ministru şi conducătorul tuturor sclavilor şi eunucilor palatului, altul conducea cavaleria, altul infanteria, altul cavourile regale etc.

Aceşti guvernatori, deşi mulţi dintre ei sclavi de origine, erau şi electori regali. La moartea regelui ei formau colegiul electoral care alegea pe succesorul la tron dintre numeroşii fii ai regelui. Fiii eligibili la tron nu locuiau în palatul regelui, ci trăiau pînă la vîrsta adultă cu mamele lor, în palatele acestora din provincie.

Cu toate că se aflau relativ departe de punctele terminale ale marilor drumuri de caravane transsahariene, populaţiile voltaice practicau un sistem comercial bine organizat. O bună parte a comerţului se afla în mîna negustorilor mande, îndeosebi a celor aparţinînd marilor comunităţi dyula, şi astfel în diferite regiuni voltaice s-au dezvoltat mari aşezări de imigranţi mande.

Populaţiile voltaice, deşi au reuşit să reziste încorporării lor în marile imperii, au avut cu acestea contacte, fie comerciale, fie războinice. De numeroase ori, trupele mossilor s-au luptat cu detaşamente ale cavaleriei din Mali, de fiecare dată reuşind să le oprească invazia. Forţa de rezistenţă a populaţiilor voltaice s-a dovedit totdeauna superioară oricărei agresiuni serioase a imperiilor Mali sau Songhai şi ţinuturile lor au fost multă vreme ferite de încălcări străine. Abia în secolul al XVIII-lea, invadatori veniţi de la sud, din puternicul imperiu Asante, au reuşit să înfrîngă dîrza apărare a ostaşilor de profesie şi entuziaştilor recruţi voltaici.

Neamurile voltaice formează azi majoritatea populației din Volta Superioară. Multe dintre neamurile mande și atlantice din Sudan s-au răspîndit pînă departe de locurile lor de baștină, uneori contopindu-se cu populațiile locale, alteori întemeind comunități proprii distincte. Numai neamurile voltaice au continuat să rămînă pe pămînturile lor tradiționale și să-și păstreze străvechea lor moștenire politică și culturală. Ouagadougou, capitala modernă a Voltei Superioare, se află aproape de așezarea vechii capitale Wagadugu, simbolizînd astfel adîncile rădăcini ale populației ei.

Scanned with OKEN Scanner

VIII

SUDANUL DE EST

Pornind din ținutul Songhai și de la marele cot al Nigerului, pășunile Sudanului se întind spre est, dincolo de bazinul lacului Ciad, pînă în valea Nilului. Pentru simplificarea descrierii, se va înțelege aici prin Sudanul de Est, zona dintre Niger și Nil. Cea mai densă populație trăiește între Niger și bazinul lacului Ciad, iar această regiune a fost scena celor mai importante evenimente din istoria Sudanului de Est.

Pășunile Sudanului se întind departe spre sud, de-a lungul malurilor Nigerului. După ce trec de ținutul Songhai, pășunile urmează cursul fluviului pînă la pădurile ploioase din sudul Nigeriei. Acest teritoriu este locuit de densele populații negroide hausa, a căror cultură este tipic sudaneză, cu excepția limbii care formează o ramură a subfamiliei ciadice din familia limbilor afro-asiatice, de care aparțin de asemenea egipteana și berbera. Populațiile hausa își aveau probabil obîrșia în Sahara, într-o regiune apropiată de cea a berberilor, de unde s-au strămutat mai tîrziu în Sudan, unde s-au amestecat cu alți negri africani care practicau culturi agricole sudaneze.

La sud de populațiile hausa trăiesc alți negri africani, care practică culturi agricole sudaneze și vorbesc o variantă a limbilor din familia congo-kordofaniană. Dintre aceștia, cele mai importante sînt grupurile nupe, jukun, tiv

și yoruba. Majoritatea acestor grupuri trăiesc în jurul platoului nigerian, regiune muntoasă situată la est de fluviul Niger și la vest de fluviul Benue. Din punct de vedere cultural și lingvistic, platoul este una din cele mai eterogene regiuni din întreaga Africa. Pe un teritoriu de cîteva mii de mile pătrate trăiesc zeci de triburi de origini etnice diferite. Unele dintre aceste populații au întemeiat state puternice, superior organizate, în timp ce altele au stagnat multă vreme din punct de vedere economic și cultural. Chiar azi cîteva dintre grupurile cele mai puțin dezvoltate umblă goi, fapt rar în Africa.

La nord și nord-est de populațiile hausa trăiesc grupuri care vorbesc limbi kanurice, o importantă ramură a tulpinii sudaneze. Limbile kanurice sînt vorbite numai în sudul Saharei și în estul Sudanului. Pornind din Sahara centrală, aceste grupuri și-au extins hegemonia spre sud în ultimele două-trei milenii. Au cucerit mai multe grupuri de limbi ciadice din regiunea Bornu de la est de populațiile hausa, așa cum grupurile ciadice de acolo și din ținutul Hausa supuseseră populațiile băștinașe. Contopindu-se cu grupurile ciadice și cu altele din regiunea lacului Ciad, populațiile kanurice au ajuns să predomine, din punct de vedere lingvistic și să întemeieze marile imperii Kanem și Bornu, comparabile — ca întindere, prosperitate și durată — cu imperiile din Sudanul de Vest.

Dincolo de lacul Ciad și ținuturile populațiilor kanurice trăiesc mai multe grupuri etnice care vorbesc, în cea mai mare parte, limbi din tulpina sudaneză. Sînt așezați în ținuturile Bagirmi, Wadai (în care mulți vorbesc limbi maban dintr-o altă tulpină lingvistică) și Darfur (care se află imediat la vest de Nubia și de regiunea Nilului).

Toate populațiile din vasta zonă a Sudanului de Est sînt negri africani, cu excepția celor din regiunile unde în timpurile recente s-au amestecat cu arabi sau berberi. Între lacul Ciad și Nil, Sudanul este întrucîtva mai arid

Scanned with OKEN Scanner

decît la vest de lacul Ciad, iar volumul comerţului, practicat pe potecile caravanelor sahariene care se termină în această regiune, a fost mai redus, Relativ risipite şi cu relaţii comerciale mai restrînse decît cele din Sudanul de Vest, ţinuturile hausa şi Kanem-Bornu, populaţiile din ţinuturile Bagirmi, Wadai şi Darfur au rămas pînă de curînd departe de principalele evenimente din istoria Africii ; iar din cauza inaccesibilităţii regiunii lor şi a lipsei de interes a cuceritorilor europeni din secolele al XIX-lea şi al XX-lea, au fost mai puţin studiate decît alte populaţii sudaneze.

Populaţiile hausa ale Sudanului de Est au fost cele mai apropiate de marile maree ale istoriei Sudanului de Vest. În prezent, formează laolaltă una din cele mai numeroase populaţii din întreagă Africa. Cu toate că valabilitatea recentelor recensăminte din Nigeria ridică unele obiecţii, se crede că aceste populaţii numără cel puţin cincisprezece milioane de suflete. Ca şi populaţiile voltaice, neamurile hausa trăiesc destul de departe în sud, ca să beneficieze de ploi anuale în cantităţi relativ ridicate. În cele mai fertile regiuni, pămînturile lor hrănesc cinci sute de oameni pe mila pătrată, o densitate demografică ridicată în comparaţie cu celalte părţi ale Sudanului. Neamurile hausa au reuşit, cultivînd plante de tipul complexului agricol sudanez, nu numai să hrănească o populaţie densă, dar să producă şi surplusul necesar întreţinerii unor administraţii statale. Cîteva din statele hausa — îndeosebi Kano şi Katsina — au putut să asigure şi traiul unei numeroase pături de artizani. Aceşti meşteşugari produceau bunuri care contribuiau la menţinerea unui ridicat nivel de viaţă în aceste state şi de asemenea erau exportate ; obiectele lucrate de ei se cunoşteau pînă departe în sudul Europei. Printre cele mai remuneratorii figurau : ţesăturile de bumbac, mai ales cele de culoare indigo, pieile tăbăcite pentru sandale, teci de săbii şi pumnale, scaune, perne şi altele.

Scanned with OKEN Scanner

Centrele hausa mai importante, deși situate prea departe la sud ca să concureze cu Gao și cu Timbuktu — principalele puncte terminale ale comerțului transsaharian — au fost totuși de timpuriu angrenate în fluxul comercial. Pe la 1600, cîteva orașe hausa au reușit să atragă mici caravane de cămile din grupul marilor caravane care traversau deșertul spre Timbuktu și, în acest fel, mărfurile din ținuturile hausa au ajuns pe marile piețe ale concurenților lor. Odată cu invazia marocanilor în Songhai, pacea din cotul Nigerului a fost tulburată și afluența mărfurilor în tîrgurile din această regiune a scăzut. Multe caravane mari s-au îndreptat direct spre Katsina, Gobir și Kano, trei din cele mai importante orașe hausa, și prosperitatea din ținuturile hausa a sporit și mai mult.

Se crede că populațiile hausa au migrat spre regiunile care alcătuiesc azi nordul Nigeriei și sud-vestul Nigerului, în cursul primului mileniu al erei noastre. Au cucerit pămînturile prosperilor cultivatori negri stabiliți aici înaintea lor, s-au amestecat cu ei și au introdus limba hausa și, poate, unele principii de organizare politică. Cu timpul, năvălitorii hausa și-au însușit multe din obiceiurile și credințele religioase ale cultivatorilor sudanezi cuceriți. Prin secolele al XI-lea sau al XII-lea — probabil din cauza războaielor dintre grupurile de năvălitori hausa care migraseră spre sud ca să scape de încălcările berberilor și de seceta Saharei — au început să apară orașe fortificate printre răzlețele gospodării agricole familiale și micile sate întîlnite și azi în zonele rurale. În jurul acestor orașe fortificate a luat naștere ceea ce avea să devină o trăsătură politică specifică a civilizației hausa, cetatea-stat de tip feudal.

Tradiția hausa spune că Bayajidda, fiul regelui din Bagdad, a fugit în Bornu, după o ceartă cu tatăl său. A sosit în Bornu însoțit de mai mulți oameni de încredere,

Scanned with OKEN Scanner

cam prin anul 1000 e.n. Aici a uneltit să-l detroneze pe regele ţării, dar regele a fost mai abil. Lui Bayajidda i-a dat în căsătorie pe fiica lui, iar pe oamenii de încredere ai prinţului i-a momit numindu-i căpetenii în oraşele de curînd cucerite. Dîndu-şi seama că fusese tras pe sfoară, Bayajidda a fugit în ţara Hausa de la vest. Şi-a părăsit soţia din Bornu în oraşul Biram, unde aceasta a dat naştere unui fiu care a întemeiat statul Biram. Bayajidda şi-a continuat drumul spre Daura, unde a ucis un şarpe fioros care terorizase oraşul. Regina din Daura i-a răsplătit fapta curajoasă oferindu-i mîna ei, şi din căsătoria lor s-a născut un fiu care a domnit în acest stat. Regina şi Bayajidda au avut şi alţi fii, care au domnit în Daura, Kano, Rano, Katsina, Gobir şi Zaria. Împreună cu Biram, aceste state alcătuiesc Hausa Bakwai, adică cele şapte state-surori hausa.

Cîţiva intelectuali hausa consideră azi această pitorească legendă ca avînd un sîmbure de adevăr istoric. Bayajidda, dacă a existat într-adevăr, a fost probabil o căpetenie originară din Bornu. Sultanul Bello al statului hausa din Sokoto, un vestit domnitor din secolul al XIX-lea, a scris că Bayajidda era un comandant de sclavi care, ajuns într-o înaltă poziţie la curtea regelui din Bornu, a fost trimis de acesta să cucerească ţara Hausa. S-ar putea, însă, ca Bayajidda să fie doar un personaj legendar care simbolizează calea pe care căpetenii militare din nord şi est au migrat în decursul timpului în ţara Hausa şi au ajuns să o conducă. Pretinsa origine din Orientul Mijlociu a lui Bayajidda s-a strecurat probabil în legendă după secolul al XV-lea, cînd islamismul exercita o mare influenţă asupra populaţiilor hausa.

Istoria statelor hausa se cunoaşte mai bine decît cea a multor vecini ai lor de la sud, datorită numeroşilor musulmani berberi şi arabi care au vizitat oraşele hausa după secolul al XIV-lea, precum şi dezvoltării ulterioare a ştiinţei de carte în aceste oraşe. De fapt, toate documen-

Scanned with OKEN Scanner

tele redactată în scris începînd din secolul al XV-lea s-au pierdut sau distrus, dar există relatări despre istoria statelor hausa scrise mai tîrziu, în secolul al XIX-lea, bazate pe scrieri mai timpurii. La început, toate documentele din țara Hausa erau redactate în arabă. S-ar părea că la sfîrșitul secolului al XVI-lea sau începutul secolului al XVII-lea populațiile hausa și-au creat o scriere arabă modificată. Istoria statului Kano se cunoaște mai bine decît a celorlalte state hausa. Cronica acestui stat este cea mai completă, dar și aceasta cuprinde prea puține informații anterioare secolului al XIV-lea. Mărturiile scrise privitoare la Kano și Katsina se referă la evenimente datînd din aproximativ secolul al XI-lea, dar sînt prea vagi ca să poată fi folosite la reconstituirea precisă a acestor evenimente. Cert este că statele Kano și Katsina existau în secolul al XI-lea, dar pentru a cunoaște mai bine cam cum se înfățișau în acea vreme, sînt necesare studii arheologice.

Orașele hausa au început ca mici cetăți fortificate, cam ca acelea descoperite în mare număr în ținuturile populațiilor mande din Sudanul de Vest. Pe măsură ce s-au dezvoltat, orașele au atras fermieri, artizani și negustori, și zidurile de apărare au fost extinse ca să cuprindă un teritoriu mai mare. Cînd au ajuns să cuprindă teritorii foarte întinse, probabil în secolele al XII-lea și al XIII-lea, au fost incluse și terenuri cultivate, astfel că o parte din grîne și legume puteau fi cultivate în siguranță la adăpostul zidurilor. Aceste ziduri, construite din lut uscat, erau groase de zece pînă la douăsprezece picioare (cca 3—3,5 m) la bază și înalte de cincisprezece picioare (cca 5 m). În circumferință, măsurau opt pînă la nouă mile și din loc în loc aveau porți mari de lemn, cu legături de fier, care stăteau deschise pentru traficul comercial normal și se închideau în caz de primejdie iminentă. Numărul locuitorilor din orașele hausa era foarte mare :

Scanned with OKEN Scanner

Kano avea aproximativ 75.000 de locuitori în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, iar Katsina, Zaria și Gobir probabil nu mult mai puțin.

În orașele hausa soseau produse din prosperele zone rurale dimprejur : mei, sorg, mazăre furajeră, nuci de arbore-de-unt, carne și piei de capră, oaie și vită, miere, fire de bumbac, lingouri de fier și ceramică. În interiorul orașelor, mii de artizani își exercitau meseriile, producînd obiecte destinate exportului dincolo de Sudan și Sahara, precum și pentru consumul intern. Țesătorii lucrau pături și veșminte de lînă și bumbac ; pielarii tăbăceau și prelucrau piei de animale, îndeosebi piei cafenii de capră, într-o gamă variată de produse. Chiar și azi pielea marocană, cunoscută în toată Europa, provine în cea mai mare parte de la pielarii din orașele hausa. Fierarii fasonau din fier arme și unelte, iar din aramă și aur obiecte decorative și ustensile. Cu toate că industria hausa ar fi azi considerată „casnică", deoarece era practicată de meseriași, singuri sau asociați, în mici ateliere, orașele hausa erau principalele centre industriale manufacturiere ale Sudanului.

În ciuda puternicei concurențe din Timbuktu, Gao și Bornu, poziția geografică a orașelor hausa s-a dovedit un factor excepțional de creștere a prosperității lor.

Vecinătatea cu densele populații de pe malurile fluviilor Niger și Benue și din pădurile Nigeriei de sud, le-a oferit posibilitatea să facă negoț cu cea mai mare concentrație de populații de pe continent. Cele cincisprezece pînă la treizeci de milioane de oameni, care acum cîteva secole trăiau pe teritoriul actualei Nigerii, le-au asigurat un hinterland economic mai mare decît oricare altă zonă comparabilă a Sudanului.

Încă de pe vremea întemeierii primelor orașe hausa, regiunea trebuie să fi fost mănoasă și populată cu cultivatori sedentari. Influxul de populații hausa din nord a început, probabil, prin secolul al VIII-lea, iar prin anul

Scanned with OKEN Scanner

1000 clanuri și mari familii întemeiau deja mici state. Orașele fortificate, în care trăia nobilimea conducătoare, au devenit nucleele marilor centre și capitale ale acestor state.

Prin secolul al XIV-lea orașele hausa erau înfloritoare. Aveau strînse contacte politice și comerciale cu Mali și Bornu. Se știe că Mansa Musa din Mali a trimis ambasadori în țara Hausa, dar niciodată nu s-a simțit destul de puternic ca să încerce a o cuceri. Pe la jumătatea secolului al XIV-lea, în timpul domniei lui Sarki [1] Yaji din Kano, misionari musulmani veniți din Mali au reușit să-l convertească pe rege la islamism și pe mulți curteni ai lui. Cronica din Kano menționează convertirea și greutățile întîmpinate de Yaji cu acest prilej, din cauza împotrivirii supușilor de a se lepăda de vechea lor credință religioasă :

„...În vremea lui Yaji au venit wangarani din Mali (cam patruzeci cu toții), care aduceau cu ei religia mahomedană. Conducătorul lor se numea Abdurahaman Zaite... După ce au venit, i-au cerut lui Sarki să respecte orele de rugăciune și el s-a învoit... Sarki a poruncit tuturor orașelor din țara Kano să respecte orele de rugăciune. Și toate s-au supus. Lîngă copacul sfînt dinspre răsărit au construit o moschee, în care se rugau de cinci ori pe zi la orele rînduite. Sarkin Garazawa (n. a. un puternic conducător provincial), s-a împotrivit rugăciunilor și cînd musulmanii au plecat la casele lor, a venit cu oamenii lui și au pîngărit moscheea, mînjind-o peste tot cu murdărie. Atunci i s-a spus lui Dan Bujai... să patruleze cu ostași bine înarmați în jurul moscheii, de cu seară pînă dimineața. Acesta a stat de veghe tot timpul. Păgînii au încercat totuși să-i cîștige de partea lor, și pe el și pe ostașii lui. Cîțiva dintre ostași au dat ascultare păgînilor și au plecat, dar el și cei rămași au refuzat. Pîngărirea a continuat pînă ce Sheshe i-a spus lui Famore :

[1] Rege, în limba hausa. (N. t.)

— Nu avem altă cale decît rugăciunea. Şi oamenii s-au învoit. S-au strîns cu toţii într-o vineri în moschee la ora de seară a rugăciunii şi au implorat ajutorul lui Alah împotriva păgînilor, pînă la răsăritul soarelui.

Alah a binevoit să le asculte rugăciunile. Căpetenia păgînilor a orbit chiar în acea zi, şi apoi au orbit toţi păgînii care au fost de faţă la pîngărire ; împreună cu femeile lor. După aceea toţi s-au înfricoşat. Yaji l-a alungat din slujbă pe conducătorul păgînilor, spunîndu-i :

— Pleacă şi fii Sarki peste orbi."

Începînd din secolul al XIV-lea, islamismul a fost religia preferată a majorităţii regilor şi nobililor hausa, dar în regiunile rurale s-a răspîndit încet, ca dealtfel în întregul Sudan. Pe la începutul secolului al XIX-lea, simţămîntul antimusulman se manifesta destul de puternic ca practica religiei islamice să slăbească. Multe din ritualurile tradiţionale — incantaţii, jertfe şi credinţe, mai ales credinţa în duhurile strămoşilor — erau practicate paralel cu islamismul, chiar şi de cei de la curte. Totuşi, în oraşe şi la curte, islamismul dădea tonul şi un număr tot mai mare de cărturari şi slujitori religioşi musulmani din alte părţi ale Sudanului şi din Africa de Nord vizitau prosperele oraşe hausa. În secolul al XVI-lea, Katsina şi Kano deveniseră centre de învăţătură; cu numeroase moschei şi sute de cărturari şi oameni culţi musulmani, străini sau din rîndurile populaţiei hausa. În fiecare oraş exista o „universitate", după modelul şcolii din Timbuktu, unde cărturarii îi instruiau pe tinerii hausa în cunoaşterea scrisului şi citirii, a eticii, filozofiei, matematicii, administraţiei şi a religiei. Dezvoltarea oraşelor Katsina şi Kano, ca importante centre comerciale şi de învăţătură, a fost mult favorizată de revoltele care au început în imperiul Songhai după invazia marocană de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Numeroşi negustori şi cărturari au fugit din Jenne, Timbuktu şi Gao, atraşi de pacea şi viaţa civilizată din ţara Hausa. Măreţele oraşe de altădată din Songhai decădeau,

Scanned with OKEN Scanner

devenind niște tîrguri prăfuite, în vreme ce prosperele orașe hausa le luau locul ca importante centre de cultură și comerț. Astăzi, Timbuktu este un sat mare cu colibe din lut, aproape părăsit și uitat ; dar Kano și Katsina sînt încă înfloritoare datorită industriei și comerțului lor.

Statele hausa, cu toate că au obîrșie, limbă, cultură și tradiție comune, nu au manifestat niciodată tendințe imperialiste. Niciodată nu au alcătuit o federație a lor, cu excepția efemerelor alianțe de apărare mutuală împotriva invaziilor străine. Mai adesea, cînd unul ajungea mai puternic și prosper, era pizmuit de celelalte și de aceea se războiau deseori între ele sau se aliau cu state străine împotriva statelor hausa rivale. Puterea relativ egală a acestor state și a celor vecine a îngreunat stăpînirea îndelungată a unuia asupra celorlalte. Apropierea unor puternice imperii — Songhai și Mali la vest și Kanem-Bornu la est — a fost un alt obstacol care le-a frînat pornirea spre cuceriri.

În pofida puterii și prosperității lor, statele hausa nu au fost ferite de invazii străine.

La începutul secolului al XVI-lea, trupele songhai ale lui Askia Muhammad au năvălit în țara Hausa și timp de mai mulți ani domnitorii din Katsina, Kano și Gobir au fost nevoiți să-i plătească tribut și să-i recunoască suzeranitatea. Stăpînirea imperiului Songhai asupra statelor hausa a fost curmată de singurul om din istoria lor, cunoscut că a încercat cu oarecare succes să întemeieze un imperiu Hausa : Kotal Kanta, regele statului Kebbi.

Kebbi se mărginea cu imperiul Songhai și era situat la vest de principalele state hausa. Era unul dintre statele numite de populațiile hausa „Banza Bakwai", adică „cei șapte bastarzi", un grup de state vecine independente, unde limba hausa era larg răspîndită și care au jucat un rol important în istoria populațiilor hausa. Aceste state și-au păstrat tradițiile culturale dinainte de năvălirile

Scanned with OKEN Scanner

hausa și se considerau distincte de statele hausa. Statele Banza Bakwai erau : Zamfara, Kebbi, Nupe, Gwari, Yauri, Yoruba și Kororofa (sau Jukun).

Kotal Kanta s-a suit pe tronul din Kebbi între 1500 și 1505, cînd avea vîrsta de aproximativ patruzeci de ani. Tradiția îl descrie ca fiind un om generos, iute la mînie, autoritar și riguros în executarea poruncilor lui. Era neobișnuit de energic, atît în viața personală cît și ca rege. Se frămînta tot timpul cum să-și întărească regatul și armata. Cînd a luat conducerea statului, Kebbi era vasal imperiului Songhai, în acea vreme condus de marele Askia Muhammad.

Kotal Kanta s-a arătat la început credincios lui Askia Muhammad, dîndu-i ajutor în campaniile împotriva tuaregilor din Aïr. În răstimp, Kanta și-a organizat o armată foarte puternică. În acțiunile ofensive, armata din Kebbi se bizuia pe o trupă de cavalerie bine instruită. Pentru apărare, însă, Kanta se folosea de pedestrași și luntrași. Kebbi avea multe ținuturi mlăștinoase și Kanta, se zice, își construise o canoe de mari dimensiuni, acoperită cu aramă și mînată de cincizeci de vîslași cu padele [1], în care călătorea prin țară în cursul anotimpului cînd ploile inundau mlaștinile.

După cucerirea ținutului Aïr de către imperiul Songhai, Kanta s-a certat cu Askia Muhammad pe împărțirea prăzilor și a proclamat independența regatului Kebbi. Ca să pedepsească lipsa de loialitate a lui Kanta, Askia a strîns o puternică armată songhai. Trupele au pornit spre Kebbi în jurul anului 1516. Oastea bine pregătită, disciplinată și însuflețită a lui Kanta s-a întîlnit cu armata songhai lîngă orașul Tara, pricinuindu-i cea mai dezastruoasă înfrîngere din istoria puternicului imperiu și obligînd-o să fugă în debandadă în susul Nigerului pînă în Songhai. Această

[1] Vîslă specială, cu una sau două pale, folosită pe canoe pentru mărirea vitezei de înaintare. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

mare victorie militară este și azi slăvită ca unul din cele mai mari evenimente din istoria regatului Kebbi. După victorie, Kanta a ajuns cel mai puternic conducător de stat dintre Songhai și Bornu și îmbătat de acest succes s-a hotărît să pornească fără zăbavă o campanie de cuceriri și de întemeiere a unui imperiu, după exemplul fostului său mentor, Askia Muhammad, care îl realizase atît de strălucit.

În următorii douăzeci de ani, armatele lui Kanta au cucerit o bună parte din ținuturile Hausa și Aïr, obligîndu-i pe conducătorii din Aïr, Gobir, Kano, Katsina, Daura și Zaria să-i plătească tribut. Și-a stabilit noua capitală în satul Surame, pe care l-a întărit cu puternice fortificații. În majoritatea statelor cucerite, Kotal Kanta a îngăduit domnitorilor băștinași să le conducă în continuare, cu condiția de a-i plăti tribut și a-i pune la dispoziție trupele și mîna de lucru necesare acțiunilor lui militare. Cîteva state — ca Zamfara, Ader și Wangara (un mic stat din țara Hausa, nu celălalt Wangara, mai bine cunoscut, din Mali) — au fost încorporate în regatul Kebbi și conduse de locotenenți de încredere ai lui Kanta.

După moartea lui Kotal Kanta imperiul Kebbi s-a destrămat. Kanta a murit între anii 1545—1550, în luptă sau într-un accident, după un război cu kanurii din Bornu. Cînd a murit, era în vîrstă de optzeci de ani și la fel de viguros și energic cum fusese în cei patruzeci de ani ai strălucitei lui domnii.

Statele hausa au fost în mai multe rînduri cucerite de împărații puternicului și trainicului imperiu din nord-est, Kanem-Bornu. Între Bornu și statele hausa au existat dintotdeauna relații strînse, întrucît nu le separau hotare naturale și schimburile de mărfuri dintre ele erau frecvente. Pînă la începutul secolului al XVII-lea, se pare că statele hausa s-au aflat în situația de state-tampon între puternicele imperii Songhai și Kanem-Bornu, nici unul dintre acestea neîndrăznind să le încorporeze de teama

Scanned with OKEN Scanner

represaliilor celuilalt. Profitînd de un moment de slăbiciune a imperiului Kanem-Bornu, Askia Muhammad a reușit totuși să le supună pentru scurt timp. În secolul al XVII-lea, însă, după prăbușirea imperiului Songhai, cînd Kano și Katsina se dezvoltaseră ca înfloritoare centre comerciale, Bornu a putut să-și îndrepte atenția spre țara Hausa, fără teamă de represalii. Cronicile din Bornu și din statele hausa menționează că în tot cursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea Kano, Katsina, Zaria și alte state hausa au plătit tribut regatului Bornu.

Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, statele hausa au mai avut de suferit atacuri pornite din Kororofa, capitala neamului jukun, care se pare că a fost o mare putere războinică pînă la începutul secolului al XVIII-lea, cînd a decăzut și a dispărut fără urmă. Puținele grupuri răzlețe de jukuni trăiesc și azi într-o regiune inaccesibilă, situată la sud de Benue și la est de Niger. Tradițiile lor orale nu pomenesc nimic despre puterea pe care o aveau cu trei secole înainte, despre care vorbesc însă pe larg mărturiiile scrise din Bornu și statele hausa. De numeroase ori, între 1580 și 1700; rapida cavalerie a jukunilor a năvălit în țara Hausa, pustiind regiunile rurale din jurul orașelor Kano și Zaria și, în cîteva rînduri, intrînd și săvîrșind jafuri chiar în aceste orașe.

Jukunii, care poate azi nu numără mai mult de cincizeci de mii de suflete, sînt negroizi și prezintă multe caracteristici culturale și agricole sudaneze. Vorbesc însă o limbă din subfamilia bantoidă a familiei nigritice [1] și, de aceea, sînt clasificați într-un grup diferit de cel al populațiilor hausa, nupe și altele, cu care au avut legături în evul mediu. Nu se știe ce anume a determinat declinul puternicului lor regat de altădată și istoria lor se cunoaște atît de puțin încît nu s-a putut stabili pînă acum nici

[1] Familia limbilor vorbite în Nigritia, denumirea veche a Sudanului, regiunea de obîrșie a populațiilor de rasă neagră. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

măcar locul unde se afla Kororofa, care trebuie să fi fost un mare oraș în vremea cînd era capitala lor.

Faptul că statele hausa nu s-au transformat în imperii, și nici măcar într-o confederație, precum și frecventele invazii și stoarceri de tributuri ale regatelor Songhai, Kebbi, Bornu și Jukun, nu le-au împiedicat să prospere. Între începutul secolului al XV-lea și sfîrșitul secolului al XVII-lea, Katsina și Kano s-au luptat tot timpul pentru întîietate și pentru controlul bogatului comerț transsaharian și transsudanez, la care participau ambele orașe. Se pare că în general a dominat Katsina, dar, spre sfîrșitul secolului al XV-lea, Kano a început să-și sporească puterea militară și să ajungă la un raport oarecum egal de forțe. În 1463, Muhammad Rimfa, cel mai vestit rege din istoria regatului Kano, a pornit la o acțiune de rapidă dezvoltare administrativă și militară.

Cronica din Kano nu-l descrie pe Rimfa ca om, dar din entuziastele povestiri despre înfăptuirile lui, rezultă că a fost un strălucit și energic conducător. Ca musulman cucernic, a primit bucuros călători musulmani în Kano și în timpul domniei lui, a sosit primul val de cărturari și predicatori fulani din imperiul Mali.

După stabilirea lor aici, fulanii au avut o comportare relativ pașnică, în comparație cu acțiunile violente pe care aveau să le întreprindă cîteva secole mai tîrziu. Rimfa a introdus perioada de mari serbări publice, numită Id-al-fitr, care urmează după postul de o lună al ramazanului, în cursul căruia musulmanul cucernic nu mănîncă nimic între răsăritul și apusul soarelui.

Rimfa a reorganizat sistemul administrativ, eliminînd aspectele feudale ce mai rămăseseră în ființă. A înlocuit vechiul sistem al administratorilor ereditari prin sistemul islamic al guvernatorilor fără titlu ereditar, numind în aceste funcții mulți sclavi talentați. De asemenea, a solicitat unui învățat teolog, predicator și om politic algerian,

Scanned with OKEN Scanner

Shaikh Muhammad al-Maghili, să scrie una din cele mai îndrăgite cărți din istoria statelor hausa, intitulată *Îndatoririle prinților*. S-ar putea ca această carte să-l fi îndemnat pe Rimfa să înființeze un consiliu de stat cu mari puteri, în compunerea căruia au intrat cîțiva fruntași de seamă ai castei sclavilor, printre care și un strălucit eunuc.

Urmînd modelul arab, Rimfa a clădit un imens palat, cel mai mare din țara Hausa, cu un harem în care — spune Cronica din Kano — întreținea peste o mie de neveste, păzite de eunuci. Pentru a da o mai mare prestanță coroanei, a introdus insemne distincte ale regalității, ca de pildă evantaie mari din pene de struț.

Ceea ce a contribuit îndeosebi la creșterea prestigiului extern al regatului Kano au fost însă inovațiile lui Rimfa în domeniile militar și al construcțiilor. A extins zidurile din jurul orașului, înglobînd terenuri libere, și a construit un tîrg nou de mari proporții, care să satisfacă cerințele activității comerciale sporite ale capitalei lui. A mărit și reorganizat armata, întărind disciplina. Rimfa a introdus, de asemenea, tactica trimiterii la luptă a pedestrașilor în mijlocul cavaleriei, ca să se poată ascunde printre cai cînd forțele dușmanului erau prea puternice. După ce și-a pus la punct armata, a declarat război regatului Katsina, care a durat unsprezece ani.

Potrivit Cronicii din Kano, acesta a fost primul război împotriva regatului Katsina. Nu a fost însă ultimul. Ostilitățile dintre aceste state au izbucnit de repetate ori între începutul secolului al XVI-lea și sfîrșitul secolului al XVII-lea, ca pînă la urmă Kano să se dovedească din punct de vedere militar mai puternic.

În cursul secolului al XVIII-lea, un alt stat hausa a prosperat și și-a extins influența. Acesta a fost Gobir, cel mai tînăr și cel mai nordic dintre regatele hausa. Gobir era situat nu departe de Niger și de actualul hotar al Nigeriei și foarte aproape de marginea Saharei. Gobir nu a putut concura pe tărîm comercial cu Kano și Katsina,

Scanned with OKEN Scanner

unde puteau să ajungă mai ușor negustorii din Sudan și Sahara ; în schimb, și-a sporit puterea militară în necontenitele lupte cu tuaregii, care încercau deseori să găsească noi pășuni pentru turmele lor în ținuturile hausa. La începutul secolului al XVIII-lea Gobir a invadat regiunile fertile ale statelor Kebbi și Zamfara și le-a obligat să-i plătească tribut, iar spre sfîrșitul aceluiași secol Gobir era la fel de puternic ca statele mai civilizate și mai vechi din Kano și Katsina.

Dîrjii oameni de rînd hausa au beneficiat prea puțin de nivelul economic și cultural ridicat la care ajunseseră statele hausa în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Cei mai mulți nu erau musulmani și se mulțumeau să-și lucreze ogorul și să ducă modul lor tradițional de viață. Aveau cunoștință de opulența curților regale și de viața cosmopolită a nobililor și negustorilor din orașe, dar preferau să se țină departe de acest gen de trai. Cu timpul, această discrepanță dintre populația de la țară și regii și sprijinitorii lor din orașe s-a accentuat. În ciuda prosperității regiunii, secolul al XVII-lea a fost o perioadă de declin pentru țara Hausa. Regii ei s-au lăsat atrași de viața decadentă a orașelor, guvernînd și trăind în stilul potentaților orientali. Acest mod de guvernare a nemulțumit două categorii ale populației hausa : fermierii împovărați de dări și musulmanii cucernici din orașe care vedeau semne de erezie în aspectele ușuratice și egoiste ale vieții de la curte și în superficialitatea crescîndă cu care era practicată religia islamică.

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea cei mai cucernici musulmani din statele hausa erau fulanii din orașe. Aceștia începuseră să vină în timpul domniei lui Muhammad Rimfa și se stabiliseră în toate orașeie hausa. Erau scribi, teologi, administratori, sfătuitori ai curț și negustori. Despotismul crescînd al regilor hausa l nea grav sentimentele religioase ale fulanilor. De asemenea, amenința modul de viață al numeroșilor administratori de

profesie fulani, care potrivit preceptelor din Coran erau obligaţi să dea ascultare cîrmuirii. La începutul secolului al XIX-lea, sub conducerea mobilizatoare a unui anume Usman dan Fodio din Gobir, fulanii s-au răsculat împotriva regilor hausa şi în cîţiva ani au schimbat din temelii întregul sistem politic hausa.

Fulanii erau de obîrşie din Tekrur, unde au fost printre primii africani sudanezi convertiţi la islamism. După invazia almoravizilor în Ghana, au început să migreze spre est în două grupuri strîns înrudite, dar cu mod de viaţă complet diferit ; fulanii de la oraş şi fulanii păstori. Aceştia din urmă erau musulmani mai puţin cucernici şi nu le plăcea viaţa de la oraş, preferînd îndeletnicirea lor dintotdeauna, creşterea vitelor.

Majoritatea populaţiilor în mijlocul cărora s-au stabilit fulanii păstori erau agricultori, care s-au arătat bucuroşi să-i primească deoarece cumpărau de la ei carne, lapte şi îngrăşămînt natural pentru ogoarele lor. Mai tîrziu, în regiunile unde vitele erau preţuite, ca în statele hausa, deseori fulanii îngrijeau şi turmele regilor şi ale fermierilor bogaţi, în schimbul unei părţi a producţiei.

Fulanii din oraşe au fost de asemenea bine primiţi în general, datorită învăţăturii, priceperii în treburile administrative şi vastei lor experienţe în comerţul cu ţinuturi îndepărtate. Ca musulmani cucernici şi învăţaţi, au fost deosebit de apreciaţi de regii sudanezi convertiţi la islamism.

Cele două grupuri de fulani, deşi două comunităţi diferite în privinţa cucerniciei religioase şi a modului de viaţă, au păstrat totuşi legături cordiale între ele cînd au început să se strămute tot mai departe spre est. Ambele grupuri erau conştiente de obîrşia lor comună şi simţeau acea chemare a sîngelui care adesea îi apropie pe compatrioţi şi îi îndeamnă să se ajute cînd se găsesc într-o ţară străină.

Scanned with OKEN Scanner

Cîtă vreme în statele și imperiile sudaneze au domnit regi musulmani, fulanii s-au bucurat de o stare materială bună, datorită înaltelor relații și pozițiilor privilegiate ale multora dintre ei. Dar cînd pe tron se urcau regi neconvertiți la islamism sau cînd trăinicia sistemului islamic de guvernare slăbea, fulanii erau adesea tratați ca o minoritate străină. Astfel s-a petrecut în Sudanul de Vest la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, după prăbușirea imperiului Songhai și a sistemului islamic de guvernare introdus de împărații lui. Multe regate vechi din ținuturile locuite de populații mande au ajuns cu timpul să fie conduse de dinastii care nu erau musulmane și considerau statele islamice ca puteri dușmane. Multe din aceste populații, care trăiseră sub cîrmuitorii islamici din Mali și Songhai, erau conduse de regi din neamul bambara, un grup mande care nu acceptase niciodată religia mahomedană și privea cîrmuirea islamică din Timbuktu și Jenne ca o amenințare a propriilor lui năzuințe imperiale.

În cursul secolului al XVII-lea și-a făcut apariția o mișcare de renaștere spirituală islamică, de revenire la viața puritană recomandată de Coran, care a cuprins întreaga Sahară și Africă de Nord. Condusă de frății, alcătuite din discipoli care se legaseră să predice respectarea riguroasă a preceptelor islamice în înțelesul lor pur, această mișcare avea ca scop să islamizeze populațiile care își păstraseră credințele păgîne și să-i determine pe cîrmuitorii lor să guverneze după principiile Coranului. Printre cei mai fervenți membri ai acestor frății erau fulanii de la oraș, îndeosebi cei din clanul torodbe, care erau scribi, administratori și învățători de profesie în numeroase state, de la Tekrur pînă la Bornu.

La începutul secolului al XVIII-lea, fulanii torodbe din Sudanul de Vest s-au răsculat împotriva domnitorilor ne-

Scanned with OKEN Scanner

convertiţi la islamism din ţinutul lor de baştină Futa Toro, care făcea parte din vechiul stat Tekrur, încă locuit de tukulori, rudele fulanilor. Fulanii torodbe au cucerit Futa Jallon, platoul situat la sud de actuala Guinee şi au întemeiat două state teocratice. Din aceste state au pornit campanii de convertire la islamism în ţinuturile wolofilor, sererilor şi malinkilor. Aproape cincizeci de ani au fost necesari pentru ca mişcarea islamică să-şi asigure o bază de acţiune în Futa Toro şi Futa Jallon, dar spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea islamismul fusese acceptat de majoritatea populaţiilor din aceste state şi din multe regiuni vecine de la sud şi de la est.

Succesele renaşterii islamice în vestul îndepărtat au ajuns la cunoştinţa fulanilor din ţara Hausa unde se găsea un mare număr de fulani torodbe. Usman dan Fodio, un membru cucernic al clanului torodbe, care urmărise cu viu interes strădaniile rudelor lui din vest, a luat conducerea mişcării de renaştere islamică din regatele hausa.

Dan Fodio locuia în Gobir, care în acea vreme se afla la apogeul puterii militare şi era cîrmuit cu asprime de regele lui de origine hausa. Dan Fodio ajunsese sfetnicul intim al regelui datorită reputaţiei lui ca învăţător şi administrator, dar împovărătoarele dări, risipa curţii regale şi practicile religioase păgîne, tolerate de rege, îl nemulţumeau tot mai mult. Foarte respectat de colegii din clanul torodbe şi de ceilalţi fulani, dan Fodio şi-a atras simpatia credincioşilor musulmani dornici de îndreptări, din comunităţile hausa şi străine. Regele, mîniat de criticile lui dan Fodio şi îngrijorat de ecoul favorabil al părerilor lui în mijlocul oamenilor avuţi şi instruiţi, l-a concediat din funcţiile lui publice şi l-a obligat să plece în exil.

Pînă acum Usman dan Fodio fusese un reformator ; dar, odată cu exilul, a devenit curînd un rebel. Mii de adepţi s-au strîns în jurul lui la Gudu, micul oraş unde fusese exilat, şi alte mii din regatul Gobir şi din alte

Scanned with OKEN Scanner

regate hausa i-au trimis mesageri oferindu-i sprijinul lor. În 1804, adepții lui dan Fodio s-au adunat și l-au ales calif pentru țara Hausa. Apoi, dan Fodio a proclamat jihad [1] împotriva corupției și renegatei cîrmuiri a Gobirului.

Îndată ce înflăcărații războinici ai lui Dan Fodio au pornit împotriva armatei din Gobir, alți importanți sprijinitori au început să apară. Statul vecin Zamfara, care avusese conflicte cu Gobir, a încheiat un tratat de alianță cu fulanii și le-a trimis în sprijin o armată. Păstorii fulani, deși nu împărtășeau zelul religios al rudelor lor de la oraș, le-au trimis războinici, iar un surprinzător de mare număr de oameni de rînd hausa — cei mai mulți neconvertiți la islamism, dar nemulțumiți de dările grele și corupția administrației regale — le-au trimis oameni înarmați și le-au oferit hrană și adăpost pentru trupele lor. Dan Fodio a reușit să obțină acest larg sprijin deoarece în țară se simțea o profundă nevoie de reforme politice, dar și pentru că jihadul nu era un război îndreptat împotriva populației hausa. Dan Fodio a cucerit ușor Gobirul, și armata lui — la care s-a alăturat un număr tot mai mare de fulani și băștinași din alte state hausa — nu s-a mulțumit cu această victorie și a extins războiul sfînt în întreaga țară Hausa.

În mai puțin de patru ani, Usman dan Fodio și trupele lui de fulani erau stăpîni pe toate statele hausa, deși cîteva mici grupuri izolate ale armatelor hausa au continuat rezistența pînă în 1820. Dan Fodio nu a luat parte la lupte, lăsînd conducerea războiului pe seama fratelui său, Abdullahi, și a fiului său, Bello. După ce și-au consolidat stăpînirea în țara Hausa, Bello și Abdullahi au aților revolte în ținuturile de la sud, reușind pînă la urmă să

[1] În arabă, război sfînt. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

cucerească statele Nupe, Jukun și Yoruba din Ilorin [1]. La est, au încercat să pună stăpînire și pe Bornu, dar după o serie de succese ale fulanilor regele din Bornu i-a oprit, mulțumindu-se cu pierderea numai a unei părți din teritoriul imperiului său. La sud-est, fulanii au cucerit statul Adamawa, care cuprindea regiunea de nord-vest a actualei republici Camerun. Cu această ultimă cucerire, fulanii au reușit să întemeieze un imperiu al lor, din state risipite pe o vastă întindere fără legături trainice între ele.

Imperiul fulanilor a durat totuși pînă în secolul al XX-lea, cînd a fost cucerit de englezi. Pentru prima oară în istorie, toată Nigeria de nord a fost unită sub o singură cîrmuire și același sistem juridic. Întreaga țară Hausa și multe teritorii vecine au devenit părți componente ale unui sistem politic unitar.

Deși cuceririle fulanilor au fost însoțite de unele acte de cruzime și vandalism, imperiul a adus cu sine un regim de legalitate și justiție. Emirii statelor din compunerea imperiului erau autonomi în unele domenii, dar obligați să respecte dreptul islamic și principiile unei guvernări drepte. Rareori au nesocotit autoritatea sultanului din Sokoto.

Sub domnia lui Bello, care a devenit sultan după moartea lui dan Fodio, a înflorit o bogată activitate literară și cărturărească. Bello a întărit aplicarea uniformă a dreptului islamic, a desăvîrșit reforma organizării politice și administrative a întregii țări Hausa și a instituit un sistem de dări mai drept. A fost principalul arhitect al imperiului fulan și unul din marii conducători pe care i-a cunoscut Sudanul.

După moartea lui Bello, în 1837, avîntul spre reforme a început să slăbească. Cu timpul, unii emiri au devenit hrăpăreți și tiranici, iar autoritatea sultanului din Sokoto

---

[1] Existau două state Yoruba : Yoruba din Ilorin și Yoruba din Oyo. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

a scăzut. Ţara Hausa a continuat totuşi să prospere. În cursul secolului al XIX-lea, comerţul interior a crescut, bunăstarea a sporit şi condiţia oamenilor de rînd s-a menţinut mai bună decît fusese înainte de cucerirea fulanilor.

În cursul secolului al XIX-lea, cîrmuitorii fulani din Nigeria şi-au continuat stăruitor acţiunea de propovăduire a islamismului începută cu aproape două secole înainte. În fiecare sat sau oraş mai importante au înfiinţat şcoli de învăţătură coranică, în care învăţători musulmani se străduiau să convertească la islamism oamenii de rînd şi sclavii. Spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, islamismul ajunsese o religie larg răspîndită, practicată de milioane de oameni din sate şi din oraşe.

În regiunile unde influenţa fulanilor a fost foarte puternică — ca în nordul Nigeriei şi în ţinuturile locuite de populaţii mande, situate în prezent în Senegal, Guineea şi în partea de vest a republicii Mali — campania de convertire a avut atît de mult succes încît islamismul a devenit religia majorităţii populaţiei. Religiile tradiţionale au persistat numai în regiunile mai izolate şi inaccesibile. Stăpînirea fulanilor se întindea de la Oceanul Atlantic pînă la hotarele de răsărit ale ţării Hausa. Dominaţia islamismului a continuat să avanseze spre est dincolo de zona de influenţă a fulanilor, mai ales în Kanem-Bornu, unde domnitorii băştinaşi îşi însuşiseră demult preceptele islamice.

Lunga istorie a imperiului Kanem-Bornu începe în secolele al VII-lea şi al VIII-lea, cînd o populaţie nomadă, zaghawa, a migrat din partea de sud-est a Saharei şi s-a stabilit la est de lacul Ciad. Lacul Ciad se află în centrul Africii, cam la aceeaşi distanţă de Oceanul Atlantic şi de Marea Roşie şi aproape la fel de departe de coasta Guineii şi de Marea Mediterană. Pămîntul din jurul lacului

Scanned with OKEN Scanner

Ciad, deşi nu excepţional de fertil, permitea un nivel acceptabil de viaţă din cultura cerealelor şi din păşunat, iar lacul oferea peşte. Băştinaşii regiunii trăiau în mici sate şi nu erau organizaţi în formă de state cu conducere centralizată, situaţie care a permis triburilor nomade zanghawa să le impună cîrmuirea lor după ce s-au stabilit în număr mai mare.

În secolul al VIII-lea sau al IX-lea, un grup de zanghawa, numit beni-saif, a întemeiat statul Kanem, la est de lacul Ciad. Grupul beni-saif a fondat dinastia cunoscută sub numele de Sefewa, care a condus statul şi imperiul Kanem timp de o mie de ani. Spre sfîrşitul secolului al XI-lea, Mai Ume (*Mai* era titlul purtat de toţi regii Sefewa) s-a convertit la islamism, ceea ce înseamnă că regatul era, cel puţin în acea vreme, în contact permanent cu negustorii musulmani din Africa de Nord.

Datorită poziţiei lui favorabile, Kanem a ajuns probabil de timpuriu un important centru comercial. Mai multe drumuri care traversau Sahara, venind din Tunisia, Libia şi Egipt, convergeau în regiunea Kanem şi la fel drumurile din ţinuturile păduroase unde se află azi Nigeria şi Camerun. Kanem era deci în contact cu oraşele Fezzan şi Darfur la est şi nord-est şi totodată era traversat de drumurile dintre regiunea Nilului şi imperiile Ghana, Mali şi Songhai din Sudanul de Vest. Aceste mari imperii canalizau aurul, fildeşul, sclavii, pieile şi nucile de cola din sudul spre nordul Sudanului de Vest. Un rol similar îl juca regatul Kanem în Sudanul de Est.

Folosind aceste legături comerciale, Kanem a ajuns cu timpul un stat puternic şi, paralel cu creşterea puterii, şi-a extins şi teritoriul. Străduinţele populaţiilor din Kanem de a dobîndi mai mult pămînt au fost frînate la nord de tuaregii din Aïr şi Fezzan, iar la est de neamul bulala. De aceea, s-au extins treptat doar spre vest şi sud, în Bornu,

Scanned with OKEN Scanner

unde populaţia băştinaşă so le-a rezistat cu îndîrjire ; dar spre mijlocul secolului al XIII-lea kanurii stăpîneau atît Bornu cît şi Kanem. Posesiunile lor formau un imperiu în jurul lacului Ciad, care se întindea spre nord pînă în Sahara.

Bulalaii, multă vreme duşmanii kanurilor, au continuat să atace Kanem, iar în secolul al XIV-lea l-au ocupat. Pe la 1391, dinastia Sefewa şi-a mutat întreaga curte în Bornu unde şi-a clădit o nouă capitală la Kaka. În anii următori a recucerit Kanem şi i-a silit pe bulalai să-i jure credinţă.

Între secolele al XIV-lea şi al XVIII-lea, imperiul Kanem-Bornu s-a bucurat de o lungă perioadă de înflorire. Baza puterii lui a fost în acest timp comerţul. Produsele comercializate erau cam aceleaşi ca în celelalte imperii sudaneze, cu excepţia aurului care în Sudanul de Est se găsea în cantităţi mult mai mici decît în Sudanul de Vest. Kanem-Bornu, fiind însă situat la nord de un vast teritoriu locuit de populaţii mai puţin puternice, şi-a compensat sărăcia de aur exportînd sclavi. Timp de secole, mii de sclavi au fost vînduţi de Kanem-Bornu în Egipt, Libia, Tunisia şi în oazele din Sahara.

Dinastia Sefewa a dat mulţi „Mai", ale căror nume sînt preamărite în legende şi în istoria scrisă, dar cel mai vestit a fost Mai Idris Alooma, care a domnit în Kanem-Bornu între 1580—1617. Înainte de suirea pe tron a lui Idris Alooma, Kanem-Bornu urmărise cu îngrijorare creşterea puterii imperiului Songhai. Cu toate că nici o armată din Songhai nu a ameninţat vreodată serios Bornu şi nici o armată din Kanem-Bornu nu a intrat în Songhai, ambele imperii jinduiau la cucerirea ţinutului Aïr şi a statelor hausa. Cînd Askia Muhammad din Songhai a invadat Aïr, în secolul al XVIII-lea, tuaregii din acest ţinut erau vasalii statului Bornu ; iar cînd Songhai a pornit împotriva statelor hausa, trupele lui au ajuns la hotarele imperiului

Scanned with OKEN Scanner

Kanem-Bornu. Poate că spre norocul imperiului, care avea şi alţi duşmani puternici, trupele songhai au suferit înfrîngeri în luptele cu năvălitorii marocani înainte ca între cele două imperii să izbucnească un conflict adevărat.

Mai Idris Alooma s-a suit pe tron doar cu cîţiva ani înainte de prăbuşirea imperiului Songhai. Comparabil în multe înfăptuiri cu Askia Muhammad, Idris s-a remarcat pe tărîm atît militar cît şi politic. Curînd după ce a ajuns rege, şi-a reorganizat armata şi a pornit într-o serie de campanii militare cu scopul de a întări şubredele temelii ale imperiului. A subjugat cîteva mici state de la sud, creîndu-şi astfel hotare sigure în această direcţie. Apoi, a pornit în Kanem unde bulalaii îi contestau autoritatea şi după o lungă campanie i-a înfrînt. La moartea lui, în 1617, Kanem-Bornu recucerise întregul teritoriu pe care-l avusese înainte în stăpînire.

La fel ca Askia Muhammad, a fost un strălucit conducător de stat. A introdus dreptul islamic în întregul imperiu şi a adus multe reforme în sistemul de guvernare şi de administraţie. Şi-a creat o armată permanentă, aşa cum făcuse şi Askia Muhammad înaintea lui în Songhai, şi a adus în ţară muschete şi instructori militari turci pentru trupele lui.

După moartea lui Mai Idris Alooma, în Kanem-Bornu au urmat cincizeci de ani de pace şi prosperitate ; dar în 1667 Bornu a fost invadat din nord de trupele tuaregilor din Aïr şi din sud de o armată a statului Jukun. Mai Ali, domnitor în acea vreme, a fost înfrînt de ambii năvălitori şi asediat în capitala lui, Gasreggono. Deşi trupele acestora au fost ulterior alungate din Bornù, imperiul a avut foarte mult de suferit şi nu şi-a mai redobîndit niciodată vechea vitalitate.

Imperiul s-a văzut nevoit să-şi restrîngă treptat întinderea, reuşind doar să se apere împotriva năvălitorilor, dar nu mai mult. Pînă la urmă, în 1808, regele Mai Ahmad

Scanned with OKEN Scanner

a fost alungat din Gasreggono de trupele fulanilor. S-a întors mai tîrziu, ajutat de o puternică armată din Kanem. Cînd a murit, în 1846, pe tronul din Bornu s-a suit Shaikh Amin din Kanem, în acest fel încheindu-se domnia de o mie de ani a dinastiei Sefewa. Kanem-Bornu a continuat să existe ca stat pînă la cucerirea colonială, dar zilele lui de măreție imperială se terminaseră demult.

Scanned with OKEN Scanner

IX

STATELE DIN PĂDURILE AFRICII DE VEST

Vastele cîmpii ale Sudanului au dominat istoria Africii pînă acum cîteva secole, așa cum prin întinderea lor îi domină geografia. La sud de Sudan, îndeosebi pe teritoriul Africii de Vest, se află o lungă și relativ îngustă zonă de păduri cu ploi abundente. Aceste păduri dense au stăvilit pătrunderea în Africa de Vest a trupelor și negustorilor din marile state și imperii sudaneze, iar pe europeni i-au obligat multă vreme să-și limiteze ocupația la regiunile de coastă. În mijlocul acestor păduri, mai ferite de contactul direct cu lumea exterioară, trăiesc totuși milioane de africani, care au adus o importantă contribuție specifică la civilizația sudaneză. Sculptura și muzica acestei civilizații a pădurilor au avut o profundă influență asupra muzicii și artei moderne din Europa și America.

Pădurile africane din vest se întind de la Senegalul modern pînă în bazinul fluviului Congo, cu o scurtă întrerupere în Togo și Dahomey, unde pășunile Sudanului coboară pînă la țărmurile Atlanticului. În aceste păduri cresc arbori de esență tare uriași, al căror frunziș bogat împiedică în general razele soarelui să ajungă pînă la sol. În unele regiuni, îndeosebi în zonele joase de coastă din Guineea, Liberia și Nigeria, pădurile favorizează formarea de smîrcuri acoperite cu tufărișuri dense. De regulă, pă-

Scanned with OKEN Scanner

durile cresc în zone muntoase și deluroase, care încep la cîteva mile de coastă, de unde rîurile și torentele se varsă năvalnic în ocean.

Pădurile cu ploi abundente nu erau chiar acel habitat idilic sugerat de obișnuita imagine a sălbaticului fericit, care culege banane și fructe de pe prima cracă la îndemînă. Dimpotrivă, la început ofereau foarte puține plante indigene, sălbatice sau cultivate, suficient de consistente ca să hrănească o populație numeroasă și nu adăposteau prea multe animale care puteau fi folosite ca sursă îmbelșugată de hrană. Marile turme de antilope, zebre, elefanți și alte animale cu carne comestibilă, trăiesc departe pe pășuni și cîmpii. În păduri trăiesc maimuțe, reptile, păsări, mici rozătoare și căprioare.

Judecînd după puținele mărturii arheologice existente, s-ar părea că înainte de ultima parte a mileniului întîi al erei noastre, pădurile din Africa de Vest nu erau dens populate ; dar că erau populate, se poate afirma azi cu certitudine. Într-o singură excavație — la Akure, în pădurile din sudul Nigeriei — s-au dezgropat peste jumătate de milion de artefacte din piatră, datînd din jurul anului 9000 î.e.n. Înaintea erei noastre, populația pădurilor pescuia, vîna și culegea puținele specii de tubercule, rădăcini și fructe sălbatice care creșteau în păduri. Foarte probabil, posedau și cunoștințe de agricultură, deoarece rudele lor din savanele Sudanului erau de multă vreme harnici cultivatori de grîne ; dar grînele care creșteau pe cîmpii nu puteau fi cultivate în păduri. În această regiune, tuberculii de ignamă erau probabil principala cultură agricolă, dar hrana obținută din asemenea culturi, trebuia completată cu alimente procurate prin alte mijloace decît cele agricole.

Pădurile au fost colonizate, probabil cu mai multe milenii înaintea erei noastre, de populații de aceeași ori-

Scanned with OKEN Scanner

gine ca populaţiile negroide din Sudan. Se pare că aceste populaţii negroide au găsit acolo neamuri pigmoide sau boşimanoide, care colonizau atunci vaste întinderi din bazinul Congo şi din estul şi sudul Africii şi care s-ar putea să se fi răspîndit în Africa de Vest cu multe zeci de mii de ani înainte. Mărturii în acest sens sînt uneltele de piatră de tip boşiman descoperite în această regiune, dar caracteristicile lingvistice arată că în Sudan şi în păduri trăiau populaţii negroide de cel puţin trei sau patru milenii. Din tradiţiile orale ale multor populaţii din păduri şi din înrudirea familiilor de limbi vorbite de numeroase populaţii din savane şi păduri rezultă că, între începutul erei noastre şi pînă pe la 1200 e.n., au avut loc noi importante migraţii de populaţii sudaneze din savanele de la marginea pădurilor, care au sporit masa populaţiilor sudaneze stabilite mai demult acolo.

Nu este clar dacă populaţiile băştinaşe din păduri au fost complet absorbite de migraţiile unor mari comunităţi etnice, sau dacă au fost cucerite de grupuri puternice mai mici care le-au impus hegemonia lor culturală şi politică. Oricum, s-ar părea că multe dintre actualele populaţii din pădurile Africii de Vest au apărut ca societăţi cu caracteristici proprii între anii 1000 şi 1300 e.n.

În cursul primului mileniu al erei noastre au fost aduse în aceste păduri plante malaieziene bogate în substanţe hrănitoare, care au sporit mijloacele de trai din regiune. În această perioadă au apărut în păduri ignama orientală, taroul [1] şi bananierul, plante est-asiatice, creîndu-se astfel posibilitatea hrănirii unui mai mare număr de oameni şi a realizării unui important salt în dezvoltarea populaţiilor din păduri. Acestea posedau deja o tehnologie şi cunoştinţe avansate în domeniul extracţiei şi topirii metalelor,

[1] Plantă tropicală cu tuberculi comestibili. (N. t.)

inclusiv a fierului. Pe la sfîrşitul primului mileniu, densitatea populaţiilor din păduri era în plină creştere şi curînd au putut produce suficient excedent de alimente ca să permită diviziunea muncii, factorul de bază al întemeierii statelor şi a civilizaţiilor.

În secolul al XV-lea, cînd corăbiile europene au început să viziteze ţărmurile vest-africane, existau aici numeroase mici state care dovedeau o remarcabilă stabilitate, o complexă şi temeinică organizare şi suficientă capacitate militară, ca să facă o puternică impresie asupra vizitatorilor europeni. Din relatările acestora apărute în cursul secolelor al XV-lea, al XVI-lea şi al XVII-lea rezultă clar că îi considerau pe vest-africani o populaţie relativ civilizată şi evoluată. Abia în secolul al XVIII-lea, cînd europenii au devenit tot mai înfumuraţi de capacitatea tehnică şi industrială a civilizaţiei lor, au început să-i privească pe africani ca inferiori.

Curînd după prima lor vizită în Africa de Vest, corăbiile portugheze au adus din Lumea Nouă alte specii de plante agricole, încă necunoscute de vest-africani, printre care : porumb, tutun, tomate, ananas, manioc şi arahide.

Schimburile dintre noile produse agricole vest-africane şi armele de foc şi mărfurile industriale europene au crescut continuu, dînd un puternic avînt dezvoltării populaţiilor din păduri. În secolul al XVII-lea, creşterea prosperităţii a contribuit la întemeierea cîtorva noi state în Africa de Vest. Au apărut imperii, şi populaţiile din păduri au început să rivalizeze ca putere, bunăstare şi organizare politică cu populaţiile marilor state şi imperii sudaneze mai vechi.

Chiar înainte de sosirea mărfurilor europene şi a speciilor de plante agricole americane, pădurile vest-africane cunoscuseră o remarcabilă dezvoltare a organizării lor sociale şi a condiţiilor materiale. Instituţia regalităţii

Scanned with OKEN Scanner

apăruse în multe societăţi ale populaţiilor din păduri înainte de secolul al XV-lea. Unii regi erau consideraţi divinităţi, asemenea celor din valea Nilului şi din Sudan. Luaseră fiinţă clase şi caste distincte de nobili, artizani, oameni liberi şi sclavi. Se dezvoltaseră importante oraşe-tîrguri şi mari centre politice şi religioase. Populaţiile pădurilor întreţineau strînse legături comerciale cu statele Hausa, Songhai, Mali, statele mossilor şi cu Kanem-Bornu. Bogăţia regilor şi a negustorilor nu contenea să crească. Negustorii dyula de limbă mande întemeiaseră oraşe comerciale — de pildă Kong şi Bobo Dioulasso din nordul Coastei de Fildeş — ca antrepozite pentru comerţul lor cu populaţiile din pădure.

De asemenea s-au dezvoltat arta, religia şi muzica. Meşteşugul sculpturii în lemn era larg răspîndit, iar unele populaţii din păduri — îndeosebi cele din statele Ife şi Benin — produceau sculpturi în bronz şi lut. Sculpturile rămase din această perioadă pre-europeană înfăţişează teme spirituale, ceea ce dovedeşte complexitatea gîndirii religioase din acea vreme.

Religiile populaţiilor din păduri se asemănau în general cu religia populaţiilor mande. Credeau în existenţa unei fiinţe supreme, căreia îi adresau rugi prin mijlocirea duhurilor strămoşilor morţi şi ale forţelor naturii. Acestea din urmă aveau misiunea să rînduiască vînturile, ploile, recoltele, revărsările rîurilor, trăsnetele şi alte fenomene naturale. În toate oraşele şi satele şi în multe comunităţi familiale din păduri existau altare pentru jertfe şi ofrande. Altarele strămoşilor erau totdeauna împodobite cu sculpturi de lemn sau piatră, care simbolizau spiritul strămoşului.

Cînd europenii au sosit prima oară pe coasta vest-africană, meşteşugurile atinseseră un nivel înalt de dezvoltare. Primele relatări ale portughezilor arată că de-a lungul coastei se găsea din abundenţă pînză de bumbac de

Scanned with OKEN Scanner

calitate superioară. În 1556 un căpitan de corabie englez scria că populațiile din pădurile vest-africane lucrau splendide articole de fier și anume : „sulițe, undițe, unelte agricole și săbii extrem de ascuțite pe ambele muchii". Existau lucrători specializați în construcția caselor de lut.

Comunitățile din pădure difereau între ele în multe privințe, dar condițiile ambiante similare ale mediului forestier și larga folosire a culturilor și tehnicilor agricole sudaneze contribuiau ca populația să apară oarecum omogenă.

O scurtă privire asupra istoriilor cîtorva din aceste populații mai de seamă ar fi deci o cale potrivită de investigare a evenimentelor petrecute de-a lungul veacurilor în pădurile vest-africane.

Populația akan, care trăiește acum în sudul Ghanei și în unele regiuni vecine din Coasta de Fildeș, vorbește limba twi, o ramură a subfamiliei kwa din familia congo-kardofaniană ; există cîteva dialecte twi distincte. Populația akan cuprinde mai multe grupuri etnice : akyem, kwahu, akwapim, gomoa, assin, twifu, denkyira, nzima, asante (ashanti) și fante. Dintre acestea, grupul asante a întemeiat cel mai cunoscut și glorios stat, dar datinile, credințele religioase și sistemele politice ale tuturor populațiilor akan sînt strîns înrudite. Majoritatea comunităților akan se compun din opt grupuri de descendenți pe linie maternă și opt grupuri de descendenți pe linie paternă ; un denkyira dintr-un anumit clan consideră un asante din același clan drept frate sau soră de clan, chiar dacă aparțin unor state diferite.

Originile populațiilor akan sînt incerte. Un istoric modern din Ghana, A. Adu Boahen, susține că își au obîrșia în savanele sudaneze din actuala regiune de nord a Ghanei și că s-au strămutat în păduri între anii 1000 și 1300 e.n. Marea productivitate și nutritivitate a culturilor agricole de

Scanned with OKEN Scanner

origine est-asiatică, practicate de populațiile akan, explică înmulțirea și prosperitatea acestora în primele secole ale celui de al doilea mileniu, deși nu este sigur dacă s-au stabilit în zona împădurită pentru că învățaseră să cultive plante est-asiatice sau dacă au fost atrași în păduri din cauza prosperității crescînde pe care le-o aduseseră culturile de plante est-asiatice încă înainte de a se strămuta. S-ar putea ca migrațiile akanilor spre sud, în păduri, să fi fost determinate și de atacurile populațiilor agresive din nordul și vestul Sudanului, care au întemeiat imperiile Ghana și Mali.

În orice caz, spre sfîrșitul secolului al XIII-lea populațiile akan erau definitiv stabilite în pădurile din sudul actualei Ghana. În vremea cînd corăbiile exploratorilor portughezi începeau să le viziteze, întemeiaseră cîteva mici state de-a lungul coastei și în interior. Cu cel puțin un secol, poate cu mai multe secole înainte de sosirea primelor corăbii europene, akanii participau la un trafic comercial permanent, care transporta spre nord sare și țesături de pe coastă și nuci de cocos, aur și sclavi din păduri. În schimbul acestora aducea în sud sare din Sahara și numeroase produse manufacturate din zona mediteraneană.

Din cauza muncii obositoare pe care o necesitau tăierea și degajarea uriașilor copaci din pădurile vest-africane, așezările akanilor erau în general grupate în sate și orașe compacte. Populația din aceste așezări număra obișnuit între cinci sute și cîteva mii de suflete, iar orașele cu zeci de mii de locuitori nu erau (și nici azi nu sînt) ceva neobișnuit. Populațiile yoruba, din pădurile actualului stat Nigeria, au întemeiat orașe cu peste 100.000 de locuitori. Cel mai mare oraș al lor, Ibadan, este și azi cel mai mare oraș al negrilor din Africa, cu peste 700.000 de locuitori. În orașele populațiilor akan și yoruba există numeroase cartiere distincte, în care locuitorii trăiesc

Scanned with OKEN Scanner

grupați pe clanuri sau pe apartenențe etnice diferite. Din piețe pornesc radial în afara orașelor drumuri înguste de-a lungul cărora trăiesc, în locuințe separate îngrădite, comunități familiale mai mici.

În fiecare zi, fermierii pleacă din orașe ca să-și lucreze grădinile. Plantele tuberculate din pădurile vest-africane, sînt cultivate pe mici suprafețe defrișate, înconjurate de copaci uriași ; rareori se întîlnesc suprafețe mari de ogoare defrișate. Dacă orașul este foarte întins, fermierii trebuie să meargă cîteva mile ca să ajungă la grădinile lor și uneori își construiesc acolo mici adăposturi în care petrec o noapte, două, ca să evite lungul drum zilnic de la locuințele lor. Astăzi, în orașele mai mari din păduri unii fermieri călătoresc în autobuz pînă la loturile prea îndepărtate și se întorc acasă la cîteva zile, ca să se odihnească și să fie alături de familiile lor.

Loturile cu fertilitate epuizată rămîn necultivate o perioadă de cîțiva ani, culturile făcîndu-se prin rotație pe loturi vecine. Sapa este folosită pretutindeni în păduri, la fel ca în întregul Sudan. Cu toate că în mod obișnuit numai bărbații defrișează suprafețele cultivabile din păduri, pregătesc ogorul, îl însămînțează și-l prășesc, femeile îi ajută totuși la transportul încărcăturilor grele de ignamă, taro, manioc și alte produse, de la ogoare la oraș. O parte din recolte sînt depozitate pentru a fi consumate în gospodărie, iar altă parte sînt vîndute sau schimbate pe alte produse. În păduri nu se folosesc animale de povară, spre deosebire de Sudan unde asinii cară produsele și mărfurile de orice fel.

În ciuda absenței aproape totale a influenței islamice, viața la curte și în orașe era, cu unele particularități, la fel de luxoasă și civilizată ca în marile state ale Sudanului. Nu se cunoștea scrisul, dar preoții și cei dornici să-și explice aspectele spirituale ale vieții discutau adesea probleme religioase și filozofice. Existau povestitori orali

Scanned with OKEN Scanner

care puteau istorisi ore în şir isprăvile şi înfăptuirile marilor regi. În multe comunităţi akan şi kwa (acestea din urmă trăiau în Nigeria şi în rîndurile lor se număra şi populaţia yoruba) s-a dezvoltat, cu secole în urmă, un gen de teatru. Actori şi muzicanţi de profesie călătoreau din oraş în oraş şi jucau piese cu subiecte populare, religioase şi morale. Exista o bogată „literatură orală", care a produs mii de proverbe, parabole, povestiri moralizatoare şi anecdote vesele, pe care povestitorii semiprofesionişti le memorizau şi le istoriseau ascultătorilor. Din această tradiţie mult îndrăgită provin *Fratele iepure* (Brer Rabbit) şi alte povestiri aduse în America de sclavii din pădurile vest-africane, şi care au intrat cu timpul în literatura populară americană.

Puţini sînt cei care şi-au dat osteneală să cunoască dramaturgia, poezia, povestirile populare, muzica şi sculptura populaţiilor din aceste păduri şi să nu fi rămas impresionaţi de calitatea lor, iar mulţi consideră că arta lor întrece tot ce a creat mai minunat Africa Neagră. Busturile de bronz din Benin şi Ife se bucură de o înaltă apreciere în multe din marile muzee europene (ca şi în cele din Nigeria modernă). Muzica populaţiilor din pădurile vest-africane, răspîndită de sclavi în Lumea Nouă, a inspirat jazul şi o bună parte a muzicii moderne din Statele Unite şi din regiunea mării Caraibilor. În domeniul politic, populaţiile pădurilor au dovedit aceeaşi pricepere, ca rudele lor de pe păşunile sudaneze, în întemeierea de state şi în administraţie.

Între 1350 şi 1650, în sînul populaţiei akan a avut loc un complicat proces de organizare statală, prea puţin cunoscut. Pe la 1400 a luat fiinţă micul dar puternicul stat Bono, ca principal centru al negoţului akan cu statele sudaneze şi cu Africa de Nord. Situat în regiunea Takyiman din Ghana centrală şi populat de grupul brong al

Scanned with OKEN Scanner

akanilor, Bono a atras numeroşi vizitatori din Sudan. Un mare număr de negustori dyula din Mali s-au stabilit în Bono-Manso, capitala statului Bono. Posedînd vaste şi bogate zăcăminte de aur, care şi azi sînt exploatate de Ghana modernă, regii din Bono s-au dovedit timp de secole destul de puternici ca statul lor să semene unui mic imperiu, cu regi vasali care îi plăteau tribut.

Deşi Bono pare să fi fost primul stat akan care a izbutit să dobîndească putere şi bogăţie suficiente ca să lase în umbră regatele vecine, alte două state akan au ajuns să joace un rol important în secolul al XVII-lea. Akwamu, din sud-estul Ghanei, devenise un mic imperiu către sfîrşitul secolului al XVII-lea, asumîndu-şi hegemonia asupra unui număr de alte state situate între Ghana centrală şi statul modern Dahomey. La începutul secolului al XVIII-lea, cînd se afla la apogeul puterii, armatele lui au ajuns în răsărit pînă la Ouidah în Dahomey. Celălalt stat akan, Denkyira, controla la sfîrşitul secolului al XVII-lea cea mai mare parte a sud-vestului Ghanei ; printre vasalii lui se aflau mai multe mici state ale populaţiilor asante din centrul Ghanei.

La fel ca în Bono, comerţul pare să fi jucat un rol hotărîtor în dezvoltarea statelor Akwamu şi Denkyira, dar comerţul care a stat la baza prosperităţii acestor două mici imperii a fost cel cu europenii, care nu a încetat să crească în cursul secolului al XVI-lea. Europenii — portughezi, englezi, olandezi şi danezi — aveau convenţii comerciale cu regii statelor de pe coastă şi negoţul se făcea sub supravegherea lor. Cîştigurile regilor au sporit — îndeosebi în statele Fante şi Ga (din jurul actualului oraş Accra) — dar legăturile cu europenii le-au frînat pornirile spre cuceriri de noi teritorii. Un stat care încheia astfel de convenţii, de pildă cu olandezii, avea să constate că nici olandezii şi nici concurenţii lor europeni, nu doreau

Scanned with OKEN Scanner

să sprijine războaie de cuceriri. Pentru comerț, aveau neapărată nevoie de pace.

Statele din interior nu-și luaseră însă asemenea obligații. Cum printre mărfurile primite de aceste state, în schimbul sclavilor și aurului lor, se aflau și arme de foc și iarbă de pușcă, unele le-au folosit ca să-și extindă stăpînirea asupra statelor vecine. Denkyira și Akwamu, situate în apropierea centrelor comerciale de pe coastă, dar libere de orice obligații directe față de europeni, au avut un deosebit succes în astfel de acțiuni expansioniste.

În timp ce Akwamu și Denkyira erau în plină ascensiune, mai departe, la nord, se petreceau evenimente care aveau să ducă la crearea unuia din cele mai mari imperii întemeiate vreodată în pădurile vest-africane, imperiul Asante.

Pe la jumătatea secolului al XVII-lea, în vecinătatea actualului oraș Kumasi, apăruseră numeroase mici state și regate ale populațiilor asante. Aceste regate erau doar niște sate ceva mai mari înconjurate de sate mai mici, dar populațiile din această regiune trecuseră de stadiul conducerii descentralizate a satelor sau a comunităților familiale prin șefi autonomi aleși din sînul lor. Întemeiaseră unități politice cu caracter statal, conduse de un rege sau o căpetenie care își asumase suveranitatea asupra conducătorilor de sate sau familii de pe teritoriul lui.

Se pare că pe la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea populația asante, strîns înrudită cu cea din Denkyira, s-a strămutat la nord de ținuturile controlate de „denkyirahene“ (regele din Denkyira), dar a fost curînd readusă sub controlul statului Denkyira. Pe la 1670, Obiri Yeboa, șeful clanului asante Oyoko, a ajuns regele unuia din micile state asante, Kwaaman. Fie prin cucerire, fie prin diplomație, a convins pe șefii și familiile domnitoare ale altor cîteva mici state, să fuzioneze

Scanned with OKEN Scanner

cu clanul său și să-l accepte ca șef. Tradiția spune că Obiri Yeboa a fost ucis, spre sfîrșitul deceniului următor, într-un război împotriva altui mic stat din regiune, Domaa.

Lui Yeboa — socotit părintele națiunii asante — i-a urmat Osei Tutu, care a unit întregul neam într-un mare regat strîns închegat, i-a insuflat o profundă conștiință națională, după care a pornit o vastă acțiune de expansiune imperială. Osei Tutu a fost îndeaproape secundat de un preot înzestrat cu o excepțională istețime și deosebit de priceput în organizarea și tactica politică, numit Okomfo Anokye.

Potrivit legendelor povestite și repovestite azi cu mîndrie de băștinașii asante, Osei Tutu a încheiat o puternică alianță cu mai multe clanuri asante, împotriva detestatei supuneri și birurilor impuse de statul Denkyira. A convocat pe conducătorii micilor state asante și i-a convins să-l proclame „asantahene" (rege al neamului asante), datorită unei înfăptuiri miraculoase a prietenului și sfătuitorului său Okomfo Anokye. Tradiția spune că Anokye a adus din cer, „într-un nor negru, însoțit de tunete", un scaun de aur (scaunele frumos sculptate ale băștinașilor asante simbolizează tronul), care a coborît la picioarele lui Osei Tutu. Anokye le-a spus că de-acum înainte acest Scaun de Aur va întruchipa ființa și unitatea poporului asante și va fi considerat sacru, adăugînd că lui Osei Tutu și descendenților lui li se cuvine să conducă uniunea asante. Osei Tutu a fost apoi proclamat „asantahene".

Cu sprijinul și sfatul lui Anokye, Osei Tutu a început să organizeze grupurile asante într-o singură națiune puternică. Kumasi a fost declarat capitala națiunii și reședința primului asantahene. S-a întocmit un pact — de fapt, o constituție nescrisă — în virtutea căruia fiecare trebuia să se considere înainte de orice un asante. Pactul confirma, de asemenea, unitatea spirituală a tuturor băștinașilor

Scanned with OKEN Scanner

asante şi semnificaţia divină a conducerii asumate de asantahene. În urma acestui pact, cîteva sute de mii de asante, care înainte datoraseră supunere, în primul rînd, familiei, clanului sau micului stat din care fiecare făcea parte, recunoşteau că alcătuiesc o singură naţiune şi acceptau legitimitatea, legile, poruncile şi autoritatea mistică a unui singur rege. Acest proces, care în cele mai multe societăţi sudaneze a necesitat secole de evoluţie lentă, a fost astfel desăvîrşit cu prilejul unui singur mare eveniment naţional.

În cîţiva ani, Osei Tutu a organizat o armată naţională. Exerciţiile atletice şi de mînuire a armelor au devenit un fel de distracţie naţională. Între timp, mai multe detaşamente militare au fost înarmate cu arme de foc, îndeosebi muschete cu gloanţe încărcate prin gura ţevii şi trăgace cu cremene, care începuseră să pătrundă în ţinuturile locuite de populaţia asante pe calea comerţului practicat de europeni de-a lungul coastei. Ceilalţi soldaţi mînuiau tradiţionalele suliţe cu vîrf de fier şi scuturi de lemn.

Unul dintre primii europeni care au vizitat Kumasi, englezul Thomas Bowditch, a publicat în 1817 o descriere a acestui oraş. Descrierea lui nu diferea prea mult de înfăţişarea oraşului în vremea lui Osei Tutu cam cu un secol şi ceva înainte :

„Am intrat în Coomassie (Kumasi) la ora două... Peste cinci mii de oameni, majoritatea soldaţi, ne-au întîmpinat cu maiestuoase marşuri militare... Îmbrăcămintea căpeteniilor se compunea dintr-un coif împodobit în faţă cu coarne aurite de berbec şi pe lături cu imense panaşe din pene de vultur, fixat sub bărbie cu şiraguri de scoici de cauri... Tunica era din pînză roşie, acoperită cu amulete şi frînturi de scriere maură din aur şi argint... Purtau pan-

Scanned with OKEN Scanner

taloni largi de bumbac şi cizme imense din piele de culoare roşu-închis, care le ajungeau pînă la jumătatea coapsei...

Ne deprinsesem cu ideea că vom asista la un spectacol excepţional, dar amploarea şi măreţia priveliştii ce s-a deschis deodată în faţa noastră au depăşit orice aşteptări : pe o întindere de aproape o milă în circumferinţă ni s-au înfăţişat nemaivăzute splendori. Regele, vasalii şi căpitanii lui străluceau în depărtare, înconjuraţi de fel şi fel de slujitori... Peste o sută de fanfare au izbucnit deodată la sosirea noastră, cu ariile specifice ale diferitelor căpetenii ; goarnele, însoţite de bătăi din nenumărate tobe şi instrumente metalice, au vestit cu zgomot asurzitor începutul, apoi au tăcut un timp, cedînd rîndul melodiilor duioase, cu adevărat foarte armonioase, executate din fluierele lor lungi caracteristice... Cel puţin o sută de umbrele imense, un fel de baldachinuri, care puteau adăposti treizeci de persoane, erau săltate în sus şi-n jos de purtătorii lor, cu un minunat efect coloristic, deoarece erau lucrate din pînzeturi şi mătăsuri stacojii, galbene şi alte ţipătoare culori, şi împodobite în partea de sus cu semilune, pelicani, elefanţi, arme şi săbii, toate din aur...

Cabocierii [1], însoţiţi de căpeteniile mai mari şi de slujitorii lor, purtau veşminte ashante [2], foarte costisitoare, din mătăsuri străine scumpe tăiate fîşii şi îmbinate în modele de felurite culori şi ţesături ; aceste veşminte, de o neobişnuită mărime şi greutate, erau aruncate peste umăr, întocmai ca toga romană ; o cordeluţă de mătase le încercuia în general tîmplele, iar în jurul gîtului purtau coliere numai din aur, minuţios lucrate, de care atîrnau talis-

[1] În portugheză, căpetenie de sat sau trib în Africa de Vest. (N. t.)

[2] Altă denumire a populaţiei asante. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

mane maure cu preț mare cumpărate, închise în cutiuțe pătrate din aur și argint, și alte ciudate zorzoane...

Coomassie este un oraș de formă dreptunghiulară, de aproape patru mile în perimetru... Patru din principalele străzi sînt lungi de jumătate milă și late de 50—100 iarzi. I-am văzut construind o stradă și, ca să fie dreaptă, întindeau o funie dintr-o parte în cealaltă. Toate străzile purtau nume...

Ashanții susțineau că populația din Coomassie... era de peste 100.000...

Ce m-a surprins cel mai mult... a fost descoperirea că fiecare casă avea closetul ei, pe lîngă cele publice pentru oamenii din clasele inferioare veniți din afara orașului. Erau, în general, situate sub o boltă din cel mai retras colț al clădirii, dar adesea la etajul superior, într-o odaie separată ca o mică toaletă... Cloaca avea o deschidere mică, dar era săpată la o surprinzătoare adîncime și zilnic se turna în ele apă clocotită, care oprea cea mai slabă duhoare. Gunoaiele și deșeurile din fiecare casă se ardeau în fiecare dimineață în dosul străzii, iar locuințele lor arătau la fel de curate și plăcute ca și aspectul exterior al oamenilor".

Constituția lui Osei Tutu prevedea nu numai funcția de asantahene, ci și un prestigios consiliu consultativ, compus din regii fostelor state asante care deveniseră provincii ale națiunii. Fiecare din acești regi trebuia să jure supunere față de asantahene și să renunțe la dreptul de a face război pe cont propriu. Avea de asemenea îndatorirea să-i trimită trupe și provizii pentru armata națională, cînd asantahene se afla în stare de război. Constituția mai prevedea un sistem de judecată după rînduielile tradiționale. Litigiile erau judecate de conducătorii tradiționali ai satelor, dar cu drept de recurs la un tribunal național din Kumasi.

Scanned with OKEN Scanner

După unificarea națională, Osei Tutu și-a concentrat întreaga atenție asupra organizării militare. Timp de zece ani, începînd cam din anul 1680, a purtat mici războaie care i-au adus în stăpînire toate statele de pe o mare întindere din jurul capitalei Kumasi și a alungat din acest teritoriu populațiile care nu puteau fi integrate în uniunea asante. Apoi, armatele asante s-au întors împotriva celui mai mare dușman al lor, Denkyira.

După o serie de bătălii, între 1699 și 1701, forțele acestui stat, cîndva foarte puternic, au fost zdrobite. Odată cu înfrîngerea Denkyirei, Osei Tutu a moștenit și suzeranitatea exercitată de acest regat asupra unui număr de state din sud-vestul Ghanei, printre care se afla Elmina, unde olandezii își concentraseră înfloritorul lor comerț. Pe la 1716, cînd Osei Tutu reușise să-și consolideze controlul asupra statelor vasale ale Denkyirei, olandezii i-au trimis o misiune diplomatică drept recunoaștere a lui ca suzeran.

În 1717, Osei Tutu a fost ucis în cursul unei răzvrătiri a statului Akyem. Imperiul Asante, lăsat în urma lui, era prea recent și cu prea multă silnicie întemeiat ca să rămînă unit. La un an sau doi după ce armatele asante porneau să cucerească alți dușmani, izbucneau revolte, și pentru menținerea integrității imperiului era în permanență nevoie de acțiuni represive și de multă diplomație. Dacă urmașul lui Osei Tutu ar fi fost un cîrmuitor slab, opera începută de el s-ar fi prăbușit. Lui Osei Tutu i-a urmat însă, după o aprigă dispută pentru succesiune, strănepotul lui, Opoku Ware, care s-a dovedit în toate privințele un vrednic cîrmuitor.

Dacă Osei Tutu a cimentat unitatea națională și a construit osatura imperiului, Opoku Ware i-a desăvîrșit opera. A ajuns asantahene în jurul anului 1720 și a domnit treizeci de ani de necontenite campanii militare și cuceriri.

Scanned with OKEN Scanner

Opoku Ware s-a remarcat ca întemeietor de imperiu, strălucit general şi iscusit tactician, dar activitatea sa ca asantahene şi-a început-o cu adîncirea conştiinţei naţionale insuflate de Osei Tutu. A proclamat aniversarea morţii lui Osei Tutu ca zi de reafirmare a unităţii naţionale. Fiecare asante depunea cu acest prilej un jurămînt solemn, angajîndu-se să se comporte într-un mod demn de acel mare rege, îndeosebi în bătălii şi în pregătirea militară. Tradiţia militaristă introdusă de Osei Tutu a fost declarată un punct de prestigiu naţional. Destinul naţiunii asante, aşa cum i-a fost revelat de Dumnezeu prin Osei Tutu, cerea ca fiecare asante să contribuie la menţinerea acestui prestigiu, să nu dea niciodată înapoi din faţa duşmanului şi totdeauna să lupte împotriva lui fără cruţare.

După acest nou impuls dat conştiinţei şi misiunii naţionale, Opoku Ware şi-a îndreptat atenţia asupra înăbuşirii revoltelor din Akyem, Denkyira şi Akwapim. Aceste state se uniseră cu scopul de a se descătuşa de stăpînirea asante şi atraseseră de partea lor şi statul vecin Sefwi, care se temea să nu fie la rîndu-i cucerit de Asante. Armatele lui Opoku Ware au zdrobit rezistenţa aliaţilor rebeli şi apoi au trecut dincolo de teritoriile lor, în statele din regiunea care azi constituie sudul şi sud-estul Ghanei. Timp de douăzeci de ani, imperiul Asante şi-a extins şi păstrat stăpînirea pe un teritoriu care se întindea în sud-vest pînă la Atlantic, cuprinzînd între hotarele lui marile centre comerciale de la Elmina — creat de portughezi la sfîrşitul secolului al XV-lea — şi de la Appollonia, creat de olandezi în secolul al XVII-lea. Olandezii s-au grăbit să recunoască stăpînirea asante asupra ambelor centre[1] şi să le plătească chirie, decît să rişte un război cu această nouă formidabilă putere.

[1] La începutul secolului al XVIII-lea, Elmina a fost cedată de portughezi olandezilor ; vezi capitolul „Europa şi Africa : contactele de pe coastă şi comerţul cu sclavi". (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

Diferitele state ale populaţiei fante se aflau în centrul actualei coaste a Ghanei. Pe vremea campaniilor lui Opoku Ware, întreţineau strînse legături comerciale cu olandezii şi englezii. Imperiul asante nu a încercat să invadeze ţinuturile lor, deoarece îşi crease mai departe, la vest, căi satisfăcătoare de ieşire la mare, şi a preferat să pornească spre est, împotriva populaţiilor ga, al căror principal oraş şi centru comercial era Accra, azi înfloritoarea capitală a Ghanei moderne. În 1742, Opoku Ware a intrat în Accra şi a primit legămîntul de credinţă al conducătorilor ga şi ai populaţiei adangbe, strîns înrudite cu neamul ga. Această victorie a oferit imperiului asante posibilitatea să întreţină legături directe cu comerţul de pe coastă şi să-şi procure arme europene şi iarbă de puşcă, esenţiale pentru apărarea cuceririi. Armele şi produsele fabricate europene erau cumpărate cu aur şi sclavi.

După ce şi-a consolidat stăpînirea în Accra, Elmina şi Appollonia, Opoku Ware a pornit spre ţinuturile situate la nord de hotarele imperiului, unde se găseau alte zăcăminte de aur, precum şi sclavi, răşini, nuci de cola şi vite. Armata asante fusese organizată pentru luptele în păduri, unde lipsa unor mari zone defrişate cerea o tactică bazată pe pedestraşi, care puteau să se strecoare uşor în rîndurile duşmanului la adăpostul copacilor uriaşi şi al tufişurilor. În Sudan, însă, asemenea adăposturi nu existau şi duşmanul îşi organizase de multă vreme o puternică armată de cavalerie. Trupele asante au înfrînt totuşi repede rezistenţa populaţiilor din apropierea pădurilor şi şi-au alăturat trupele lor călări, ca să poată lupta în condiţii egale cu statele mai puternice situate mai departe la nord : Gonja, Dagomba şi Mamprussi.

În 1744, Opoku Ware a pornit împotriva statului Gonja şi a micului stat vecin, Krache. În mai puţin de doi ani,

Scanned with OKEN Scanner

ambele au fost cucerite și anexate. Aproape imediat după această victorie au fost înfrînte și armatele statului Dagomba. Opoku Ware și-a asumat protectoratul asupra acestui stat, iar pe vecinul lui de la nord, Mamprussi, l-a obligat să-i plătească tribut. Numeroasele trupe de cavalerie obținute de la statele cucerite pînă acum, adăugate la vestita pedestrime asante, au făcut din armata lui o forță mult superioară armatelor de care dispuneau statele din regiunile de pășuni.

Rapida adaptare a strategiei militare la variate situații dovedea de pe acum o iscusință pe care imperiul asante avea să o fructifice deseori mai tîrziu. A putut să introducă idei și tehnici străine și să aducă specialiști din alte țări, fără ca trăinicia organizării lui sociale și politice să sufere. Se știe că în cursul secolului al XIX-lea a angajat scribi, instructori militari, consilieri comerciali și meșteșugari din statele hausa și voltaice și chiar din Europa, ca să-l ajute în administrarea vastului teritoriu pe care-l stăpînea.

În 1750, cînd a murit, Opoku Ware extinsese imperiul asante pînă aproape de hotarele lui cele mai îndepărtate. Timp de treizeci de ani condusese armatele asante din victorie în victorie. Groaza pe care o inspira reputația lui este cum nu se poate mai bine exprimată de autorul lucrării *Tarikh Gonja* (Istoria statului Gonja), scrisă în arabă : „Afurisi-l-ar Domnul, lua-i-ar sufletul și zvîrli-i-l-ar în pîrjolul iadului. Mult îi mai necăjea pe oamenii din Gonja ; necontenit și toată vremea îi necăjea. Le lua ce brumă mai aveau. Tot ce vroia, aia făcea, căci cît domnit-a nimenea împotrivă-i să se pună n-a îndrăznit".

În cursul secolului al XIX-lea, imperiul Asante a cunoscut multe perioade de cîrmuire slabă, certuri între familiile nobile și revolte ale regilor vasali, dar s-a menținut

Scanned with OKEN Scanner

în general puternic și trainic, deși urmările luptelor cu populația fante și cu aliații ei, englezii, aveau să-l slăbească tot mai mult. În cursul secolului al XVIII-lea, statul Asante și-a continuat expansiunea imperială fără confruntări importante cu prosperele state fante de pe coasta centrală a Ghanei. Au fost totuși între ei dispute și încordări și uneori incidente serioase, dar nevoia statului Asante de a avea acces la comerțul de pe coastă îi era în general satisfăcător împlinită de controlul pe care îl exercita asupra centrelor din Elmina și Accra. Populația fante era împărțită în numeroase mici state (nouăsprezece se cunosc azi), care se pare că au apărut în urma expansiunii demografice a populației fante din secolul al XVII-lea. Atîta vreme cît accesul liber la comerțul de pe coastă îi era asigurat, statul Asante nu a avut nici un motiv să întreprindă campanii de cucerire împotriva populației fante.

La începutul secolului al XIX-lea, relațiile dintre statul Asante și statele fante s-au înrăutățit. Imperiul Asante a început să se teamă că acestea urmăresc să le oprească accesul la ocean. În 1806, armatele asante au invadat teritoriul populației fante, cîștigînd o mare victorie. Din acest moment, asantahene a considerat-o o populație cucerită ; dar nici aceasta, nici aliații ei, englezii, nu au acceptat să-i recunoască suzeranitatea. Au urmat decenii de încordare. Trupele fante atacau din cînd în cînd Elmina sau amenințau Accra ; fugarii din statele vasale asante primeau azil în statele fante ; iar negustorii asante erau insultați sau împiedicați să vină pe teritoriul fante. În 1811, 1814—1816, 1823—1824, 1826, 1863, 1869 și 1873 au avut loc războaie între statele asante și fante. De fiecare dată armatele asante au invadat teritoriul statelor fante. După fiecare război urma o pace precară. În cele din urmă, în 1874, o armată anglo-fante a invadat teritoriul imperiului

Scanned with OKEN Scanner

asante, obținînd o victorie zdrobitoare care a pus capăt amenințării trupelor asante.

Războaiele dintre imperiul Asante și statele fante au evoluat, îndeosebi după 1820, într-un conflict între Asante și englezi. Tot mai mare era contribuția englezilor — cu arme, bani, consilieri militari și chiar cu trupe engleze — la respingerea invaziilor asante în teritoriul anglo-fante de pe coastă. Începînd din anii 1823—1824, fiecare conflict s-a încheiat cu înfrîngerea armatelor asante și eliberarea unuia sau altuia din statele vasale ale imperiului. În 1874, întinderea imperiului se redusese aproape la teritoriul inițial al uniunii asante.

Strălucirea imperială a statului Asante a fost curmată de creșterea puterii imperialismului britanic din Coasta de Aur, deși ca simplu stat s-a menținut puternic.

În 1896, cînd un alt asantahene cu aptitudini remarcabile, Prempeh I, se arăta destul de energic ca să poată reface vechiul imperiu, englezii l-au capturat, l-au detronat și pînă la urmă l-au trimis în exil.

Dacă dominația imperiului Asante nu ar fi fost frînată de englezi în cursul secolului al XIX-lea, toată Ghana modernă ar fi intrat probabil în stăpînirea acestui imperiu, și iscusința politică a cîrmuitorilor asante și capacitatea lor de a folosi arme și idei europene ar fi putut crea o istorie modernă foarte diferită a Coastei de Aur.

Dincolo de fluviul Volta, la răsărit de Ghana modernă, se află două mici state, Togo și Dahomey. Aici, uriașii copaci din pădurile ploioase fac loc savanelor. În Togo și în regiunea de răsărit a Ghanei trăiește numeroasa populație ewe care, deși evoluată și prosperă, nu a întemeiat niciodată un stat mare puternic. La vest, în Dahomey, un alt grup al populației ewe, fonii, au creat însă o organizație statală care a atins un înalt nivel de prosperitate și putere în cursul secolelor al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea.

Scanned with OKEN Scanner

Pe coasta Dahomey, numită de europeni și Coasta Sclavilor din cauza importanței pe care o prezenta pentru comerțul cu sclavi, corăbiile europene au găsit un număr de mici orașe-state bine organizate. Populațiile acestor state vorbeau limbi din grupul limbilor ewe al ramurii twi, din subfamilia kwa a familiei congo-kordofaniene. Populațiile de limbi ewe se înrudesc cu cele de limbi akan și se pare că s-au stabilit în Togo și Dahomey cam în aceeași perioadă în care populațiile akan s-au stabilit în Ghana. Grupul fonilor a ocupat regiunea centrală din Dahomey, iar celelalte grupuri ewe s-au stabilit pe coastă.

În secolul al XV-lea, cînd populațiile de pe coastă trăiau în mici state bine organizate, fonii trăiau în comunități fără legături strînse între ele. În secolul al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea, cînd s-a dezvoltat comerțul cu sclavi, fonii erau deseori capturați de trupele din Ardrah și Ouidah, două din cele mai puternice regate de pe coastă. Fonii datorau supunere față de regele statului Yoruba din Oyo, a cărui temută cavalerie făcea din cînd în cînd invazii în Dahomey, în căutare de sclavi sau pentru a înăbuși revolte ale fonilor.

Din nevoia de apărare mutuală, fonii au format în jurul anului 1650 o uniune națională sub conducerea regelui Wegbaja. În 1725, statul lor, numit Abomey (sau uneori Dahomey), era destul de puternic ca să se extindă dincolo de hotarele lui. A trimis o armată împotriva orașului Great Ardrah, din apropierea coastei, pe care l-au devastat. În 1728, trupe din Abomey au pornit împotriva micilor orașe-state Savi și Ouidah de pe coastă și le-au cucerit. Începînd din acest moment, Abomey era stăpîn pe regiunea centrală din Dahomey și controla cea mai mare parte a coastei și comerțul european de sclavi. După 1740, regele din Abomey a numit un înalt funcționar cu sediul în Ouidah, care trata direct cu negustorii europeni din acest centru.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a se apăra împotriva numeroșilor vecini care îl amenințau, regatul Abomey s-a organizat de la început pe o bază militară. Regele deținea depline puteri și totodată era șeful religios al supușilor lui. El numea căpeteniile, ofițerii armatei și administratorii. Toți locuitorii regatului și slujbașii numiți îi datorau neabătută credință și supunere. Grație acestui sistem, regele a devenit curînd cel mai puternic monarh de pe coasta vest-africană, o remarcabilă realizare ținînd seama de mica întindere și sărăcia țării.

Deoarece Abomey era relativ sărac și avea o populație redusă — poate sub 200.000 — costisitoarele cheltuieli pentru fastul curții și administrație nu puteau fi acoperite din sursele de venituri locale sau din comerțul normal și războaiele pentru cuceriri au ajuns să fie tot mai frecvente. Așa cum scria englezul Brodie Cruickshank în 1848, după vizita la regele Gezo din Abomey :

„Alaiul curții era prea numeros ; armata, foarte costisitoare ; respectarea ceremoniilor și festivităților anuale moștenite de la strămoși, cereau cheltuieli excesive și nu puteau fi suprimate. Forma de guvernare nu putea fi schimbată brusc fără a stîrni o revoluție, care ar duce la detronarea regelui și la prăvălirea regatului într-o stare de anarhie".

Nevoia de resurse pentru acoperirea acestor cheltuieli îi silea să facă dese expediții de jaf și incursiuni pentru capturarea de sclavi ; iar pe plan intern a dus la apariția a două practici, care uimeau pe vizitatorii europeni din secolul al XIX-lea : jertfe de oameni în număr considerabil și folosirea pe scară întinsă a femeilor în administrație și în armată.

Jertfirea de oameni, deși se obișnuia în unele comunități sudaneze, nu era totuși o practică generală. În Abomey era un mod de a oferi daruri mai prețioase du-

Scanned with OKEN Scanner

hurilor strămoşilor, pentru a-i ajuta în necontenitele căutări de bogăţii. Pentru jertfe foloseau răufăcători din Dahomey şi sclavi capturaţi. În cursul secolului al XIX-lea, poziţia regatului Dahomey (Abomey) a devenit tot mai critică din cauza puterii crescînde a statelor Yoruba de la răsărit. Un număr tot mai mare de sclavi erau jertfiţi. Cîţiva vizitatori europeni au relatat că la marile ceremonii anuale, cînd se rugau pentru prosperitatea din anul următor, jertfeau cîteva sute de vieţi omeneşti.

În Abomey, femeile lucrau alături de bărbaţi în majoritatea slujbelor administrative. Îi ajutau pe bărbaţi şi îi înlocuiau în timp de război. Acest obicei se practica îndeosebi la curtea regelui şi în administraţia centrală. Fiii regelui erau foarte numeroşi, deoarece regele avea multe neveste, iar fiilor le era interzis să ocupe funcţii publice, ca nu cumva să le folosească pentru a unelti în scopul uzurpării tronului. Regele numea sute de femei dintre nevestele şi fiicele lui ca ajutoare ale slujbaşilor bărbaţi, pe de o parte ca să asigure continuitatea îndeplinirii funcţiilor publice cînd bărbaţii erau plecaţi, dar şi pentru că aceste femei, pe care le considera că-i erau credincioase datorită legăturilor de rudenie cu el, puteau să vegheze ca bărbaţii pe lîngă care lucrau să-şi îndeplinească loial şi fără părtinire îndatoririle.

Detaşamentele militare de femei serveau ca unităţi aparte. Femeile din aceste unităţi — adesea denumite „amazoane“ de vizitatorii europeni — luptau alături de detaşamentele de bărbaţi, atît în acţiunile ofensive cît şi în cele defensive. Aveau comandanţi-femei, făceau instrucţie militară severă şi în luptă erau tratate pe picior de egalitate cu bărbaţii. Nimeni nu a descris aceste neobişnuite trupe mai bine ca Sir Richard Burton, marele explorator englez care a vizitat Dahomey în 1863. Cu excepţia prejudecăţilor potrivnice negrilor, relatarea lui este în general obiectivă :

Scanned with OKEN Scanner

„1. Agbarya, adică femei înarmate cu espingole [1], care ar putea fi comparate cu grenadierii. Sînt cele mai înalte și robuste dintre luptătoare și fiecare este însoțită de o femeie de ajutor care îi poartă muniția. Alături de femeile înarmate cu espingole, luptă : Zo-hu-nun, un fel de carabinieri — femei ; Gan'u-nlan, adică detașamentul „Ucide-fără-greș" ; și Achi, femei înarmate cu baionete.

2. Vînătoriţele de elefanți, socotite cele mai neînfricate. Despre douăzeci dintre aceste femei se spune că au doborît dintr-o salvă, cu armele lor rudimentare, șapte asemenea animale dintr-o turmă.

3. Nyekplo-hen-to, adică femei-brici, înarmate cu săbii tăioase ca briciul, folosite, pare-se, doar ca sperietori.

4. Pedestrimea, adică femeile din unitățile de linie, materia primă a armatei din care, ca și în Franța, se recrutează elita. Sînt înarmate cu muschete, încărcate cu muniție de calitate inferioară ; de exemplu, fultuiala era numai din fibră de bambus. Nu cunosc folosirea gloanțelor. Merg la luptă „ca o turmă de oi" și sînt prea fragile ca să reziste la șarja celor mai slabe trupe europene. Fizic, sînt bine conformate, fără prea multă musculatură ; sînt iscusite dansatoare, neobosite cîntărețe și, în ciuda aerelor soldățești fudule ce-și dau, fețele lor nu sînt cîtuși de puțin fioroase, ci mai degrabă par blînde și sfioase. Au luptat cu avînt, sub comanda lui Gezo, în fața orașului Abeokuta, pentru că între ele și camarazii lor bărbați există invidie și pentru că acest rege le-a dus mulți ani de-a rîndul la victorii de mică importanță, dar sigure. Altă dată, însă, au dat bir cu fugiții, deși dacă mai rezistau puțin și-ar fi salvat onoarea.

5. Go-hen-to, adică arcașii-femei, care în vremea lui Gezo erau fete tinere : unități de paradă, floarea armatei și crema dansatoarelor. Erau înarmate cu arcuri daho-

[1] Armă veche (secolul al XVI-lea) sub forma unei puști scurte cu țeava răsfrîntă la gură în formă de pîlnie. (N. t.)

meene caracteristice, tolbe cu săgeţi uşoare de trestie otrăvite — săgeţi pentru păsări, cu capete în formă de vîrf de undiţă şi cu spini ca ai ghidrinului [1] — şi un mic cuţit legat cu şnur de încheietura mîinii. Veştmintele lor sumare, tatuajul pînă la genunchi şi brăţara de fildeş de pe braţul stîng le dădeau o înfăţişare atrăgătoare. Armele lor nu erau, bineînţeles, prea mult admirate. Sub domnia lui Gezo nu se mai văd la parade ; iar pe cîmpul de luptă sînt folosite ca cercetaşi sau cărători ; transportă răniţi în spatele armatei, ca toboşarii şi sanitarii noştri militari".

Folosirea trupelor de femei se datora, cel puţin în parte, lipsei unui număr satisfăcător de efective militare masculine. Cu o populaţie de nici 200.000 de suflete, Abomey a înfruntat duşmani de cinci sau zece ori mai numeroşi.

Timp de un secol şi jumătate, Abomey (Dahomey) a prosperat. Cînd s-a format uniunea naţională era supus regelui din Oyo, dar treptat autoritatea acestuia asupra statului Abomey a slăbit. În 1726 şi apoi în 1728, 1729 şi 1730, cavaleria din Oyo a năvălit în Abomey, a înfrînt trupele fonilor şi le-a pustiit ţara ; însă după fiecare invazie fonii s-au refăcut repede şi nu au pierdut niciodată controlul asupra statelor vasale de pe coastă. În secolul al XIX-lea, trupele fonilor au pus stăpînire pe o parte a teritoriului din vest al statului Yoruba din Oyo şi au încetat să-i mai recunoască vechea autoritate.

Abomey nu a încercat niciodată serios să se extindă spre vest în teritoriul regatului Asante, iar spre est s-a limitat la porţiuni relativ mici ale teritoriilor yoruba. Pe la jumătatea secolului al XIX-lea, Abomey a atacat din cînd în cînd oraşele Egba, Abeokuta şi Ibadan ale populaţiilor yoruba, dar trupele lui nu erau destul de numeroase ca să-i permită o vastă expansiune imperială. Abomey îşi trăgea resursele îndeosebi din comerţul cu

[1] Peşte mic, care are pe spate, înaintea înotătoarei dorsale, trei spini osoşi. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

sclavi și, în afară de sclavii capturați de la populațiile mai slabe, poseda prea puține bogății naturale.

După abolirea sclaviei și suprimarea comerțului cu sclavi, prosperitatea regatului Abomey a avut mult de suferit. În 1893, cînd a fost declarat protectorat francez, se găsea într-o stare de totală decădere politică și economică.

La limita dintre savanele foarte puțin împădurite din Dahomey și pădurile cu ploi abundente de la răsărit, începe ținutul locuit de populația yoruba, una din populațiile cu cea mai avansată organizare din Africa. Trăiește în sate și în orașe, multe cu peste 100.000 de locuitori, și este răspîndită în pădurile din sud-vestul Nigeriei și pe o mare întindere a regiunii de savane situată la nord de păduri. Populația yoruba vorbește o limbă din subfamilia kwa a familiei congo-kordofaniene și este deci oarecum înrudită cu vecinii lor din Dahomey, Togo și Ghana.

Se pare că populația yoruba a pătruns în sudul Nigeriei înainte de anul 1000 e.n., separîndu-se în două grupuri principale : unul s-a stabilit pe savanele din regiunea Oyo, celălalt în pădurile din regiunile Ife și Ijebu. Fiecare grup s-a diferențiat în subgrupuri distincte. Populația yoruba practica agricultura și prelucrarea fierului cu mult înainte de 1000 e.n. ; în regiunea locuită de yoruba în Nigeria s-au descoperit mărturii datînd din anul 400 î.e.n., care atestă că cunoșteau tehnica topirii fierului; dar, ca și populația akan, triburile yoruba din regiunea împădurită nu au progresat prea mult pînă în primul mileniu al erei noastre, cînd au introdus plante din Asia răsăriteană.

Tradiția yoruba situează obîrșia populației yoruba în regiunea Ife. O legendă afirmă că leagănul omenirii a fost la Ife, de unde s-a răspîndit în întreaga lume. O altă legendă, mult mai modestă, susține că Oduduwa, strămo-

şul populaţiei yoruba, a sosit la Ife de undeva de departe din răsărit şi aici a pus bazele neamului yoruba. Cert este că băştinaşii yoruba consideră şi azi Ife ca un oraş sfînt. Săpăturile arheologice ce se desfăşoară în prezent în oraşul modern Ife, sînt stînjenite de excesiva densitate a locuinţelor şi de marele număr de locuri sacre care nu pot fi atinse de lopata arheologului. Numeroasele busturi şi statui din piatră, pămînt ars şi bronz, descoperite pînă acum, datează dinainte de 1300 e.n. şi dovedesc un înalt nivel de prosperitate şi stabilitate.

Majoritatea comunităţilor sudaneze au trăit sau în zona păşunilor sau în zona pădurilor, niciodată şi într-un mediu şi în celălalt ; nu tot astfel populaţia yoruba, care a jucat un rol important, atît în zona păşunilor din Sudan, cît şi în zona pădurilor cu ploi abundente. Grupuri importante de yoruba au populat multă vreme regiunile Ilorin şi Oyo de la sud de Nupe şi ţinuturile hausa. În jurul statului Oyo au întemeiat un mic dar puternic imperiu, a cărui istorie începe cel puţin pe la anul 1400 e.n. Alte grupuri de yoruba şi populaţii strîns înrudite, stabilite în pădurile din sud-vestul Nigeriei, în jurul oraşelor Ife, Ilesha, Ibadan, Lagos, Ijebu-Ode, Akure, Ondo şi Abeokuta, au întemeiat state superior organizate şi o cultură care a excelat în artă, muzică, religie, teatru şi literatură orală.

Modul de viaţă al populaţiei yoruba de pe savanele din Ilorin şi Oyo era foarte asemănător celui sudanez. Ca şi celelalte populaţii ale Sudanului, trăia din producţia de mei, sorg, mazăre furajeră şi alte plante sudaneze. Yoruba din păduri şi yoruba din savane vorbesc aceeaşi limbă, recunosc că au aceeaşi obîrşie, poartă aceeaşi îmbrăcăminte, iar modul lor de organizare politică şi socială este similar. Yoruba din păduri, ca şi akanii şi alte populaţii din păduri, trăiesc însă în sate şi oraşe mari şi cultivă plante cu tuberculi comestibili.

Scanned with OKEN Scanner

Yoruba din păduri s-au remarcat îndeosebi în artă, la fel ca populaţia edo înrudită cu ei care a întemeiat imperiul Benin la est de ţinuturile lor. Yoruba din Oyo şi-au îndreptat însă atenţia mai mult spre politică şi administraţie, nereuşind niciodată să ajungă în artă la excepţionala măiestrie a fraţilor lor de la sud.

Imperiul Oyo a fost totuşi cea mai mare realizare a populaţiei yoruba. Încă în 1400 grupul yoruba din Oyo organizase un stat, sub conducerea unui „alafin" (rege). Din tradiţie şi o seamă de legende religioase naţionale rezultă că statul Oyo a fost fondat de Oranmiyan, fiul sau nepotul lui Oduduwa, care a venit din Ife. Se spune că Oranmiyan a întemeiat o dinastie care a dat regatului patruzeci şi trei de alafini, însumînd laolaltă aproape şase sute de ani de domnie neîntreruptă. Al treilea alafin, Sango, a adus sub stăpînirea regatului Oyo mai multe state vecine ; legenda l-a slăvit atît de mult pe Sango încît acum este venerat ca zeu yoruba al tunetului şi al trăsnetului.

Tradiţia din Oyo vorbeşte despre frecventele contacte şi conflicte timpurii cu populaţiile nupe, hausa şi borgu. Oyo ocupa probabil o poziţie comercială-cheie, ca punct terminal sudic al drumului comercial care lega populaţiile din păduri şi de pe coastă cu cele din statele Nupe şi Háusa şi din Sudan. Statele Nupe şi Oyo se concurau şi cea mai veche dată certă pentru Yoruba din Oyo se referă la distrugerea vechiului oraş Oyo de marele rege Tsoede din Nupe, în jurul anului 1531.

La sfîrşitul secolului al XVI-lea şi în cursul secolului al XVII-lea, Oyo şi-a extins teritoriul spre nord, cucerind statul Yoruba din Ilorin şi obţinînd importante victorii împotriva regatului Nupe. La sud, a încorporat treptat alte state yoruba. Dar cavaleria oyo nu a reuşit niciodată să-şi impună ferm stăpînirea în pădurile din regiunile deluroase ale statelor yoruba de la sud şi sud-est.

Scanned with OKEN Scanner

Oyo şi-a concentrat expansiunea în sud-vestul şi vestul regatului, extinzîndu-şi suzeranitatea asupra statului yoruba din Egbado şi al fonilor din Dahomey. Prin Egbado a obţinut acces direct la coastă, unde a putut să participe la comerţul cu Europa.

Sistemul politic din Oyo era foarte complex. Alafinul dispunea de multă putere şi, la fel ca în Sudan, era considerat semidivin. Puterea lui era însă frînată de un consiliu — „Oyo Mesi" — prezidat de un demnitar denumit „bashorun". Cînd alafinul era puternic şi înţelept, Oyo Mesi îl sprijinea în activitatea administrativă. Cînd alafinii erau slabi sau bashorunii erau puternici, Oyo Mesi era de partea grupurilor opozante interne. Doctrina politică yoruba nu agrea principiul atotputerniciei conducătorului. Oyo Mesi, care slujea ca frînă a puterii alafinului, era la rîndu-i supravegheat de Ogboni, o asociaţie secretă compusă din numeroşi fruntaşi religioşi şi politici. Alafinii puternici căutau să-şi întărească poziţia atrăgînd de partea lor fruntaşi politici şi militari. Oyo Mesi şi uneori Ogboni încercau să contracareze asemenea acţiuni. În lupta dintre aceste tendinţe ultimul cuvînt îl avea Oyo Mesi, care putea — şi adesea s-a folosit de această putere — să ceară unui alafin tiranic sau nedrept să se sinucidă.

Acest sistem politic a ajutat statul Oyo să prospere în perioada dintre începutul secolului al XVII-lea şi sfîrşitul secolului al XVIII-lea, ajungînd la apogeul puterii între 1650 şi 1750. În 1754, după o perioadă în care puterile alafinului crescuseră, un aprig bashorun, Gaha, a ajuns atotputernic.

Gaha a restrîns autoritatea următorilor alafini pînă cînd unul dintre ei, Abiodun, l-a ucis împreună cu întreaga-i familie. Abiodun a domnit între 1774 şi 1789 şi sub domnia lui importante state tributare din imperiul

Scanned with OKEN Scanner

Oyo s-au răsculat și declarat independente. A început astfel un lung proces de declin al imperiului. În timpul domniei lui Abiodun și la scurt timp după moartea lui, statele Borgu, Egba și Nupe s-au liberat de sub stăpînirea imperiului Oyo, iar Dahomey, deși a continuat să-i recunoască suzeranitatea, de cîteva ori a refuzat să-i plătească obișnuitul tribut. În 1818, Dahomey s-a declarat independent; statul Ilorin s-a aliat cu imperiul fulanilor din nordul Nigeriei, atunci în plină ascensiune; iar între Oyo și statul Owu a început un război, la sfîrșitul căruia Owu și-a recăpătat independența.

La apogeul puterii, Oyo stăpînea un vast teritoriu care se întindea de la fluviul Niger pînă la Atlantic și din interiorul regiunii împădurite peste savane, pînă la hotarul statului Togo modern. Vreme de cel puțin două secole, Oyo a prosperat datorită comerțului și tributurilor plătite de statele vasale ale imperiului. După ce a devenit un imperiu puternic, Oyo a început să practice comerțul de sclavi cu agenții europeni de pe coasta din Dahomey și din vestul Nigeriei, dar se pare să acest comerț a avut consecințe mai mult negative decît pozitive pentru Oyo. Nupe și Borgu erau sursele de sclavi în comerțul practicat prin Dahomey, dar în secolul al XVIII-lea cînd aceste state au ajuns destul de puternice ca să-și recapete independența, Oyo s-a văzut nevoit să caute noi surse de sclavi în statele yoruba din regiunea pădurilor. Pe măsură ce incursiunile în acest scop se înmulțeau, dușmănia și represaliile acestor state sporeau. La începutul secolului al XIX-lea s-a ajuns la un război civil, care avea să pustiiască mai mult de jumătate secol ținuturile locuite de populațiile yoruba.

În declanșarea și perpetuarea războaielor civile din statele yoruba au intervenit mai mulți factori. Factorul inițial a fost, bineînțeles, dorința de a lepăda jugul stăpînirii oyo. Comerțul de sclavi, cu repetatele incursiuni ale

Scanned with OKEN Scanner

armatelor oyo şi apoi cu incursiuni ale unui stat yoruba în alt stat yoruba, a contribuit la înverşunarea luptelor civile. Extinderea spre sud a războiului sfînt al fulanilor, purtat de statul islamizat yoruba din Ilorin, a jucat de asemenea un rol hotărîtor, îndeosebi la jumătatea secolului al XIX-lea.

Războaiele civile au slăbit considerabil puterea imperiului Oyo. În 1835, vechiul oraş Oyo a fost complet distrus. Refugiaţii din Oyo îşi căutau adăpost la ţară. Abeokuta şi Ibadan, două din cele mai mari oraşe yoruba moderne, îşi trag începuturile din aşezările acestor mari grupuri de refugiaţi. Ibadan, care numără acum peste o jumătate de milion de băştinaşi yoruba, s-a dezvoltat repede şi a ajuns cel mai puternic zid de apărare împotriva dominaţiei fulanilor din sudul ţinuturilor yoruba. Abeokuta a devenit centrul acţiunii misionarilor creştini britanici din Nigeria şi citadela unde forţele yoruba au înfrînt în 1851 o puternică armată din Dahomey, stăvilind astfel extinderea stăpînirii fonilor în ţinuturile yoruba.

În 1893, după abolirea comerţului cu sclavi, războaiele civile yoruba au luat sfîrşit. Englezii au jucat un rol important în acţiunea de pacificare. Odată cu sfîrşitul războaielor civile, în statele yoruba a început era stăpînirii coloniale.

La răsărit de ţinuturile yoruba trăieşte populaţia edo care a întemeiat marele imperiu Benin. Benin a fost multă vreme cel mai puternic şi bine organizat stat din pădurile de pe coasta Guineii. Pentru vizitatorii europeni din secolele XV-lea şi al XVI-lea, Benin întrecea în strălucire toate celelalte regate din Africa de Vest.

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, cînd Benin se afla la apogeul puterii, un geograf olandez, Olfert Dapper, a publicat o geografie a Africii, în care consacra mult spaţiu oraşului Benin, precum şi statului şi cîrmuirii lui :

Scanned with OKEN Scanner

„La paisprezece sau cincisprezece leghe de Gotton, mergînd spre nord, se află un oraş căruia olandezii îi spun Marele Benin, datorită faptului că nu există alt oraş la fel de mare în aceste ţinuturi. Palatul reginei, singur, are trei leghe împrejur, iar oraşul are cinci ; astfel că oraşul şi palatul, împreună, au un perimetru de opt leghe. Oraşul este împrejmuit pe o latură cu un zid înalt de zece picioare (cca. 3 m.), construit dintr-o dublă palisadă de copaci, legaţi între ei cu ţăruşi împletiţi în cruce, acoperită cu un strat gros de pămînt. Pe cealaltă latură, o mlaştină înconjurată cu tufişuri, care se întinde de la un capăt la celălalt al zidului, serveşte ca fortificaţie naturală a oraşului. Are mai multe porţi, înalte de opt sau nouă picioare şi late de cinci picioare ; sînt construite din lemn dintr-o singură bucată şi se rotesc în jurul unui stîlp, ca barierele ţarcurilor pentru păşuni.

Palatul regelui... este un ansamblu de clădiri, care ocupă un spaţiu cît întinderea oraşului Harlem şi este înconjurat cu ziduri. Cuprinde numeroase apartamente pentru miniştrii domnitorului şi frumoase porticuri, înalte cît cele de la Bursa din Amsterdam...

Oraşul are treizeci de străzi principale, foarte drepte şi late de 120 de picioare, în afară de nenumărate străzi secundare care le întretaie. Casele sînt lipite una de alta şi aşezate în ordine ; au acoperişuri, verande şi balustrade, şi sînt acoperite cu frunze de palmieri şi bananieri şi numai de un cat înalte... În ce priveşte curăţenia, aceşti oameni nu sînt cu nimic mai prejos de olandezi ; îşi spală şi îşi curăţă locuinţele cu atîta acurateţe încît lucesc ca o oglindă...

...Aceşti negri sînt mult mai civilizaţi decît ceilalţi de pe coastă. Au legi bune şi o poliţie bine organizată ; trăiesc în relaţii bune cu olandezii şi cu ceilalţi străini care vin să facă negoţ cu ei şi le arată multă prietenie...

Scanned with OKEN Scanner

Armele lor sînt lăncile şi scuturile, sulițele de azvîrlit, arcurile şi săgeţile otrăvite. Nobilii care pleacă într-o acţiune militară poartă cu ostentaţie o frumoasă tunică stacojie, un colier din dinţi de elefant şi leopard şi turban roşu îmblănit, garnisit cu piele de leopard sau zibetă [1], de care atîrnă o coadă de cal...

...Regele Beninului este un domnitor puternic : poate mobiliza într-o zi 20.000 de soldaţi şi să strîngă în scurt timp o armată de 80.000 pînă la 100.000 de oameni. De aceea, este groaza vecinilor şi temut de propriu-i popor."

Tradiţia populaţiei edo spune că Benin a fost întemeiat pe la anul 900 e.n., de populaţia bini care a emigrat din Egipt. Nici data întemeierii, nici afirmaţia că populaţia ar fi venit din Egipt nu pot fi luate întocmai. Mai probabil pare că statul a fost întemeiat cam prin secolul al XI-lea, sau al XII-lea şi că fondatorii lui — ca fondatorii multor altor state din păduri — au fost populaţii din savane care s-au strămutat în păduri şi s-au contopit cu populaţiile băştinaşe de acolo.

Limba edo este o ramură a subfamiliei kwa, din familia congo-kordofaniană, strîns înrudită cu limbile yoruba şi ibo.

Indiferent de unde au venit fondatorii Beninului, doar statul Ife este mai vechi în ce priveşte dezvoltarea lui ca stat. Splendidele piese de bronz, turnate de artiştii şi meşteşugarii din Benin (înrudite vădit ca stil cu cele din Ife), datează cam din aceeaşi vreme ca acestea. Asemenea piese se lucrau încă la sfîrşitul secolului al XIV-lea, dacă nu chiar mai devreme.

Istoria Beninului, îndeosebi cea transmisă în tradiţia orală, a fost scrisă cu foarte mare fidelitate de istoriograful modern Jacob Egharevba, membru al nobilimii din Benin. Potrivit afirmaţiilor lui Egharevba, domnitorii

---

[1] Mamifer carnivor cu păr cenuşiu pătat cu negru, care trăieşte în Africa. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

primei dinastii se numeau „ogiso". De la presupusa dată de întemeiere a Beninului, aproximativ anul 900 e.n., au domnit treizeci și unu de „ogiso". Beninul s-a dezvoltat treptat, înglobînd în organizarea lui politică grupul bini al populațiilor edo și cîteva grupuri edo strîns înrudite. Cu cîțiva ani înainte de 1170, s-a petrecut o gravă dispută în legătură cu legitimitatea succesiunii unui nou ogiso. Nemulțumit, grupul bini a trimis o delegație lui Oduduwa, marele rege legendar din Ife, socotit părintele populațiilor yoruba, ca să-l roage să le dea un alt domnitor. Tradiția spune că Oduduwa le-a trimis pe fiul lui, Oranmiyan (același care avea să întemeieze mai tîrziu regatul Oyo). Acesta a fost întîiul „oba" (rege în limba yoruba) al Beninului. Se spune că Oranmiyan a domnit doar cîțiva ani, după care s-a întors în Yoruba, declarînd că Benin nu putea fi condus cum se cuvine de un rege străin. Ca succesor l-a numit pe fiul lui de la o soție bini. Acest fiu, Eweka I, a fost primul „oba" băștinaș.

Această legendă reflectă desigur rolul important pe care l-a jucat orașul yoruba Ife în crearea și răspîndirea de idei și modele artistice noi. Speculațiile istoricilor avansează însă o versiune întrucîtva diferită :

Cu puțin înainte de anul 1000 e.n., negrii africani de obîrșie sudăneză s-ar fi strămutat în regiunile împădurite ale Nigeriei moderne și pe pășunile învecinate de la nord, pînă la fluviul Niger. Ca populație agricolă, a putut încă din anul 1000 să introducă în culturile lor plante din Indiile răsăritene. Descindeau foarte probabil din populațiile Nok. Cei din vecinătatea localității Ife trebuie să fi fost cei dintîi care s-au dezvoltat ca stat și de asemenea primii care au practicat prelucrarea fierului, turnarea bronzului și tehnicile artistice.

Cam în aceeași vreme a avut loc probabil o creștere relativ rapidă a populației din păduri. Mari familii sau grupuri de oameni întreprinzători, împreună cu rudele

Scanned with OKEN Scanner

și prietenii lor, au plecat din regiunea tot mai aglomerată Ife în căutarea unor condiții mai bune de viață în ținuturile vecine. S-ar putea ca însuși regele din Ife să-i fi trimis și, datorită sprijinului ce le-a acordat, coloniștii să fi ocupat acolo poziții privilegiate și de conducere.

Aceste grupuri din Ife ar fi fost repede absorbite în ținuturile yoruba unde migraseră. Statul Ife nu era probabil destul de puternic ca să-și impună suzeranitatea asupra regiunilor yoruba vecine. În acea vreme timpurie, dificultățile întîmpinate de armate în deplasările lor prin păduri dense erau desigur o stavilă în calea întemeierii de imperii.

În Benin, situat tot în marile păduri, coloniștii ife, chiar dacă erau cuceritori, nu au putut să se mențină ușor în contact cu statul Ife de unde plecaseră și au fost absorbiți în cultura locală. Conducătorul coloniștilor ife și-a putut astfel da seama că îi era cu neputință să domnească peste o populație puternică de alt neam și, probabil, a plecat de bună voie sau a fost izgonit. În acest caz, fiul lui, născut dintr-o prințesă băștinașă, a putut ușor să-i urmeze la tron. Dinastia întemeiată astfel nu a mai fost considerată complet străină, iar legătura cu un regat atît de puternic și dezvoltat ca Ife i-a sporit autoritatea. Într-o asemenea situație, regatul Ife nu a mai constituit o amenințare pentru Benin. Între cele două state s-au putut lega relații pașnice și tehnicile artistice și meșteșugărești ife au pătruns de la sine în Benin.

Tradițiile băștinașilor din Benin concordă cu această versiune, recunoscînd contribuția statului Ife la întemeierea dinastiei lor și la dezvoltarea vestitului lor artizanat în bronz. Istoricii nu au găsit nici o mărturie în sensul că Benin ar fi fost vreodată supus regatului Ife. Dimpotrivă, se știe sigur că Benin a ajuns de timpuriu un stat puternic din punct de vedere militar și că și-a extins suzeranitatea asupra mai multor regate yoruba. Între secolele al XV-lea

Scanned with OKEN Scanner

și al XVIII-lea, imperiul Benin se întindea peste statele yoruba de la sud pînă la Lagos și Badagry, aproape de hotarul vestic al Nigeriei moderne.

Marea longevitate a statului Benin, sub conducătorii „oba", pare să se fi datorat, cel puțin în parte, prevederii constituționale categorice potrivit căreia la succesiunea tronului avea chemare cel mai vîrstnic fiu al predecesorului oba. „Uzama", consiliul de stat al nobililor, instala pe noul oba și avea anumite atribuții constituționale în guvernarea țării, dar nu și dreptul de a-l înlocui pe oba. Încordările, atît de frecvente în Oyo, între alafin și Oyo Mesi, erau astfel preîntîmpinate în sistemul politic din Benin. Unii oba erau energici și destoinici, alții slabi și nepricepuți, dar dreptul lor sacru la tron era o garanție a continuității dinastice și o stavilă a uneltirilor și dezbinărilor interne.

Eweka I, primul oba băștinaș, a fost fondatorul statului și se crede că sub domnia lui a fost creat „uzama". După el a urmat la tron un șir de oba, mai mult sau mai puțin merituoși, sub care puterea statului Benin a crescut și, treptat, teritoriul lui s-a extins.

Pe la 1440 s-a suit pe tron Ewuare, unul din cei mai mari oba din istoria Beninului. Ewuare, glorificat în tradiție ca vestit magician, tămăduitor și conducător militar, a întreprins o amplă acțiune de expansiune a imperiului. Tradiția spune că Ewuare a înfrînt și cucerit 201 orașe yoruba și ibo (multe erau mici state), întinzîndu-și stăpînirea la est pînă la fluviul Niger și la nord și vest pînă departe în ținuturile yoruba. Tot tradiția spune că a făcut din orașul Benin o importantă metropolă. În timpul domniei lui, regatul a fost vizitat de primul european, portughezul d'Aveiro.

Fiind situat pe rîuri navigabile și nu departe de ocean, Benin a venit în contact direct cu europenii încă din 1485.

Se spune că la a doua vizită pe care a făcut-o în Benin, în primii ani ai secolului al XVI-lea, d'Aveiro l-a îndemnat pe oba să intre în relaţii cu Portugalia. Benin a trimis un ambasador în Portugalia, care i-a trimis la rîndu-i negustori şi misionari. S-a construit o biserică şi misionarii portughezi, sprijiniţi de oba, au botezat mii de bini. Cînd primul englez a vizitat Benin, în 1533, a constatat că oba cunoştea portugheza.

Cu timpul, prezenţa portughezilor şi a creştinismului în Benin a slăbit. Negustorii nu suportau clima şi condiţiile de viaţă şi curînd şi-au părăsit bazele comerciale de aici. În secolul al XVII-lea nu mai rămăsese aproape nici o urmă a influenţei portugheze şi contactele statului Benin cu Europa au depins mai mult de vizitele negustorilor englezi şi olandezi. Cea mai mare parte a negoţului european s-a deplasat spre vest, în Dahomey, şi spre noile „state riverane" care începuseră să se dezvolte la gurile Nigerului : Bonny, Brass, Kalabari şi altele. Benin, fără să fie ocolit cu desăvîrşire, a rămas o zonă de importanţă secundară pentru comerţul european şi african.

În secolul al XVIII-lea, imperiul Benin a început să decline. Influenţa politică i-a fost umbrită la nord şi vest de imperiul Oyo, care ajunsese la apogeul puterii ; forţa militară a statelor yoruba Ekiti şi Egbado a crescut, ceea ce le-a permis să se smulgă de sub autoritatea imperiului Benin, care şi-a pierdut astfel întîietatea comercială din trecut.

În cursul secolului al XIX-lea, Benin a reuşit în cîteva rînduri să-şi refacă vechea putere şi să-şi recucerească teritoriul de altădată ; dar stabilitatea politică, de care s-a bucurat lungă vreme, începuse să se şubrezească. Războaiele civile şi neînţelegerile dintre diferitele clici s-au îndesit. Cu fiecare nouă dezbinare internă, alte teritorii lepădau suzeranitatea imperiului. În ţinuturile yoruba, Akure şi alte oraşe din statul Ekiti s-au răsculat, iar Ibadan a

Scanned with OKEN Scanner

ajuns destul de puternic ca să se extindă spre est în Ilesha și în alte ținuturi yoruba stăpînite în trecut de Benin. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, teritoriul Beninului cuprindea doar țara de baștină Edo și vestul statului Ibo. Dominația engleză, care se instalase acum temeinic în delta Nigerului și la răsărit de Niger, a oprit orice încercare de expansiune imperială a Beninului. În 1897, după masacrarea unei misiuni engleze în drum spre Benin, oba a fost arestat de o unitate militară engleză și trimis în exil. Astfel a luat sfîrșit imperiul Benin, după o existență de peste șase secole.

Scanned with OKEN Scanner

X

STATELE ŞI POPULAŢIILE BANTU

Pornind din Africa de Vest, savanele Sudanului şi pădurile ploioase din apropierea coastei cotesc spre sud, către ecuator, formînd un arc mare în jurul golfului Guineea şi continuă spre sud prin actualele state Camerun, Gabon şi Congo (Brazzaville), contopindu-se cu marile păduri ploioase care acoperă bazinul fluviului Congo de ambele părţi ale ecuatorului. Pornind direct din Sudan, savana se întinde spre sud în Ciad şi Republica Centrafricană, dar la răsărit, în vecinătatea Marilor Lacuri ale Africii de Est, începe să se întrerupă sub formă de mici zone discontinue : platouri mai umede şi petice împădurite oarecum secetoase alternează cu păşuni. Această topografie mixtă caracterizează o bună parte din estul şi centrul Africii. La sud de bazinul Congo nu se mai întîlnesc mari întinderi de păduri ploioase, nici mari întinderi de savană.

Această vastă regiune, care cuprinde întreaga Africă de la sud de ecuator, este locuită de populaţii din grupul de limbi bantu, alcătuit din peste trei sute de limbi şi dialecte. Primii oameni de ştiinţă europeni, care au studiat populaţiile de limbi bantu, au ajuns la concluzia că limbile şi culturile lor nu ar fi înrudite cu cele ale altor negri

africani și că din punct de vedere rasial populațiile bantu ar reprezenta tipuri de africani de asemenea mult diferite între ele și de negrii africani din Africa de Vest. Printre populațiile bantu există grupuri cu piele cafenie și grupuri cu piele neagră ; mulți sînt înalți, iar alții destul de scunzi.

Cercetările din secolul al XX-lea au constatat însă că populațiile de limbi bantu sînt de fapt înrudite între ele și, de asemenea, cu populațiile din Africa de Vest. Sutele de limbi bantu sînt doar o ramură a familiei de limbi congo-kordofaniană.

Cîteva elemente majore ne ajută să schițăm în linii mari istoria populațiilor bantu. Primul este înrudirea limbilor bantu cu alte limbi africane din nord și nord-vest. Al doilea este faptul că populațiile de limbi bantu au întemeiat numeroase state și mici imperii care prezintă aceleași trăsături fundamentale ca statele sudaneze. Al treilea element este folosirea aproape generală a plantelor din complexul agricol sudanez în culturile populațiilor de limbi bantu. Al patrulea element, metodele de minerit, topire și prelucrare a metalelor, folosite de populațiile bantu, sînt similare celor practicate în Africa de Vest. Al cincilea element, populațiile de limbi bantu sînt de rasă neagră, deși în multe regiuni au absorbit în ultimele milenii populații destul de numeroase de boșimani sau cușiți, aceștia din urmă fiind o populație afro-mediteraneeană care a migrat demult în teritoriile Africii de Est moderne. Al șaselea element, populațiile de limbi bantu acordă noțiunilor de dumnezeu, religie, rudenie, lume și viață, aceleași semnificații ca verii lor din Africa de Vest. În ciuda vastei lor răspîndiri și diversificări, populațiile de limbi bantu fac neîndoios parte integrantă din civilizația sudaneză a negrilor africani.

Scanned with OKEN Scanner

În prezent, africanii bantu formează majoritatea populațiilor din toate țările de la sud de ecuator, precum și de la nord de ecuator din Camerun, Nigeria, Republica Centrafricană, Kenya și Somalia. Există aproximativ trei sute de „triburi", deși acest termen li se potrivește la fel de puțin ca vest-africanilor. Comunitățile bantu variază de la mici grupuri de numai cîteva mii pînă la comunități de cîteva milioane de oameni. În unele țări moderne din Africa, cum sînt Lesotho și Swaziland, o singură populație bantu a format un stat modern ; însă în numeroase alte țări, mai multe grupuri etnice care trăiau cîndva separat conviețuiesc în același stat modern. În altele, imigranți de altă origine etnică s-au amestecat cu vechii locuitori bantu. În sudul Africii, minorități străine conduc majoritățile bantu ; dar în cele mai multe țări moderne din această regiune guvernanții sînt de origine bantu, ca în Congo, Zair, Kenya, Tanzania, Zambia, Gabon, Malawi, Botswana, Lesotho și Swaziland.

În ținuturile bantu trăiesc azi numeroși imigranți din alte părți ale Africii, din Europa și din Asia. Milioane de coloniști din diferite părți ale Europei s-au stabilit în Africa de Sud, Rhodesia, Angola, Mozambic, Africa de Sud-Vest (Namibia), Kenya și Tanzania. Aproximativ un milion de coloniști din Asia, îndeosebi din India, s-au stabilit în Kenya, Uganda, Tanzania, Mozambic, Rhodesia, Malawi, Zambia și Africa de Sud.

În Africa de Sud, Africa de Sud-Vest și Botswana, trăiesc ultimele cîteva mii de supraviețuitori ai populațiilor autohtone khoisan sau boșiman care erau cîndva răspîndite pe o mai mare parte a Africii decît populația bantu.

Boșimanii — cu talie mică și piele galbenă — trăiesc aproape toți în cele mai aride și neospitaliere deșerturi și stepe din sudul Africii. Vînează și culeg plante și fructe sălbatice în grupuri nomade de cîteva zeci de oameni, deși

Scanned with OKEN Scanner

au început treptat să se stabilească pe fermele europenilor ca muncitori agricoli.

Așa cum negrii africani din Sudan au absorbit sau exterminat, cu multe mii de ani în urmă, locuitorii autohtoni din pădurile vest-africane, tot astfel rudele lor, care s-au deplasat spre sud, au absorbit, alungat și uneori au ucis pe boșimanii autohtoni. Acest proces a început însă recent, în era noastră ; de aceea, la unele populații de limbi bantu din sudul Africii se pot observa multe trăsături rasiale boșimanoide. În cîteva comunități, cum sînt cele dorobo din Kenya și hadzapi din Tanzania, membrii lor vorbesc limbi-boșimanoide, deși din punct de vedere rasial se deosebesc prea puțin de populația bantu în mijlocul căreia trăiesc. Aceste grupuri au trăit pînă de curînd din vînat ; au păstrat vechea limbă și cultură boșimanoide, dar prin căsătorii mixte și-au pierdut trăsăturile originare și nu se mai pot distinge de africanii bantu.

Primii bantu au pătruns în treimea de sud a continentului african probabil pe la începutul erei noastre. Se pare că își aveau așezările în savana din apropierea actualului hotar dintre Nigeria și Camerun. În acea vreme, creșterea populației din pășunile vecine cu pădurile ploioase vest-africane a avut drept urmare o lipsă de pămînt. Culturile agricole extensive de tip sudanez — în care semințele erau semănate pe o mare suprafață numai un singur an, iar în anul următor se semănau pe o suprafață la fel de mare vecină, pentru a permite solului să-și recapete fertilitatea — necesita sute de acri ca să procure hrană abia cîtorva sute de oameni.

Cînd lipsa de pămînt s-a agravat, grupuri de bantu mai îndrăzneț au plecat de pe platourile din Camerun și de pe pășunile mai îndepărtate de la est, în prezent situate pe teritoriul Republicii Centrafricane, și au pornit în josul numeroaselor rîuri care curg spre sud și se varsă în fluviul

Scanned with OKEN Scanner

Congo. Cîteva sute de mile mai departe, pădurile ploioase și mlaștinile din Congo făceau loc pășunilor, iar în actuala provincie Katanga din Zair terenul era iarăși foarte asemănător savanelor și platourilor din Camerun și din nordul și centrul Nigeriei.

Strămoșii africanilor bantu au migrat în primitoarele savane din Katanga pe la începutul erei noastre sau poate cu un secol, două, mai devreme. Acolo au doborît puținii copaci răzleți, au defrișat tufișurile și ierburile sălbatice, au săpat pămîntul și au semănat semințele lor de mei și sorg. Noua lor patrie trebuie să fi fost colonizată la început doar de cîteva sute sau mii de pionieri, sosiți aici în decurs de zeci sau chiar sute de ani ; s-au deplasat probabil în canoe mari, cîte două sau trei, împreună cu frații, nevestele, copiii, uneltele și semințele lor. Un mare număr dintre ei trebuie să fi debarcat, cu mult înainte de a ajunge în Katanga, în locuri la fel de primitoare de pe malurile rîurilor, unde au tăiat copacii pentru mici așezări și și-au încropit mijloacele de trai din vînat, pescuit, culegînd fructe sălbatice și tuberculi și, probabil, cultivînd tuberculi de pădure indigeni.

Cu timpul, cîteva grupuri au ajuns în Katanga și civilizația sudaneză a început să prindă rădăcini departe de centrul ei din Sudanul vest-african.

Cultura noilor coloniști din Katanga nu a putut fi prea diferită de cea a populațiilor Nok de pe platoul nigerian. Primii emigranți bantu au venit dintr-o regiune situată numai cîteva sute de mile la est de populațiile Nok, și migrațiile lor au început cam în aceeași perioadă în care aceste populații topeau fier, modelau figurine din pămînt ars și unelte din piatră și semănau grăunțe. Lingviștii, care au studiat comparativ limbile bantu moderne, au constatat că limba vorbită de populațiile luba și bemba, la numai

Scanned with OKEN Scanner

cîteva sute de mile la vest de teritoriul statului Luba, este una din cele mai vechi limbi bantu ; cu cît ne depărtăm de teritoriul luba-bemba din Katanga și de Zambia vecină, cu atît mai diferite sînt limbile bantu ; de exemplu, în privința rădăcinilor de cuvinte. Această diferențiere se întîlnește, dé asemenea, departe la nord și la sud de teritoriul bantu, aducînd o dovadă mai mult în sprijinul ipotezei răspîndirii populațiilor bantu dincolo de noua lor patrie din Katanga.

În decurs de un secol sau două, numărul coloniilor bantu crescuse destul de mult ca să se extindă pe pășunile și în pădurile secetoase care acoperă azi Angola, Zambia, Rhodesia și Mozambic. Între aproximativ anii 100 și 400 e.n., au ajuns la răsărit pînă la coasta Oceanului Indian a Mozambicului. Curînd după aceea, s-au răspîndit spre apus pînă la coasta Oceanului Atlantic a Angolei. În acest fel, în decurs de cîteva secole, primii bantu întemeiaseră un nou centru al negrilor africani și se extinseseră pe un teritoriu în formă de elipsă pînă la coastele de est și de vest ale Africii centrale.

Africanii bantu erau neîndoios superiori populațiilor khoisan, în privința armelor, organizării și a intelectului. Cu îndelungata lor experiență de expansiune, cuceriri și dezvoltare, au întîlnit desigur prea puțină rezistență din partea khoisanilor. Modurile de viață ale populațiilor khoisan și bantu nu se concurau prea mult. Treptat, africanii bantu i-au asimilat pe băștinașii khoisan mai slabi, alungînd pe cei refractari asimilării în regiunile mai secetoase și mai puțin ospitaliere. Populația bantu a ocupat pămînturile potrivite pentru agricultura lor. Culturile practicate de ei și abundența vînatului și a peștelui din Africa centrală au contribuit la înmulțirea lor.

În regiunea Marilor Lacuri din Africa de Est, primii emigranți bantu au întîlnit o altă populație agricolă, care

Scanned with OKEN Scanner

migrase cu mult înainte spre sud, venind din regiunea ethiopiană. Această populaţie erau cuşiţii, o veche seminţie caucazoido-negroidă, înrudită cu populaţiile ethiopiană şi somaleză autohtone. Se infiltrase în Africa răsăriteană cu un mileniu sau mai mult înainte de sosirea primilor emigranţi bantu, şi întemeiaseră aşezări răzleţe pe platourile mai umede de la răsăritul Marilor Lacuri, care azi fac parte din Uganda, Kenya şi Tanzania, precum şi în cîteva regiuni de-a lungul coastei Oceanului Indian, din Kenya, Tanzania şi poate din nordul Mozambicului. Cuşiţii erau agricultori pricepuţi. Au construit sisteme de irigaţie şi terase pentru culturile lor şi au semănat un grup de plante de origine ethiopiană, printre care mei eleusin şi o varietate de sorg diferită de cea cultivată în Sudan. În ciuda măiestriei lor în agricultură şi în prelucrarea pietrei, s-ar părea că nu cunoşteau folosirea fierului.

Cuşiţii trăiau în locuri aşezate pe coaste de deal şi pe platouri muntoase înalte. Africanii bantu s-au infiltrat probabil, ocolind aceste aşezări şi întemeindu-şi satele pe locurile mai joase şi mai uscate. Din mărturiile descoperite în Africa de Est rezultă că pînă la urmă africanii bantu i-au asimilat pe cuşiţi. Cîteva grupuri bantu, de pildă wachagga de pe muntele Kilimanjaro, prezintă slabe trăsături rasiale caucazoide şi practică şi acum o agricultură care trădează înrîuriri cuşite ; iar în apropiere de ruinele de piatră ale oraşului, azi pustiu, Engaruka, din vestul Tanzaniei, populaţia Iraqw şi alte cîteva triburi mai mici vorbesc şi azi o limbă din ramura cuşită sudică a marii familii afro-asiatice. Aceste triburi sînt singurii supravieţuitori ai vechilor agricultori cuşiţi, ale căror rude au fost în mare parte asimilate, cu multă vreme în urmă, de populaţia bantu.

Pe măsură ce s-au extins dincolo de Katanga, caracteristicile rasiale ale populaţiilor de limbi bantu au suferit

Scanned with OKEN Scanner

modificări în urma asimilării populaţiilor autohtone. Tipul rasial negroid a predominat, dar din căsătoriile mixte cu khoisanii şi cuşiţii au rezultat, la multe populaţii de limbi bantu, trăsături rasiale eterogene. Din punct de vedere cultural, africanii bantu au avut de cîştigat din contactele cu diferite populaţii. De la cuşiţi au învăţat să cultive meiul eleusin şi sorgul ethiopian, care au înlocuit speciile sudaneze de mei şi sorg în multe părţi ale Africii bantu.

Primii bantu care au ajuns la Oceanul Indian — probabil în regiunea unde se varsă fluviul Zambezi — au dat peste mici aşezări de navigatori indonezieni. De la ei au învăţat să cultive bananieri, ignamă din Indiile răsăritene şi cocotieri. Ignama şi bananierii i-au ajutat să se extindă în zonele pădurilor ploioase din tot sudul Africii şi în bazinul Congo. Aceste extrem de valoroase produse agricole au pătruns, aproape sigur, în Africa de Vest prin intermediul africanilor bantu şi au ajutat populaţiile sudaneze să întemeieze comunităţi mai dense şi mai îmbelşugate în pădurile ploioase din acea regiune.

În trei sau patru secole grupurile de pionieri bantu s-au răspîndit din Katanga spre est şi spre vest, ajungînd cam prin secolul al III-lea sau al IV-lea pînă la ţărmurile Oceanului Indian şi Atlantic. Extinderile lor spre nord şi sud au fost oarecum mai lente. La nord se aflau pămînturile relativ umede ale Marilor Lacuri care nu erau destul de prielnice pentru culturile agricole din Sudan şi Ethiopia. Această regiune a devenit mai atrăgătoare de îndată ce africanii bantu au învăţat să cultive bananieri şi igname din Indonezia.

Prin secolele al IX-lea şi al X-lea, emigranţii bantu colonizau ţinuturile care azi se află în Zairul de răsărit, Tanzania de apus, Kenya şi Uganda.

Prin secolul al X-lea ajunseseră în cel mai depărtat punct al extinderii lor spre nord, văile rîurilor din sudul

Somaliei. Noile culturi agricole indoneziene le-au folosit ca să se extindă în regiuni mai umede, pe care le ocoliseră înainte. Aceste regiuni erau valea cursului inferior al fluviului Zambesi din Mozambic şi platourile din sudul Tanzaniei.

Tot în secolul al X-lea, emigranţii bantu începuseră să se extindă în pădurile ploioase din bazinul Congo. Aceste păduri erau populate de răzleţe grupuri de pigmei, rude îndepărtate ale khoisanilor, şi de populaţii de rasă neagră care locuiau în mici sate împrăştiate. Multe din aceste populaţii de negri se înrudeau cu primii bantu şi foloseau cam aceleaşi tehnici agricole, dar înainte de sosirea grupurilor bantu care migrau spre nord, negrii din păduri cultivau doar plante indigene care nu puteau hrăni o populaţie numeroasă. Odată cu sosirea noilor imigranţi şi a plantelor superioare aduse de ei, copacii au fost defrişaţi, s-au construit sate, şi grădini întinse au fost cultivate.

Prin secolele al XII-lea şi al XIII-lea, populaţiile de limbi bantu îşi întemeiaseră aşezări pretutindeni în marile păduri ploioase congoleze.

La sud de Katanga, pînă la extremitatea sudică a Africii, se întind vaste cîmpii, adesea situate pe platouri înalte de cîteva mii de picioare peste nivelul mării. Înainte de a fi colonizată de emigranţii bantu, regiunea era populată de khoisani. Cei din ţinuturile situate azi în Rhodesia, sudul Zambiei, Botswana şi Africa de Sud, ştiau cum să crească vite. Aşadar, economia lor era destul de asemănătoare cu cea a populaţiei bantu, ca între ei să se nască rivalităţi pentru ocuparea pămînturilor. De aceea, înaintarea emigranţilor bantu spre sud s-a desfăşurat lent, în comparaţie cu rapidele lor extinderi spre est, vest şi nord.

În părţile mai sudice ale acestei regiuni emigranţii bantu nu au ajuns să predomine numeric decît la sfîrşitul secolului al XIV-lea sau în secolul al XV-lea, deşi între

Scanned with OKEN Scanner

ei și khoisani au avut loc numeroase căsătorii mixte. Populațiile zulu și xhosa din Africa de Sud, ambele de origine bantu, au deprins de la khoisani ciudatul obicei de a plescăi cînd vorbesc. Probabil nevestele khoisane ale bărbaților de limbi bantu și-au însușit limba bantu a soțului, dar au păstrat obiceiul de a plescăi.

Înaintarea treptată spre sud a emigranților bantu a dus la o greșită deducție a istoricilor europeni, folosită și azi de minoritatea dominantă din Africa de Sud pentru a justifica severul sistem legislativ al supremației albilor. Aceștia susțin că africanii negri au sosit în Africa de Sud cam în același timp cu europenii și că s-au întîlnit prima oară în secolul al XVIII-lea, cînd fermierii olandezi s-au stabilit la sud de rîul Fish. Acest rîu, situat la est și nord-est de Cape Town, ar fi marcat limitele expansiunii bantu în colțul de sud-est al Africii de Sud. Punctul de vedere european ignoră însă faptul că ținutul foarte arid dintre extremitatea sudică a Africii și rîul Fish era populat de păstori khoisani. Emigranții bantu au lăsat khoisanilor acest ținut cu sol sărac ; olandezii i-au exterminat însă pe khoisani, însușindu-și pămînturile lor.

Expansiunea bantu în centrul și sudul Africii a fost una din cele mai mari mișcări de populații din istoria omenirii, comparabilă cu coloniarea polineziană a insulelor din Oceanul Pacific, colonizarea indiană a Americilor și migrațiunile europenilor în ținuturile necunoscute descoperite în secolele al XV-lea și al XVI-lea. În aproximativ o mie de ani vorbitorii de limbi bantu se stabiliseră în întreaga treime de sud a continentului african, o regiune lungă de circa 2.500 mile și lată pînă la 2.500 mile. În cursul acestei perioade, populația bantu s-a înmulțit de mai multe sute de ori. Prin secolul al XI-lea număra între un milion și șase milioane ; în prezent, sînt între șaptezeci și optzeci de milioane.

Scanned with OKEN Scanner

Din mărturiile arheologice și istoria orală și scrisă rezultă că populațiile bantu au urmat aceleași căi de dezvoltare ca rudele lor din Sudan. În regiunile mai fertile s-au înmulțit repede, iar în cele unde pămîntul producea suficientă hrană și, în afară de hrană, existau și produse care puteau fi comercializate, au întemeiat regate și state după modul sudanez.

În Katanga, în nordul Angolei, în sudul Zairului și pe platourile rhodesiene — regiuni colonizate de populațiile bantu în primele cinci secole de migrații — s-a dezvoltat încă din secolele al VII-lea și al VIII-lea un comerț intra-african. În secolele al XIII-lea și al XIV-lea, în aceste regiuni au apărut state puternice. Cam în aceeași perioadă sau un secol, două mai tîrziu, a avut loc o dezvoltare similară a populațiilor bantu de la nord, stabilite în regiunea Marilor Lacuri din estul Zairului, vestul Tanzaniei și al Ugandei și în Burundi și Ruanda.

Cele mai timpurii mărturii arheologice ale acestei dezvoltări provin din Katanga, unde arheologii belgieni au descoperit un vast cimitir de-a lungul țărmurilor lacului Kisale, datînd din secolele al VIII-lea și al IX-lea. S-au găsit zeci de mii de morminte, pe o întindere de zece mile ; deși nu s-a încercat să se numere (tulburările politice din Katanga, după 1960, au împiedicat investigarea lor completă) se apreciază că cimitirul ar putea să conțină cîteva sute de mii de morminte. Populația care și-a îngropat morții în această adevărată „cetate a morților" trebuie să fi fost o comunitate foarte numeroasă și densă, care se strînsese pe fertilele țărmuri ale lacului Kisale în decurs de mai multe secole. Numai o productivitate agricolă foarte mare putea să hrănească o asemenea populație.

La fel de izbitoare este mulțimea obiectelor scumpe îngropate odată cu mortul. S-au excavat numai cîteva zeci de morminte alese la întîmplare și după toate aparențele

Scanned with OKEN Scanner

aparținînd unor membri de rînd ai comunității. Arheologii au găsit totuși în fiecare mormînt un mare număr de bare de aramă (multă vreme folosite în acea regiune ca monedă), brățări, pandantive și coliere de aramă foarte iscusit lucrate și o mulțime de mărgele din sticlă și scoici de cauri din Oceanul Indian. Obiectele din aramă și numeroasele oale splendide sînt o mărturie mută a bogăției oamenilor.

Mărgelele din mormintele de la Kisale indică existența unor schimburi comerciale între regiuni situate la peste o mie de mile depărtare, de la Oceanul Indian pînă în Africa Centrală. Prospera comunitate de la Kisale dădea în schimbul acestor mărgele singura lor avuție de preț, arama. În multe părți din elipsa Angola-Katanga-Zambia-Rhodesia s-au găsit puțuri de mine, care duc la zăcăminte de aramă, fier și aur, și există mărturii certe din surse arabe, că aceste metale erau vîndute în orașele de pe coasta Tanzaniei, Kenyei și Mozambicului încă în secolul al IX-lea, dacă nu chiar mai de timpuriu.

În regiunea Kisale, din Katanga modernă, populația luba a întemeiat unul din primele imperii din Africa sub-ecuatorială. Chiar în Zairul modern băștinașii luba ocupă poziții de frunte în comerț, meserii și administrație.

Istoria orală a populației luba începe cu anul 1500. Nu face nici o mențiune despre stadiile de dezvoltare anterioare, deși din mărturiile arheologilor pare să rezulte că istoria luba a început cu aproape șapte secole mai devreme. Nu se cunoaște nimic din această perioadă de șapte sute de ani, dar trebuie să fi existat unele forme de comerț și de organizare statală. Tradiția orală spune că regiunea Kisale din Katanga a fost locul de obîrșie al populațiilor luba și că întemeietorul primului regat important luba a fost Kongolo, o căpetenie legendară dintr-un ținut apropiat dar necunoscut.

Scanned with OKEN Scanner

Pe la 1500, multe comunităţi din ţinutul Luba şi regiunile vecine erau, din punct de vedere politic, foarte dezvoltate. În timpul domniei lui Kongolo a venit în regatul Luba un vestit vînător, numit Ilunga Mbili, care a rămas acolo cîtva timp, s-a căsătorit cu una din fiicele lui Kongolo şi a avut cu ea un fiu, Kalala Ilunga. După un timp, Ilunga Mbili a încercat să-i arate lui Kongolo că, deşi era puternic, nu se pricepea să guverneze, şi cei doi s-au certat. Din această împrejurare ar rezulta că Ilunga Mbili era probabil fiul unui rege dintr-un regat învecinat, mai vechi decît Luba, care se socotea mai evoluat şi mai civilizat. După ceartă, Kongolo l-a alungat pe supărătorul lui ginere din Luba.

Nepotul lui Kongolo, Kalala Ilunga, s-a dovedit un iscusit oştean. A învins state vasale rebele şi a cucerit multe sate de la hotarele regatului. Strălucitele lui victorii şi admiraţia cu care era privit de populaţia luba au stîrnit gelozia bătrînului Kongolo, care l-a alungat în ţara de unde venise tatăl lui. Ca descendent al dinastiei din Luba, Kalala Ilunga a putut să-şi strîngă un mic grup de adepţi şi să-şi organizeze o puternică armată. În 1520 sau 1525 a invadat regatul Luba, l-a înfrînt şi ucis pe bunicul lui şi a devenit rege.

Sub domnia lui Kalala Ilunga, populaţia luba a prosperat. Regatul a ajuns repede un mic imperiu, armatele lui cucerind numeroase populaţii vecine. Imperiul creat de Kalala Ilunga nu îngloba toate populaţiile luba. Între timp, mici grupuri luba se aşezaseră în ţinuturile populaţiilor vecine, pe unele absorbindu-le în cultura luba. La vest şi sud-est de statul central Luba, mai erau cel puţin alte trei regate luba, întemeiate cam în acelaşi timp cu statul lui Kongolo. Nici unul din aceste state nu a manifestat tendinţele expansioniste ale statului central. Multe din cuceririle lui Kalala Ilunga s-au îndreptat împotriva popu-

laţiilor fără apartenenţă etnică luba, de la sud, est şi nord-est. După numai cîţiva ani de la suirea pe tron şi-a extins stăpînirea şi spre sud-vest asupra populaţiilor lunda, strîns înrudite cu luba. Se apreciază că sub Kalala regatul şi-a mărit teritoriul de la 40.000 de mile pătrate, pe care trăiau aproape exclusiv populaţii luba, la aproximativ 75.000 sau 100.000 de mile pătrate, pe care trăiau şi alte cel puţin trei sau patru grupuri etnice importante. În acest timp a pus bazele unei organizări politice specifice de tip luba, care a durat cîteva secole şi a fost adoptată, întocmai sau în parte, şi de populaţiile lunda, bemba, lozi şi de alte cîteva grupuri etnice din Africa centrală.

În statul luba, fiecare conducător de sat era numit de rege, dar probabil cu consimţămîntul fruntaşilor de viţă nobilă ai satului. Satele erau grupate în unităţi teritoriale conduse de o căpetenie denumită „Kilolo". Mai multe unităţi de acest fel, formau o provincie şi toate provinciile laolaltă alcătuiau regatul.

Regele era ajutat de mai mulţi demnitari : un comandant de oaste, un custode al stemelor sacre, un nobil care cîrmuia în timpul unui interregn şi alţi cîţiva ; mulţi dintre aceştia erau rudele lui apropiate. În teorie, regele era un monarh absolut, dreptul lui la domnie fiind de origine divină. În practică, exista însă o frînă a puterilor lui : membrii nobilimii aveau dreptul de „bulopwe", dreptul sacru de conducere şi puteau să organizeze în mod legitim o revoltă dacă regele nu se mai bucura de simpatia poporului.

Organizarea politică a statului central Luba a fost extinsă şi în imperiu. Căpeteniile populaţiilor cucerite au continuat să-şi conducă satele, dar sub controlul strîns al imigranţilor luba. Căpeteniile acestor populaţii nu aveau însă dreptul de „bulopwe" şi erau impuse la dări grele. Poate din cauza acestei politici inflexibile regatele luba

Scanned with OKEN Scanner

nu au întemeiat niciodată imperii de mari proporţii. Cele patru state luba — fiecare cu propria-i tradiţie şi dinastie regală — nu au acceptat niciodată să se unească sau să se confedereze în vreo formă sau alta.

Fertilitatea redusă a pămîntului din Africa centrală a frînat apariţia de populaţii bantu dense, pe mari întinderi. În multe părţi ale acestei regiuni, satele numărau o sută de locuitori sau mai puţin, iar aceştia se strămutau la fiecare cîţiva ani cînd fertilitatea solului se epuiza. În unele părţi din ţinutul Luba solul fertil este însă mai adînc şi mai puţin susceptibil de epuizare. În anumite zone populaţia atinge o densitate de trei sute de oameni pe mila pătrată. Chiar în ţinutul Luba, satele au în general numai cîteva sute sau maximum o mie de locuitori. Numai oraşele-capitală, întemeiate de regi, aveau mai multe mii de locuitori. Spre deosebire de oraşele şi satele din multe părţi ale Sudanului, cele ale populaţiilor bantu rareori erau fortificate cu ziduri sau şanţuri. Se prezentau ca simple mari zone de locuinţe cu mici spaţii rezervate pentru pieţe. Existau şi pieţe mari permanente, deschise pentru negoţ la fiecare cinci zile.

În aceste pieţe se cumpărau sau vindeau îndeosebi produse locale : mei, sorg, igname, zarzavaturi, păsări şi capre. Unii meseriaşi se specializaseră în confecţionarea oalelor, pe care le schimbau pe alimente. Alţii se ocupau cu mineritul şi topirea aramei şi a fierului. Aceste metale erau transformate în unelte, arme, giuvaere şi lingouri (folosite frecvent ca monedă). Populaţiile luba nu practicau negoţ la mare depărtare, dar erau dornice să schimbe metalele lor cu ţesături, mărgele, unelte şi, eventual, cu arme de foc aduse de negustorii din statele vecine cu ţara lor.

Credinţele religioase ale populaţiilor luba şi ale majorităţii populaţiilor bantu erau asemănătoare celor din Sudan. Recunoşteau existenţa unui creator suprem, căruia îi

Scanned with OKEN Scanner

puteau adresa rugăciuni direct, fără mijlocirea unor duhuri ; credeau însă că dumnezeu era prea departe ca să se ocupe de treburile omenești și că fenomenele naturale și soarta fiecărui individ depindeau în mare măsură de numeroasele duhuri ale naturii și de duhurile strămoșilor. Rugăciunile, adresate fie lui dumnezeu fie diferitelor duhuri, erau însoțite de ofrande și jertfe în cadrul unui complicat ceremonial. Ca și în Sudan, comunitățile din Africa centrală aveau vraci, preoți și vrăjitori, și credeau în eficacitatea rugăciunilor și a jertfelor oficiate de aceștia, inclusiv pentru tămăduirea bolilor.

Viața în comunitățile luba era în general mai îmbelșugată decît în multe comunități din Africa centrală, totuși nu ca în unele regate mai bogate și mai dezvoltate din Sudan și din pădurile Africii de Vest. Cu orașe și sate mai mici și cu populații puțin numeroase și risipite, africanii din centrul Africii au manifestat tendința de a trăi mai izolat și în mici unități fără veleități politice. Din cauza productivității mai reduse pe cap de agricultor, a diferențierii mai puțin rigide în clase și societăți de meșteșugari și a unui negoț mai restrîns, acești africani duceau un trai mai simplu decît rudele lor din Sudan.

La sud și sud-vest de regatul luba trăiesc populațiile lunda, strîns înrudite cu luba. Tradiția lor spune că în secolele al XV-lea și al XVI-lea nobili luba s-au căsătorit cu fiice ale familiilor nobile lunda. Acești nobili luba au introdus dreptul sacru de „bulopwe“ și în sistemul politic lunda. Curînd după aceea, populațiile lunda au început un proces de expansiune imperială, care a dus în următoarele cîteva secole la constituirea mai multor regate foarte întinse.

Sistemul politic lunda a fost adoptat de populațiile vecine din actualele state moderne Zair, Angola și Zambia. Principalul regat lunda se afla în estul și centrul Angolei, dar cînd a ajuns imperiu — cunoscut în general sub de-

Scanned with OKEN Scanner

numirea de imperiul lui Mwata Yamvo (acesta fiind titlul regelui) — se întindea din vestul Angolei pînă în nordul Zambiei.

Teritoriul stăpînit de Mwata Yamvo a atins cea mai mare întindere în secolul al XVIII-lea, dar pe la mijlocul acestui secol un alt regat lunda, cel din Kazembe, rivaliza ca putere și întindere cu principalul regat lunda. Regatul Kazembe — situat în jurul rîului Luapula din Katanga de răsărit — plătea tribut lui Mwata Yamvo, dar în toate celelalte privințe era independent.

Sistemul de conducere și instituțiile lunda, de fapt introduse din statele luba, s-au răspîndit destul de ușor. Mici grupuri de cuceritori lunda s-au stabilit în alte ținuturi, au recunoscut cîrmuirea locală și s-au ocupat îndeosebi cu strîngerea dărilor, prezența lor constituind o formă de legitimare a autorității locale. Datinile și credințele politice locale au fost respectate și practicarea lor în cadrul sistemului imperial lunda a fost deseori recunoscută oficial. Datorită acestei politici suple, imperiul lunda s-a extins fără prea multă constrîngere și a putut să dureze mai mult de două secole.

Cît timp a durat hegemonia populației lunda, influența portughezilor a fost binevenită. Regii lunda și-au procurat de la ei, pe căi comerciale intermediare, arme de foc și produse manufacturate, dînd în schimb aramă, aur, fildeș și sclavi. Portughezii au introdus de asemenea în Africa centrală plante americane, îndeosebi porumb, manioc, tutun, arahide, tomate și ananas. Aceste plante s-au răspîndit repede pe pămînturile agricultorilor lunda și luba, sporind capacitatea populațiilor bantu de a-și procura hrana în medii naturale diferite. Introducerea acestor plante a stimulat probabil migrațiile unor grupuri luba, lunda și ale altor populații bantu în cursul secolelor al XVII-lea și al XIX-lea.

În cursul primelor trei secole de comerț între portughezi și statele bantu din Africa centrală, după cît se știe nici un portughez nu a vizitat statele Lundă. În secolul al XIX-lea, însă, cîțiva călători portughezi au străbătut cele o mie de mile care despărțeau forturile portugheze de pe coasta mozambicană a Oceanului Indian de capitala lui Mwata Kazembe, domnitorul unuia dintre cele două imperii lunda, al celui mai mic de la răsărit. Căpitanul Antonio Gamitto, membrul unui grup care l-a vizitat în 1831—1832, a lăsat o vie descriere a acestei măreț capitale din adîncul Africii și a împăratului ei :

„...Am intrat cu mare solemnitate în ceea ce pare să fie cel mai mare oraș din Africa centrală.

Continuîndu-ne drumul, am intrat... într-o stradă lungă, îngrădită cu stîlpi înfipți în pămînt, împletiți cu ierburi pînă la o înălțime de zece, douăsprezece șchioape...

Ajungînd la musumba [reședința lui Mwata Kazembe], am dat peste un vast scuar plin cu o mare mulțime de oameni...

Războinicii din scuar erau armata regatului Lunda, ca la vreo cinci, șase mii de oameni, toți înarmați cu arcuri și săgeți, „mpok", și sulițe... Mwata sta așezat în partea stîngă a porții de răsărit a musumbăi ; drept covor avea așternute multe piei de leopard... peste acestea o imensă piele de leu și pe această piele un fotoliu acoperit cu o pînză mare verde. Pe acest tron ședea Mwata, într-o atitudine maiestuoasă și distinsă, cum n-am mai văzut alt mambo [rege african].

Capul îi era împodobit cu un fel de mitră de formă piramidală și de două șchioape înaltă, confecționată din splendide pene stacojii ; în jurul frunții purta o strălucitoare diademă din mărgele de diferite feluri și culori. Dinapoia capului, o fîșie de pînză verde, fixată cu două mici ace de fildeș, pornea de la ceafă în formă de evantai...

Scanned with OKEN Scanner

Mwata Kazembe părea să aibă cel mult cincizeci de ani, dar ni s-a spus că era mult mai vîrstnic. Avea barbă lungă, care începea să cărunțească. Era bine legat și înalt, și de o vioiciune și vigoare care îi prevesteau o viață lungă ; privirea avea un aer impunător plăcut, iar manierele lui erau în felul lor foarte distinse. Nu ne-am așteptat, desigur, să întîlnim atîta alai, măreție și strălucire la potentatul unei regiuni atît de îndepărtate de coasta mării și la un popor aparent necivilizat și sălbatic".

Surprinderea portughezului în fața acestei fastuoase apariții regale reflecta greșita părere pe care și-o formaseră europenii despre africani — îndeosebi despre cei din regiunile bantu ale Africii centrale și de sud — după mai multe secole de înjositor negoț cu sclavi și cuceriri de-a lungul coastelor. Totodată oglindea lipsa celor mai elementare cunoștințe despre această parte a Africii. Surprinderea lui Gamitto ar fi fost și mai mare dacă ar fi știut că Mwata Kazembe era, cel puțin formal, vasalul lui Mwata Yamvo, aflat departe la vest în interiorul Angolei și că un fast asemănător putea găsi și în capitalele populațiilor lozi, luba, bemba și ale altor populații bantu.

Una din cele mai vestite organizări statale din Africa bantu, a fost regatul Kongo [1], a cărui istorie a fost foarte mult influențată de contactul cu portughezii. Situat mult mai la vest de teritoriile regatelor Luba și Lunda, Kongo cuprindea platoul de la sud de fluviul Congo pînă în nordul Angolei. La apogeul său se întindea de la Oceanul Atlantic pînă dincolo de Stanley Pool [2] (pe malurile căruia sînt așezate azi orașele Kinshasa și Brazzaville), și îngloba numeroase triburi vasale la nord de fluviul Congo.

Înainte de întemeierea regatului Kongo, pe acest teritoriu existau mai multe mici state ale populației bakongo

[1] Kongo (scris cu K) este denumirea vechiului regat. Congo (scris cu C) este denumirea modernă. (N. t.)

[2] Lac situat pe cursul fluviului Congo. (N. t.)

(denumirea băştinaşilor din Kongo), situate pe ambele maluri ale fluviului Congo, de la Stanley Pool pînă la ocean. În secolul al XIV-lea, Wene, fiul regelui din micul stat Bungu, al populaţiei bakongo, a condus un grup de emigranţi în ţinuturile populaţiilor ambundu şi ambwela (ambele înrudite cu bakongo), unde şi-a luat o soţie din familia domnitoare locală. Wene a pornit apoi să cucerească regate vecine. Alte regate i-au acceptat de bună voie stăpînirea. Curînd şi-a luat titlul de „manikongo" (rege al Kongoului), domnind peste un regat care îngloba cel puţin şase din micile state de la sud de fluviul Congo, dintre Atlantic şi Stanley Pool. Un proces similar de dezvoltare statală se desfăşura cam în acelaşi timp în ţinuturile populaţiilor înrudite loango şi tyo de la nord de fluviul Congo şi în ţinutul populaţiei okongo, care trăia mult mai departe la răsărit de teritoriul regatului Kongo ; dar la sfîrşitul secolului al XV-lea, cînd au sosit primii navigatori portughezi, Kongo era cel mai mare şi cel mai puternic dintre statele de pe coastă.

La fel ca în statele luba şi lunda, în sistemul politic congolez unitatea administrativă de bază era satul, condus de cel mai vîrstnic dintre descendenţii direcţi ai strămoşului comun. Satele erau grupate în districte, conduse de căpetenii numite de rege. Districtele erau repartizate în şase provincii — Soyo, Mpemba, Mbamba, Mpangu, Mbata şi Nsundi — fiecare condusă de un guvernator numit de manikongo. În capul statului se afla regele, ajutat de un număr de demnitari, cu anumite răspunderi în bunul mers al statului.

Regele era un monarh absolut, în această calitate numind toţi slujbaşii pînă la sat, şi totodată un personaj semidivin şi sacru, care nu putea fi văzut — de pildă, mîncînd sau bînd — sub pedeapsa cu moartea. Complicata structură administrativă a statului depindea de bunul plac al regelui. Nu exista o regulă precisă de succesiune la tron

și după datină la moartea regelui avea loc o adevărată luptă rituală între pretendenți. Aceștia trebuia să descindă în linie directă din Wene, dar cu timpul numărul celor care îndeplineau această condiție s-a ridicat la cîteva mii. După moartea regelui Affonso I, în 1540, numai descendenții lui puteau moșteni tronul, dar și numărul acestora ajunsese prin 1700 atît de mare încît alcătuiau o clasă socială distinctă.

Cu toate că Wene era considerat de tradiție întemeietorul statului Kongo, cel mai mare domnitor al lui a fost Affonso I. Acesta a inițiat un grandios plan de modernizare, cu secole înaintea oricărei acțiuni similare în vreo altă parte a Africii Negre.

În timpul primelor contacte cu portughezii, era rege Nzinga Kuwu. Diego Cão, primul căpitan de vas portughez care a vizitat Kongo, a sosit în 1482. A revenit în 1485, a lăsat patru misionari și a dus patru nobili kongo în Portugalia. Diego a făcut mai multe vizite, de fiecare dată aducînd și ducînd un grup de nobili din Kongo. În 1491, Nzinga Kuwu a fost creștinat, împreună cu cea mai mare parte a familiei lui, luînd numele creștin de Juan I. După cîțiva ani, el și o parte a familiei lui s-au lepădat de creștinism, dar regina-mamă și unul din fii, Affonso, au rămas credincioși bisericii creștine. La moartea lui Nzinga, în 1506, pe tronul regatului s-a suit Affonso, după o luptă rituală hotărîtoare cu un frate vitreg care nu era creștin.

Affonso vedea în creștinism o cale de înnobilare și de dezvoltare a poporului său. Pe membrii păgîni ai nobilimii și pe conducătorii religiei tradiționale bakongo, îi considera o piedică în calea progresului dorit de el. Affonso a cerut regelui Manuel al Portugaliei să-i trimită preoți și tehnicieni, care să-l ajute la creștinarea poporului și la dezvoltarea tehnologică a țării. A început să îmbine creștinismul și concepțiile occidentale cu sistemul politic din Kongo. A trimis la Lisabona mulți nobili tineri, printre

care pe fiii și rudele lui apropiate, ca să primească educație portugheză. A organizat de asemenea școli pentru nobilimea din Kongo. Din orgoliu regesc, ca să nu fie tratat mai prejos de monarhul portughez, al cărui egal în rang se socotea (și era într-adevăr recunoscut), plătea aceste servicii educative trimițînd în Portugalia sclavi, aramă și fier. Affonso dorea să facă din regatul Kongo un stat creștin, înzestrat cu toate cunoștințele și mijloacele tehnologice occidentale, vrednic să joace un rol de seamă în lume și în Africa.

Ambițiosul plan al lui Affonso s-a izbit aproape de la început de mari piedici. Într-o scrisoare adresată în 1526 regelui Juan al Portugaliei, descria astfel aceste greutăți :

„Sînt nevoit să aduc la cunoștința Înălțimii voastre cît de mult și în ce mod este păgubit regatul nostru și măsurile de îndreptare ce se cuvine a fi luate, deoarece aceasta se datorește prea marii libertăți îngăduite negustorilor de împuterniciții și slujbașii Înălțimii voastre, de a veni în acest regat și de a face negoț cu mărfuri și multe lucruri oprite de noi și pe care le răspîndesc în tot regatul și în ținuturile supuse nouă, în cantități atît de mari încît mulți dintre vasalii aflați sub suzeranitatea noastră nu ne mai dau ascultare, deoarece au ajuns de pe urma acestui negoț mai bogați decît noi înșine...

Nu pot să-mi dau seama exact cît de mare e paguba ce ne-o face, pentru că zișii negustori iau zilnic cu ei băștinași de-ai noștri, fii ai țării și ai nobililor și vasalilor noștri și ai rudelor noastre, deoarece tîlhari și oameni cu conștiința murdară îi înșfacă, dorind să pună mîna pe bunurile și produsele acestui regat la care rîvnesc ; îi înșfacă și îi vînd ; și atît de mare este corupția și imoralitatea, încît țara noastră va fi în curînd complet despopulată, și Înălțimea voastră nu ar trebui să îngăduie asemenea fapte, nici să creadă că sînt în folosul vostru. Ca să le punem capăt, dorim să nu mai primim din regatele voastre

decît preoți și cîțiva oameni care să ne dea învățătură în școli, iar ca mărfuri doar vin și făină pentru sfînta împărtășanie... *dorința noastră este ca în regatele noastre să nu se mai facă negoț cu sclavi și nici să mai fie tîrguri pentru vînzarea lor.* [Aceste cuvinte erau subliniate în scrisoarea originală a lui Affonso]. Rog pe Înălțimea voastră să fie de acord cu cele arătate mai sus, deoarece nu avem altă cale să îndreptăm un rău atît de mare și vădit..."

Negustorii care îi pricinuiau atîtea necazuri lui Affonso veneau din pricipala bază comercială portugheză de pe insula São Tome, din largul coastei actualului stat Gabon, unde negustori portughezi bogați și comandanți de corăbii, creaseră un mare antrepozit pentru comerțul cu Africa și o bază pentru forțele lor navale. Cînd scria Affonso, ajunseseră să aibă atît de mare putere încît Portugalia nu mai avea suficientă autoritate asupra lor. De nenumărate ori au capturat mărfuri trimise de Kongo Portugaliei, deoarece se temeau că libera comunicare și schimbul de daruri dintre Affonso și regele portughez ar putea să le slăbească dominația asupra comerțului cu Africa de Vest.

Comerțul cu sclavi a reușit cu timpul să corupă chiar pe misionarii trimiși în Kongo, care au început să posede sclavi și să-i vîndă nesățioșilor negustori din São Tome. Affonso se lupta cu mari greutăți ca să frîneze dezmembrarea regatului său, deoarece preoții și negustorii se înțelegeau peste capul lui cu vasalii lacomi ai regatului, să captureze și să vîndă ca sclavi băștinași kongo și băștinași ai populațiilor vecine. Affonso și regii care i-au urmat au găsit și portughezi corecți, care au cooperat cu bună credință și devotament la răspîndirea creștinismului în regatul Kongo ; dar între regii din Kongo și sprijinitorii lor portughezi, de o parte, și vasalii lor înțeleși cu portughezii din São Tome, de altă parte, au existat incontinuu momente de încordare.

Scanned with OKEN Scanner

Affonso I a fost unul dintre personajele cu adevărat mari, totuși tragice, din istoria africană. De mic copil fusese crescut de preoți portughezi, care îl încîntaseră cu tot felul de povestiri înflăcărate despre strălucirea Portugaliei și a civilizației creștine. Probabil obsedat de aceste povestiri, Affonso era stăpînit de viziunea unui mare regat creștin în inima Africii. Portughezii care l-au vizitat i-au recunoscut marile însușiri ca rege și cîrmuitor, iar sprijinitorii lui kongolezi, îndeosebi cei convertiți la creștinism, îl venerau ca pe un mare conducător. Vasalii, însă se temeau de el și unelteau împotrivă-i. În marea frescă a istoriei africane. Affonso nu stă mai prejos de Mansa Musa, Askia Muhammad, Osei Tutu și Usman dan Fodio. Străduințele lui pentru creștinarea și modernizarea regatului îl așază alături de marii conducători africani din zilele noastre care și-au înflăcărat popoarele să lupte pentru lepădarea jugului colonial și să accepte sacrificiile cerute de regenerarea și modernizarea Africii.

Tragedia lui Affonso a fost dezamăgirea de a-și vedea visul năruit de hrăpăreții negustori de sclavi portughezi, aîhiați să cumpere africani pentru tîrgurile de sclavi din Brazilia. Însuși regele portughez s-a lăsat pînă la urmă luat de năvalnicul val al imperialismului portughez și de inerenta patimă a aurului și a cîștigurilor. Affonso era cît p-aci să fie asasinat în propria-i capitală, San Salvador. în 1539, cînd unul din principalii lui aghiotanți a fost ucis. Affonso a murit între anii 1541 și 1543. Între timp ajunsese să fie atît de puțin luat în seamă de prietenii lui regali portughezi de altădată, încît cronicele lor nici măcar nu au consemnat cînd și cum anume a murit.

Între 1545 și 1561, în Kongo a domnit Diego I, nepotul lui Affonso, un om abil, care s-a suit pe tron cu sprijinul larg al poporului și cu ajutorul portughezilor care simpatizau mai mult cu Lisabona decît cu São Tome. Se pare că Diego se pricepea cum să trateze cu portughezii, dar în

Scanned with OKEN Scanner

timpul domniei lui dezbinările interne au sporit şi portughezii au preferat să intre în relaţii directe cu regatul Ndongo, vecinul de la sud al regatului Kongo. Aceste relaţii aveau să ducă la întemeierea coloniei portugheze din Angola.

Diego I a murit în 1561. După cîteva scurte domnii ale unor regi vremelnici, în 1567 s-a suit pe tron Alvare I. Acesta a început să consolideze regatul în curs de dezmembrare, dar la scurt timp peste Kongo s-a abătut un mare prăpăd. Jaga, o populaţie războinică feroce din Africa centrală, prea puţin cunoscută, a migrat spre vest şi în 1568 a cucerit, într-un timp extrem de scurt, întregul Kongo. Pe Alvare I l-au închis pe o insulă de pe cursul inferior al fluviului Congo, iar capitala regatului, San Salvador, au distrus-o. Alvare a cerut ajutor Portugaliei, care a trimis în 1571 o trupă de şase sute de soldaţi portughezi. După o campanie de doi ani, năvălitorii jaga au fost alungaţi din regat, dar nu nimiciţi. Timp de decenii au continuat să devasteze alte regate şi cel puţin o jumătate de secol au jucat un rol important în viaţa politică a Africii centrale.

După ce Alvare I a fost repus pe tron, în Kongo a urmat o perioadă de pace. Dezbinările interne nu au încetat cu desăvîrşire, dar regatul a rămas intact. Influenţa portugheză s-a accentuat şi concomitent au pătruns alimentele, manierele şi ceremonialul de la curte, portugheze. În 1614, după moartea lui Alvare al II-lea, succesorul lui Alvare I, a început o lungă perioadă de tulburări interne, care au luat sfîrşit abia în 1641, cînd s-a suit pe tron Garcia al II-lea. În acelaşi an a sosit în Kongo un grup de misionari capucini italieni. Acţiunea acestora a fost prima încercare importantă de răspîndire a catolicismului dincolo de cercurile curţii şi ale nobilimii congoleze, care s-a încheiat cu un remarcabil succes, dacă se ţine seama de instabilitatea regatului şi slăbirea treptată a autorităţii centrale începînd din 1665.

Scanned with OKEN Scanner

În 1665, portughezii stabiliți în Angola, ajutați de trupele mai multor regate africane, au năvălit în Kongo. Numeroși nobili și familiile lor au fost vînduți ca sclavi. Perioada de grave tulburări interne care a urmat, a pus capăt pentru totdeauna unității și autorității centrale a regatului Kongo. Principala cauză care a împiedicat reconstruirea unității lui politice a fost lipsa unei reguli precise de succesiune la tron. Fiecare dintre numeroșii pretendenți putea să revendice unele îndreptățiri la tron și, în scopul valorificării lor, își crea o mică bază teritorială de sprijin peste care se proclama stăpîn. Nici unul dintre nenumărații descendenți ai lui Affonso nu accepta să recunoască supremația tronului. Rezultatul era că autoritatea centrală exista numai formal. Nici unul nu-i contesta legitimitatea, dar nici unul nu era dispus să i se supună.

Acest centralism politic iluzoriu a durat pînă la începutul erei coloniale. Sub influența culturală portugheză din secolul al XVII-lea, numeroșii deținători ai titlurilor de „don", „dona", „prinț" și „prințesă", „duce" și „ducesă", „marchiz" și „marchiză", au păstrat aparența existenței unui regat, dar majoritatea își exercitau autoritatea numai la nivelul satului. Acești nobili au continuat să încheie alianțe efemere și să se adune ca să aleagă regi ; dar, după aceea, se întorceau la micile lor feude, ca să-și exercite mai departe autoritatea locală. Treptat, influența portugheză a dispărut ; creștinismul a slăbit ; și grandioasa acțiune de modernizare a lui Affonso I și a cîtorva regi moderniști care i-au urmat, a fost dată uitării. Ideea unui Mare Kongo a mai dăinuit, dar fără o bază reală.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd Congo a fost cucerit de regele Leopold al II-lea al Belgiei și transformat într-o vastă colonie, sistemul politic centralist al marelui stat Kongo de altădată era doar o amintire. Viața economică a populației bakongo era în mîna numeroaselor societăți comerciale europene care, după interzicerea comerțului cu

Scanned with OKEN Scanner

sclavi, căutau fildeș, copra [1], ulei de palmier, piper, aur, aramă și alte produse. Abia în deceniul 1950—1960, un fruntaș naționalist și om politic bakongo, cu educație belgiană, Joseph Kassavubu, a încercat să reunească vechiul regat Kongo, dar între timp statul modern Zair, care îngloba majoritatea populației bakongo, precum și populațiile luba, lunda și alte neamuri bantu, devenise un organism politic mai atrăgător.

[1] Miezul uscat al nucii de cocos, folosit ca materie primă pentru obținerea untului de cocos. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Prefață V

Introducere 1
I Primul om în Africa 17

II Egiptul antic 44
III Nubia și Țara Cușiților 73
IV Ethiopia 86
V Africa de Nord și Sahara 107
VI Civilizația sudaneză 134
VII Sudanul de Vest 162
VIII Sudanul de Est 202
IX Statele din pădurile Africii de Vest 228
X Statele și populațiile bantu 267

Scanned with OKEN Scanner

Lector: CORNEL SIMIONESCU
Tehnoredactor: ELENA CĂLUGĂRU

Bun de tipar 08.07.81. Coli ed. 16,81. Coli tipar 10,5.

Comanda nr. 10 077
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Piața Scînteii nr. 1 — București,
Republica Socialistă România

e. jefferson murphy

«Apariția țărilor africane independente, începînd din 1950, a stîrnit un viu și larg interes științific pentru Africa. Ca urmare, opinia europeană predominantă, cum că Africa nu are o istorie demnă de cunoscut sau de studiat, a fost în mare măsură părăsită în cercurile academice. În ultimul deceniu, universitățile din toate cele cinci continente au introdus în programele lor cursuri și studii despre Africa... Din fericire, lipsa de pînă acum a unei istorii proporționate a întregii Africi este admirabil împlinită de această lucrare excelent scrisă, care ține seama de cele mai recente cercetări științifice și tratează cu atenția și amploarea cuvenită perioada precolonială și în egală măsură istoria ei culturală și politică.»

HOLLIS R. LINCH

editura minerva

Lei 5

Scanned with OKEN Scanner